

**ÖZBEK GRAMERCİLİĞİNDE CÜMLE TÜRLERİ
-PİRİMQUŁ QODİROV'UN MERÅS UZUN
HİKAYESİ ÖRNEĞİNDE- Yüksek Lisans Tezi**

Emine Asya KARADAYI

Eskişehir 2025

ÖZBEK GRAMERCİLİĞİNDE CÜMLE TÜRLERİ
-PİRİMQUŁ QODİROV'UN MERÂS UZUN HİKAYESİ ÖRNEĞİNDE-

Emine Asya KARADAYI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Selahittin Tolkun

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Mayıs, 2025

ÖZET

ÖZBEK GRAMERCİLİĞİNDE CÜMLE TÜRLERİ

-PİRİMQL QODİROV’UN MERÂS UZUN HİKAYESİ ÖRNEĞİNDE-

Emine Asya KARADAYI

Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mayıs 2025

Danışman: Prof. Dr. Selahittin Tolkun

Bu çalışma, söz diziminin çalışma alanı olan *gäpning türleri* (cümle türleri) konusunun Özbek gramerciliğinde hangi ölçütler ekseninde oluşturulduğunu ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda, yapılan cümle türleri sınıflandırmalarına kaynak olarak Özbek dilcilerin gramer kitaplarından ve makalelerinden yararlanılmıştır. İncelenen sınıflandırmalarda yer alan örnek cümlelerin değerlendirilmesinde ise Çağdaş Özbekçeyi en yalın şekliyle yansıtan yazarlardan Pirimqul Qâdirov’un “*Merâs*” adlı uzun hikâyesi kaynak metin olarak kullanılmıştır.

İnceleme toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın amacı, önemi, metodu ve temel yöntemi izâh edilmiş, Özbek dilcilerinden ne düzeyde istifade edildiği detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Beraberinde Özbekçe cümle türleri sınıflandırma başlıkları bir tablo hâlinde toplanmış ve hangi araştırmacının hangi konu başlıklarını ele aldığı sistemli biçimde gösterilmiştir. İkinci bölümde günümüz Özbek Türkçesi hakkında genel bir bilgi verilmiş, ardından Pirimqul Qâdirov’un hayatı, edebi kişiliği ve “*Merâs* (Miras)” adlı uzun hikayesinin konusundan ve dilinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Özbekçe cümle türlerinin sınıflandırılması ele alınmış ve “*Merâs*” adlı hikâyeden örnek cümlelere yer verilmiş, örnekler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Dördüncü bölümde kiril alfabesi ile yazılmış hikâyenin Özbek Türkçesi kiril alfabesinin transkripsiyon şeması çerçevesinde transkripsiyon alfabesine aktarımı yapılmıştır. Son bölüm olan beşinci bölümde ise, yapılmış olan çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış, ulaşılan sonuçlar özetlenmiş ve çalışmanın literatüre katkısından bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Özbek gramerciliği, Özbek gramerciliğinde cümle, Pirimqul Qâdirov Merâs hikâyesi

ABSTRACT

SENTENCE TYPES IN UZBEK GRAMMER

-ON THE EXAMPLE OF PİRİMQUL QODİROV’S MEROS LONG STORY”

Emine Asya KARADAYI

Department of Contemporary Turkish Language

Graduate School of Educational Sciences, Anadolu University, May 2025

Advisor: Prof. Dr. Selahittin Tolkun

This study has been prepared with the aim of revealing the criteria on which the classification of sentence types (*gapning turlari*)-a subfield of syntax-has been constructed within Uzbek grammar studies. In this context, grammar books and scholarly articles authored by Uzbek linguists have been used as primary sources for the sentence type classifications examined. For the evaluation of sample sentences found in these classifications, the novella *Meros* (Heritage) by Pirimqul Qādirov, one of the authors who reflects contemporary Uzbek in its most straightforward form, has been utilized as the main source text.

The study consists of five chapters. In the first chapter, the aim, significance, methodology, and main research approach of the study are explained, along with a detailed account of the extent to which Uzbek linguists were consulted. Additionally, a comprehensive table presents the classification headings of Uzbek sentence types and systematically indicates which researcher has addressed which sub-topic. The second chapter provides a general overview of contemporary Uzbek, followed by information about the life, literary identity, and the language and content of Pirimqul Qodirov's novella *Meros*. The third chapter focuses on the classification of Uzbek sentence types, supported by example sentences selected from *Meros*, which have been translated into Turkish. In the fourth chapter, the text of the novella written in Cyrillic Uzbek has been transcribed into the Latin script based on the established transcription scheme for Uzbek Cyrillic. The fifth and final chapter presents a general evaluation of the study, summarizes the findings, and discusses the study's contribution to the existing literature.

Keywords: Uzbek grammar studies, sentence in Uzbek grammar, Pirimqul Qodirov, *Meros* story

ÖNSÖZ

İnsanlar dil aracılığıyla duygularını, düşüncelerini paylaşırlar ve bunları çeşitli ifade biçimleri ile aktarırlar. Bu etkileşim dilin adeta bir çekirdeği olan cümle vasıtası ile gerçekleşir. Dilin ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi, anlam bilgisi, söz varlığı gibi kaideler ekseninde şekillenen tezahürü cümledir. Dolayısıyla biz dilcilerin görevlerinden biri de cümlenin yapısını, işlevlerini sistematik bir şekilde incelemek ve araştırmaktır.

“Özbek Gramerciliğinde Cümle Türleri -Pirimqul Qâdirov’un Merâs Uzun Hikayesi Örneğinde-” konusu, Türkiye’de yapılmış olan tezlerde Özbek Türkçesi cümle türleri tasniflerinin büyük ölçüde Türkiye Türkçesi söz dizimsel usullerine göre uyarlanmış olması sebebiyle seçilmiştir. Bu çalışma ile Özbek Türkçesinin kendi gramer kuralları çerçevesinde, cümle türleri sınıflandırmasının hangi dil içi ölçütler temelinde ve nasıl yapılandığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kavramlar hakkında verilen tanımlar için yalnızca Özbekistan’da, Özbek dil bilimciler tarafından yazılmış olan günümüz Özbek Türkçesi gramer kitaplarından ve makalelerden yararlanılmıştır. Hangi gramer kitaplarından ve araştırmacılardan ne ölçüde istifade edildiği giriş bölümünde ayrıntıları ile izah edilmiştir.

Özbek Türkçesinde cümle türleri konusunu işlerken Pirimqul Qâdirov’un “*Merâs* (Miras)” adlı uzun hikâyesinin ele alınmasının sebebi, değerli edibin yalın, temsil gücü kuvvetli dil ve üslubu hasebiyle, Çağdaş Özbek Türkçesinin söz dizimsel yapılarını en açık şekilde gözlemlemeye imkân tanınmasından dolayıdır.

Yüksek lisans tez çalışmamda, her daim desteğini ve yönlendirmelerini gördüğüm sayın Prof. Dr. Selahittin Tolkun hocama anlayışından ve yardımlarından dolayı sonsuz şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

Ayrıca ömrüm boyunca bana koşulsuz sevgi, sabır, maddi-manevi destek sunan, varlıkları ile beni her daim güçlü ve diri tutan sevgili anneme ve babama en derin şükranlarımı sunarım.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlakive hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Emine Asya Karadayı

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “scientific plagiarism detection program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

Emine Asya Karadayı

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	1
2. GÜNÜMÜZ ÖZBEK TÜRKÇESİ VE PİRİMQUŁ QODİROV	8
2.1. Günümüz Özbek Türkçesi.....	8
2.2. Pirimqul Qâdirov'un Hayatı ve Edebi Kişiliği.....	8
2.3. Merâs Uzun Hikâyesi	10
3. GÄPNİNG TŪRLÄRİ (CÜMLENİN TŪRLERİ).....	11
3.1. Gâp vâ Gâp Tâsnifi Hâqıdâ Umumiyy Mâ'lumât (Cümle ve Cümle Sınıflandırması Hakkında Genel Bilgi).....	11
3.2. Gâplärning Tüzilişigä Kōrâ Tŷrläri (Cümlenin Yapısına Göre Türleri)	14
3.2.1. Sâddâ Gâp (Basit Cümle).....	14
3.2.1.1. Sâddâ Yıǵıq Gâp (Basit Dar Cümle).....	15
3.2.1.2. Sâddâ Yâyıq Gâp (Basit Geniş Cümle).....	15
3.2.2. Qoşmä Gâp (Birleşik Cümle).....	16
3.2.2.1. Bağlängän Qoşmä Gâplär (Bağlı Birleşik Cümleler).....	16
3.2.2.1.1. Teng Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Denk Bağlaçlarla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	16
3.2.2.1.1.1. Biriktiruvçi Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Birleştirici Bağlaçlar Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	17
3.2.2.1.1.2. Zidlâv Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Zıtlık Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	17
3.2.2.1.1.3. Äyiruv Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Ayrım Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	18
3.2.2.1.2. İnkâr Bağlâvçiläri Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Olumsuzluk Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	19
3.2.2.1.3. Yüklämä Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gâplär (Yükleme Edatlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler).....	19

3.2.2.1.4. Bolsä, Esä Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (-sA bile, ise İle Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	20
3.2.2.2. Ergäşgän Qoşmä Gäplär (Yan Cümleli/Bağımlı Birleşik Cümleler)	20
3.2.2.2.1. Egä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Özne İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	21
3.2.2.2.2. Kesim Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Yüklem İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	21
3.2.2.2.3. Toldıruvçı Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Tamamlayıcı İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	22
3.2.2.2.4. Änıqlâvçı Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Niteleyici İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	23
3.2.2.2.5. Rävış Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Durum/Zarf İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	23
3.2.2.2.6. Päyt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Zaman İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	24
3.2.2.2.7. Orın Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Yer-Yön İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	25
3.2.2.2.8. Săbăb Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Neden/Sonuç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	25
3.2.2.2.9. Mäqsăd Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Amaç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	26
3.2.2.2.10. Nătică Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Sonuç Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	27
3.2.2.2.11. Şărt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Koşul Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	27
3.2.2.2.12. Tosıqsız Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Engelsiz Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	28
3.2.2.2.13. Oxşătış Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Benzetme-Kıyaslama Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	29

3.2.2.2.14. Mıqdār-Dārəcə Ergāş Gāpli Qoşmä Gāplar (Miktar-Derece Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler).....	29
3.2.2.3. Bağlāvçisiz Qoşmä Gāplār (Bağlaçsız/Sıralı Birleşik Cümleler).....	30
3.2.2.3.1. Vergul Bilān Bağlāngān Bağlāvçisiz Qoşmä Gāplār (Virgül ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	30
3.2.2.3.2. Nuqtāli Vergul Bilān Bağlāngān Bağlāvçisiz Qoşmä Gāplār (Noktalı Virgül ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	30
3.2.2.3.3. İkki Nuqtā Bilān Bağlāngān Bağlāvçisiz Qoşmä Gāplār (İki Nokta ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	31
3.2.2.3.4. Tire Bilān Bağlāngān Bağlāvçisiz Qoşmä Gāplār (Uzun Çizgi ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	31
3.3. Gāpning Māzmunigā Kōrā Tūrlāri (Cümlelerin Anlamına Göre Türleri).....	32
3.3.1. Gāpning İfādā Māzmunigā Kōrā Tūrlāri (Cümlelerin İfade Anlamına Göre Türleri)	32
3.3.1.1. Dārāk Gāplār (Bildirme/Haber Cümleleri)	32
3.3.1.2. Sorāq Gāplār (Soru Cümleleri)	33
3.3.1.2.1. Yüklāmālār Yordāmidā Tāşkil Topgān Sorāq Gāplār (Ekler Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri).....	33
3.3.1.2.2. Sorāq Sōzlār Yordāmidā Tāşkil Topgān Sorāq Gāplār (Soru Sözcükleri Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri)	34
3.3.1.2.3. Sāf Sorāq Gāplār (Gerçek/Doğrudan Soru Cümleleri)	35
3.3.1.2.4. Ritorik Sorāq Gāplār (Retorik Soru Cümleleri)	35
3.3.1.3. Buyruq Gāplār (Emir Cümleleri)	36
3.3.1.3.1. Buyruq-İstāk Māylining Kesim Vāzifāsida Kelişi Bilān (Emir-İstek Anlamı Taşıyan Yükleme Görevinde Fiil Kullanımıyla)	36
3.3.1.3.2. Şart Māylining Kesim Vāzifāsida Kelişi Bilān (Şart Kipinin Yükleme Göreviyle Kullanılmasıyla).....	37
3.3.1.3.3. Kerāk, Dārāk, Mümkin Kābi Sōzlāriñing Hārākāt Nāmi Bilān Birikib Kelişi Bilān (Gerek, Lazım, Mümkin Gibi Kelimelerin İsim-Fiil ile Birleşmesiyle)	38

3.3.2.	Gäpning Emotsionallikka Körä Türläri (Cümlelerin Duygusal Durumuna Göre Türləri)	38
3.3.2.1.	Ündäv Gäplär (Ünlem Cümleleri)	39
3.3.3.	Gäplärning Voqellikkä Munäsäbätigä Körä Türläri (Cümlelerin Gerçeklikle İlişisine Göre Türləri)	40
3.3.3.1.	Täsdiq/Bolişli Gäplär (Olumlu Cümleler)	40
3.3.3.2.	İnkâr/Bolişsiz Gäplär (Olumsuz Cümleler)	40
3.4.	Kesimlärning İfädäläniş Şäkligä Körä Türläri (Yüklemelerin İfade Biçimine Göre Türləri)	41
3.4.1.	Ât Kesim (İsim Yüklem/Ad Soylu Yüklem)	41
3.4.1.1.	Ât Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (İsimle Kurulan Ad Yüklem)	42
3.4.1.2.	Sifät Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sıfatlarla Kurulan Ad Yüklem)	42
3.4.1.3.	Sân Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sayılarla Kurulan Ad Yüklem)	43
3.4.1.4.	Âlmâş Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Zamirlerle Kurulan Ad Yüklem)...	45
3.4.1.5.	Räviş Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Zarflarla Kurulan Ad Yüklem)	46
3.4.1.6.	Häräkät Nâmi/Âtdâş Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Eylem Adı/ İsim-Fiil ile Kurulan Ad Yüklem)	47
3.4.1.7.	Modal Söz Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Modal Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklem)	48
3.4.1.8.	Ündäv vâ Tâqlidiy Sözlär Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Ünlem Ve Taklit Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklem)	50
3.4.2.	Fe'l Kesim (Fiil Yüklem)	51
3.4.2.1.	Sâf Fe'llär Bilän İfädälängän Fe'l Kesim (Bağımsız Fiiller ile Kurulan Fiil Yüklem)	51
3.4.2.2.	Rävişdâş Bilän İfädälängän Fe'l Kesim (Zarf-Fiil İle Kurulan Fiil Yüklem)...	52
3.4.2.3.	Sifätâş Bilän İfädälängän Fe'l Kesim (Sıfat-Fiil İle Kurulan Fiil Yüklem)...	52
3.5.	Kesimning Ornigä Körä Gäplär (Yüklemin Yerine Göre Cümleler)	53
3.5.1.	Toliq Gäplär (Tam/Kurallı Cümleler)	54
3.5.2.	İnversiya/Teskäri Gäplär (Devrik Cümleler)	54

3.5.3. Toliqsiz G��pl��r (Eksiltili Cümleler).....	55
4. TRANSKR��PS��YONLU MET��N	56
5. SONUÇ.....	231
KAYNAKÇA	233

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Kiril	Latin
А а	Ä ä (Rusça kökenli kelimelerde A a)
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Д д	D d
Е е	Ye, ye, e
Ё ё	Yâ yâ (Rusça kökenli kelimelerde Yo yo)
Ж ж	C c (Rusça kökenli kelimelerde J j)
З з	Z z
И и	İ i
Й й	Y y
К к	K k
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
О о	Å å (Rusça kökenli kelimelerde O o)
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u; Ü ü
Ф ф	F f
Х х	X x
Ц ц	Ts ts
Ч ч	Ç ç
Ш ш	Ş ş
Ъ ъ	Kesme İşareti
Э э	E e
Ю ю	Yu yu; Yü yü

Я я	Yä yä (Rusça kökenli kelimelerde Ya ya)
Ÿ ŷ	O o; Ö ö
Қ қ	Q q
Ғ ғ	Ğ ğ
Х х	H h

KISALTMALAR DİZİNİ

s.	: Sayfa
SSCB	: Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetler Birliđi
vd.	: Ve diđerleri
vs.	: Vesaire

1. GİRİŞ

Araştırmanın amacı, Pirimqul Qâdirov'un "*Merâs* (Miras)" adlı uzun hikâyesi üzerinden örnekler vererek, Özbek Türkçesi gramerciliğinde cümle türleri konusunun hangi dilbilgisel ölçütlere göre sınıflandırıldığını belirlemektir.

Araştırmanın önemi, Türkiye'de Özbek Türkçesi üzerine yazılmış tezlerde cümle türleri sınıflandırmaların Türkiye Türkçesi gramer kurallarına göre bir uyarlama veya bu kurallar ekseninde tasnif edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada ise cümle türleri, doğrudan Özbek Türkçesi gramerciliği esas alınarak ele alınmakta ve böylelikle Özbek Türkçesi dilbiliminde konunun hangi ölçütler ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber Çağdaş Özbek ediplerinden Pirimqul Qâdirov'un Özbek Türkçesini yalın, açık ve anlaşılır bir şekilde kullanıyor olması, hem cümle türlerinin sınıflandırıldığı başlıklara uygun örneklerin gösteriminde hem de Özbek Türkçesinin söz varlığını "*Merâs*" adlı uzun hikâyesi ile ortaya koyma bakımından bu çalışmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Bunların dışında çalışmanın bir diğer önemi, Özbek Türkçesi gramerciliğinde bu ve başka dilbilgisel çalışma alanlarının hangi ekseninde işlendiğini çalışmak isteyen araştırmacılara ışık tutmasıdır.

Araştırmanın metodu olarak, öncelikle günümüz Özbek Türkçesinden genel anlamda bahsedilmiş, ardından Pirimqul Qâdirov'un hayatından, edebi kişiliğinden ve *Merâs* adlı uzun hikâyesinden söz edilerek, Özbekçe cümle türleri tasnifi için dil ve üslubunun bu çalışmaya olan önemi izah edilmiştir. Ardından bu çalışmanın asıl konusu olan "*gäpning türläri* (cümlelerin türleri)" konusuna geçilmiş ve öncelikle "*gäp* (cümle)" dil bilgisel teriminin Özbekçe sözlükte ve Özbek dilcileri tarafından nasıl tanımlandığı ve söz diziminin çalışma alanı olan "*gäpning türläri* (cümlelerin türleri)" konusunun hangi alt konu başlıklarıyla sınıflandırıldığı belirtilmiştir. Sözlük tanımı için 1981 yılında basılmış, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı A.S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan *Özbek Tilining İzahli Luğati* adlı sözlük kullanılmıştır. Beraberinde bu sözlük, Özbek Türkçesinde cümle türleri tasnifinde verilen adlandırmaları Türkiye Türkçesine aktarmak için de kullanılmıştır. Özbek Türkçesi cümle türlerinin sınıflandırılması ve tanımları için birçok Özbek dilciden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda,

Özbek Türkçesi cümle türleri tasnifini oluşturmak için temel alınan başlıca Özbek Türkçesi gramer kaynaklarının künyesi şu şekilde sıralanabilir:

- Abdurahmonov, G'. vd. (1965). *Hozirgi o'zbek adabiy tili II: Sintaksis*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Anorbekova, A. ve Mirzayeva, Sh. (2011). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Akademik litseylar uchun ma'ruzalar matni*. Toshkent: NOSHIR Nashriyoti.
- Fayzullayev, B., Abdullayev, T. ve Haydarov, Sh. (2007). *Hozirgi o'zbek adabiy tili (Sintaksis bo'limidan uslubiy qo'llanma)*. Jizzax: Sangzor Nashriyoti.
- Muhiddinova, X., Xudayberganova, D., Umirov, I. ve Jiyanova, N. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili (To'ldirilgan 2-nashri)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Nurmonov, A., Sobirov, A., Mahmudov, N., Qosimova, N. ve Yusupova, Sh. (2013). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: 1, 2, 3-kitoblar*. Toshkent: Ilm Ziyo.
- Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi adabiy o'zbek tili (darslik)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Turniyozov, N. ve Rahimov, A. (2006). *O'zbek tili (Ma'ruzalar matni), 1-qism*. Samarqand.

Aşağıda hangi cümle türleri konusundaki sınıflandırma başlıklarının hangi araştırmacı tarafından işlendiği tablo olarak verilmiştir.

Tablo 1.1. *Özbek Türkçesi gäpning türləri (cümle türleri) sınıflandırma başlıkları için başlıca kullanılan Özbekçe gramer kitapları*

Konu Başlığı	Fayzullayev vd., (2007)	Muhiddinova vd., (2006)	Rahmatullayev, (2006)	Turniyozov ve Rahimov, (2006)	Anorbekova ve Mirzayeva, (2011)	Nurmonov vd., (2013)	Abdurahmonov vd., (1965)
Gäplärning Tüzilişigä Körä Türləri (Cümlenin Yapısına Göre Türleri)	+	+	–	+	+	–	–
Sâddä Gäp (Basit Cümle)	+	+	+	+	+	+	+
Sâddä Yıǵıq Gäp (Basit Dar Cümle)	+	+	+	–	–	+	+
Sâddä Yâyıq Gäp (Basit Geniş Cümle)	+	+	+	–	–	+	+
Qoşmä Gäp (Birleşik Cümle)	+	+	+	–	+	+	+

Tablo 1.1. (Devam) *Özbek Türkçesi gäpning türləri (cümle türleri) sınıflandırma başlıkları için başlıca kullanılan Özbekçe gramer kitapları*

Bağlangän Qoşmä Gäplär (Bağlı Birleşik Cümleler)	+	–	+	–	+	+	+
Teng Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Denk Bağlaçlarla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	+		–
Biriktiruvçi Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Birleştirici Bağlaçlar Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	+	–	–
Zidlâv Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Zıtlık Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	+	+	+	+	–	–
Ayiruv Bağlâvçilär Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Ayrım Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	–	+	+	+	–	+
İnkâr Bağlâvçiläri Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Olumsuzluk Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	+	–	+	–	–	–
Yüklämä Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Yükleme Edatlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	–	–	–	+	–	–
Bolsä, Esä Bilän Tüzilgän Bağlangän Qoşmä Gäplär (Yükleme Edatlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)	+	–	–	–	+	–	+
Ergäşgän Qoşmä Gäplär (Bağımlı Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	+	+
Egä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Özne İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	+	–	+
Kesim Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Yüklem İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	+	–	+
Toldiruvçi Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Tamamlayıcı İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	+
Äniqlâvçi Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Niteleyici İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	+
Räviş Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Durum/Zarf İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	–	–	+
Päyt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Zaman İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	+

Tablo 1.1. (Devam) Özbek Türkçesi gäpning türləri (cümle türleri) sınıflandırma başlıkları için başlıca kullanılan Özbekçe gramer kitapları

Orın Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Yer-Yön İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	–
Säbäb Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Neden-Sonuç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	+
Mäqsäd Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Amaç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	+
Näticä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Sonuç Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	+
Şärt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Koşul Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	+	–	+
Tosıqsız Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Engelsiz Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	–	+	+	–	–	–	+
Oxşätış Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Benzetme-Kıyaslama Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	+	–	–	–	+
Mıqdâr-Därəcə Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Miktar-Derece Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	–	–	–
Bäglävçisiz Qoşmä Gäplär (Bağlaçsız/Sıralı Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	+
Vergul Bilän Bäglängän Bäglävçisiz Qoşmä Gäplär (Virgül İle Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	–
Nuqtäli Vergul Bilän Bäglängän Bäglävçisiz Qoşmä Gäplär (Noktalı Virgül İle Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	–
İkki Nuqtä Bilän Bäglängän Bäglävçisiz Qoşmä Gäplär (İki Nokta İle Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	–
Tire Bilän Bäglängän Bäglävçisiz Qoşmä Gäplär (Uzun Çizgi İle Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)	+	+	–	–	+	–	–
Gäpning Mäzmunigä Kōrä Türləri (Cümlelerin Anlamına Göre Türleri)	+	–	–	–	–	+	–
Gäpning İfädä Mäzmunigä Kōrä Türləri (Cümlelerin İfade Anlamına Göre Türleri)	+	–	+	–	–	+	–
Däräk Gäplär (Bildirme/Haber Cümleleri)	+	–	+	–	+	+	–
Soräq Gäplär (Soru Cümleleri)	+	–	+	–	+	+	–

Tablo 1.1. (Devam) *Özbek Türkçesi gäpning türləri (cümle türleri) sınıflandırma başlıkları için başlıca kullanılan Özbekçe gramer kitapları*

Yüklämälär Yordämida Täsķil Topgän Sorâq Gäplär (Ekler Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri)	+	-	+	-	+	+	-
Sorâq Sözlär Yordämida Täsķil Topgän Sorâq Gäplär (Soru Sözcükleri Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri)	+	-	+	-	+	+	-
Sâf Sorâq Gäplär (Gerçek/Doğrudan Soru Cümleleri)	+	-	-	-	-	-	-
Ritorik Sorâq Gäplär (Retorik Soru Cümleleri)	+	-	-	-	-	-	-
Buyruq Gäplär (Emir Cümleleri)	+	-	+	-	+	+	-
Buyruq-İstâk Mâylining Kesim Vâzifäsida Kelişi Bilän (Emir-İstek Anlamı Taşıyan Yüklem Görevinde Fiil Kullanımıyla)	+	-	-	-	-	-	-
Şart Mâylining Kesim Vâzifäsida Kelişi Bilän (Şart Kipinin Yüklem Göreviyle Kullanılmasıyla)	+	-	-	-	-	-	-
Keräk, Därkâr, Mümkün Käbi Sözlärining Hâräkät Nâmi Bilän Birikib Kelişi Bilän (Gerek, Lazım, Mümkün Gibi Kelimelerin İsim-Fiil ile Birleşmesiyle)	+	-	-	-	-	-	-
Gäpning Emotsionallikka Kôrâ Türläri (Cümlelerin Duygusal Durumuna Göre Türleri)	+	-	-	-	+	+	-
Ündäv Gäplär (Ünlem Cümleleri)	+	-	+	-	-	+	-
Gäplärning Voqellikkâ Munäsäbätigä Kôrâ Türläri (Cümlelerin Gerçeklikle İlişisine Göre Türleri)	+	-	+	-	-	-	-
Täsdiq/Bolişli Gäplär (Olumlu Cümleler)	-	-	+	-	-	-	-
İnkâr/Bolişsiz Gäplär (Olumsuz Cümleler)	-	-	+	-	-	-	-
Kesimlärning İfädäläniş Şakligä Kôrâ Türläri (Yüklemlerin İfade Biçimine Göre Türleri)	+	-	+	-	+	+	-
Ât Kesim (İsim Yüklem/Ad Soylu Yüklem)	+	-	+	-	+	+	-
Ât Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (İsimle Kurulan Ad Yüklem)	+	-	-	-	+	-	-
Sifât Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sıfatlarla Kurulan Ad Yüklem)	+	-	+	-	+	-	-
Sân Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sayılarla Kurulan Ad Yüklem)	+	-	+	-	+	-	-

Tablo 1.1. (Devam) *Özbek Türkçesi gäpning türləri (cümle türleri) sınıflandırma başlıkları için başlıca kullanılan Özbekçe gramer kitapları*

Älmäş Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Zamirlerle Kurulan Ad Yüklemler)	+	–	+	–	+	–	–
Räviş Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Zarflarla Kurulan Ad Yüklemler)	+	–	–	–	+	–	–
Häräkät Nami/Ätdaş Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Eylem Adı/ İsim-Fiil İle Kurulan Ad Yüklemler)	+	–	–	–	+	–	–
Modal Söz Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Modal Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklemler)	+	–	–	–	+	–	–
Ündäv vä Täqlidiy Sözlär Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Ünlem Ve Taklit Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklemler)	+	–	–	–	–	–	–
Fe’l Kesim (Fiil Yüklemler)	+	–	+	–	+	+	–
Sâf Fe’llär Bilän İfädälängän Fe’l Kesim (Bağımsız Fiiller İle Kurulan Fiil Yüklemler)	+	–	–	–	+	–	–
Rävişdâş Bilän İfädälängän Fe’l Kesim (Zarf-Fiil İle Kurulan Fiil Yüklemler)	+	–	+	–	+	–	–
Sifätdâş Bilän İfädälängän Fe’l Kesim (Sıfat-Fiil İle Kurulan Fiil Yüklemler)	+	–	+	–	+	–	–
Kesimning Ornigä Körä Gäplär (Yüklem Yerine Göre Cümleler)	+	–	–	–	–	+	–
Toliq Gäplär (Tam/Kurallı Cümleler),	+	–	+	–	–	–	–
İnversiya/Teskäri Gáp (Devrik Cümle)”	+	–	–	–	–	+	–
Toliqsız Gäplär (Eksiltili Cümleler)	+	+	–	–	–	+	–

Bahsi geçen Özbek dilcilerin gramer kitapları haricinde atıflarda ve kaynakça bölümünde hangi Özbek araştırmacının bilgilerinden yararlanıldığı eser künyesi ile beraber verilmiştir. Her cümle bilgisi sınıflandırma başlığının ardından Pirimqul Qâdirov’un kaleme almış olduğu “*Merâs*” adlı uzun hikâyeden en az bir en fazla üçer örnek cümle tespit edilmiş ve verilmiştir. Bu verilen örneklerin sayısının eşit olmamasının nedeni, bazı cümle türlerinin metinde az bazısının ise fazla olmasından kaynaklıdır. Verilmiş örnek cümlelerin hangi sayfada yer aldığı parantez içerisinde sayfa numarası ile gösterilmiştir. Çalışmanın asıl konusu tamamlandıktan sonra kaynak metin olarak 1983 yılında

yayımlanan ikinci baskısı esas alınan “*Merâs*” adlı uzun hikâyenin Özbek Türkçesi kiril alfabesinin transkripsiyon şemasına göre kiril alfabesinden latin alfabesine transkripsiyonu yapılmıştır. Bununla birlikte kaynakça ve atıf kısımlarında, Rusça kökenli kelimelerde Özbek dilcilerin isimleri ve eserleri günümüzde kullanılan Özbek-Latin alfabesi tercih edilmiştir. Özbek Türkçesi gramer kitaplarındaki ilgili bilgiler, başlık adları ve *Merâs* adlı uzun hikayeden verilen örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine doğrudan yahut anlam bütünlüğünü koruyarak yapılan aktarımları için 1981 yılında Moskova’da yayınlanmış olan *Özbek Tilining İzâhli Luğâti I-II* ve Berdak Yusuf’un 1993 yılında yayınladığı *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük* adlı sözlükler kullanılmıştır.

2. GÜNÜMÜZ ÖZBEK TÜRKÇESİ VE PİRİMQUL QODİROV

2.1. Günümüz Özbek Türkçesi

Türk dilinin Karluk (Güneydoğu) koluna dahil olan ve Çağatay Türkçesi'nin devamı ve mirasçısı niteliğinde kabul gören günümüz Özbek Türkçesi, Orta Asya'da yaklaşık otuz beş bin milyon nüfusa sahip Özbekistan'ın resmi dilidir. Bununla beraber Kazakistan'ın güneyinde, Tacikistan'ın kuzeyinde, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın sınır bölgelerinde de konuşulmaktadır. Türk lehçeleri içinde, Türkiye Türkçesinin ardından en çok konuşur sayısına sahip olma özelliği ile önemli bir konuma sahiptir. “Özbek dili, çok diyalektli bir dildir. Bunun sebebi, Özbek dilinin karmaşık bir tarihî gelişim süreci geçirmiş olması ve günümüz Özbek milletinin geçmişte çok çeşitli etnik bir yapıya sahip olmasıdır.” (Sayfullayeva vd., 2020, s.16) Günümüzde Özbekistan'da Oğuz, Kıpçak ve Karluk boylarından neredeyse her uyruktan insan yaşamaktadır. Dolayısıyla Özbek Türkçesinde ana ağız grupları ve diğer alt gruplar mevcuttur ve beraberinde bu üç lehçenin yer yer dilsel özelliklerini gözlemlemek mümkündür. Bununla beraber tarihsel ve coğrafi bağlamda değerlendirildiğinde Özbek Türkçesinin söz varlığında Fars-Tacik, Arapça, Rusça ve özellikle günümüzde İngilizce etkileri bulunmaktadır.

Sovyetler birliğinin dağılma süreci ile 1990'lı yıllarda bağımsızlıklarını ilan eden Özbekistan Cumhuriyeti, tarihsel süreçte Arap alfabesi, Latin alfabesi ve Kiril alfabesi gibi çeşitli yazı sistemleriyle ifade edilmiştir. Halihazırda Özbek Türkçesi 1995'te kabul edilen, Latin esaslı alfabe ile yazılmaktadır. Günümüz Özbek Türkçesinde toplam 10 ünlü ses, 23 ünsüz ses yer almakta ve ünlü sesler 7 adet harf değeriyle gösterilmektedir.

2.2. Pirimqul Qâdirov'un Hayatı ve Edebi Kişiliği

Yazar, çevirmen, gazeteci-yazar ve Özbek nesrinin önemli temsilcilerinden biri olan Pirimqul Qâdirov, Tacikistan Cumhuriyeti'nin Oratepa ilçesine bağlı Kengkol köyünde 25 Ekim 1928 tarihinde dünyaya gelmiş, 21 Aralık 2010'da Taşkent'te vefat etmiştir. Aslen Özbeklerin Barlas boyuna mensuptur. 1951 yılında Taşkent Devlet Üniversitesini bitirmiş ve Moskova'daki Maksim Gorkiy Dünya Edebiyatı Enstitüsüne doktora öncesi eğitime başlamıştır. “*Abdullâ Qāhhârning Uruşdân Keyingi İcâdi* (Abdulla Qahhor'un Savaş Sonrası Edebi Faaliyetleri)” konulu doktora tezini başarıyla savunmuştur. 1954-1963 yılları arasında Sovyet Yazarlar Birliği bünyesinde Özbek edebiyatı danışmanı

olarak görev yapmış, 1963-1976 yılları arasında ise Özbekistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünde kıdemli araştırmacı olarak çalışmıştır (Mirvaliyev, 1993, s. 85).

Yazarın edebi serüveni, üniversite yıllarında yayımlanan ve öğrencilerin yaşamı ile iç dünyasını edebi bir üslupla yansıtan “*Studentlär*” (Öğrenciler) adlı hikâyeyle başlamıştır (1950). Bu eseri; “*Cân Şirin* (Can Tatlıdır)”, “*Käyf* (Keyif)”, “*Äläv* (Alev)” hikâyeleri; “*Beş Yilliklär Färzändi* (Beş Yıllıkların Çocuğu)”, “*Qädrim* (Kıymetim)”, “*Erk* (Özgürlük)”, “*Meräs* (Miras)” adlı uzun öyküler; “*Näcät* (Kurtuluş)” destansı öyküsü; “*Särgüzäştlär* (Serüvenler)”, “*Yäyrä Institutgä Kirmâqçi* (Yayra Enstitüye Girmek İstiyor)” gibi hikâye ve uzun öykü derlemeleri takip etmiştir. “*Uç İldiz* (Üç Kök)” ve “*Älmäs Kämär* (Elmas Kemer)” romanlarında edebi ustalığını sergileyerek Özbek nesrini zenginleştirmiştir. Önce “*Yulduzli Tunlär* (Yıldızlı Geceler-Babür), sonra da “*Ävlâdlar Dävâni* (Kuşakların Geçidi)” adlı romanlarıyla, Özbek tarihî romanını üstad Oybek’ten sonra yeni bir seviyeye taşımıştır (Mirvaliyev, 1993, s. 85).

İlk denemesi olan “*Äilämiz* (Ailemiz)” başlıklı yazısı 1953 yılında yayımlanmıştır. “*Xälq Tili vä Realistik Proza* (Halk Dili ve Gerçekçi Nesir)” ve “*Til vä Dil* (Dil ve Gönül)” adlı bilimsel-popüler eserleri, hem bir yazar hem de bilim insanı olarak yürüttüğü çalışmaların ürünüdür. Yazarın senaryosu esas alınarak “*Sening İzläring* (Senin İzlerin)” adlı emekçilere adanmış bir sinema filmi çekilmiştir. “*Vicdân* (Vicdan)” adlı tiyatro eseri ise taşra sahnelerinde sergilenmiştir (Mirvaliyev, 1993, s. 85).

Çevirmen olarak da faaliyet gösteren yazar, L. Tolstoy’un “*Käzäklar* (Kazaklar)”, K. Fedin’in “*Dästläbki Quvânçlar* (İlk Sevinçler)”, P. Tolis’in “*İz* (İz)” ve H. Deryayev’in “*Täqdiri* (Kader)” adlı eserlerini Özbek Türkçesine kazandırmıştır. Değerli edip, 1982 yılında “*Hämzä*” adı verilen Cumhuriyet Devlet Ödülüne layık görülmüştür (Mirvaliyev, 1993, s. 85-86).

Pirimqul Qädirov yaşamı boyunca halk ile iç içe büyümüş ve onların hayatını bizzat onlarla beraber tecrübe etmiştir. Onun edebi kişiliğini doğrudan etkileyen bu durum, kendisini “halk için yazar” bir hüviyete büründürmüş, toplumun sosyal konularını işleyen bir yazar profili yaratmasına öncü olmuştur.

Onun dili millî, tarihî ve ahlakî bir şuuru barındıran, halkın ruhunu samimi ve sağlam bir şekilde yansıtan özgün bir ifadenin taşıyıcısıdır. Eserlerinde Özbek halk deyimleri, yerli sözcükleri, ağız özellikleri, mecazlar ile bezenmiş bir anlatım tarzı tercih etmiştir.

Özellikle dili yalın ve açık biçimde işleyen yazar, üslubuyla Çağdaş Özbek Türkçesinin söz varlığını ve ifade gücünü etkili bir biçimde ortaya koymaktadır.

2.3. Merâs Uzun Hikâyesi

Merâs adlı uzun hikayenin ilk baskısı 1975'te *G'afur G'ulom* adını taşıyan Edebiyat ve Sanat Yayınevi tarafından yapılmıştır. Ardından 1983 yılında, *Yâş Gvardiya* yayınevi tarafından basılmıştır.

Eserin konusu, Sovyetler döneminde Özbekistan kırsalında yaşayan bir aile üzerinden emek, direniş, modernleşme ve değerler aktarımıdır. Hikaye, halkın belleğinde “miras” olarak kalan emeği, fedakarlığı ve ilerleme arzusunu bireylerin yaşamları üzerinden işlemektedir. Eski tarımsal hayat usulleri ile modern teknikleşme arasındaki geçiş de işlenen önemli unsurlardan biridir.

Hikâyenin başkahramanı ve aynı zamanda anlatıcısı Tursun, ağabeyi Yâlcın'ın ardından onun hatıralarıyla yaşamaktadır. Yâlcın, küçük yaşta çalışkanlığı, dürüstlüğü ve halkına olan bağlılığıyla tanınmış, tarımsal kalkınmanın öncüsü olmuştur. Çocuk yaşlarda ailesinin yokluk içinde nasıl çalıştığına şahit olan Tursun'un belleğinde annesinin direnci, babasının teknik merakı ve Yâlcın'ın adanmışlığı mühim bir yer tutar.

Baba Âtâcân, traktör sürücüsü olarak köyde saygı duyulan bir figür ve yeniliklerin öncüsüdür fakat savaşta hayatını kaybetmiştir. Annesi Şârâfât ise yıllarca pamuk tarlalarında çalışmıştır. Ağabey Yâlcın da önce tarlalarda çalışmış, ardından teknik okula giderek pamuk makineleri kullanmaya başlamıştır. Mekanizasyon, onun gözünde annesinin ve halkının yükünü hafifletmenin tek ve en iyi yoludur. Ancak trajik bir kazada Yâlcın hayatını kaybetmiştir.

Tursun için Yâlcın yalnızca bir ağabey değil, halk belleğinde ölümsüzleşmiş bir figürdür. Yâlcın'ın ardında bıraktığı maneviyat, miras kavramının yalnızca toprak, tarla gibi maddi unsurlardan ibaret olmadığını; aksine çalışmak, üretmek ve başkaları için yaşamak gibi evrensel değerleri kapsadığını ortaya koymuştur.

Eserde, günümüz Özbek Türkçesinin en yalın ve açık halini görmek mümkündür. Nitekim yazar, yerel sözcükleri, deyimleri, atasözleri sık sık kullanmıştır. Yaptığı tasvirlerde,

betimlemelerde Özbek Türkçesinin neredeyse tüm dil imkanlarından faydalanarak zengin bir anlatım dünyasını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Özbekçe dilbilgisel çalışmaların örneklendirmeleri için oldukça kullanışlı bir eserdir.

3. GÄPNİNG TÜRLÄRİ (CÜMLENİN TÜRLERİ)

3.1. Gäp vä Gäp Täsnifi Häqidä Umumiy Mä'lumät (Cümle ve Cümle Sınıflandırması Hakkında Genel Bilgi)

Gäp kelimesinin sözlük anlamı, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı A.S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan *Özbek Tilining İzâhli Luğâtı* adlı sözlükte, “sözler aracılığıyla ifade edilen ya da edilecek olan düşünce, söz, konuşma” olarak tanımlanmıştır (Ma'rufov, 1981, s. 185). Özbek Türkçesi dil biliminde *gäp* “cümle” anlamıyla kullanılmıştır. Cümle, en genel ifade ile yargıdır. Yargı, insan zihninin belli bir konu, olay, olgu hakkındaki duygu, düşünce, bakış açısı ve tutumunu kapsamaktadır ve dil dünyasında cümle ile şekillenmektedir. Çeşitli ifade biçimlerine, anlam katmanlarına, söz dizimsel öğelere sahip olan cümle, bireyin bilişsel ve duygusal birikimini ortaya koyan bir iletişim aracıdır.

Özbek Türkçesi dilbilgisi çalışmalarında, *gäp* (cümle) kavramına ilişkin birçok Özbek dilbilimci çeşitli tanımlar ortaya koymuştur. Abdulhayeva'a göre, *gäp* (cümle) fikri ifade etmenin ve tutum bildiriminin temel aracıdır. Cümlelerin temel özellikleri, görece tamamlanmış bir düşünceyi ifade etmesi, yüklem merkezli yargı bildirimi taşıması, dilbilgisel olarak belirli kurallar ve yasalara uygun biçimde kurulması, dışsal olarak da kendine özgü tamamlayıcı bir tonlamaya sahip olmasıdır (Abdulhayeva, 2023, s. 57).

Abdurahmonov ve birlikte çalıştığı yazarlara göre, *gäp* (cümle) konuşan kişi için düşünceyi ifade etme ve aktarma; dinleyen kişi için ise düşünceyi anlama aracıdır. Dilde düşüncenin ifade edilmesi, aktarılması ve anlaşılması, cümle yoluyla gerçekleşir (Abdurahmonov vd., 1979, s. 20).

G'ulomov ve Asqarova'ya göre, *gäp* (cümle), düşünceyi, duyguyu ve isteği başkalarına bildirmek için kullanılır ve düşüncenin ifade edilmesinde en yalın biçimdir. Genellikle sözcüklerin dil bilgisi kurallarına uygun biçimde birleşmesi sonucu oluşur. Bu şekilde sözcüklerin birleşiminden meydana gelen yapı, konuşmanın düşünceyi aktarma sürecindeki en basit ve bölünemez birimdir (G'ulomov va Asqarova, 1965, s. 28-29-30).

Muhiddinova ve birlikte çalıştığı yazarlara göre, *gäp* (cümle) konuşmanın dil bilgisel olarak biçimlenmiş ve ezgisel (intonasyonel) tamamlığa sahip olan bir bölümüdür. *Gäp* (cümle), sözcük grubundan farklı olarak, yalnızca tek bir sözcükten oluşabileceği gibi, birkaç sözcükten de meydana gelebilir. *Gäp* (cümle), tamamlanmış bir düşünceyi, bir olay veya duruma dair bir yargıyı bildirir (Muhiddinova vd., 2006, s.138-139).

Nurmonov ve birlikte çalıştığı yazarlara göre, düşünce ve görüşler başkalarına aktarılacak için sözcükleri birbirine bağlayarak cümleler kurulur (Nurmonov vd., 2013, s. 442). Obloqulov'a göre, belirli bir düşünceyi ifade eden *gäp* (cümle), konuşmanın bir parçasıdır. Bir yapının cümle sayılabilmesi için görece bir düşünce bütünlüğü taşıması (yani belirli bir yargıyı bildirmesi), predikatıflığa (yüklem bildirimi) sahip olması, dil bilgisel olarak belirli kural ve kaidelere göre biçimlenmiş olması, dıştan bakıldığında kendine özgü bir intonasyona (ezgi) gibi temel özelliklere sahip olması gerekir (Obloqulov, 1966, s. 5-6).

Rahimov ve Umurqulov'a göre, gerçekliği ve ona yönelik tutumu ifade etmek amacıyla, dil bilgisel olarak biçimlenmiş, intonasyon (ezgi) ve anlam bakımından görece bir tamamlığa sahip olan sözcük ya da sözcük grubu *gäp* (cümle) olarak adlandırılmaktadır. *Gäp* (cümle), esas olarak sözcüklerin belirli dil bilgisi kurallarına göre bir araya gelmesiyle oluşur. Cümlelerin bir diğer önemli özelliği “yargı (predikatlık)”tır. Bu, konuşanın dile getirdiği düşünceye yönelik tutumunun ifade edilmesidir (Rahimov ve Umurqulov, 2003, s. 157-158).

Rahmatullayev'e göre, *gäp* (cümle) dilin en önemli birimlerinden biridir. Çünkü dilin temel işlevi olan düşünceyi aktarma, cümle aracılığıyla gerçekleştirilir. (Rahmatullayev, 2006, s.272) Sayfullayeva ve birlikte çalıştığı yazarlara göre, iletişimsel bir söylem birimi olan *gäp* (cümle), dilden yararlanma, düşünceyi şekillendirme ve ifade etme sürecidir. *Gäp* (cümle), insanların birbirine düşünce ve bilgi aktarmak için kullandığı temel, yalın, düzenli birimdir. Konuşan kişi için bu, düşünceyi ifade etme ve bilgi aktarma aracıdır; dinleyen kişi içinse bilgi alma aracıdır. Cümle, sözcük ve deyim, dilbilgisel çekimler ve sözcük gruplarından oluşur. (Sayfullayeva vd., 2009, s. 324) Qahhorova'a göre, *gäp* (cümle) bir yargı (predikatlık) bildirir. Bu, konuşanın ifade ettiği düşünceye olan tutumunu yansıtır (Qahhorova, 2023, s. 180-181).

Cümle türlerinin sınıflandırılması konusu, söz diziminin (sentaks) temel inceleme alanlarından biridir. Özbek Türkçesi dil biliminde söz dizimi “*sintaksis*” terimi ile adlandırılmaktadır. Özbek dilcilerinin sentaksis hakkında yapmış oldukları çeşitli görüş ve tanımlar bulunmaktadır. Anorbekova ve Mirzayeva’ya göre, sözcükleri dilin belirli kuralları doğrultusunda birleştirerek sözcük öbeği ve cümle oluşturmak, sentaktik bir olgudur. Bu tür olguları inceleyen dilbilim dalı “*sintaks*” olarak adlandırılır (Anorbekova ve Mirzayeva, 2011, s. 206).

G’ulomov va Asqarova’ya göre, sentaksta, sözcük öbeklerinin ve cümlelerin incelenmesi, cümlelerin sözcük ve sözcük öbeklerinden nasıl oluştuğu, bu öbeklerin cümle yapısındaki işlevleri, yani cümle temeline göre nasıl ayrıldığı incelenir. Dolayısıyla sentaksın temelinde cümle öğretisi yer almaktadır (G’ulomov va Asqarova, 1965, s. 28).

Muhiddinova ve birlikte çalıştığı yazarlara göre, sentaksisin temel söylem birimi cümledir. (Muhiddinova vd., 2006, s.138) Nurmanov’a göre, sözcüklerin ve cümlelerin birbirine nasıl bağlandığını, bu yapıların çeşitlerini inceleyen dil bilimi alanı sentaksis olarak adlandırılır. Bu alan, cümlede sözcüklerin birbirine bağlanışını, sözcük öbeklerini, cümlelerin yapısını ve anlam türlerini inceler. Başka bir deyişle, sentaksis, sözcük öbekleri ve cümle hakkındaki bilgi alanıdır (Nurmonov vd., 2013, s. 442). Sayfullayeva ve birlikte çalıştığı yazarlara göre göre, dil bir bütün olarak sentaksiste somutlaşır (Sayfullayeva vd., 2009, s. 324).

Rahimov ve Umurqulov’a göre, cümle ve onun yapısı, türleri ile sözcük öbeklerini inceleyen dilbilgisi dalına *sintaksis* denir (Rahimov ve Umurqulov, 2003, s. 154). Rahmonov’a göre, sentaks dilbilimde temel birimi cümle, en küçük birimi ise sözcük öbeği olan bir katman olarak ele alınır. Bu düzeyde, cümle biçiminde belirli bir yargıyı (hükmü) ifade eden, dilbilgisel açıdan birbirine bağlı sözcük zincirleri kastedilir. Dilbilgisel tutarlı zincir, sözcük biçimlerinin belirli dilbilgisel ilişkilerle birbirine bağlanması anlamına gelir. Dolayısıyla, bir cümlelerin sentaks yapısı, sözcük biçimlerinin birbirine söz dizimsel olarak bağlı bir zincir oluşturmaktan meydana gelir (Rahmonova, 2023, s. 107-108).

Anlaşıldığı üzere, Özbek dilcilerin geneli cümlelerin söz dizimsel (*sintaks*) bir çözümleme olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Özbek Türkçesinde cümlelerin türlere ayrılmasında yapısal, anlamsal ve biçimsel ölçütler ortaya koyulmuştur. Cümle yapısının

esas alındığı tür, *gäplärning tüzilişigä körä türläri* (cümlelerin yapısına göre türleri); cümlelerin anlam katmanlarının ele alındığı tür, *gäpning mäsmunigä körä türläri* (cümlelerin anlamına göre türleri); yüklemün isim yahut fiil olmasına göre işlendiği tür, *kesimlärning ifädäläniş şakligä körä türläri* (yüklemlerin ifade biçimine göre türleri), yüklemün cümle içindeki yerine göre ise *kesimning ornigä körä gäplar* (yüklemün yerine göre cümleler) başlıkları altında sınıflandırılmaktadır.

3.2.Gäplärning Tüzilişigä Körä Türläri (Cümlelerin Yapısına Göre Türleri)

Cümlelerin yapısına göre sınıflandırılmasında en belirleyici öge, yüklemün niteliğidir. Bir iş, oluş, hareket veya durumu ifade eden; aynı zamanda anlatılmak istenen duygu, düşünce, olay ve eylemi de bünyesinde barındıran yüklem, cümledeki yargıyı belirleyen temel unsurdur. Özbek dilciliğinde ise bu kavram için “*kesim*” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Muhiddinova, 2012, s.20).

Yüklemün sayısı, cümleleri basit ve birleşik cümlelere ayırmada temel oluşturur. “Cümle yapısına göre iki türe ayrılır: *sādda gäp* (basit cümle) ve *qoşmä gäp* (birleşik cümle). Cümlelerin bu türlere ayrılmasında, yapılarında kaç adet yüklem (yargı) bulunduğu esas alınır. Gramer, anlam ve tonlama bakımından şekillenmiş, tek ve görece tamamlanmış bir düşünceyi ifade eden, yapıcı kendi içinde başka cümlelere bölünemeyen cümlelere *sādda gäp* (basit cümle) denir. İki veya daha fazla basit cümlelerin birleşmesiyle oluşan, anlam ve tonlama bakımından bir bütünlük arz eden yapılara ise *qoşmä gäp* (birleşik cümle) denir” (Abdurahmonov vd., 1979, s. 26). Her iki tür de kendi içinde alt gruplara ayrılır.

3.2.1. Sāddä Gäp (Basit Cümle)

Özbek dilciliğinde, ad veya fiil türünden tek bir yüklem unsuruna sahip, dilbilgisel açıdan bağımsız bir yapıda olan ve belirli bir durumu, olayı, düşünceyi yahut duyguyu ifade eden cümleler, *sāddä gäp* (basit cümle) olarak adlandırılır.

Özbek gramerciliğinde *sāddä gäp*, iki farklı ölçüte göre sınıflandırılmıştır. Konuyla ilgili olarak Fayzullayev vd. “Basit cümle yapısına göre *yıǵıq* (dar) ve *yāyıq* (geniş) olmak üzere ikiye ayrılır. Yani, yalnızca temel öğelerden (özne ve yüklem) oluşuyorsa *sāddä yıǵıq gäp* (basit dar cümle), temel öğelerin yanı sıra ikinciden öğeler (nesne,

dolaylı tümleç, zarf tümleci vb.) de yer alıyorsa buna *sâddâ yâyıq gäp* (basit geniş cümle) denir” (Fayzullayev vd., 2007, s. 23) açıklamasında bulunmaktadır.

3.2.1.1. Sâddâ Yığıq Gäp (Basit Dar Cümle)

Abdurahmonov vd., bu tür cümleler için “*Sâddâ yığıq gäp* (dar basit cümle), yapısında yalnızca cümlenin temel öğeleri olan *egä* (özne) ve *kesim* (yüklem) bulunduran cümle türüdür” (Abdurahmonov vd., 1979, s. 38) açıklamasında bulunmaktadır. Dolayısıyla cümle, doğrudan ve yalın bir anlatım sergiler. Yargıyı taşıyan temel unsur yüklem olduğu için öznenin varlığı cümlede zorunlu değildir. Özbek Türkçesi dilbilgisinde, bu tür cümleler genellikle net ve kısa ifadeler oluşturmak amacıyla kullanılır.

- “Biz küldik.” / “Biz güldük.” (s. 54)
- “Kanalizatsiya işləmäydi.” / “Kanalizasyon çalışmıyordu.” (s. 101)
- “Özing äyt.” / “Kendin söyle.” (s. 137)

3.2.1.2. Sâddâ Yâyıq Gäp (Basit Geniş Cümle)

“*Sâddâ yâyıq gäp* (geniş cümle), özne ve yüklem haricinde nesne, dolaylı tümleç, zarf, sıfat gibi cümlede ikinci dereceden öğelerin de yer aldığı cümle yapısıdır.” (Abdurahmonov vd., 1979, s. 38) Bu tür cümlelerde temel yapı değişmez fakat çeşitli dilbilgisel unsurların kullanılmasıyla cümle daha kapsamlı ve zengin bir hâle gelir.

- “Lekin men endi Yälqın äkämni fäqät tüşlärimdä körämän.” / “Ancak ben şimdi Yalkın ağabeyimi yalnızca rüyalarımda görüyorum.” (s. 5)
- “Bu vâqeädän keyin âtämgä ‘Ätäcân-traktor’ deb läqäb qoyışädi.” / “Bu olaydan sonra babama ‘Babacan traktör’ diye lakap verildi.” (s. 8)
- “Qızıl, kök cömräklärni nävbätmä-nävbät buräb, suvni bir ilitib, bir sävutib, mirıqıb yuvindim.” / “Kırmızı, mavi muslukları çevire çevire, suyu bir ılıtıp, bir soğutup keyif alarak yıkandım.” (s. 62)

3.2.2. Qoşmä Gäp (Birleşik Cümle)

Özbek dilciliğinde, “iki ya da daha fazla basit cümlelerin anlam ve yapı yönünden bir araya gelerek oluşturduğu cümlelere *qoşmä gäp* (birleşik cümle) denir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 168) .

Bu cümle türleri, anlam ve dilbilgisi açısından farklı araçlarla birbirine bağlanır, yapı ve anlam ilişkisine göre birleşerek bütünlük oluşturur. Özbek dilciliğinde, “*qoşmä gäplär* (birleşik cümleler), bağlanma şekilleri ve cümleler arasındaki anlamsal ilişkiye *bäglängän qoşmä gäplär* (bağlaçlı birleşik cümleler), *ergäş gäpli qoşmä gäplär* (yan cümleli birleşik cümleler) ve *bäglävçisiz qoşmä gäplär* (bağlaçsız birleşik cümleler) olarak üç alt gruba ayrılmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 170).

3.2.2.1. Bäglängän Qoşmä Gäplär (Bağlı Birleşik Cümleler)

Özbek dilciliğinde “*bäglängän qoşmä gäplär* (bağlı birleşik cümleler) arasında; karşılaştırma, birleştirme, ayırma, neden-sonuç açıklaması gibi anlam ilişkileri kurulur” (Fayzullayev vd., 2007, s. 95). Cümle parçalarını birbirine bağlamada eş görevli bağlaçlar ve edatlar temel rol oynar. Bu dilbilgisel özellik, bağlı birleşik cümleleri diğer birleşik cümle türlerinden ayıran önemli bir unsurdur. Fayzullayev vd., cümlelerin nasıl ve hangi vasıtalarla bağlandığına göre: *teng bäglävçi* (denk bağlaç), *inkâr bäglävçisi* (olumsuzluk bağlacı), *yüklämä* (yükleme edatları) ve *bolsä, esä* edatları olarak dört alt bölümde sınıflandırılmıştır (Fayzullayev vd., 2007, s. 95).

3.2.2.1.1. Teng Bäglävçilär Bilän Tüzilgän Bäglängän Qoşmä Gäplär (Denk Bağlaçlarla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Denk bağlaçlarla kurulan bağlı birleşik cümleler, yapısal olarak eşit haklara sahip ve bağımsız cümlelerin aralarına bağlaç getirilerek oluşturulduğu cümle türleridir. Fayzullayev vd.’lerine göre söz konusu cümleler hem kullanılan bağlaç türüne hem de cümleler arasındaki anlamsal bağa göre üç türe ayrılmaktadır (Fayzullayev vd., 2007, s. 95). Bunlar kendi içerisinde *biriktiruvçi* (birleştirici), *zidläv* (zıtlık), *äyiruv* (ayırım) olarak sınıflandırılmıştır.

3.2.2.1.1.1. Biriktiruvçi Bağlávçılär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (Birleştirici Bağlaçlar Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Bu cümle türünde hareketler ve olaylar eşzamanlı bir şekilde ifade edilir. Cümle bölümleri anlam bakımından birbirine bağımlı değildir fakat birleştiğinde genel bir düşünceyi ortaya koyar. Cümlelerin bölümleri anlam bakımından sıkı bir bütünlük oluşturur, birinin anlamı diğerine bağlıdır.

Turniyozov ve Rahimov, bu konuda “Bu gruptaki bağlaçlar genellikle ‘və (ve), hämdä (ile)’ sözcüklerinden oluşur” demektedir (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 166). Bu bağlaçlar, cümle içindeki sıralı öğeleri yahut basit cümleleri eşit düzeyde birbirine bağlar.

Yine Turniyozov ve Rahimov “ve” bağlacı hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Və (ve) bağlacı, birleşik cümle içindeki basit cümleleri birbirine bağladığında, bağladığı cümlelerde ifade edilen iş, hareket, olay veya durumların aynı anda gerçekleştiğini, ardışık bir eylem sırasını gösterir” (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 166).

“Hämdä (ile)” bağlacı hakkında da, basit cümleleri ve sıralı öğeleri eşit düzeyde birbirine bağladığı söylenmektedir (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 166). Bu bağlaç, özellikle sıralı öğelerin sonuncusundan önce geldiğinde, sadece öğeler arasındaki eşitliği belirtmekle kalmaz; aynı zamanda son öğeyi özel olarak vurgular.

- “Oşä küz Yälqın äkäm üydä cüdä kām bolär, keçqurunläri işdän qäytgän zähâti mototsiklgä minib, qoşni qışlâqqä cönär vä xuftändän keç qäytär edi / “O sonbahar Yalkın ağabeyim evde çok az olur, akşamları işten döndüğünde hemen motorsiklete binip, komşu köye gider ve yatsıdan geç dönerdi.” (s. 42)
- “Motorning tägidägi yağ tıqınıni buräb açdim vä çeläk tutdim.” / “Motorun üstündeki yağ tıpasını çevirip açtım ve kova tuttum.” (s. 90)
- “Äyxänning ungä mehr qoygäni vä buni Yälqın äkäm häm yâqtirişi çekkä-çekkädä gäp bolä başlädi.” / “Ayhan’ın ona aşık olduğu ve bundan Yalkın ağabeyimin de hoşlandığı köşe bucakta konuşulmaya başlandı.” (s. 148)

3.2.2.1.1.2. Zidläv Bağlávçılär Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (Zıtlık Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Bu tür cümlelerle ilgili olarak Turniyozov ve Rahimov, “Bu tür cümleler genellikle ‘ämmä (ama), lekin (lakin/fakat), birâq (ancak), bälki (belki), hälbuki (halbuki)’ gibi

karşıtlık bildiren bağlaçlar vasıtasıyla kurulur” (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 167) demektedir. Zıtlık bağlaçları, anlam bakımından birbirine zıt olan cümleleri veya cümle öğelerini eşit düzeyde birbirine bağlar.

Turniyozov ve Rahimov ilaveten “Ayrıca, edebi dilde ‘-ä’ bağlacı da karşıtlık bağlacı olarak kullanılabilir” (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 167) açıklamasını yapmaktadır. Bu bağlaç, birleşik cümledeki basit cümleleri bağlayarak aralarındaki karşıt anlam ilişkisini ifade eder.

- “Kelin äyäm galstukni üç-tört märtä tügib körsättdi, lekin Yälqın äkäm bu nâzik işni tezdä örgänälmäy dıqqät boldı.” / “Yengem kravatını üç dört defa bağlayarak gösterdi, fakat Yalkın ağabeyim bu ince işi hemen öğrenemedi, bu konuda çok zorlandı.” (s. 40)
- “Künlär qızib, gözäni suğărădigän mävsum kelib qalgän, biräq häligäçä tsement nâvlär suvsız qup-quruq turibdi.” / “Günler ısınmış, pamuğu sulayış mevsimi gelmiş, ancak hâlâ çimento topları susuz kup kuru duruyor.” (s. 126)
- “Kim bilädi, biz özimiz hām yaşimizni yaşäb bolgänimizdän keyin, bälki şu yergä qoyılärmiz,..” / “Kim bilir, biz kendimiz de yaşamımızı yaşayıp bitirdikten sonra, belki bu yere gömülürüz...” (s. 142-143)

3.2.2.1.1.3. Äyiruv Bağlavçılar Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (Ayrım Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Bu tür birleşik cümlelerde, ifade edilen olaylardan biri gerçekleşirken diğeri gerçekleşmez yahut olayların her biri sırayla meydana gelebilir. Kimi zamanlarda ise her iki olayın da aynı anda gerçekleştiği görülür.

Bu tür cümlelerle ilgili olarak Turniyozov ve Rahimov, “Günümüz Özbek Türkçesinde kullanılan ‘yâ (ya), yâki (ya da), yâxud (yahut), yâinki (ya da/veya da)’ gibi yapılar, iki ya da daha fazla öge, olay veya hareket arasında tercih, seçenek ya da ayrım yapmak amacıyla kullanılır. Sıralı öğelerin veya birleşik cümlelerdeki basit cümlelerin başında tekrarlı şekilde kullanılan ‘Gâh... gâh (kimi zaman... kimi zaman), däm... däm (bir... bir), bir... bir ve bā’zän... bā’zän (bazen... bazen)’ gibi bağlaçlar, öğeleri sırayla ayırarak bağlar ve olayların, durumların belirli aralıklarla meydana geldiğini ifade eder” (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 167) açıklamasında bulunur.

- “Şuning üçün Yalqın äkäm bu etigini mehmängä bārgändä yāki bāyrām künläridä kiyärdi.” / “Bunun için Yalkın ağabeyim bu botlarını misafirliğe gittiğinde ya da bayram günlerinde giyerdi. (s. 7)
- “Keçäsi men uyqugä ketgänimdä ānām kösāk çuviyâtgän, kir yuvâyâtgän, yā tikiş tikâyâtgän bolädi.” / “Akşam ben uyumaya gittiğimde annem pamuk diyor, kirlileri yıkıyor veya dikiş dikiyor olurdu.” (s. 12)
- “Lekin gāh eşik bilän rom tāpilmäs, gāh polgä täxtä, şiftgä gānç yetişmäy iş uzāq-uzāq toxtāb qālärädi.” / “Fakat kimi zaman kapı ile çerçeve bulunmaz, kimi zaman zemine tahta, tavana kerpiç yetişmez iş uzun süreli dururdu.” (s. 124)

3.2.2.1.2. İnkâr Bağlavçiläri Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (Olumsuzluk Bağlaçlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Olumsuzluk bağlaçları, her bir cümle bileşeninin başında tekrarlanarak kullanılır. Bu türde sadece inkâr anlamı taşıyan basit cümleleri birbirine bağlar. Bu konuda Fayzullayev vd., “Birleşik cümlelerin bu türünde cümle bileşenleri, olumsuz anlamları tek tek sıralamak amacıyla ya da aynı anda ya da farklı zamanlarda gerçekleşmemiş olay ve durumları ifade etmek amacıyla kullanılır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 97) açıklamasında bulunmaktadır.

Turniyozov ve Rahimov da “Olumsuzluk bağlacı, ‘nā (ne)’ sözcüğünden oluşur.” (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 168) demektedir. Bu bağlaç, birleşik cümle içerisindeki basit cümleleri inkâr anlamı yoluyla birbirine bağlar ve tekrarlanarak kullanılır.

3.2.2.1.3. Yüklämä Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (Yükleme Edatlarıyla Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Fayzullayev vd., bu tür cümleler için “Bağlaçlı birleşik cümlelerin bu türünde, cümle parçaları ‘-u (-yu), -dä’ gibi bağlaç görevindeki yükleme edatları aracılığıyla birbirine bağlanır. Bu yapılar genellikle ardışık olarak ya da aynı anda gerçekleşen olay ve durumları ifade eder” (Fayzullayev vd., 2007, s. 97) açıklamasında bulunmaktadır.

- “Men pätisni yänä bir-ikki märtä cāränglätämän-u, keyin çumçuqlärni unutämän.” / “Ben tepsiyi yine bir iki defa şangırdatırım da, sonra serçeleri unuturum.” (s. 9)

- “Kämälägä bu yâqmädi şekilli, qoğırçaqlärni tört yâşär Şämsiyägä tutqäzdi-
yü, yoläkkä çıqdi.” / “Kemäle’ye bu hoş gelmedi anlaşılan, oyuncakları dört
yaşındaki Şemsiye’ye tutuşturdu ve koridora çıktı.” (s. 54)
- “Yälqın äkäm bäsib-bäsib çây içdi-dä, terläb ketdi.” / “Yalkın ağabeyim basa
basa çay içti de iyiden iyiye terledi.” (s. 61)

3.2.2.1.4. Bolsä, Esä Bilän Tüzilgän Bağlängän Qoşmä Gäplär (-sA bile, ise İle Kurulan Bağlı Birleşik Cümleler)

Özbek dilciliğinde *bolsä* (-sA da, -sA bile), *esä* (ise, buna karşılık) gibi sözcükler, birleşik cümle bölümleri arasında karşılaştırma, kıyas veya zıtlık ilişkisi kurulduğunu göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Anorbekova ve Mirzayeva “*Bolsä, esä* sözcükleriyle bağlanan birleşik cümle parçalarının bağlanmasıyla birlikte, bunlar arasında karşılaştırma ve karşıtlık ilişkisi bulunduğunu bildirir. *Bolsä, esä* sözcükleri karşılaştırılan ögeden sonra gelir” (Anorbekova ve Mirzayeva, 2011, s. 221) demektedir.

- “Terim maşınası bär küçi bilän işlägändä esä uning şävqını ottiz destibaldän
ärtiq bolär ekän.” / “Toplama makinesi var gücü ile çalışır ise onun gürültüsü
otuz desibelden fazla olurmuş.” (s. 103)
- “Qışlâqqä säyähät qılış esä xâyâlimizdän uzâqlaşib ketgän edi.” / “ Köyü
ziyaret etmek ise hayalimizden uzaklaşıp gitmiş idi.” (s. 108)
- “Ekkän nihällärimiz kökargän bolsä häm, häli sälqını yoq.” / “Ektiğimiz
fidanlarımız filizlenmiş olsalar da, hâlâ gölge serinliği yok.” (s. 127)

3.2.2.2. Ergäşgän Qoşmä Gäplär (Yan Cümleli/Bağımlı Birleşik Cümleler)

Bağımlı birleşik cümleler anlam açısından eşit haklara sahip olmayan cümlelerden oluşur. Daha net ifade etmek gerekirse, temel cümle bağımsızken yan cümle tek başına anlam açısından eksiktir ve zorunlu olarak temel cümleye ihtiyaç duyar. Bu cümlelerde bir birleşen diğerini tamamlar, açıklar, belirginleştirir yahut yorumlar. Bu nedenle Özbek dilciliğinde tamamlayıcı olan cümleye “*ergäş gäp*” (yan cümle-bağımlı cümle) denir. İkili kök olan *ergäş* kelimesi fiil olarak “takip etmek, izlemek, taklit etmek vb” gibi, isim olarak da “takip eden, izleyen” anlamlarına gelir.

Yan cümlelerin anlamını belirlediği veya tamamladığı cümle ise “*bâş gäp*” (temel cümle) olarak adlandırılır. Abdurahmonov vd. konuyla ilgili olarak “Bazı durumlarda, temel cümle ile yan cümlelerin öznesi anlamca ortak olabilir” (Abdurahmonov vd., 1966, s. 18) demektedirler.

Bağımlı birleşik cümleler yapısına göre 14 türe ayrılmaktadır. Bu türler başlıklar halinde daha ayrıntılı bir biçimde işlenecektir.

3.2.2.2.1. Egä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Özne İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Abdurahmonov bu türden cümleleri açıklarken “Özne işlevli bağlı yan cümle denilen yapı, temel cümle yapısında özne görevinde bulunan zamirin anlamını somutlaştırarak açıklayan yan cümledir. Öznenin bağlı cümlesi, temel cümledeki özne görevinde bulunan zamirin anlamını belirginleştiren bağlı cümledir” (Abdurahmonov, 1958, s. 129-130) notunu düşer. Bu tür bağlı birleşik cümlelerde, temel cümlede açıkça belirtilmeyen veya zamirle ifade edilen gizli öznenin kim veya ne olduğu yan cümleler vasıtasıyla açıklanır. Rahmatullayev de konuyla ilgili olarak “Bu yapıda, yalın hâlde bulunan *u, oşä* (o) gibi zamirler, temel cümledeki ‘*kim, nimä* (ne)’ gibi zamirlerle uygun biçimde kullanılır. Bu tür zamirlere bazen ‘-*ki*’ pekiştirme edatı da eklenebilir” (Rahmatullayev, 2006, s. 406) açıklamasında bulunur.

- “Kimdän qänäqä meräs qälsä, ümrining mänâsi änä şu bolädi!” / “Kimden nasıl bir miras kalırsa, onun ömrünün anlamı işte o olur!” (s. 78)
- “Dürüstligi şu-ki, yäqın.” / “Doğrusu şu ki, yakın.” (s. 101)

3.2.2.2.2. Kesim Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Yüklem İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür bağlı cümlelerde temel cümlelerin yüklemi, yan cümle aracılığıyla detaylandırılır. Temel cümledeki belirsizlik yahut genelleme içeren yüklem tam olarak ne anlama geldiğini yan cümle izah etmektedir. Abdurahmonov bu konuda “Yüklem yan cümlesi, temel cümledeki yüklem görevinde bulunan zamirin anlamını somutlaştırarak açıklayan yan cümledir. Temel cümlelerin yüklemi ‘*şu* (şu), *şudir* (şudur), *şundä* (şunda), *şundäy*

(şöyle)’ gibi işaret zamirlerinden biriyle ifade edilir ve yan cümle ‘-ki’ edatı aracılığıyla bağlanır” (Abdurahmonov, 1958, s. 136) açıklamasında bulunmaktadır.

- “Bittâ iltimâsimiz şuki, kättâ âriğımızgâ suv köprâq berilsä...” / “Bir tek ricamız şu ki, büyük su kanalımıza su daha çok verilse...” (s. 50)
- “Tursunning tört yıldän beri qılğan işlâri şundâyki, Obkom buni hâzir qährâmânlık unvânigâ tävsiyâ qıldı.” / Dursun’un dört yıldan beri öyle işler yaptı ki, Obkom¹ bunu şimdi kahramanlık ünvanına tavsiye etti.” (s. 138)
- “Qâtâr toplâr birvâräkäyigâ şundây qättiq gumburlädiki, yer silkinib ketgändây boldi, Âtäbek çöçib tüşdi.” / “Grup toplar hep birlikte öyle sert gumbürdedi ki yer sallanıp gidecek gibi oldu, Atabek aniden ürktü.” (s. 169)

3.2.2.2.3. Toldiruvçi Ergâş Gâpli Qoşmä Gâplâr (Tamamlayıcı İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Temel cümlede geçen işaret zahirinin veya eksik bırakılmış, tamamlanmamış nesne, dolaylı tümleç gibi unsurların anlamının belirginleştirilmesi yan cümle aracılığıyla yapılır. Bu konuda Muhiddinova vd. “Bu yapıda temel cümlemin yüklemi ‘-ki’ bağlacı, ‘-ku’ vurgulama edatı, ‘-mi’ soru eki, ‘-sä’ şart bağlacı ve ‘deb’ aktarma edatı ile oluşan yan cümle tarafından açıklanır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 173) tanımını vermektedirler.

- “Traktorning âldidâ miltıqning miligâ oxşâb çıqıb turgân temiri bâr-kü, änâ şuni egätning ortäsigâ toğrılâb bâräver!” / “Traktörün önünde tüfeğin namlusuna benzer çıkıp duran demiri var ya, işte onu tarlanın ortasına doğrulayarak devam et!” (s. 42)
- “Bu ketışdâ motordän ayrilâmânmi deb qorqâmân.” / “Bu gidişte motordan ayrılır mıyım diye korkuyorum.” (s. 90)
- “Mirzäçöldägi çölquvärgä ğämخورlik qılsin deb qoygân emäsmi?” / “Mirzäçöl’deki yaban keçisine ilgi göstərsin diye koymamış mı?” (s. 132)

¹ Sovyet döneminde kullanılan Rusça kökenli Oblast Komiteti “bölge komitesi” kelime grubunun kısaltılması.

3.2.2.2.4. Änıqlâvçı Ergâş Gâpli Qoşmä Gâplär (Niteleyici İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür bağlı birleşik cümlelerde temel cümlede geçen özne, yüklem, tümleç veya nesne daha açık ve belirgin hale getirmek, temel cümlede geçen bir kavramın nasıl bir şey olduğunu, hangi şartlarda geçerli olduğunu veya hangi durumda bulunduğunu açıklamak için niteleme işlevli yan cümle kullanılır. “Bu yapıda ‘-ki’ veya ‘-sâ’ bağlaçları kullanılır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 173).

- “Özi âftâbdä şundäy pişib ketgänki, saçining qâräsi bilän qâräygän peşänäsini bir-biridän äcrätış qıyın.” / “Kendisi güneşte öyle yanmış ki, saçının karası ile kararan alnını birbirinden ayırmak zor.” (s. 11)
- “Här avtomat ustanovkaläri bärki; ulärni işlätış terim maşinasini işlätışdän häm nâzıkrâq.” / “Her otomat sistemleri var ki; onları kullanmak toplama makinesini kullanmaktan daha incelikli.” (s. 103)
- “Lekin tosätdän ong kökrägigä bir närsä şundäy qättiq urildki, közläridän “lâp” etib âlâv çıqıb ketgändäy boldı” / “Ancak aniden sağ göğsüne bir şey öyle sert çarptı ki, gözleri “lap” edip alev çıkıp gidecek gibi oldu.” (s. 173)

3.2.2.2.5. Râviş Ergâş Gâpli Qoşmä Gâplär (Durum/Zarf İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür bağlı birleşik cümleler temel cümlede belirtilen eylemin nasıl gerçekleştiğini ya da hangi şartlarda meydana geldiğini açıklayan bağlı yan cümlelerden oluşur. G‘ulomov ve Asqarova bu konuda, “Zarf yan cümlesinin yüklemi, ‘-b (-ib)’ ekiyle kurulan zarf-fiil biçiminde olur ve temel cümleye bu şekilde bağlanır. Bu zarf-fiil biçimi yalnızca zarf yan cümlelerinin değil, diğer yan cümle türlerinin de yüklemi olabilir. Bununla beraber, bu zarf-fiil biçimi, bağlı birleşik cümlelerde yer alan basit cümlelerin yüklemi de olabilir” (G‘ulomov ve Asqarova, 1965, s. 228) tespitinde bulunmaktadır.

Konuyla ilgi olarak Muhiddinova vd. de “Yan cümlede genellikle ‘-b (-ib), -mäy, -mäsdän’ gibi zarf-fiil ekleri bulunur ve temel cümlelerin yüklemine durum belirterek katkı sağlar” (Muhiddinova vd., 2006, s. 173) demektedirler.

- “Endi ünib çıqâyâtgân gözäni qätqälâq sıqı**ı**b, boğ**ı**b tüşläydi.” / Şimdi filizleniyor olan pamuğu kurumuş toprak sıkıştı**ı**p, daha da boğuyor.” (s. 13)
- “Uning şu ähvâldä häm özini yoqâtmäsdän, nâlimäsdän vâzmin gäpirgäni Obkom sekretarigä tä’sir qılädi.” / “Onun bu olayda da kendisini kaybetmeden, isyan etmeden sakın konuşması Obkom sekreterini etkiledi.” (s. 87)
- “Çäng-tozân bâsilgünçä traktorni cildirmä**y**, özi qoygân belgini yäxşiläb körib âldi.” / “Toz duman yatışincaya kadar traktörü sür**med**en, kendi koyduğu işarete iyice baktı.” (s. 114)

3.2.2.2.6. Päyt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Zaman İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu birleşik cümle türü, temel cümlelerin yükleminden anlaşılan hareketin, durumun veya bir özelliğin hangi zamanda gerçekleştiğini ya da gerçekleşmediğini bildirmektedir. Konuyla ilgili olarak Obloqulov, “Zaman yan cümlesi ile temel cümle arasında mutlaka bir zaman ilişkisi vardır; bu durumda, yan cümledeki hareket veya özellik: temel cümledeki hareket veya özellikle aynı anda, ondan önce ya da ondan sonra gerçekleşmiş olabilir” (Obloqulov, 1966, s. 431) açıklamaktadır.

Muhiddinova vd. de “Yan cümlede ‘-gäç (-kaç), -gändän keyin, -gunçä (-kunçä, -qunçä), -mäsdän, -b (-ib), -iş bilän’ biçimindeki zaman ekleri bulunmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 173-174) demektedir.

- “Yälqın äkäm maşinasini egätgä burib kirgä**ndän keyin** uning şävqını ikki bäräbär küçäyib ketti.” / “Yalkın ağabeyim arabasını tarla kenarına çevirip girdi**kten sonra** onun gürültüsü iki kat arttı.” (s. 21)
- “Ärädän bir häftäçä ötgä**ndän keyin** yänä dächäsining âldidä uçräşgän edik.” / “Aradan bir hafta kadar geçti**kten sonra** yine bahçesinin önünde karşılaşmıştık.” (s. 92)
- “Äbruçev stantsiyasidän yängi sovxozgä âlib bârgun**çä** säksän çağırım yol bâsämiz.” / “Abruçev istasyonundan yeni sovhoza var**ıncaya kadar** seksen kilometre yol gideceğiz.” (s. 118)

3.2.2.2.7. Orın Ergäş Găpli Qoşmä Găplär (Yer-Yön İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Yer-yön işlevli bağlı yan cümleler, temel cümledeki hareketin veya durumun nerede (*qäyerdä*), nereye (*qäyergä*) veya nereden (*qäyerdän*) gerçekleştiğini gösterir. Yan cümle, temel cümlelerin eyleminin hangi konumda gerçekleştiğini yer-yön zarfları ve hal ekleri vasıtasıyla belirtir. Bu cümle türüyle ilgili olarak Muhiddinova vd., “Bağlı cümle yüklemi ‘-sä’ ekiyle kurulur. Temel cümlede yer, yönelme hâlinde kullanılan ‘*şu yer* (şu yer), *oşä yer* (o yer)’ gibi ifadeler yer alırken; bağlı cümlede bunlara karşılık gelen ‘*qäyer* (neresi), *qäyâq* (nereye)’ zamiri ya da bazen ‘*qäy tāmān* (hangi yön)’ söz öbeği yer, yönelme ve çıkma hâlinde kullanılır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 174) açıklamasında bulunmaktadır.

- “Qäzä qılğändän keyin qäyergä kömsängiz, oşä yerdä u dunyâ-bu dunyâ yâtädi.” / “Öldükten sonra nereye gömerseniz, o yerde o dünyada da bu dünyada da yatar.” (s. 142)
- “Siz bu maşinani qäyerdän minib kelgän bolsängiz, oşä cäygä eltib tăpşiring!” / “Siz bu makineye nereden binip geldiyseniz, o yere götürüp teslim edin.” (s. 160)

3.2.2.2.8. Săbăb Ergäş Găpli Qoşmä Găplär (Neden/Sonuç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu cümle türünde temel cümle sonuç yahut olayı bildirirken, yan cümle bu olayın neden, hangi sebeple gerçekleştiğini açıklar. Neden ilişkisi bağlaçlar vasıtasıyla ya da fiil köklerine eklenen zarf-fiil ekleriyle kurulur. Muhiddinova vd., bu tür hakkında “Cümleye neden-sonuç anlamı kazandıran bu yapılar, genellikle ‘*çünki* (çünkü), *negäki* (çünkü, çünkü şöyle ki), *săbăbli* (sebebiyle), *şuning üçün* (bu yüzden), *şu săbăbli* (bu sebeple)’ gibi bağlaçlarla oluşturulur” (Muhiddinova vd., 2006, s. 174) açıklamasında bulunmaktadır.

Bununla birlikte, fiil köklerine getirilen “-gän” ekiyle yapılmış sıfat-fiillere çıkma durumu eki “-dän” ve bazen ardından gelen “*keyin*, *song* (sonra)” gibi yardımcı sözcüklerin eklenmesiyle oluşan “-gänidän, -gänligidän” gibi yapılar da neden-sonuç anlamı taşıyan cümlelerin kurulmasında kullanılır (Fayzullayev vd., 2007, s. 117).

- “Buvisi-yü bábâsi, dädäsiyü ânâsi köp süyib öpsä keräk şuning üçün erkälätişlär häm me’däsiğä tekkängä oxşaydı.” / “Nenesi ve dedesi, babası ve annesi çok sevdiğinden olsa gerek, bunun için şımartmalar da midesine dokunmuş gibiydi.” (s. 54)
- “Yälqın äkäm tolib ketgän könglini mengä xuddi sirdaş dostigä açğändäy açib gäpiräyätgänidän tä’sirlänib ketdim.” / Yalkın ağabeyim dolup taşan gönlünü bana aynı sırdaş dostuna açar gibi açıp konuşmasından çok etkilendim.” (s. 78)
- “...lekin bu suv tsement nâvlärgä özi âqıb çıqâlmäs edi, çünki nâvlär bäländräq edi.” / “...ancak bu su çimento oluklara kendi akıp çıkmazdı, çünkü oluklar daha yüksek idi.” (s. 127)

3.2.2.2.9. Mäqsäd Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Amaç İşlevli Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu cümle türünde bir eylemin hangi amaçla gerçekleştiği bildirilir. Temel cümle asıl eylemi belirtirken yan cümle eylemin hangi amaçla yapıldığını belirtir. Bu cümle türüyle ilgili olarak Rahmatullayev, “Cümleler genellikle, bağlı cümlenin ‘*deb* (diye), *-sin üçün* (-sın diye), *-mâqçi bol-* (-mak amacıyla), *degän niyätä* (niyetiyle), *mäqsäddä* (amacıyla)’ gibi ifadelerle kurulması yoluyla birbirine bağlanır” (Rahmatullayev, 2006, s. 405-406) açıklamasında bulunur.

- “Ertäsi küni Yälqın äkämğä qäräşmâqçi bolib, toğrı dälägä bårdım.” / “Diğer gün Yalkın ağabeyime bakmak amacıyla, doğruca tarlaya vardım.” (s. 11)
- “Päxtä dälädä qalıb ketmäsin üçün Yälqın äkäm bölim mudirläriyü ägronomlär bilän birgä keçä-kündüz transportgä vä ädämlärgä baş bolib, päxtä ârtişü uni punktğä eltiş bilän bänd bolışadı.” / “Pamuğun tarlada kalıp gitmemesi için Yalkın ağabeyim bölüm müdürleri ve mühendisler ile birlikte gece gündüz taşıma araçlarına ve adamlara liderlik edip, pamuğu yükleme ve onu merkeze ulaştırmak ile meşgul olurlar.” (s. 156)

3.2.2.2.10. Näticä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Sonuç Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu cümle türünde, bağlı (yan) cümle; temel cümlede ifade edilen hareket veya durumun gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan durumu, sonucu bildirir. Bu türle ilgili olarak Mahmudov ve Nurmonov, “Temel cümledeki hareket, yan cümledeki hareketin gerçekleşmesi amacıyla özellikle yapılmaz; aksine, yan cümledeki hareket, temel cümledeki hareketin doğal bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkar” (Mahmudov ve Nurmonov, 1995, s. 215) tanımını yapmışlardır.

Yine Rahmatullayev de bu tür cümlelerdeki yardımcı öğeler hakkında, “Bu tür birleşik cümle yapılarında cümle bölümleri genellikle ‘-ki’ bağlacıyla birbirine bağlanır. Temel cümlede sıklıkla ‘şundäy (öyle), şunäqängi (öylesine), şunçälik (o kadar), şu qädär (bu kadar), çunänäm (böylesine)’ gibi nitelik belirten ifadeler yer alırken; bağlı cümlede bazen ‘aқıbätdä (sonuçta), naticädä (neticede)’ gibi sözcükler de yer alabilir” (Rahmatullayev, 2006, s. 409) şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

- “Mehmänniñ tägdär qılıb bergän sävälläri, äytgän gäpläri Yälqın äkämğä şundäy ağır bätdeki, uning boyinläri, peşänäläri birdän ter bäsdi.” / “Misafirin manidar biçimde sorduğu sualleri, söylediği sözleri Yalkın ağabeyime öyle ağır geldi ki, onun boynunu ve alnını birden ter bastı.” (s. 36)
- “Yälqın äkämniñ häli läyi qurimägän päncäsi cäğimgä şundäy zärb bilän urildiki, üç-tört qädäm närigä uçib ketdim...” / “Yalkın ağabeyimin henüz çamuru kurumayan eli çeneme öyle darbe ile vuruldu ki, birden üç dört adım geriye uçtum...” (s. 70)

3.2.2.2.11. Şärt Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Koşul Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Koşul işlevli bağlı yan cümlelerde, temel cümledeki eylem veya durumun gerçekleşme şartı yan cümle ile belirtilir. Rahmatullayev, Özbek Türkçesindeki *şart* ekiyle ilgili olarak, “Şart bağlı cümlesinin yüklemi esas olarak ‘-sä’ ekiyle kurulur; bu tür yapılarda başka bir bağlayıcı öge kullanılmaz. Bazı durumlarda, bağlı cümlelerin başında ‘ägär (eğer), mähbädä (şayet), bähärti (koşuluyla)’ yardımcı sözcükleri de kullanılabilir; fakat bu

yardımcı olmadan da bağlı cümle tamamen kurulabilir” (Rahmatullayev, 2006, s. 400) bilgilerini vermektedir.

- “Ägär yıqılsäm çilpärçin bolädigändek qorqdim.” / “Eğer yıkılsam paramparça olacakmış gibi korktum.” (s. 7)
- “Ägär ottiz tsentnerdän bir gramm käm bersäng, sen bilän oşändä gäpläşämän!” / “Eğer otuz tsentner²den bir gram az verirsen, seninle o zaman konuşurum!” (s. 24)
- “Siz Obkom bilän gäpläşsängiz, men Moskva bilän gäpläşämän!” / “Siz Obkom ile konuşursanız, ben de Moskva ile konuşurum!” (s. 131)

3.2.2.2.12. Tosıqsız Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Engelsiz Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür cümlelerde, yan cümledeki anlam temel cümleyle çelişse dahi bu çelişki eylemin gerçekleşmesine engel oluşturmaz. Daha açık bir ifadeyle, yan cümle olumsuz bir koşul yahut engel belirtse bile, temel cümledeki eylem bu koşula rağmen gerçekleşir. Muhiddinova vd., bu tür hakkında “ ‘Ne olursa da?’ ve ‘neye rağmen’ sorularını yanıtlar. Yan cümlelerin ardından çoğunlukla ‘-sä hām, -gän bolsä hām, -gändä hām, -mäsä hām, bolişigä qärämäy, här qänçä, bolsä-dä’ gibi bağlayıcı veya biçimbirimsel yapılardan biriyle kurularak bu anlam ilişkisi sağlanır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 175) açıklamasında bulunmaktadır.

- “Uruş tügägän bolsä hām, uning tänqıslıkläri häli ketgän emäs.” / “Savaş bitmiş olsa da, onun kıtlıkları hâlâ gitmemiş.” (s. 10)
- “Här bir köçätning tört tāmānigä tört märtä ketmān urilgändä hām, änämning ketmāni bir kündä qırq ming märtä tepägä çıqıb, pästgä tüşär edi.” / “Her bir fidenin dört tarafına dört kez çapa vurulduğunda da, annemin çapası bir günde kırk bin kez yukarı çıkıp aşağı düşer imiş.” (s. 15)
- “Mäyli, bārsın, kirālmäsä hām hāvuri bāsilib kelädi...” / “Neyse, varsın giremse de hevesi kırılıp döner...” (s. 67)

² 100 kilograma denk ağırlık birimi.

3.2.2.2.13. Oxşatış Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Benzetme-Kıyaslama Bildiren Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür cümlelerde, temel cümledeki eylemin veya durumun neye benzediği, neyi andırdığı yahut nasıl görüldüğü yan cümle aracılığıyla belirtilir. Hem benzetme edatları hem de birtakım zarf-fiil ekleri kullanılır.

Bu türle ilgili olarak Rahmatullayev, “Cümle bölümleri ‘-ki’ bağlacıyla birbirine bağlanır. Bu bağlaç, temel cümleye eklenir. Temel cümlede genellikle ‘şundäy (öyle), şunäqängi (öylesine), şunçä/şunçälik (o kadar), şu qädär (bu kadar), oşhändäy (öylesi gibi)’ gibi zamirleri ya da bazen ‘köp’ (çok) zarfı kullanılır. Yan cümlede ise bu zamire karşılık gelen özelliğin derecesi ya da niteliği karşılaştırma yoluyla ifade edilir. Bununla beraber bağlı cümle kısmında ‘qänçä (ne kadar), qänçälik (ne denli, ne kadar), qändäy (nasıl)’ gibi zamirler yer alabilir. Son olarak, bağlı cümle yüklemine ‘-däy, -dek’ benzetme eki yer alır ve bu kısmın başında genellikle ‘göyâ (sanki)’ veya ‘xuddi (tıpkı)’ gibi yardımcı sözcükler bulunur” (Rahmatullayev, 2006, s. 406-407) şeklinde açıklamıştır.

- “Xuddi şähärdägidek, uning devärläri äppäq kafel bilän işlängän edi.” / “Tıpkı şehirdeki gibi, onun duvarları bembeyaz fayans ile işlenmiş idi.” (s. 135)
- “U hâzir şunçälik qızışib ketgän ediki, közigä xävf-xätär körinmäs, çärçägänini häm sezmäsdi.” / “O şimdi öylesine kaptırıp gidiyordu ki, gözüne korku veya tehlikeler görünmez, yorgunluğunu da hissetmezdi.” (s. 172)

3.2.2.2.14. Mıqdâr-Däräcä Ergäş Gäpli Qoşmä Gäplär (Miktar-Derece Bağlı Yan Cümleli Birleşik Cümleler)

Bu tür cümlelerde, temel cümledeki eylemin veya durumun miktarı, derecesi, yoğunluğu yan cümle aracılığıyla belirtilir. Fayzullayev vd., bu konu üzerine “Bu yapı çoğunlukla ‘-sä’ eki ile kurulmaktadır. Bununla birlikte ‘qänçä... şunçä...(ne kadar...o kadar...), qänçälik... şunçälik... (ne denli...o denli...), qändäy... şundäy... (nasıl...öyle...)’ gibi miktar paralelliği, derece ilişkisi ve davranış-sonuç ilişkisi bildiren Özbekçe kalıp ifadeler de kullanılır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 121-122) şeklinde açıklamalarda bulunur.

- “E, bu çöl suvgä qändäy täşnä bolsä, ädämlärgä häm sundäy muhtâc, äkä Äzlär!” / “E, bu çöl suya nasıl susadıysa, insanlara da öyle muhtaç, Azlar ağabey!” (s.135)

3.2.2.3. Bağlâvçisiz Qoşmä Gäplär (Bağlaçsız/Sıralı Birleşik Cümleler)

Özbek dilciliğinde basit cümlelerin kendi aralarında bağlaç kullanılmadan, yalnızca anlam ve tonlama yoluyla birleşmesine *bağlâvçisiz qoşmä gäplär* (bağlaçsız birleşik cümleler) denir. Bu tür cümlelerin ifade ettikleri zaman, neden-sonuç, eş zamanlılık, zıtlık gibi anlamlarına göre farklı noktalama işaretleriyle birbirinden ayrıldığı görülmektedir.

3.2.2.3.1. Vergul Bilän Bağlängän Bağlâvçisiz Qoşmä Gäplär (Virgül ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)

Bu tür cümlelerin yapısıyla ilgili olarak Fayzullayev vd. şunları söylemektedir: “Art arda ya da aynı zaman diliminde gerçekleşen olaylar anlatıldığında, cümleler arasına virgül (,) eklenerek anlam bağlanır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 128).

- “Räis Färman brigadirni çetgä çağırıp, tez-tez bir narsälär dedi-dä, cönäb ketdi.” / “Farman Reis amirini kenara çağırıp, hızlı hızlı bir şeyler dedi ve gitti.” (s. 22)
- “Hädeb üygä kirädi, köçägä çıqädi.” / “Ha bire eve girer, sokağa çıkar.” (s. 32)
- “Yälqın äkäm yänimdä otirib, örgätib turdi.” / “Yalkın ağabeyim yanımda oturup, öğretip durdu.” (s. 51)

3.2.2.3.2. Nuqtäli Vergul Bilän Bağlängän Bağlâvçisiz Qoşmä Gäplär (Noktalı Virgül ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)

Fayzullayev vd., bu türle ilgili olarak, “Basit cümlelerin anlamları birbirine çok yakın değil ise yahut cümleler ayrı ayrı kurulmuş ifadeler içeriyorsa, aralarına noktalı virgül (;) konur” (Fayzullayev vd., 2007, s. 121-128) tanımını yapmıştır.

- “Här avtomat ustanovkaləri bārki; ulärni işlätış terim maşinasini işlätışdän häm nāzokrāq.” / “Öyle otomat sistemleri var ki; onları kullanmak pamuk toplama makinesini kullanıştan daha inceliklidir.” (s. 103)

3.2.2.3.3. İkki Nuqtä Bilän Bağlängän Bağlāvçisiz Qoşmä Gäplär (İki Nokta ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)

Fayzullayev vd., bu konu ile ilgili, “Bağlaçsız birleşik cümle parçaları arasında ilk cümle, ikinci cümleden anlaşılan düşüncenin sebebini belirtiyorsa; ikinci cümle, ilk cümleden anlaşılan düşüncenin sonucunu bildiriyorsa; ikinci basit cümle, ilk basit cümleyi veya onun bir bölümünü açıklıyorsa; ikinci cümle, ilk basit cümleyi veya onun yüklemine tamamlıyorsa araya iki nokta (:) koyularak birbirine bağlanır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 128) açıklamasında bulunmuşlardır.

- “Lekin äyтіb qoyäy; dinamosi bilän elektr simlări yoq.” / Fakat söyleyeyim; dinamosu ile elektrik kabloları yok.” (s. 120)
- “Men endi bilyäpmän; bā’zi ādämlärning gäpi başqä bolärkänü, işi başqä bolärkän!” / “Ben şimdi biliyorum; bazı adamların sözü başka olurmuş, işi başka olurmuş!” (s. 130)

3.2.2.3.4. Tire Bilän Bağlängän Bağlāvçisiz Qoşmä Gäplär (Uzun Çizgi ile Kurulan Bağlaçsız Birleşik Cümleler)

Fayzullayev vd. eserlerinde bu konu hakkında, “Bağlaçsız birleşik cümle yapısında basit cümleler anlam bakımından birbirine zıtsa; ilk cümle anlamı ikinci cümlelerin anlamını tamamlıyorsa; ilk cümle, ikinci cümleden anlaşılan iş, hareketin zamanı veya şartını belirtiyorsa bu cümleler arasında uzun çizgi (—) kullanılır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 129) tespitlerine yer verirler.

- “U özi käbi xätinining häm häddän artıq bänd bolışigä ādätlängän – Munirä kelin äyäm mäktäbdä oqıtuvçilik qılışidän taşqări yäqındä ältinçi färzändning änäsi bolgän...” / “O kendisi gibi hatununun da haddinden fazla meşgul oluşuna alıştı – Münire yengem okulda öğretmenlik yapmasının dışında yakında altıncı çocuğunun annesi oldu...” (s. 85)

3.3. Găpning Măzmunigă Kôră Tŭrlări (Cŭmlenin Anlamına Gôre Tŭrleri)

Cŭmle, belirli bir iletiřimsel amaç doęrultusunda mutlaka bir amaç, niyet, duygu ya da heyecan ifade eden sôz dizimsel birimdir. Ôrneęin, bir cŭmleyle herhangi bir olgu hakkında bilgi verme amacı taşıyabilir; kendisine bilinmeyen bir olay hakkında soru sorarak yanıt almayı isteyebilir; istek, emir, rica gibi kiřisel iradesini ifade etmeyi hedefleyebilir; varlık ve olayların niteliklerine dair onları onaylama ya da inkâr etme gibi sonuçlara ulaşabilir. Bununla birlikte cŭmle sevinç, emir, rica, űzűntű, ôfke ve piřmanlık gibi çeřitli duygusal durumların da taşıyıcısı olabilir. Bu hususta Abdurahmonov vd., “Bu doęrultuda, cŭmler: *ifăda măzmunigă kôră tŭrlări* (ifade anlamına gôre), *emotsionallikka kôră* (duygusal duruma gôre) ve *hărăkătning vâqelikkă munăsăbătigă kôră* (eylemin gerçekte iliřkisine gôre) sınıflandırılır” (Abdurahmonov vd., 1979, s. 28) řeklinde açıklamalar yapmaktadır.

3.3.1. Găpning İfădă Măzmunigă Kôră Tŭrlări (Cŭmlenin İfade Anlamına Gôre Tŭrleri)

Cŭmler bir durum, olay yahut olgu hakkında bilgi verme, soru sorma yahut emir verme gibi çeřitli ifade anlamlarına sahiptir. Bu bağlamda Ôzbek dilcilięinde *găpning ifăda măzmunigă kôră tŭrlări* (cŭmlenin ifade anlamına gôre tŭrleri) konusu kendi içinde “*dărăk găplăr* (bildirme/haber cŭmleri), *sorăq găplăr* (soru cŭmleri), *buyruq găplăr* (emir cŭmleri) řeklinde űç tŭre ayrılmıřtır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 25).

3.3.1.1.Dărăk Găplăr (Bildirme/Haber Cŭmleri)

Ôzbek dilcilięinde bir olgu, olay, durum hakkında onaylama yahut inkâr yoluyla bilgi veren sôz dizimsel birimler *dărăk găplăr* (bildirme/haber cŭmleri) olarak adlandırılmaktadır. Bildirme cŭmleri, konuřma dilinde dięer cŭmle tŭrlerine nazaran daha sık kullanılır. Ôyle ki bazı paragraflar ve metinler tamamen bildirme cŭmlerinden oluşabilir.

Fayzullayev vd., konuyla ilgili olarak “Ôzbek Tŭrkçesinde bu cŭmle tŭrleri *ăniqlık fe’li* (belirginlik/bildirme/haber fiili) olan ‘-di/-ti, -măqdă, -ădi’ biçim birimleri ile eylem ya da durumun gerçekte gerçektelemedięini ifade eder” (Fayzullayev vd., 2007, s. 26) açıklamalarında bulunurlar.

Däräk gäplär (bildirme cümleleri), konuşma ve yazı dilinde sadece bir olguyu, durumu aktarmakla kalmaz; bununla birlikte çeşitli anlam değerleri de ifade edebilir. Her bir anlam türü, cümle kuruluşunda kendine özgü bir tonlamaya sahip olur. Bu tonlama, cümledeki tutumu ve iletişimsel niyeti yansıtır. Bu tür cümlelerde yüklem genellikle fiil şeklinde kurulsun da, isim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve isim-fiil gibi farklı sözcük türleri de haber bildirerek cümlede yüklem görevinde yer alabilir.

- “Änäm bilän äkäm äzändä ketmân kötärüb dälägä ketişib, keçqurun qârânğı tüşgändä qäytişädi.” / “Annem ile ağabeyim sabah ezanında çapalarını taşıyarak tarlaya gider, akşam karanlığı düştüğünde dönerler.” (s. 9)
- “Çâygä ötgänimizdä kelin äyäm qolidägi oğlçasını özidän mümkün qädär uzâq tutib ornidän turdı.” / “Çaya geçtiğimizde yengem elindeki küçük oğlunu kendisinden mümkün olduğunca uzak tutup yerinden kalktı.” (s. 26)
- “Endi ulär ropärädän emäs, qârşidägi ädirning çäp tāmānidän äylänib ötib kelmâqdä.” / Şimdi onlar karşıdan değil, karşıdaki tepenin sol tarafından dolanarak geçip gelmekte.” (s. 171)

3.3.1.2.Sorâq Gäplär (Soru Cümleleri)

Özbek dilciliğinde *sorâq gäplär* (soru cümleleri), bilinmeyen bir olayı öğrenme isteği ve gerekliliğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir olgu, durum hakkında bilgi verme maksadı taşıyan bildirme cümlelerine karşıttır.

Soru cümleleri daha ziyade diyalog şeklinde kurulmaktadır. Bilinmeyen durum hakkında bir cevap beklenir. Özbek dilciliğinde bu tarz cümleler soru ekleri ve özel soru kelimeleri aracılığıyla kurulur (Fayzullayev vd., 2007, s. 26).

3.3.1.2.1. Yüklämälär Yordämida Täşkil Topgän Sorâq Gäplär (Ekler Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri)

Bu soru cümleleri türünde tamamen bilinmeyen bir durumu sorgulama maksadı bulunmaktadır. Fayzullayev vd., bu türle ilgili olarak “Belirsiz bir olgu, olay ve duruma ilişkin olarak ‘evet, hayır’ gibi cevaplarla onaylama veya reddetme cevabı beklenmektedir” (Fayzullayev vd., 2007, s. 28) şeklinde izah ederken; Turniyozov ve

Rahimov da eserlerinde bu türden cümlelerin “-mi, -çi, -ä, (-yä)” ekleri aracılığıyla kurulduğu tespitine yer vermektedirler (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 169).

- “Qısqāsi, siz Munirāni... niyätidān qāytārmāqçi bolyāpsiz, şundāymi?” / “Kıscası, siz Münire’yi...niyetinden vazgeçirmek amacındasınız, değil mi?” (s. 37)
- “Maşinangizni men häydāb tursām-çi?” / “Ya arabanızı ben sürecektirsem? (s. 103)
- “Şundāy sāvūqdā-yä?” / “Böyle soğukta ha?” (s. 118)

3.3.1.2.2. Sorāq Sözlär Yordämida Täşkil Topgān Sorāq Gāplār (Soru Sözcükleri Yardımıyla Kurulan Soru Cümleleri)

Soru cümleleri bir olay, olgu, durum ya da hareketin gerçekleştiği yeri, zamanı, durumu, sebebi veya amacı belirlemeye yönelik kurulan yapılardır. Özbek dilciliğinde bu tür cümlelerde şahıslar ve nesneler hakkında cevap aranıyorsa “*kim, nimä (ne)*” zamirleri kullanılır. Beraberinde de bu zamirler birtakım hâl ekleri (+ni, +gä, +dä, +dän, +ning) alabilir.

Bu türle ilgili olarak Fayzullayev vd. çalışmasında “Yer, zaman, durum, sebep ve amaç gibi hususlar belirlemeye yönelik ‘*qäyerdä (nerede), qāçān (ne zaman), qändäy (nasıl), qändäy qilib (ne şekilde), negä (neden), nimä üçün (ne için), nimä sabbābdän (ne sebeple), nima maqsāddä (ne amaçla)*’ zamirleri sıklıkla kullanılır. Nesnelerin özelliklerini ve niteliklerini ortaya koymak için ‘*qäysi (hangisi), qānçä (ne kadar), neçä (kaç)*’³ zamirleri yer alır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 28-29) şeklinde açıklamada bulunur.

Bu konuda Fayzullayev vd. eserinde “Özbek dilciliğinde soru cümleleri bu gibi soru anlamı taşıyan unsurlar bulundurmasının dışında ‘*täşqäri (-den başka), nāhāt/nāhātki (gerçekten mi, nasıl olur da), äxir (sonuçta), rāstdän (gerçekten), ehtimāl (belki, muhtemelen)*’ gibi sözcüklerle birlikte çeşitli kiplik tonlarını yani duygusal, zihinsel yahut olasılıksal yaklaşımlarını (şüphe, güven, hayret, tahmin, vurgulama vb.) da ifade eder” (Fayzullayev vd., 2007, s. 29) tespitlerine yer vermektedir.

³ Özbek dilciliğinde *qäysi (hangisi), qānçä (ne kadar), neçä (kaç)* gibi kelimeler de zamir olarak kabul edilmektedir.

- “Râstdän-ä? Qaçân?” / “Gerçekten mi? Ne zaman?” (s. 28)
- “Ätä-ânäsi qäyerdä?” / “Babası annesi nerede?” (s. 33)
- “Tâşkentdä bolsä qändäy tâpib bârämiz?” / “Taşkent’te ise nasıl bulup varırız?” (s. 33)

Soru cümleleri şekil itibariyle benzer yapılar teşkil etseler dahi taşıdıkları işlev, niyet ve beklenen cevap türü açısından çeşitlilik gösterir. Fayzullayev vd.’nin belirttiğine göre bu farklılık açısından *sâf sorâq gäplär* (gerçek/doğrudan soru cümleleri) ve *ritorik sorâq gäplär* (retorik soru cümleleri) olarak iki türe ayrılır (Fayzullayev vd., 2007, s. 29-30).

3.3.1.2.3. Sâf Sorâq Gäplär (Gerçek/Doğrudan Soru Cümleleri)

Net cevapların verilmesinin gerekli olduğu, bilinmeyen bir şeyi öğrenme amacı taşıyan soru cümleleridir. Herhangi bir olay, olgu, durum, kişi yahut nesne hakkındaki belirsizlik ya da bilinmezlik sorgulanarak somut cevaplar aranmaktadır.

- “Qışlâğımızgä ävväl häm kelgänmidingiz?” / “Köyümüze önce de gelmiş miydiniz?” (s. 28)
- “Cämiyät işçi küçini qäyerdän âlädi?” / “Toplum işçi gücünü nereden alır?” (s. 60)
- “İkkinçi qävätidä kim turädi?” / “İkinci katında kim oturuyor?” (s. 99)

3.3.1.2.4. Ritorik Sorâq Gäplär (Retorik Soru Cümleleri)

G‘ulomov va Asqarova’nın tespitlerine göre bu tür cümleler gerçek bir cevap talep etmez. Soru yoluyla dolaylı bir onay (örtük tasdik) anlamı verilir. Bu tür cümle, düşüncüyü duygusal, vurgulu, ifade gücü yüksek ve etkileyici biçimde iletir (G‘ulomov va Asqarova, 1965, s. 62). Sorulan soru ile beraber yanıt da ifade edilmiş olur. Örtük cevap cümlelerin bizzat kendisinden anlaşılabilceği gibi çağrışım yapma yahut hatırlatma yöntemi de kullanılabilir. Endişe, sitem, öfke, kuşku, kinaye, vurgu, hayret, memnuniyetsizlik, üzüntü, merhamet, sevinç, azarlama gibi duygusal tonları ifade edebilir.

- “Näsibängni çumçuqqä berib, qışdä aç otiräsänmi?” / “Nasibini serçeye verip, kışın aç mı oturacaksın?” (s. 9)
- “İşänmäysizmi? Bolmäsä men isbâtımni âlib keläym?” / “İnanmıyor musunuz? Öyleyse ben kanıtımı getireyim mi?” (s. 15)

- “Qänçä-qänçä yigitlärgä oxşab tirik qäytärmidi?” / “Nice nice yiğitler gibi sağ dönecek miydi?” (s. 17)

3.3.1.3. Buyruq Gäplär (Emir Cümleleri)

Özbek dilciliğinde *buyruq gäplär* (emir cümleleri) istek, rica, tavsiye, öneri, uyarı, tembih ve emir gibi anlamları ifade etmektedir. Temel işlevi muhatabını bir harekete yönlendirmek; bir işi yapmasını yahut yapmamasını sağlamak, başka bir ifadeyle davranış üzerinde etkide bulunmaktır. Fayzullayev vd. bu konu hakkında “Bu cümle türleri farklı kipler, tonlamalar ve söz dizimsel yapılar açısından üç kategoriye ayrılmaktadır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 31) açıklamasını yapmışlardır.

3.3.1.3.1. Buyruq-İstāk Mäylining Kesim Vázifäsida Kelişi Bilän (Emir-İstek Anlamı Taşıyan Yükleme Görevinde Fiil Kullanımıyla)

Özbek dilciliğinde bu cümle türündeki fiil kiplerinin çekim biçimlerinde hem istek hem de emir anlamları mevcuttur. Bu nedenle bu kipin şahıs biçimlerinin ayrımı önemli bir konudur. Birinci şahıs biçimleri öznenin kendisini yahut hem kendisini hem de muhatabını bir eyleme yönlendirme isteğini ifade etmektedir. Muhiddinova vd. konu hakkında “Birinci şahsın teklik biçimleri: ‘-y, -äy’; çokluk biçimleri: ‘-ylik, - äylik’ ekleriyle oluşturulur” (Muhiddinova vd., 2012, s. 66) açıklamasını yapmışlardır.

- “Mäyli, älib kel-çi, köräylik.” / “Peki, getir bakalım, bir görelim.” (s. 15)
- “Undäy bolsä, men sengä bittä sirimni äytäy.” / “Öyleyse, ben sana bir sırrımı söyleyeyim.” (s. 43)
- “Mänä bu Oleg Mixayloviçning äldidä kelişib äläylik.” / “İşte bu Oleg Mihayloviç’in yanında anlaşılm.” (s. 109)

İkinci şahıs biçimleri için emir anlamı birincil olarak öne çıkmaktadır. Direkt olarak muhataba yöneltilen bir eylemi yaptırma, onu harekete geçirme maksadı taşımaktadır. Bu biçimlerde, genellikle açık bir emir anlamı bulunmaktadır. Muhiddinova vd.’nin belirttiğine göre ikinci şahsın tekil biçimleri fiilin yalın hâlinde kullanılabilmesinin ve “-gin” ekini bulundurmasının yanı sıra, çokluk biçimlerinde daha ziyade saygı yahut bir kalabalığa hitap etme maksadıyla “-ing/-ing, -ingiz/-ingiz, -inglär/-inglär, -ingizlär/-ingizlär” ekleri yer almaktadır (Muhiddinova vd., 2012, s. 66).

- “Kösäk çuviydigän mäşinani äyting.” / “Pamuk kozalarını ayıran makineyi söyleyin.” (s. 24)
- “Fäqät motorning yağını älmäştirişgä yärdämläşgin.” / “Yalnızca motorun yağını değiştirmeye yardım et.” (s. 90)
- “Qäni, ävväl täğäläring bilän körışinglär!” / “Hadi, önce dayıların ile görüşsünler!” (s. 134)

Üçüncü şahıs biçimlerinde ise hem istek hem de emir anlamı yer almaktadır. Genel olarak muhatabın ortamda bulunmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Muhiddinova vd. eserlerinde bu türle ilgili olarak, “Üçüncü şahsın tekil biçimleri ‘-sin’ ekiyle; çokluk biçimleri ‘-sinlär’ biçimbirimiyle oluşturulur” (Muhiddinova vd., 2006, s. 114) bilgisine yer verirler.

- “Uzâq cäydän keldi, qätıq içsin.” / “Uzak yerden geldi, yoğurt yesin.” (s. 100)
- “Şuni äyting, Tursun äkä, meni keçirsinlär!..” / “Şunu söyleyin, Dursun ağabey, beni affetsin!...” (s. 152)

3.3.1.3.2. Şart Mäylining Kesim Väzifäsida Kelişi Bilän (Şart Kipinin Yükleme Göreviyle Kullanılmasıyla)

Özbek dilciliğinde herhangi bir eylemin gerçekleşmesi için başka bir eylemin şart koşulduğu anlamı taşıyan kip şekli şart kipi olarak adlandırılır (Muhiddinova vd., 2006, s. 114). Şart kipinin yüklem görevinde kullanıldığı cümlelerden sonra gelen ana cümle genellikle gerçekleşebilir bir olguyu bildirir. Özbek Türkçesinde yer alan tüm zaman biçimlerinde, tekil yahut çoğul, olumlu veya olumsuz tüm kişi çekimlerinde kullanılabilir.

Muhiddinova vd. konuyla ilgili olarak, “Şart anlamını ifade eden fiil yapıları genellikle ‘-sä’, bazen ‘-gändä’ ekleriyle oluşturulur. Bu ekler vasıtasıyla koşul, neden-sonuç gibi anlamlar kazandırılır” (Muhiddinova vd., 2012, s. 146) açıklamasında bulunmaktadır.

- “Änä, keyin bir gäp bolsä ärmän qilib yürmäng!” / “Anne, sonra olmadık bir şeyler olursa sonra pişman olmayın!” (s. 37)
- “Bähâr päytläridä yâmğır köp yağsä ädirning äcinläri âräsidadän suv âqıb kelädi.” / “Bahar zamanlarında yağmur çok yağsa tepenin yarıkları arasından su akıp gelir.” (s. 45)

- “Tuğīb bersä özīm qārār edīm.” / “Doğuracak olursa ben bakardım.” (s. 59)

Bununla beraber günümüz Özbek Türkçesinde “-çi” soru ekiyle oluşturulan şart kipi biçimi dilek, rica, öneri ve talep gibi anlamları da bünyesinde barındırabilir. Abdurahmonov vd.’nin belirttiğine göre bu kullanım özellikle yazılı metinlerde 19. yüzyıldan itibaren gözlemlenmeye başlamıştır (Abdurahmonov vd., 2008, s. 224). Bu kip şekli fiillerin her zaman biçiminde, tekil ya da çoğul biçimlerinde, olumlu ya da olumsuz şekillerde, tüm kişi çekimlerinde kullanılabilir ve şahıs ekleriyle çekimlenir.

3.3.1.3.3. Keräk, Därkär, Mümkün Käbi Sözlärining Häräkät Nâmi Bilän Birikib Kelişi Bilän (Gerek, Lazım, Mümkün Gibi Kelimelerin İsim-Fiil ile Birleşmesiyle)

Fayzullayev vd.’nin belirttiğine göre Özbek Türkçesinde bir eylemin yapılması gerekliliği ya da zorunluluğunu bildirmek için “*keräk* (gerek), *därkär* (gerekli), *mümkün* (mümkün), *lâzim* (lazım)” gibi kelimeler kullanılmaktadır (Fayzullayev vd., 2007, s. 31). Bu tür ifadeler bünyelerinde bir fiil çekimi bulundurmazlar ama önlerinde genellikle *häräkät nâmi* (isim-fiil) olan “-iş/işlik” ekleriyle kullanılarak emir, öneri, zorunluluk veya olasılık bildirirler.

- “Älbättä, unça-munça fârq bolişi mümkün.” / “Elbette, az çok fark olması mümkün.” (s. 36)
- “Yälqınbek, Mirzäçölgä ketiş keräk!” / “Yalkınbek, Mirzaçöl’ge gitmek gerek!” (s. 45)
- “Ertädän başläb gozälärgä oğıt beriş keräk.” / “Yarıdan başlayıp pamuklara gübre vermek gerek.” (s. 86)

3.3.2. Gäpning Emotsionallikka Körä Türläri (Cümlelerin Duygusal Durumuna Göre Türleri)

Bu cümle türleri hakkında Fayzullayev vd., “Cümleler, duygusal ilişkisine göre ikiye ayrılır: emostional (duygulu) cümleler ve emostional bolmägän (duygulu olmayan) cümleler. Bildirme, soru ve emir cümleleri duygulu olmayan cümlelerdir. Duygulu cümleler ise *ündäv gäp* (ünlem cümlesi) olarak adlandırılır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 32) şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

3.3.2.1.Ündâv Gäplär (Ünlem Cümleleri)

Özbek Türkçesinde *ündâv gäplär* (ünlem cümleleri), konuşanın dinleyiciye seslenmesi, hitap etmesi, dikkatini çekmesi gibi anlamları ifade etmektedir. Bu tür cümlelerde içsel durumlar ve çeşitli ruh hâlleri doğrudan bildirilmektedir. Şaşkınlık, hayranlık, sevinç, umut, üzüntü, kinâye, öfke, memnuniyetsizlik, çaresizlik gibi çeşitli duygu yansımaları mevcuttur.

Abdurahmonov vd. konu ile ilgili olarak, “Bildirme, soru ve emir cümleleri bazen kuvvetli yahut duygusal bir tonlama ile ifade edilebilmektedir. Bu tonlamada konuşanın duyguları, ruhsal halleri, içsel tepkileri kendini gösterebilir. Duygusal değer taşıyan bu tür cümlelere *ündâv gäp* (ünlem cümlesi) denir. Dolayısıyla ünlem cümleleri; esas cümle türlerinin (bildirme, soru, emir) özel bir duygusal tonlama ile söylenmesi sonucunda oluşur” (Abdurahmonov vd., 2008, s. 34) şeklinde açıklamada bulunmaktadır. Güçlü bir tonlama ve duygu ile dile getirildiğinde, her cümle türü bir ünlem cümlesine dönüşebilir.

Yazılı dilde, *däräk-ündâv* (bildirme-ünlem) ve *buyruq-ündâv* (emir-ünlem) cümlelerinin sonuna ünlem işareti konur. Duygusu çok güçlü şekilde söylenmiş ünlem cümlelerinin sonunda iki veya üç ünlem işareti de kullanılabilir. *Sorâq-ündâv* (soru-ünlem) cümlelerinin sonunda ise hem soru, hem ünlem işareti bulunur.

Son olarak, Özbek Türkçesinde geleneksel çağırma biçimleri, *täqlid sözlär* (taklit sözcükler) ve *ündälmälär* (seslenmeler/hitaplar) güçlü bir seslenmeyi ifade ettiğinde, bir ünlem anlamı kazanırlar.

- “Äyâ! Buvi! Süyünçi bering! Tursun äkâm keldilär! Süyünçi!” / “Anne! Nene! Müjde verin! Dursun ağabeyim geldi! Müjde!” (s. 98)
- “E, bu gäpni qoying!” / “E, bu sözü bırakın!” (s. 103)
- “Otirä bersäk qâtib ölämiz, tur!” / “Oturmaya devam edersek donarak öleceğiz, kalk!” (s. 122)

3.3.3. Gäplärning Voqellikkä Munäsäbätigä Körä Türleri (Cümlelerin Gerçeklikle İlişisine Göre Türleri)

Özbek dılcılığında “gerçekliğe (olaylara) ilişkin duruma göre cümleler iki türe ayrılır: *täsdiq/bolişli* (olumlu) cümleler ve *inkâr/bolişsiz* (olumsuz) cümleler. Olumlu cümleler, varlıklar ve olaylar arasındaki ilişkinin mevcut olduğunu, olumsuz cümleler ise bu tür ilişkilerin mevcut olmadığını ifade eder” (Fayzullayev vd., 2007, s. 33).

3.3.3.1. Täsdiq/Bolişli Gäplär (Olumlu Cümleler)

Özbek dılcılığında bir eylemin, olayın gerçekleştiğini, gerçekleşme ihtimalinin olduğunu yahut bir varlığın herhangi bir niteliğe sahip olduğunu ifade eden cümleler *täsdiq* (olumlu) cümlelerdir. Olumlu yapı bildirme, emir, soru, ünlem gibi cümlelerin her anlam türünde bulunabilir.

- “İkkâvläri külişib, qol berib xäyrläşdilär.” / “İkisi beraber gülüşüp, tokalaşarak vedalaştılar.” (s. 30)
- “Äkämning bäläläri qışlâqdä mengä häm tinçlik bermäsligi esimgä tüşdi.” / “Ağabeyimin çocuklarının köyde bana da rahat vermedikleri hatırıma düştü.” (s. 58)
- “Tört qätärlik terim maşınası çıqıbdı” / “Dört sıralı pamuk toplama makinesi çıkmış.” (s. 79)

3.3.3.2. İnkâr/Bolişsiz Gäplär (Olumsuz Cümleler)

Özbek dılcılığında bir eylemin, olayın gerçekleşmediğini yahut gerçekleşmeyeceğini, bir varlıkta herhangi bir niteliğin bulunmadığını ifade eden cümleler *inkâr* (olumsuz) cümlelerdir. Olumsuz cümle, olumsuzluk bildiren araçlarla kurulur. Bunlar: “-mä” eki, “nä...nä...” bağlacı, “emäs (değil) ve yoq (yok)” kelimeleri ve “heç, heç bir, heç qaçân (hiç, hiçbir, hiçbir zaman)” gibi olumsuzluk bildiren zarflardır (Abdurahmonov vd., 2008, s. 36-37). Fiillere getirilen “-mä” olumsuzluk eki inkâr cümlelerini oluşturan temel öğedendir. Fiillerin şimdiki-geniş zaman (*hâzirgi-kelesi zamân*) ekiyle birlikte kullanımıyla, yüklem şekli bakımından inkâr ifade eden yapıların türetilmesinde “-mäsi, -mäsi, -mäsi, -mäsi ekân” biçimleri kullanılmaktadır.

Son olarak, birtakım yüklemeler biçimsel (fonetik) açıdan olumsuz gibi görünseler dahi, anlam bakımından olumlu bir mesaj taşıyabilirler. Nitekim Özbek Türkçesinde biçimsel olarak olumlu görünen cümlelerin olumsuz bir anlam ifade ettiği; olumsuz yapıda

kurulmuş cümlelerin ise tonlama yahut bağlam içindeki belirli dilsel göstergeler vasıtasıyla olumlu anlamlar kazandığı görülmektedir.

- “Birinci sortgä almāsmış.” / “Birinci sınıfa alınmazmış.” (s. 24)
- “Lekin hāzir gāp bu hāqdā emās.” / “Fakat şimdi söz bu konuda değil.” (s. 36)
- “Çöl-ü biyābāngā hār kim hām bārib işlāmās ekān.” / “Çöl ve ıssız yerlere hiçkimse varıp çalışmazmış.” (s. 118)

3.4. Kesimlärning İfādäläniş Şäkligä Körä Türläri (Yüklemlerin İfade Biçimine Göre Türleri)

Özbek Türkçesi gramerciliğinde yüklem türüne göre cümleler, yüklemlerin ifade biçimleri ekseninde ele alınmaktadır. Cümle yapısının temel öğelerinden biri olan yüklem, Özbek Türkçesinde “*kesim*” kavramı ile tanımlanmaktadır. Cümle içerisinde çekirdek unsur olan ve yargı bildirici özelliğe sahip olan yüklem, ifade edildiği sözcük türü ve biçimbirimsel yapıya göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlar *ât kesim* (isim yüklem/ad soylu yüklem) ve *fe’l kesim* (fiil yüklem) olarak tasnif edilmiştir (Fayzullayev vd., 2007, s. 44).

3.4.1. Ât Kesim (İsim Yüklem/Ad Soylu Yüklem)

Özbek Türkçesinde fiil dışındaki sözcüklerle kurulan yüklem, ot kesim (isim yüklem) olarak adlandırılmaktadır. Bu tür cümleler “*kim?*, *nimä?* (ne?), *qändäy?* (kaç?) *qänçä?*/neçtä? (kaç tane?)” gibi sorulara cevap vermektedir. *Ât kesim* (isim yüklem), sadece isimlerle değil, bununla beraber çeşitli sözcük türleriyle de kurulabilmektedir. Fiil dışındaki bu yapılarda yüklem görevini, isim, sıfat, sayı, zamir, zarf gibi ad soylu sözcüklerin yanı sıra, eylem adı/ isim-fiil, modal sözcükler, taklit sözcükler ve ünlem sözcükler de üstlenebilmektedir (Fayzullayev vd., 2007, s. 44).

İsimler herhangi bir ek almadan cümle bağlamı ekseninde yüklem görevi üstlenebilirler. Muhiddinova vd. konu hakkında, “Bununla beraber *bāğlāmā* (bağlama) olarak adlandırılan ‘*boldi, edi, ekān, emiş*’ sözcükleriyle de isim yüklem oluşturulabilir. Ayrıca isimlere getirilen ‘-mān, -sān, -miz, -siz, -lār’ *şāxs qoşimçäläri* (şahıs ekleri) vasıtasıyla da isim yüklem kurulabilir. Son olarak Özbek Türkçesinde *kesimlikni körsätuvçi qoşimça* (yüklemlik gösteren ek) olarak nitelendirilen ‘-dir’ biçimbirimi de daha ziyade yazı

dilinde, resmî ya da genelleyici ifadelerde isim yüklemeleri oluşturabilir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 159) tanımında bulunmuşlardır.

3.4.1.1. Ât Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (İsimle Kurulan Ad Yüklemeler)

Özbek dilciliğinde bir varlığın adını bildirerek “kim?, ne?, kimler?, neler?” gibi sorulara cevap veren sözlere “*ât* (isim)” denilmektedir. Kişiler, nesneler, olaylar, olgular türündeki varlıkları adlandırmaktadırlar. Anlamlarına göre somut, soyut, tekil, çoğul, cins şekillerinde sınıflandırılırlar. Özel adlar kategorisine kişi isimleri ve soyisimleri, evcil hayvanlara verilen isimler, coğrafi ve astronomik adlar, cumhuriyetler ve üst düzey kuruluş adları, tarihî olaylar, savaşlar, bayramlar, kongreler, bildiriler ve belgelerin adları girmektedir. Tür adları sınıflandırmasına belirli, doğrudan görülüp dokunulabilir nesneler ve kişilerin adı olan isimler, belirli (somut) isimler; bir nesne ya da varlığın belirli olmayan, doğrudan görülemeyen ama zihinsel, duygusal ya da niteliksel yönlerini ifade eden kelimelere soyut adlar olarak nitelendirilen yapılar girmektedir. Buna ek olarak bir grup yahut topluluğu tek bir varlık gibi göstererek *cämlävçi ätlär* (topluluk adları) da yer almaktadır (Muhiddinova vd., 2006, s. 92-94).

İsimlerle kurulan ad eylemler, taşımış oldukları bu dilsel ifadeler ekseninde isimler yüklem olarak kullanıldığında “*ât kesim* (isim yüklem)” yani Türkiye dilciliğindeki isim soylu yüklemeleri oluştururlar.

- “Ükä, sen hâzir bizning ulâqçi âtimizsän.” / “Kardeş, sen şimdi bizim haberci atımızsın.” (s. 20)
- “Men Yälqın Ätäcânovmän.” / “Ben Yalkın Atacanov’um” (s. 28)
- “Qällibek äkä degän çäqmâq moylâvli qâzâq kişi edi.” / “Kallibek ağabey dedikleri kıvılcım gibi bıyıklı bir Kazak idi.” (s. 128)

3.4.1.2. Sifät Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sıfatlarla Kurulan Ad Yüklemeler)

Özbek dilcilik terminolojisinde bir varlık veya nesnenin niteliğini bildirerek “*qändäy?* (nasıl?), *qänäqä?* (ne gibi?), *qäysi* (hangi)” sorularına yanıt veren sözcük türleri “*sifät* (sıfat)” olarak adlandırılmaktadır (Muhiddinova vd., 2006, s. 101).

Muhiddinova vd. belirttiğine göre, “Belirli bir özelliği doğrudan bildiren sıfatlar ‘*äsliy sifätlär* (asıl sıfatlar)’ olarak adlandırılmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 102). Bu sözcük türleri kök biçiminde olabileceği gibi türemiş şekilde de olabilmektedir.

- “Qışlâq câydä sir säqläş qıyın.” / “Köy yerinde sır saklamak zor.” (s. 32)
- “Äyä, oğlingizning işi zor.” / “Anne, oğlunuzun işi etkileyici.” (s. 117)
- “E, bu hämmäsi çirâyli gäp...” / “E, bunların hepsi güzel sözler...” (s. 130)

Özbek gramerlerinde “Bir nesnenin başka bir unsura bağlı olarak anlatıldığı sıfatlar ise ‘*nisbiy sifätlär* (görelî sıfatlar)’ olarak tanımlanmaktadır (Muhiddinova vd., 2006, s. 102). Bu sıfat türünün sadece türemiş şekilleri bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Muhiddinova vd., “Bu bağlamda ‘-iy’ ve ‘-viy’ ekleri, bir varlığa ait olma ya da onunla ilişkili olma anlamı taşımaktadır. Bu eklerle oluşturulan sıfatlar genellikle kavramsal bağlamlarda aitlik ifade eder. Niteliklerin zamana bağlı olarak belirtildiği durumlarda kullanılan ve zamanla ilişkili sıfatları türeten ekler ‘-gi’ ve ‘-ki’ biçimbirimleri ile ifade edilmektedir. Bir yere ait olma ya da o yere uygunluk bildiren sıfatlar ‘-lik’ eki ile kurulmaktadır ve çoğunlukla bir mekânla ilişkilendirilmiş nitelikler için kullanılır. Benzerlik ya da benzetme anlamı taşıyan ve bir varlığın başka bir varlığa olan dışsal ya da niteliksel benzerliğini ifade eden sıfatlar ‘-däy’ ve ‘-dek’ ekleri ile türetilmektedir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 102) şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır.

Sonuç olarak nitelik bildirme işlevi taşıyan sıfatlar, cümle içerisinde yüklem görevinde kullanıldıklarında yargı bildiren bir özellik kazanarak “*sifät bilän ifädälängän ât kesimlär* (sıfatlarla kurulan ad yüklemeler)” yapısına dönüşmektedirler.

- “İlgäri Tâşkent men üçün qol yetmäs bir yüksäklkdägi äfsänäviy şähär edi.” / “Eskiden Tâşkent benim için erişilmez bir yükseklikteki efsanevi şehir idi.” (s. 64)
- “...xuddi baxtidän äcrägändäy mâtäm...” / “...sanki mutluluğundan ayrılmış gibi hüzn...” (s. 75)

3.4.1.3.Sân Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Sayılarla Kurulan Ad Yüklemeler)

Özbek Türkçesi gramerciliğinde “*sân*” olarak adlandırılan sayılar, bir nesne yahut varlığın miktarını ve sırasını bildirerek “*qânçä?* (kaç?), *neçtä?* (kaç tane?), *neçhänçi?*

(kaçıncı?)” sorularına cevap vermektedir (Muhiddinova vd., 2006, s. 105). Yazı veya rakam gösterimleriyle yazılabilmektedirler.

Sayılar anlam ve görev bakımından farklı alt tiplere ayrılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Muhiddinova vd. şu tespitte bulunmaktadır: Yalnızca kök halinde kullanılan, doğrudan bir varlık adının niceliğini belirten sayma sayıları “*sānoq sânlar* (temel/asıl sayılar)” olarak adlandırılmaktadır (Muhiddinova vd., 2006, s. 105).

Bu konuda Nurmonov vd., “Varlıkların sırasını bildiren sayılara ‘*tārtib sânlar* (sıra sayıları)’ denilmektedir ve sayma sayılarına ‘-nçi, -inçi’ eklerinin getirilmesiyle oluşturulur” (Nurmonov vd., 2013, s. 321) şeklinde tanımlama yapmıştır. Muhiddinova vd. ise, “Varlıkların belirli miktarını bildiren sayılara ‘*dānā sânlār* (adet sayıları)’ denilmektedir ve sayma sayılarına getirilen ‘-tā’ ekiyle kurulmakta veya ‘*dānā, nāfār, bāş, ming*’ gibi hesap bildirici kelimelerle oluşturulmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 106) açıklamasını eklemektedir. Nurmonov vd. de “Varlıkların toplu miktarını (ikili, üçlü, dördü gruplar gibi) bildiren, sayma sayılarına ‘-āv, -āvlān’ eklerinin getirilmesiyle oluşturulan sayılara ‘*cāmlāvçi sânlar* (toplama sayıları)’ denilmektedir. Toplama sayılar çoğunlukla isimlerin iyelik ya da hâl eklerini alarak kullanılmaktadır” (Nurmonov vd., 2013, s. 321) tespitinde bulunmaktadır. Yine aynı konuyla ilgili olarak Muhiddinova vd. “Yaklaşıklık miktarı bildiren ve sayma sayılarına ‘-tāçā, -lārçā, -lāb’ eklerinin getirilmesiyle oluşturulan sayılar ‘*çāmā sânlār* (tahmini sayılar)’ olarak adlandırılmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 106) demektedirler. Nurmonov vd.’e göre ise varlıkların miktarını eşit parçalar hâlinde gösteren sayılara “*tāqsim* (bölme) sayılar” denmekte, “iki veya daha fazla nesne arasında eşit paylaşımı ifade eden ve sayma sayılarına ‘-tādān’ eki getirilerek oluşturulan sayılara ‘*tāqsim sânlār* (bölme sayıları)” denilmektedir (Nurmonov vd., 2013, s. 322). Başka kelime türlerinden türetilmeyen sayılar uzunluk, hacim, ağırlık gibi ölçü bildirici sözcüklerle de beraber kullanılabilmektedir.

Sonuç olarak bu çeşitlilikleri ve zengin işlevleri ile sayılar cümle içerisinde yüklem olarak kullanıldıklarında “*sân bilān ifādälängän āt kesimlār* (sayılarla kurulan ad yüklemeler)” yapısını oluşturmaktadırlar.

- “Äräsi ellik çäqırım⁴ yol.” / “Arası elli kilometre yol.” (s. 16)
- “Bu yärälär bittä-ikkitä emäs.” / “Bu yaralar bir tane iki tane degil.” (s. 71)
- “Hä endi, ortäçä hisäbdä älti-yetti ming.” / “Evet şimdi, ortalama hesapta altı yedi bin.” (s. 137)

3.4.1.4.Älmâş Bilän İfädälängän Ät Kesimlär (Zamirlerle Kurulan Ad Yüklemler)

Özbek dilciliğinde “älmâş (zamir)” bağımsız bir sözcük türü olarak kabul edilmektedir ve diğer kelime türlerinin yerine geçerek onu işaret eden, belirten bir yapıya sahiptir. Bu özelliği dolayısıyla bazı sözcüklerin zamir işlevi kazanıp kazanmadığını ortaya koymak için anlamı ve işlevi dikkate alınmaktadır.

Kişilik älmâşlari (kişilik zamirleri), kişinin kim olduğunu bildiren zamirlerdir. İsimlerin yerine geçerek kişiyi işaret etmektedir. “*Men* (ben), *biz*, *siz*, *u* (o), *ulär* (onlar)” gibi sözcükler kişilik zamirlerine örnektir (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Körsatiş älmâşlari (gösterme zamirleri), “*u* (o), *bu*, *şu*, *oşa* (o şey), *uşbu* (bu/sözü geçen)” gibi yapılarla bağımsız sözcükler veya cümleler yerine geçerek onları belirtmektedir. Şahıs, nesne, yer veya olaylar ayrı ayrı göstermek, vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Sorâq älmâşlari (soru zamirleri), varlıkların, kişilerin, özelliklerin, neden ve amaçların, miktarın, yerin, zamanın bilinmemesi durumunda onları belirlemek amacıyla başvuru ifadeleridir. Soru zamirleri arasında “*kim*, *kimlär* (kimler), *nimä* (ne), *nimälär* (neler), *qändäy* (nasıl), *qänäqä* (ne tür), *negä* (neden), *nimä üçün* (ne için), *neçä* (kaç), *qänçä* (ne kadar), *qäyer* (neresi), *qäyerdä* (nerede), *qäçän* (ne zaman), *qäçängäçä* (ne zamana kadar)” gibi şekiller yer almaktadır (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Birgälik-äcrätiş älmâşlari (toplayıcı-ayırıcı zamirler), şahıs, nesne, özellik belirten sözcüklerin yerine kullanılmaktadır. Genellikle çoğul ya da ortak anlam bildirmektedir. *Cämlik älmâşlari* (toplayıcı zamirler) “*hämmä* (hepsi), *bärçä* (tümü)” gibi sözcüklerle ifade edilirken; *äcrätiş älmâşlari* (ayırıcı zamirler) “*här kim* (her kim), *här nimä* (her ne), *här qänçä* (her ne kadar), *här qändäy* (her nasıl), *här qäysi* (herhangi), *här bir* (her bir),

⁴ Metrik olarak 1,06 kilometreye denk gelen birim. Çeviride bunun yerine kilometre kelimesi tercih edilmiştir.

här nārsä (her şey)” şeklindeki yapılarla varlıkları belirtmektedir (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Bolişsizlik ālmāşlari (olumsuzluk zamirleri), şahıs, nesne veya özellik bildiren sözcüklerin yerine geçerek hem anlam yönünden hem de kesin bir inkâr bildirmek için kullanılmaktadır. Bu zamirler arasında “*heç nimä* (hiçbir şey), *heç kim* (hiç kimse), *heç qāçān* (hiçbir zaman), *heç mähäl* (hiçbir vakit)” gibi ifadeler yer almaktadır (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Özlik ālmāşi (dönüşlülük zamiri), “öz (kendi)” kelimesi ile kişi zamirleri yerine geçerek kendisini kast eden zamirlerdir. *Gumān ālmāşlari* (şüphe zamirleri), kişi, nesne veya nitelik-bildirici bağımsız kelimelerin yerine geçerek, anlamı tahmin yoluyla belirlemeye çalışan zamirlere denilmektedir ve “*āllākim* (herhangi biri), *āllānārsä* (herhangi bir şey), *āllāqāndäy* (herhangi bir türde), *āllāqānčä* (belirsiz miktarda), *kimdir* (biri), *nimädir* (bir şey), *qäysidir* (herhangi biri/herhangi birisi)” gibi kelimelerle ifade edilmektedir (Nurmonov vd., 2013, s. 332).

Sonuç olarak tüm bu farklı yapı ve anlam özellikleri ile ālmāşlär (zamirler), cümlede yüklem görevinde kullanıldıklarında “*ālmāş bilän ifädälängän āt kesimlär* (zamirlerle kurulan ad yüklem)” yapısını oluşturmaktadır.

- “Üydä sendän başqä heç kim yoq.” / “Evde sen başka hiçkimse yok.” (s. 10)
- “Xop, mendän täläbingiz nimä?” / “Tamam, benden isteginiz ne?” (s. 37)
- “Hāzir hämmä cāydä ähväl şu.” / “Şu an her yerde durum bu.” (s. 158)

3.4.1.5.Räviş Bilän Ifädälängän Āt Kesimlär (Zarflarla Kurulan Ad Yüklem)

Özbek dilciliğinde *räviş* (zarf), nitelik ifade eden sözcüklerdir. Bir eylemin ne şekilde gerçekleştiğini yer, zaman, neden, amaç, miktar, derece gibi bağlantılarla bildirmektedir.

Zarflar ifade ettikleri farklı anlam değerlerine göre tasnif edilmiştir. *Hālät rävişlari* (durum zarfları), hareketin nasıl, hangi biçimde ve tarzda gerçekleştiğini bildirmektedir. *Päyt rävişlari* (zaman zarfları), eylemin gerçekleştiği zamanı, anı yahut süreyi bildiren yapılarıdır. *Orin rävişlari* (yer zarfları), hareketin gerçekleştiği ya da yöneldiği mekânı bildirmektedir. *Mäqsäd rävişlari* (amaç zarfları), eylemin gerçekleşme amacını ifade etmektedir. *Säbāb rävişlari* (neden zarfları), hareketin sebebini bildirmektedir. *Mıqdār-*

däräcä rävişläri (miktar-derece zarfları), işin veya hareketin miktarını, yoğunluğunu, gerçekleşme seviyesini, süresini, niceliğini bildirmektedir (Nurmonov vd., 2013, s. 383).

Räviş (zarf) sözcük türü, köken bakımından ya yapım ekleriyle türetilmiş ya da hiç değişmeyen (donmuş/kalıplaşmış) bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir. Nurmonov vd. belirttiğine göre, Özbek Türkçesinde türemiş zarflar genel olarak “-çä, -lärçä, -lăb, -lăy (-lăyin), -n (-in, -un)” ekleriyle oluşturulmaktadır (Nurmonov vd., 2013, s. 384). Basit, birleşik, ikili ve tekrarlı biçimleri de bulunmaktadır.

Sonuç olarak farklı anlam değerlerine sahip olan *räviş* (zarf), yüklem konumunda kullanıldığında isim-yüklem kategorisine girmekte ve “*räviş bilän ifädälängän ât kesimlär* (zarflarla kurulan ad yüklem)” yapısını oluşturmaktadır.

- “...qärävsiz yürgän bäläçälär köp.” / “...sahipsiz dolaşan çocuklar çok.” (s. 9)
- “U vâqtlärdä göşt-yağ käm.” / “O zamanlarda et-yağ azdı.” (s. 10)
- “Çöldä iş köp, lekin âdäm âz.” / “Çölde iş çok, ama insan az.” (s. 125)

3.4.1.6.Häräkät Nâmi/Âtdaş Bilän Ifädälängän Ât Kesimlär (Eylem Adı/ İsim-Fiil ile Kurulan Ad Yüklem)

Häräkät nâmi (eylem adı), iş veya hareketin ismini bildirir, cümlede isme özgü görevleri yerine getiren bir yapıya sahiptir. Eylem adı, her ne kadar fiilden türetilmiş olsa da, isimleşmiş oldukları için zaman, kip, kişi, çokluk gibi çekim özelliklerine sahip değildir, bunun yerine hareket veya durumun adını bildirir. Bu nedenle isme özgü olan hâl eklerini (yani ilgi durumu ekleri) ve iyelik eklerini alabilir ve cümlede isme özgü görevlerde bulunur. Bu şekiller, “-(i)ş, “-(u)v, -mâq” ekleri aracılığıyla yapılır (Turniozov ve Rahimov, 2006, s. 148).

Eylem adı şekillerinin her biri kendine özgü özellikleriyle birbirinden ayrılır. Günümüz Özbek Türkçesinde en yaygın kullanılan “-(i)ş” ekidir. Hareketin adını bildirir, yani o hareketin terimi sayılır: Bu ek ile yapılan eylem adı biçimi, çoğul, iyelik ve hâl ekleriyle birlikte kullanılabilir, yardımcı kelimelerle birlikte kullanılarak amaç, zaman, birliktelik gibi anlamları da ifade edebilir (Turniozov ve Rahimov, 2006, s. 148).

Eylem adlarının bir diğer biçimi olan “-(u)v” ekiyle türetilen yapılar genellikle isim anlamında kullanılır; bu sebeple de bu ekle oluşturulan bazı eylem adları tamamen

isimleşmiştir. Rahmatullayev'in belirttiğine göre günümüz Özbek Türkçesinde “-(u)v” eki “-(i)ş” ekine kıyasla daha az kullanılır; ancak diğer özellikleri bakımından “-(i)ş” ekinden çok da farklı değildir. Bu ek ile yapılan biçimlerin isimleşmesi, “-(i)ş” ekiyle yapılanlara göre daha yaygındır. Bununla beraber “-(u)v” ekiyle oluşturulan biçime “-çi” eki eklenerek kişi adı (şahıs ismi) yapılır (Rahmatullayev, 2006, s. 175).

Günümüz Özbek Türkçesinde “-mâq” eki artık fiilin isimleşmiş şekli (*âtdâş şakl*) olarak neredeyse hiç kullanılmaz. Bu ek, daha ziyade deyimleşmiş kalıplar içinde korunmuştur. Ancak resmî veya edebi üslupta kurulmuş cümlelerde, “-mâq” eki kullanılır; Bunun yanı sıra bu eki diğer iki ekten ayıran en önemli nokta, bu ekin aynı zamanda “-mâqda” biçimiyle zaman eki; “-mâqçi” şekliyle dilek/kip eki gibi fiil çekim eklerinin temelini oluşturmasıdır.

Bu ekler vasıtasıyla oluşturulan *häräkät nâmi* (eylem adı), yüklem vazifesinde kullanıldığında isim-yüklemlerin bir türü olarak kabul edilmektedir.

- “Bu işlärning içidä eng ağırı -särätân cäzirämäsidadä çuqur çäpıq qılış edi.” / “Bu işlerin içinde en ağırı yaz ortası sıcağında çukur çapalamak idi.” (s. 14)

3.4.1.7. Modal Söz Bilän İfädälängän Ât Kesimlär (Modal Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklem)

Özbek dilciliğinde modal sözcükler, genellikle konuşanın düşüncesini, inancını ve değerlendirmesini göstermektedir. Güven ve onay bildirici modal sözcükler, ifade edilen yargının doğruluğuna olan inancı pekiştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Muhiddinova vd., “Özbek Türkçesinde bu tür modal sözcüklere *‘älbättä* (elbette), *şubhäsiz* (şüphesiz), *mä’lumki* (malum ki), *haqıqätdän* (gerçekten), *häm* (o da / hem), *därhäqiqät* (doğrusu)’ gibi örnekler verilebilir. Bunun yanı sıra, konuşanın bir durum hakkındaki varsayıma dayalı düşüncelerini aktardığı şüphe-kuşku bildiren modal sözcükler de yer almaktadır. Bu tür sözcükler arasında *‘ehtimâl* (belki), *bälki* (olabilir ki) ve *hâynähây* (muhtemelen / herhâlde)’ örnekleri bulunmaktadır” (Muhiddinova vd., 2006, s. 131) tespitinde bulunmaktadır.

Özbek Türkçesinde, modal sözcüklerin bir diğer önemli grubu ise gereklilik, olasılık ve varlık-yokluk bildiren yapılardır. Fayzullayev vd. göre bu bağlamda “*bâr* (var), *yoq* (yok), *keräk* (gerek), *lâzim* (lazım), *därkâr* (gerekli), *mümkın* (mümkün)” gibi sözcükler

önemli örneklerdir ve bunlar genellikle yüklem görevinde yer almakta ve ad yüklü cümleler oluşturmaktadır (Fayzullayev vd., 2007, s. 45).

Duygusal anlam yüklü ifadeler de modal sözcüklerle sağlanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Muhiddinova vd., “Özellikle sevinç ya da üzüntü hâlini dile getiren sözcükler arasında ‘*bäxtimgä* (şansıma / ne mutlu ki), *bäxtgä qārşi* (ne yazık ki / şansa karşı), *äfsuski* (maalesef)’ öne çıkar. Bununla birlikte, düşüncenin düzenli biçimde aktarımında kullanılan modal sözcükler de dilde önemli bir işleve sahiptir. ‘*Ävvälä* (önce), *nihâyät* (sonunda), *âxırı* (en sonunda), *birinçidän* (ilk olarak), *ikkinçidän* (ikinci olarak)’ gibi sözcükler bu bağlamda değerlendirilir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 131) şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

Konuyla ilgili olarak yine Muhiddinova vd. şunları söylemektedir: “Konuşmacının düşüncenin kime ait olduğunu belirtmek için başvurduğu modal sözcükler de sıkça kullanılmaktadır. ‘*Menimçä* (bence), *sizningçä* (sizce), *uning sözigä körä* (onun sözüne göre), *äytişläriçä* (söylediklerine göre/rivayete göre)’ gibi yapılar bu amacı taşımaktadır. Düşüncenin daha önce ifade edilen bir yargıyla ilişkisini kuran bağlayıcı nitelikteki modal sözcükler ise ‘*demäk* (demek ki), *şundäy qilib* (böylece), *umumän* (genel olarak), *äksinçä* (aksine), *äks hâlä* (aksi takdirde), *xulläs* (kısacası), *şuningdek* (bunun gibi/ayrıca), *xususän* (özellikle), *asäsän* (esas olarak), *binäbärin* (bu nedenle / sonuç olarak), *mädämiki* (madem ki), *därväqe* (bu arada / yeri gelmişken)’ şeklinde sıralanabilir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 131).

Sonuç olarak çeşitli anlam değerlerine sahip modal sözcükler cümlede yüklem vazifesinde kullanıldıkları zaman isim-yüklem yapısını oluşturmaktadırlar.

- “Täriqning kepäğini yelpib taşlaş esimdä yoq.” / “Darının kepeğini üfleyip savurduğum hatırimda yok.” (s. 10)
- “Endi bu maşinalärni işlätädigän ötkir qädlär keräk.” / “Şimdi bu makineleri kullanacak akıllı kişiler gerek.” (s. 16)
- “Murğäkinä gävdäm bär.” / “Narin bedenim var.” (s. 25)

3.4.1.8. Ündāv vā Täqlidiy Sözlär Bilän İfädälängän Āt Kesimlär (Ünlem Ve Taklit Sözcüklerle Kurulan Ad Yüklemler)

Özbek Türkçesi gramerciliğinde *täqlid sözlär* (yansıma/taklit sözler) olarak adlandırılan sözcük türleri, gölge, ses, ışık, hareket gibi olguların izlenimini veren sözcüklerdir. Sese öykünen ve görüntüye yahut duruma öykünen yansıma sözcükler olarak iki gruba ayrılır. Turniyofov ve Rahimov'un belirttiğine göre sesin taklidi olan yansıma sözcükler, doğa ve toplumda rastlanan çeşitli seslerin konuşmaya aktarılması temelinde ortaya çıkar. Görüntü veya durum taklidi olan yansıma sözcükler ise doğada rastlanan nesne ve olayların hareket ve durumlarının sözcüklerle ifade edilmesiyle oluşurlar (Turniyofov ve Rahimov, 2006, s. 173-174).

Yansıma sözcükler hem tekil hem de tekrarlı biçimde kullanılabilir. Tekrar yoluyla kullanılan yansıma sözcükler genellikle süreklilik veya tekrarlanma anlamı verir. Yansıma sözcükler isimleşerek de kullanılabildikleri için yüklem görevinde kullanıldıkları takdirde isim yüklem kategorisine dahil olurlar.

Ündāv sözlär (ünlem sözcükleri), duygu, heyecan, emir ya da hitap bildiren sözcük türüne denilmektedir. Ünlem sözcükler, modal sözcükler gibi çekim eki almaz ve biçim olarak değişmezler. Ancak bazı ünlem sözcükler isimleştiklerinde, yani isim gibi kullanıldıklarında, iyelik ekleri alabilirler. İkili ve tekrarlı kullanılan ünlemler yazıda kısa çizgi (-) ile yazılır. Ünlem güçlü bir duygu ve heyecanla söyleniyorsa, yazıda ünlem işareti (!) ile birlikte kullanılır. Ünlemlerin büyük bir kısmı türemiş sözcükler değildir; ancak bazı zamir ve fiil gibi bağımsız sözcüklerin ünlem olarak kullanıma geçtiği de görülür (Anorbekova ve Mirzayeva, 2011, s. 154-155). Ünlem sözcükler bazı özel kullanımlarda isimleşerek ya da yorum bildirir biçimde yüklem görevinde kullanılabilirler ve bu durumda isim yüklem yapısını oluştururlar.

- “Yoq, toğrı qılğänsiz, biz xursändmiz!...” / “Yok, doğru yapmışsınız, biz memnunuz!...” (s. 58)
- “Ğing desäm ädäm emäsmän!” / “Gık dersem adam değilim!” (s. 73)
- “Täläbimiz änä şu!” / “Talebimiz tam da bu!” (s. 132)

3.4.2. Fe'l Kesim (Fiil Yüklemleri)

Özbek dilciliğinde *fe'l kesim* (fiil yüklem), ad temelli yüklemlere kıyasla daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun nedeni, fiillerin yüklem ifadesi için daha elverişli olmasıdır. Fiiller yüklem görevinde kullanıldıklarında öznenin hareketini ya da durumunu bildirir. Turniyozov ve Rahimov'a göre hareket anlamı oldukça geniş bir kavram olup; zihinsel ve fiziksel faaliyetler, sözlü eylemler, durum bildiren fiiller, sonuç odaklı faaliyetlerle ilgili anlam gruplarına ait fiilleri kapsamaktadır (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 134).

Fiiller hem biçim hem de anlam kategorileri açısından geniş bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Fayzullayev vd.'nin belirttiğine göre Özbek Türkçesi gramerciliğinde fiil yüklem; “*sâf fe'l* (bağımsız fiil), *râvişdâş* (zarf-fiil), *sifâtdâş* (sıfat-fiil) gibi çeşitli biçimlerle ifade edilmektedir (Fayzullayev vd., 2007, s. 45).

3.4.2.1. Sâf Fe'llär Bilän İfädälängän Fe'l Kesim (Bağımsız Fiiller ile Kurulan Fiil Yüklemleri)

Özbek dilciliğinde *sâf fe'llär* (bağımsız fiiller); geçişli ve geçişsiz (*otimli vä otimsiz*), etkenlik-edilgenlik (*nisbät kategoriyasi*), olumlu ve olumsuzluk (*bolışli vä bolışsizlik*), kip (*mâyli*), kişi ekleri (*şäxs äffiksläri*), fiil zamanları (*fe'l zämânları*) gibi temel gramatik kategorileri bünyesinde barındıran fiil biçimleridir.⁵

- “Mirzäçölning lâyi âyâqqä säqıçdäy yâpışädi” / “Mirzäçöl'ün çamuru ayağa sakız gibi yapışır.” (s. 86)
- “Häddän ârtıq köp işlägändä iştähäsi yoqâlib ketişini bilämän.” / “Haddinden fazla çok çalışıldığında iştahının yok olup gittiğini bilirim.” (s. 104)
- “İkkâvimiz tört köz bilän yolgä qäräymiz.” / “İkimiz dört gözle yola bakıyoruz.” (s. 122)

⁵ Bu bölümdeki alt maddeler, “Fe'l so'z turkumi” başlığı altındaki açıklamalardan yararlanılarak izah edilmiştir. Bkz: Turniyozov ve Rahimov, a.g.k., 2006, s. 134–147.

3.4.2.2. Rāvişdāş Bilān İfādālāngān Fe'l Kesim (Zarf-Fiil İle Kurulan Fiil Yükleme)

Özbek dilciliğinde *rāvişdāş* (zarf-fiil) şeklindeki fiiller, bir hareketin niteliğini, nasıl, ne zaman, ne şekilde gerçekleştiğini bildiren yapılardır. Bu fiiller, fiil köklerine getirilen çeşitli zarf-fiil ekleri vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Rahmatullayev'in belirttiğine göre çağdaş Özbek Türkçesinde en işlek olanı “-(i)b” ekidir ve kendisine bağlı olduğu fiilden önce başlayan ve devam eden hareketi bir nitelik olarak ifade etmektedir (Rahmatullayev, 2006, s. 178).

Bir diğer zarf-fiil eki ise, sesli harf ile biten fiil köküne “-y”, sessiz harfle biten fiil köküne ise “-ā” ekinin getirilmesiyle oluşturulan yapıdır. Bu yapıdaki fiil tekil halde az kullanılır, genellikle yinelenerek “tekrar” anlamı taşımaktadır (Rahmatullayev, 2006, s. 179).

Rahmatullayev'in tespitlerine göre fiil sonundaki sese göre “-gāç, -kāç, -qāç” allomorflarına ayrılan zarf-fiil eki ile kurulan fiil cümleleri, bildirilen hareketin sona ermesinden sonra başka bir hareketin başladığını ifade etmektedir. Fiil kökünün son sesine göre “-gāni, -kāni, -qāni” allomorflarını alan zarf-fiil ekleri “-ş üçün (-mak için)” yapısına denktir. Zarf-fiil ekinin “-gunçā, -künçā, -qunçā” allomorfları ile oluşturulan fiil cümleleri ise bildirilen hareketin başka bir hareketin başlamasına kadar sürdüğünü belirtmektedir (Rahmatullayev, 2006, s. 179-180).

- “Kün āqqunçā tört-beş etāk terīb, qāpnı toldirīb qoydim.” / “Gün batıncaya kadar dört beş etek toplayıp, çuvalı doldurup koydum.” (s. 25)
- “... Yālcın ākāmgā nihāyātdā ılıq muāmālā qılğāni boldi.” / “...Yalcın ağabeyime sonunda samimi muamelede bulunmuş oldu.” (s. 30)
- “Sirğānib ārqāsi kyuvetgā tüşib ketibdi.” / “Kayarak arkası hendeğe düşüp gitti.” (s. 121)

3.4.2.3. Sifātdāş Bilān İfādālāngān Fe'l Kesim (Sıfat-Fiil İle Kurulan Fiil Yükleme)

Özbek dilciliğinde *sifātdāş* (sıfat-fiil), cümlede niteleyici, belirleyici görevde kullanılan fiil türüdür. Sıfat-fiiller, tüm fiiller gibi geçişli-geçişsiz, etken-edilgen, olumlu-olumsuz ve zaman kategorilerine ait anlamları taşıyabilir ve yüklem görevinde kullanılır.

Turniyozov ve Rahimov'un tespitlerine göre Özbek Türkçesinde “-gān/-kān/-qān” sıfat-fiil eki yüklem görevinde kullanıldığında, fiilin geçmiş zaman anlamını bildiren bir

biçimini oluşturur. Durum fiilleri ile birlikte kullanıldığında, şimdiki zaman anlamı da verebilir. Şimdiki zaman sıfat-fiili biçimi “-yātğan” eki ile yapılır. Bu biçim, “yoq (yok)” sözüyle birlikte kullanıldığında, şimdiki zaman fiilinin olumsuz biçimini oluşturur. Yardımcı fiil olan “emiş (imiş)” ile birlikte kullanıldığında, duyulan şimdiki zaman anlamı verir. Şüphe anlamı katmak için “-dir” ekiyle birlikte kullanılır. Bu sıfat-fiilden farklı olarak, şahıs-sayı ekleriyle çekimlenebilen ve yüklem görevinde kullanılabilen “-vçi/-uvçi” eki bulunmaktadır. Gelecek zaman sıfat-fiili, fiile “-r (-är), -digän, -güsi/-ğusi, -äsi, -äcäk” eklerinin getirilmesiyle oluşturulur (Turniozov ve Rahimov, 2006, s. 149-151).

Muhiddinova vd. de konuyla ilgili olarak “Bu sıfat-fiillerden ‘-gän, -digän, -yātğan’ ekli biçimlere ‘-mä’ eki; ‘-r / -är’ biçimine ise ‘-mä’s’ getirilerek olumsuz yapıları kurulur. Ancak ‘-äcäk, -güsi, -vçi/-uvçi’ ekli biçimlerde olumsuzluk yapılmaz” (Muhiddinova vd., 2006, s. 122) açıklamasında bulunurlar.

- “Ätä-änämizning undän keyingi färzändläri turmägän.” / “Baba ve annemizin ondan sonraki çocukları yaşamamış.” (s. 6)
- “Qädr täyyärläş mäsäläsi dävlät planlärigä kiritilgän.” / “Kadro hazırlama meselesi devlet planlarına dahil edilmiş.” (s. 16)
- “Änäm, äkäm menikigä häm mehmân bolib kelişär.” / “Annem, ağabeyim benim evime de misafir olarak gelirlerdi.” (s. 64)

3.5. Kesimning Ornigä Körä Gäplär (Yüklemin Yerine Göre Cümleler)⁶

Özbek dilciliğinde, bir cümlenin kurallı, devrik veya eksilteli olduğunu belirlemede, yüklem görevindeki unsurun yönetici işlevinin cümle içinde gerçekleşip gerçekleşmediği ya da söz dizimsel kurallar çerçevesinde kurulup kurulmadığına bakılır. Bu doğrultuda yüklemin yerine göre cümleler “Toliq gäp”, “inversiya/teskari gäp” ve “toliqsiz gäp” olarak üç başlık altında tasnif edilmektedir.

⁶ Bahsi geçen bu başlık, aslında “Gäpning kommunikativ väziyat cihätidän türläri” (Cümlenin iletişimsel durum açısından türleri: tam ve eksilteli cümleler) şeklinde ele alınmıştır. Ancak tezin işleniş açısından daha açık ve anlaşılır bir yapı kazandırmak amacıyla “Kesimning ornigä körä gäplär” başlığı tercih edilmiştir. Bkz: Fayzullayev vd., 2007, s. 17.

3.5.1. Tohq Gäplär (Tam/Kurallı Cümleler)

Özbek dilciliğinde *tolıq gäplär* (tam/kurallı cümleler), belirli bir düşünceyi ifade etmek için gerekli olan özne, yüklem ve dolaylı tümleş gibi tüm öğelerin söz dizim kurallarına uygun olarak sıralandığı cümlelerdir (Rahmatullayev, 2006, s. 387). Doğru sıralamada cümle öğelerinden özne yüklemden önce, tamlayan tamlanandan önce, niteleyici sıfat nitelenen addan önce gelir; açıklayıcı öğeler ise açıklanan öğeden sonra yer alır. Ayrıca, tümleşler ve zarflar bağlandıkları unsurlardan önce kullanılır.

- “Kelin äyämni peşänäsidadän öpib körişdi.” / “Yengemi alnından öpüp selamlaştı.” (s. 51)
- “Hâzir oylâb qâräsâm, mengä oxşâb qışlâqdän çıqqân qânçâ-qânçâ yigit-qızlâr Taşkentgä kelib oqıyâptı” / “Şimdi geriye dönüp baktığımda görüyorum ki, benim gibi köyden çıkan nice nice delikanlılar, kızlar Taşkent’e gelip okuyor.” (s. 64)
- “Yâlın âkâm âtämiz yoqligini bildirmây, hämmäsini özi başqardı.” / “Yalkın ağabeyim babamızın yokluğunu bildirmeden, her şeyi kendisi yönetirdi.” (s. 117)

3.5.2. İnversiya/Teskäri Gäplär (Devrik Cümleler)

Özbek dilciliğinde, cümle öğelerinin sırasının bozulmasına “*inversiya/teskəri gäp* (devrik cümle)” denilmektedir. Sözcük öğelerinin ters sırada dizilmesinde, yani inversiya durumunda, öznenin yüklemden sonra gelmesi gözlemlenir ve bu ters diziliş cümlede belirleyici olur. Fayzullayev vd.’nin belirttiğine göre kurallı cümleler bilimsel eserlerde yaygın olarak kullanılırken, devrik cümleler edebî metinlere özgüdür (Fayzullayev vd., 2007, s. 61).

Devrik cümleler, daha çok slogan tarzı ünlem ve emir cümlelerinde, konuşma dilinde yükleme dikkat çekilmek istendiğinde, aktarma cümlelerinden sonra gelen yazar ya da konuşmacı ifadelerinde ve şiirsel anlatımda özellikle ölçü, kafiye ve uyak uyumu gibi estetik gereklilikler sebebiyle yer alır. Fayzullayev vd. konuyla ilgili olarak, “Devrik yapı, çoğunlukla tümleş ve zarf öğeleri yüklemden sonra yer alması, zarf ögesinin yüklemden önce gelmesi ya da niteleyici ögenin (sıfat ya da iyelik tamlayıcısının) nitelendirilen

sözcükten önce kullanılmasından kaynaklanır” (Fayzullayev vd., 2007, s. 61) tespitinde bulunmaktadır.

- “Äybni bizning ädämlärgä tönkämäng, äkä.” / “Ayıbı bizim adamlara yüklemeyin, ağabey.” (s. 130)
- “Körämiz häli,- dedi Yälqın äkäm uning yüzigä qärämäy.” / “-Bakacağız daha,- dedi Yalkın ağabeyim onun yüzüne bakmadan.” (s. 133)

3.5.3. Tohqisiz Gäplär (Eksiltili Cümleler)

Özbek dilciliğinde *tolhqisiz gäplär* (eksiltili cümleler), belirli bir düşüncüyü ifade etmek için gerekli olan ögelerin bir kısmının düşürüldüğü ya da gizlendiği cümlelerdir (Fayzullayev vd., 2007, s. 36)

Eksiltili cümlelerde gerekli söz dizimsel öge, konuşma bağlamına bağlı olarak ifade edilmez ve bu durumda cümle eksik hâle gelir. Eksiklik çoğunlukla yükleme bağlanan bir ögenin ifade edilmemesi sonucunda ortaya çıkar. Cümlenin eksik olması durumu sıklıkla diyalog yahut soru-cevap biçimindeki diyalog konuşmalarında ortaya çıkar; çünkü bu tür konuşmalarda ifade ekonomisi, yani kısalık ve özlülüğe yönelim daha fazladır.

Muhiddinova vd. konuyla ilgili olarak, “Eksiltili cümlelerde hem temel ögeler (özne, yüklem), hem de ikinci dereceden ögeler (tümleçler, zarf tümleçleri vs.) düşürülebilir. Bu düşürülen cümle ögeleri konuşmanın anlamından, çoğunlukla da önceki cümleden anlaşılır. Bu nedenle, eksiltili cümleler önceki cümleden ayrılarak bağımsız şekilde kullanıldığında, anlam tam olarak anlaşılamayabilir” (Muhiddinova vd., 2006, s. 163) açıklamalarında bulunmaktadır.

- “Şundäy çöl şärâitidä şunça bälä...” / “Böyle çöl şartlarında bunca çocuk...” (s. 135)
- “Tört yıl... beş yüz ähâli...” / “Dört yıl... beş yüz nüfus...” (s. 143)
- “Yälqın äkäm soräsälär äyting...” / Yalkın ağabeyim soracak olursa söyleyin... (s. 152)

4. TRANSKRİPSİYONLU METİN

ÖLMƏS PAXTAKAR MAMACAN DADACANOVNING

XATIRASIGA BAGISLAYMAN

MERAS

Endiginə beş yaşgə kirgən nərəsidə çinərlər çöl şəmālidə şivirləşib, mendən Yəlqın əkəmni sorəqləyātğəndəy bolədi. Yəlqın əkəm şu çinərlərnin nihālini Fərgānādən Mirzəçölgə əlib kelib ekkəndə hāli qırq yaşgə tolməgən yigit edi. Bu çinərlər hədeməy Əsmāngə boy çözədi, yənə yüz yıl, bəlki beş yüz-ming yillər ümr körədi. Oşəndə həm ulər kimgədir Yəlqın əkəmni eslətsə kerək.

Ədəmlər: “Yəlqın Ətəcanov tirik, u bizning səfimizdə bəryəpti, uning ümri mənə şu çinərlərnin ümrigə ulənib ketgən”, deydlər. Menin özim həm həvlidə zəlvərli qədəm təvuşlərini eşitib qəlsəm, Yəlqın əkəm kirib kələyātğəndəy ornımdən turib ketəmən. Çöl əftəbidə qap-qarə bolib ketgən devqəmət əkəm birdən köz öngimdə gəvdələnədi. Ortəqləri həzilləşib uni “qarə dev” deb atəşsə, həmmədən əldin özi xəxələb külğənləri quləgimgə qəytədən eşitilgəndəy bolədi.

Biz bir atə-bir ənədən ikki oğl edik. Yəlqın əkəm menin yaşlıkdən birgə ösgən eng yəqın, eng qədrdən kişim edi. Künlər ötgən səri men uning diydərini şunçəlik səğinəmən, uning orni mēgə şunçəlik bilinədiki, əgər əkəmni yənə bir ləhzəginə köriş mümkün bolsə, dūnyāning nərigi çetigə bərib kəlişdən həm qəytməs edim.

Lekin men endi Yəlqın əkəmni fəqət tüşlərində körəmən. Tüşimgə həm nuqul dələ bilən pəxtə kirədi. Yəlqın əkəm ikkələmiz yügürüb-yelib gəzə suğarəyātğən boləmiz. Yə bunkerdən telejkegə pəxtə əgdərayātğənimdə əkəm yənimdə pəydə bolib qələdi. Cüdəlik esimgə tüşədi-yu, “əkəm tirik ekən, tirik!” deb, uni məhkəm quçaqləb ələmən. Men endi uni heç qoldən çıxərməymən, deb oyləymən. Lekin həyəcən zorlik qılədi, yürəgim təkə-pükə bolib, uyğənib ketəmən. Şu bilən əkəmdən yənə ayriləmən. Uyquq uçib ketədi. Oyləymən, esləymən, yənə oyləymən. Bolib ötgən hədisələr xəyālimdə muttəsəl çərx urədi.

Äyâq âstidän çıqqän fälâkät, kättä yoldä sâdir bolgän bemäni bir täsâdif nâhâtki âkämni mendän bütünläy cüdâ qılgän bolsä? Vucudim bu dâhşätli oygä könikâlmây isyân qılâdi. Äxır mening xâyâlimdän dâryâdäy betinim âqıb ötâyâtgän oylärdä, xâtirälärdä Yâlgın âkämning häyâti dâvâm etmäyâptimi? Uning birinçi ümri tügägän bolsä, ikkinçi ümri endi başlänmäyâptimi? Mening köksimdä besärâncâm tepib turgän yüräk fäqät mening özimnikimi? Bu yüräkdä Yâlgın âkämning bizgä merâs bolib qolgän ruhi hâm yâşâb turgäni yoqmi?

Däryâni toxtätib bolmägänidäy, men Yâlgın âkäm häqidägi oy-xâyâllär, xâtirälär âqımını hâm toxtätälmäymän. Mâyli, bu dâryâ äbädiy âqıb tursın. Men Yâlgın âkäm häqidä, u bilän birgä ötkäzгän yillärimiz toğrısıda sözläb beräy.

I

Yâlgın âkäm tongıç oğıl bolgän. Ätä-ânämizning undän keyingi färzändläri turmägän. Ärädän on bir yıl ötgändän keyin men tuğılгänmän. Färzänd dâğıdä küyib âzurdä bolgän ânäm zârlänib iltimâs qılgän:

- Dädäsi, âtını Tursun qoying, ilâhim bunisi turıb qâlsın, ölmäsın!

Mänä endi bilsäm, ânämning bu tilägi fäqät mengä näsib qılär ekän...

Men esimni täniy başlägänımdä Yâlgın âkäm kättä yigit bolib qâlgän edi. Ärämidägi on bir yâş färq mengä xuddi ikki ävlâdning âräsıdägi färqdäy tuyulär edi. Ältı yâşdamıdım, bir kün âkäm işdän kelib meni qoligä âldı-dä, erkälätib, başıning üstigä kötärdi:

- Täşävâräymi, ä, Tursun, täşävâräymi-i?-deb küldi. Oşändä Yâlgın âkäm mengä cüdä hâm bärvästä körindi, uning bäländ kötärilän qolidän pästgä qärägänımdä yer uzâqlärdä qalıb ketgändäy körindi. Ägär yıqılsäm çilpärçin bolädigändek qorqdim. Äkäm qolini sâl pästgä tüşirgändä boynıdän mähkäm quçâqläb âldım. Şundä âkämning şorlâb ketgän köylägidän, hättä doppisidän ter hidi kelgäni esimdä bâr. Qızıq: şu hid hâm mengä älläneçük äziz tuyulгän edi. Yâlgın âkäm on ältı yâşidä Färhâd GES qurılışigä bârib işlägän, tupraq tolâ qopni elkäsıdä kötärib, kanalning tübidän qırq metrlik bäländlikkâ âlib çıqıb tökkän. U päytdä kanallär qoldä qazılгän. Küni boyi elkäsıdä tupraq täşib pästdän tepägä qätnäşgä ânçä-munçä âdäm bärdeş berälmägän. Yâlgın âkäm ösmir bolsä

häm bu işdä kättälär bilän bäs bāylāşib ğālib çıqqān vā qurılışdān yāngi etik mükāfāt ālib qāytgān edi.

Oşāndā faşistlār bilän uruş başlāngānigā üç yil bolgān, bizning ātāmiz hām frontdā, āzıq-āvqāt, kiyim-keçāk cüdā tānqıs. Ākām mükāfātğā ālib kelgān etik-kirza etik bolsā hām, uning yāngisi yāş-yālānglārning kāmđān-kāmidā bār edi. Şuning üçün Yālqın ākām bu etigini mehmāngā bārgāndā yāki bāyrām künlāridā kiyārdi.

Uning yāngi kirza etikdā qışlāqni ārālāb, mirzāterāklār sāyāsidadā yūrib bārāyātğān pāyti kōz āldimđā turibdi. Terāklārning ārtıdān Pāmır-Ālāy tāğlārining qārli çoqqılāri kōrinib turibdi. Bizning qışlāğımız Fārgānā vādiysining mānā şu tāğlārgā yāqın turgān qısmidā, Ārāvānsāydān suv içādigān ādirlār etāgidā. U pāytlārdā tūnūkāli, şiferli tāmlār āz, qışlāq üylārining kōpi sāmān suvāq qilingān. Bāhār bolsā tāmlārdā lālāqızğāldāqlār āçilādi, yāmğır yāqqāndā esā tāmçi ötādi. Üydā bār çelāklār, tāğārālār tāmçilārning tāgigā qātār qilib qoyilādi...

Yālqın ākām qışlāq çetidā toxtāb, mengā eski bir traktorni kōrsātđi, āvāzini mānādār qilib pāsāytirib:

- Bilib qoy,-dedi. -Mānā şu traktorni dādāmiz hāydāgān.

Uruşdān āldin çıqārılğān bu traktorning hāmmā ğildirāklāri temirdān. Ārqādāgi kättā ğildirāklāridā teşāning uçıdāy yiltirāb turādigān yirik-yirik polāt tişlāri bār. Yūrgāndā şu tişlāri yirik-yirik birbirigā qoşilib ketāyātğāndāy kōrinādi.

Men ātāmni eslālmāsām hām, uning qışlāğımızgā birinçi bolib traktor minib kelgānini eşitgānmān. Bu hādisā kolxozlār endi tūzilāyātğān, bāy-muştumzōrlārning kōzigā qān tolgān pāytlārdā yüz berādi. “Ātācān minib kelgān traktor yerni hārām qılādi, müsūlmānlārning başigā āfāt keltirādi” degān gāp tārqātişādi. Bir kün ātāmning dūşmānlāri dālādā uni tutib ālib, quturgān bāytālning dūmigā bāğlāb, tāşlāq ādirdā südrātib, tilkā-pārā qılmāqçı bolışādi. Lekin ātām devdāy zor yigit ekān, qolini bāğlāmāqçı bolgān çilvirlārini üzib, traktorining üstigā qaçib çıqıb ālādi. Uni ot āldirib, yāqınigā kelgānlārning üstigā polāt ātdā bāstirib bārādi. Ārqādān kelgān bir bāyvāççāni traktorning kättākān temiri bilän başigā urib qulātādi. Keyin şu topālānning üstigā kolxozçilār kelib qālişādi...

Bu vāqeādān keyin ātāmğā “Ātācān-traktor” deb lāqāb qoyışādi.

Men bir yaşarlığimdə uruş başlängän, atäm dälädä traktor häydäb yürgän yeridän armiyagä çağırılğan. Ändicänning Zävräq degän ädiridä ikki häftä məşq qılğan. Ändicän bizdən ellik çağırım nərädä. Änäm meni şunçä cäygä piyädä kötärib älib bärüb, atämgä körsätib kelgänini häli-häli äytib yürädi. Atäm frontdä säkkiz äy cäng qılädi, bir märtä yärädär bolib gospitalgä tüşädi. Sağäygändä tankistlikkä oqıydi. Tank minib cänggä ketişdän äldin bizgä bittä hät bilän surätini yubärädi. Men atämni tankist formäsidadä tüşgän mänä şu surätidän tənigänmän. Uning Oryol-Kursk cängläridä hălāk bolgänini keyin bilgänmän.

Atämdän qārāxāt kelgändä Yälqın äkäm cüdä qättiq küyüngän, uning traktorini körgändä köngli ezilib, közigä yaş älär edi. Uning hām traktorçı bolgisi kelär, atäm bilän birgä işlägän keksä traktorčilärgä qārāşib, çeläkdä gāh kerosin, gāh suv tāsirdi. Kolxoz rāisi äkämni on yetti yaşidä älti äylik traktorčilär kursigä yubarmāqçı boldi. Yälqın äkäm buni cüdä istär edi, lekin änäm:

- Yubarmāymän!- deb turib äldi. -Atäläri temir maşınaning içidä ölgäni äzmi? Yälqın mening bittä yü bittä süyänçigim! MTSläri uzāq. Qışlāqmā-qışlāq sänqib yürädimi? Barmāydi!

- Şārāfāt,- dedi änäm, -sen bu oğlingni bəri bir yāningdä älib qālālmāysän. Qārā, Yälqıning xuddi atäsining özi! Traktorning dardı bungä yörgägidä tekkän: Bugün bolmäsä ertägä bəri bir ketädi. Undän körä hāzir cāvāb berä qāl!

- Bermāymän cāvāb! Heç qāyāqqā ketmäydi! Yānımdä işläydi! Gāp tāmām!

Yälqın äkäm hām, änämning rā'yigä qārāşdi. Äkäm qāldi.

Bir üydä üçävimiz turāmiz. Änäm bilän äkäm äzändä ketmān kötärib dälägä ketişib, keçqurun qārāngı tüşgändä qäytişädi. Uruşdän keyingi yılläring qättiqçilikläri mä'lum. Tāmārqägä āq coxāri ekkänmiz. Älti yaşār bälämän. Äkäm bittä uzun pätnisni tāmārqäning ortäsidadägi xädägä āsib qoygän. Ertäläb ketäyātgändä qolimgä bittä temirni berädi.

- Coxāriini çumçuq eb qoymäsin, yāxşilāb qorıqlä!”-deydi.

Çumçuq coxārigä qongändä temirni pätnisgä urib cārānglätämän. Çumçuqlär “duv” etib qāçädi-yu, köp ötmäy yänä uçib kelädi. Men pätnisni yänä bir-ikki märtä cārānglätämän-u, keyin çumçuqlärni unutāmän. Kättä hāvlidä bir özim zerikib, köçägä

çiqāmān. Ātā-ānālāri dālāgā ketgān, mengā oxşāb qārāvsiz yürgān bālāçälār köp. Hāmmāmiz toplānib, pāqıldāq oynāymiz, ārıqdā çomilāmiz.

Bir kün keçqurun ānām kelib tāmārqāni çumçuq bāsib, yeb yātğanini kördi:

-Hāy, Tursun, coxārining bārākāsini uçiribsan-kü!- deb meni urişdi. -Nāsibāngni çumçuqqā berib, qışdā aç otirāsānmi?

Şuning üstigā Yālqın ākām kelib qāldi. Vāqeāni ānāmdān eşitib, mengā bir oqrāyib qārādi-yu, lekin heç nimā demādi. Fāqāt ertālāb meni kün çıqmāsdān uyğātđi. Tāmğā nārīvān qoyib, meni tepāgā ālib çıqđi. Sāmān suvāq qilingān tekis tāmning üstigā örikning bir şāxı egilib turārđi. Ākām pātnisni şungā āsđi. Qolimgā temirni berđi. Belbāqqā tügilgān zāğārā nān bilān sāpāl ābdāstādāgi suvni tāmning sâyārāq cāyigā qoyib.

-Tüşlikni hām şu yerdā qılāsān,”- dedi. – “Seni mehnātğā örgātmāsām bolmāydi!”

Ākām şundāy deb, pāstgā түşdi-dā, nārīvānni tāmdān ālib, bāstirmāgā kiritib qoyđi.

Keyin ulār ānām ikkālāsi dālāgā ketişđi.

Tām cüdā bālānd, pāstgā түşālmāymān. Kūni boyi tāmdā turib, pātnis çalışdān başqā ilācım qālmādi. Çumçuqlār endi mengā fāqāt iş emās, hām oyun, hām ermāk boldi. Pārillāb uçib kelişlāri pāylāb turāmān. Yāqın kelgāndā pātnisni bār küçim bilān urā başlāymān. Üstigā-üstāk yānā özim şāvqın sālāmān.

Çumçuqlār cānsārāk bolib qāçib qālādi. Ğālābā qılgāndāy quvānāmān. Bāşımdān āftāb ötsā örikning sâyāsi түşib turgān tāmāngā cilāmān. Zāğārā nānni āllāqāçān urib ālgānmān. Hār zāmāndā ābdāstāning comrānidān suv içib qoyāmān.

Oşā kūni çumçuqlār hām tinim bilmādi, men hām. Keçqurun Yālqın ākām ādātdāgidān ertārāq keldi. Nārīvānni qoyib, meni tāmdān түşirdi-yu:

- Ğāyrāting dürüst! – deb māqtādi.

Şu māqtāvning küçi bilān pātnisni yānā üç-tört kün rāsā cārānglātdim. Āxırı coxārini yığib āldik.

- Tursun, sen endi dəstyər bolib qālding,- dedi Yālqın ākām mening elkāmni silāb.
-Äyāmiz yālgızqol. Üydä sendän başqā heç kim yoq. Äyāmning ot-suvigä köprāq qārāşgin. Xopmi, āğäyni?

Yālqın ākām meni birinçi märtä kättälärdäy “āğäyni” deb ātāgāni şundäy ruhimni kōtārdiki, ānām buyurgān işlärni qılib bolgāndän keyin:

- Yänä nimä qılāy, äyā, äyting?- deb sorāydiğān boldim.

Ğozāpāyā mol. Oçāqqā ot yāqışu, çāy qāynātişlärni āllāqāçān örgānib ālgānmān. Ānām coxāri bilān tārıqni kelidä tüyib, gocā yā botkā pişirsä cüdä mazīli bolār edi. Men bu işlārgä qārāşib yürib, toqqız yāşımdāyāq keli tüyişni örgānib āldım.

U vāqtlärdä göşt-yāğ kām. Uruş tügāgān bolsä hām, uning tənqıslıklāri hāli ketgān emäs. Şāhārlärdä kartoçka bilān nān berilādi. Qışlāqdā hām köp qāzānlār göştsiz qāynāydi.

Ānām küni boyi dälädä. Mengä āvqāt pişirib berādigān ādām yoq. Boş qāp tik turmāydi. Bir çekkāsi şu sābābdän men āvqāt pişirişni cüdä ertä örgāngān edim. Özi yāvğān āvqātıni pişiriş unçā qıyın hām emäs edi. Kelidä tuyılğān coxāri, suv, tuz, kartoşka-piyāz. Gocā täyyār.

Suyuq gocā hām hār küni bolāvergāndän keyin me’dāgā tegādi. Bir kün men quyurāq botkā pişirmāqçı boldim. Kelidä tārıq tuydim. Bu ārādä suv qāynāb ketdi. Tārıqning kepāgini yelpib tāşlāş esimdä yoq. Kelidän ālibmānu qāzāngā sālīb mām. Qāynāydi, köpirādi. Köpigini ālāmān, yänä köpirādi. Özim cüdä aç qālgān edim, köpigini tātib körsām, çakki emāsdek. Tāşlāşgā közim qıymādi, yeb-yeb toyib qāldım.

Botkā pişgāndä ānāmlār hām dälädän kelişdi. Yālqın ākām botkā pişirgānimni eşitib:

- E, yāşā, āğäyni!- dedi.- Özimiz hām cüdä aç qāldik-dä.

Ānām botqāni sāpāl lāgāndä süzāyātib:

- Bu nerä ātālāgā oxşāydi? – dedi- Tursun, kepāgini yelpib tāşlāgānmiding?

- Y-y-ok...

- Vāy āfāndi-ey!.. Yālqın, bu ükāng tārıqni kepāgi bilān pişiribdi-kü!

- Qani, bir ta'mini koraylik-chi,- deb Yalqin akam botqadan bir qashiq aldi.

Men hazir, qattiq dashnam esitamän deb qorqib-pusib turibmän. Yalqin akam botqani tatib kordi-yu, bir tamshandi. Chindän ham cüda aç qalgän ekän:

- Yesä bolädi!- dedi. - Rasä pishbdi. Adamlar uruş vaqtida qipiq nanni ham talashib yegän edi-kü. Kepak qipiqdan yaxshi emäsmi? Kepäkdä vitamin köp deb esitgänmän.

Akam mening xatayimni shunday bagri kenglik bilän keçirgäni, kepakli botqani maqtäb-maqtäb tagigäçä yegäni mening inilik mehrimni yanä ham ashirib yubardi. Ertäsi küni Yalqin akamgä qarashmaqchi bolib, togrı dälägä bardım.

...

Osha kezlärda Yalqin akam atda gozani kultivatsiya qilär edi. U maxällärda häli bizning qishlaqqa "Universal" traktorlar yetib kelmägän edi. Shuning üçün at yetishmägän cäylärda hokiz qosib kultivatsiya qilishgänini men özim körgänmän.

Lekin Yalqin akam atda kultivatsiyani cüda yaxshi qilär edi. Shuning üçün rais ungä bir emäs ikkitä atni biriktib qoygän edi. Atlarning biri ishlayatgända, ikkinçisi tutning sayasida dam alib turardi.

Men atni yaxshi körärdim. Yalqin akam bittä at bilän ishlayatgända, ikkinçi atning suvigä, yemigä qarashär edim.

Kün qizigän päytlär. Kultivatorni tartib barayatgän ciyrän at sagrisigäçä terlär, çavi terdan kopirib ketgän. Kultivatorning tutqichidan uslab barayatgän Yalqin akamning ham köylägi shalabbä höl. Basidan gardaniga ter aqib tushädi. Özi aftäbdä shunday pishib ketgänki, saçining qarasi bilän qaraygän peşanasini bir-biridan acratish qiyin. Küni boyi päykälning u çetidan-bu çetigäçä kesäklärni basib qatnashgä payäbzäl çidamaydi. Yalqin akam shimining pachesini shärib, yalangayaq bolib algän. Suv içish üçün arıq boyigä cıqqända uning tavänlari qarayib, yarilib ketgänini körämän. Özi ham azib, xıçä bolib qalgän. Lekin sayägä cıqıb dam alay demäydi. Peşingä barib ciyrän at Kultivatorni tartalmay qalädi. Shunda Yalqin akam uni tutning sayasiga keltirib bagläydi:

- Gumayni yaxshi körädi, otäqdan cıqqän gumaylardan keltirib ber, - deydi mengä. Song dam algän boz atni Kultivatorgä qoshädi. Keçgä barib bu at ham haldän ketib yürälmay qalädi. Men sezämän, Yalqin akam ham çarçaydi. Lekin buni bildirmäydi. Yanä

ciyrân âtni Kultivatorgä qoşadi. İkki ât çärçägändä häm Yälqın äkäm “çärçädim” demäsligining säbäbini mengä keyin aytdi. Şu dälädä ânäm kün boyi ketmân bilän gözä çâpâr edi, başqä äyällär häm tinim bilmäsdä. Ulärning äldidä “çärçädim” deyiş yigit kişigä uyât edi.

2

Ottız dört yaşidä bevä qalgän ânäm biz üçün özini qänçälik fidâ qilib yürgänigä kiçikligimdä unça äqlim yetmäs ekän. Fäqät özimçä bir närsägä häyrân bolär edim: başqä xâtınlär xuşu xursänd, oynäb-külib yürädi, mening ânäm dâim ciddi, dâim dälä işiyü rozğâr täşvişi bilän bänd.

Yaşligimdä men birär märtä ânämning uxlägänini körgän emäsmän. Keçäsi men uyqugä ketgänimdä ânäm kösäk çuviyâtğän, kir yuvâyâtğän, yâ tikiş tikâyâtğän bolädi. Ertäläb här qänçä ertä tursäm häm ânämning oçaqqä älläqäçän ot yaqqänini, sigir sağâyâtğänini yâki xämır qarayâtğänini körämän. Bälälik säddäligi bilän, “mening ânäm heçäm töşäkdä yätmäydi, heçäm uxlämäydi”, deb oyläymän.

Kün çıqâr-çıqmäs färmân degän yum-yumälâq semiz brigadir şavqın sâlib kelädi:

- Hey, Şarâfät, bol tezrâq, gözäng seni kütäverib särgäyib ketdi!

Ânäm qışlık qälın româli bilän belini mähqäm bağläydi, başigä yengil âq sürp yapıngıçını täşläydi, âyâğıgä kirza etigini kiyädi. Ketmânini keçqurun yuvib, dărăxtning şaxıgä ilib qoyğän cayıdän âlädi-yü, elkäsığä sâlib, dälägä cönäydi.

Xâzir işning âğırını maşinalär qilib, ketmân kām işlätälädi. Şuning üçün bugüngi ketmânlärning köpi zängläb yätädi.

Lekin bundän yigirmä-ottız yıl äldingi ketmânlär täng ätgändän kün bätgünçä tinimsiz işlätilgänidän kümüşdäy yältiräb ketär edi. Es-es bilämän, uruşdän keyingi dövrdä, pälâv cüdä tänsıq päytdä kolxozning bağidä kättä häşär boldi-yü, on pudlik dâşqâzandä pälâv dämländi. Tümanät âdäm, köpçiligi yigit-yälänglär. Âş köp-ü, lägän yetişmäydi. Käsä-tavâq häm kām âlib kelingän ekän. Şundä bir yigit beş qädäqlik kättäkän ketmänni ârıqdä yuvib keldi.

-E, süzing şungä! - deb âşpâzgä tutdi.

Åšpaz yältiräb turgän ketmänniñ yüzigä ikki käpgir åš sıldı. U päytlärdä yergä kimyâviy dârilär kâm tüşär edi, suvlär häm tâzä, hämmä äriqdän suv içär edi. Häligi yigitning ketmânigä åš süzdirib egänini körgän åšpaz başqä yâş-yälänglärgä qäräb:

-Åš yeymän desäng ketmänniñni yuvib kel!- deb qâydi. Oşä küni men häm änämniñg tâp-tâzä ketmânigä bir käpgir åš süzdirib yegänmän.

Änäm ketmänni xuddi erkäk kişidäy tutär edi, tıǵı ötmäsläşsä, özi bolgä bilän terärdi, egävläb, teşädäy ötkir qilib älärdi. Bir märtä piçâq tâpilmägändä änäm räsım qälämimniñg uçını ketmänniñg tıǵı bilän çıqärib bergäni yâdimdä bär.

Lekin cänivâr ketmân häm räsä işlär edi-dä! Yıl on ikki äy tinim bilmägäniñdän ketmân дәstäläri ingičkäläşib qälärdi, temirläri yeyilib, zoğätäsigäçä qısqärib ketär edi.

Gözäni biläsiz: işlâv berib, pärväriş qılğäniñgiz säri rängi açilib, kösägi köpäyib, häsiligä häsil qoşä berädi. Mäbädä säl bepärvä qäräsängiz, yıl başıñdän dälägä oğıt çıqärmäsängiz, äriq-zâvurni tâzälämäsängiz, yerni suv yäxşi yürädigän qilib tekislämäsängiz ekkän çigitingiz “äräzläb” yerdän baş kötärmäy yätäverädi. Çigitniñg üstigä muştäy kesäk tüşib qälsä häm tāmām, tupraqdä särgäyib yätädi-yätädi-dä, çirib ketädi. Şuning üçün yerniñg kesäğini öldirib, taşını terib, tupraqını upädäy mäyin qıläsiz. Sel yağış, cälä qoyışi, mäyin tupraq qätqälâqqä äylänişi bär. Endi ünib çıqâyâtğän gözäni qätqälâq sıqıb, boğıb taşläydi. Başqätdän ekib ävârä bolmäslik üçün qätqälâqni mümkün qädär tez yoqâtişgä intiläsiz.

Xâzir qätqälâqni häm mexanizmlär yârdämidä yoqâtiş mümkün. Lekin biz bälä ekänimizdä änämnlär qollärigä gâh teşä, gâh ketmân älib, qätqälâqdä qälğän här bir tüp gözäniñg ätrâfını yumşätib çıqışär edi. U vâqtlärdä gözä köçätläri häzirgidän äñçä qälın ekilärdi. Här gektärdä kämidä yüz ming köçät bilär edi. Änäm on beş gektar yerdän yuqâri häsil berädigän ilğär zvenaniñg başlıǵı edi. Demäk, u bir yärim million tüp gözäni bittäläb qätqälâq iskäncäsıñdän qutqärib älärdi. Änä şundäy päytdä gözäniñg näzikliğini, äsräb-äväyläşgä muhtâcligini mengä tüşüntirmäqçi bolsä:

-Bäläm, päxtä dälädä ösmäydi, ädämniñg qäftidä ösädi!- deb qoyärdi.

Çindän häm, million-million tonna päxtäniñg här bir täläsi insân mehnätidän binâ bolğänini bilish üçün meniñg änäm dälädä qändäy işläğänini köz äldingizgä bir keltiring.

Päxtä açilgändä bittä çänäqda ikki-üç gramm päxtä bolädi. Här çänäqning päxtäsini alış üçün qol bir märtä, gâhâ ikki-üç märtä bäril kelädi. Bel egik turädi. Demäk, bir kilo päxtä teriş üçün belni egib, qolni kämidä beş yüz märtä häräkätläntiräsiz. Yüz kilo teriş üçün -ellik ming qol häräkäti. Mening ânäm esä här mävsümdä tört ming-beş ming kilodän päxtä terärdi. Bir xıl âdämgä räqämdän sözläsängiz burnını ciyirädi. Lekin men giläm toqıydiğän äyälning här bir giläm üçün million-million tügen tüğışini eşitgänimdä: “Ä, mehnäti zor ekän!” deb qayıp bolgän edim.

Häli texnika äz vâqtdä päxtäkâr ânälärimiz qänçalik köp ketmân çäpgänlärinı unutmäğän ädämlärginä bugüngi mexanizatsiyaning qädrigä yetädi.

Yâz boyı gôzä üç-tört märtä çäpıq qılınärdi. Qäytä-qäytä suğarış, äzıqläntiriş, yägänä, otâq, çekanka, kultivatsiya... Bir kün äkäm ikkävimiz hisäbläb qäräsäq, ânäm ilğâr zvenayligidä här bir tüp gôzäning ätrâfidän kämidä on ikki märtä girdikäpäläk bolib äylänib, işläv berib ötär ekän. Här bir tüp! Hälbuki, on beş gektar yerdä bir yärim million tüp gôzä bär edi. Bu işläarning içidä eng äğiri -särätän cäzirämäsidadä çuqur çäpıq qılış edi. Äftäbning tıgıdä ıssıq ellik dăräcadän aşädi. Tirik cänning hämmäsi säyägä intilädi. Lekin ânäm yänigä yänä ältitä zvena ä’zäsini älib ketmân çäpgäni-çäpgän edi.

Ketmänni ikki qolläb kötärib, küç bilän yergä urış -temirçining bälğä urışığä oxşäb ketädi. Temirçi bir künidä bolğäsini neçä märtä kötärib-tüşirärkin, bilmädim. Lekin mening ânäm bir kündä on sätıxgä etkäzib çäpıq qılärdi. Här sätıxdä ming topgäçä gôzä bolädi. Här bir köçätning tört tāmānigä tört märtä ketmân urilgändä häm, ânämning ketmāni bir kündä qırq ming märtä tepägä çıqıp, pästgä түşär edi. Gôzä yâz boyı üç-tört märtä çäpıq qılınışini hisäbgä älsängiz, ketmân här gektar yergä bir yärim million märtä urilär edi!

Bir kün keçqurun hävlidä ânäm zuğätäsığäçä yeyilib, çoltâq bolib qolgän ketmānini äkäm ikkävimizgä körsätädi-dä:

-Bizning işimizgä temir häm tözim bermäydi, - dedi. -Men sizläрни kättä qılğünçä mänä şunäqä ketmāndän beş-ältitäsining başıgä yetdim. Bälälärim, men hämmäsini hisäbläb yüribmän. Yigirmä ikki yıldän beri toqsân tonna päxtä terdim. Grammläb yığıb, toqsân tonna yükin täräzining äldigäçä kötärib bärışning özini äyt! Qâr çängälläb yulğän, qış künläridä çüvigän kösäklärimin häm hisäbläsäm, şu yelkämğä түşgän äğırlik neçä ming pud bolärkin?

Yalqın akām ānāmning quruq pāy bolib qālgān cikkākkinā gāvdāsiga qārāb āğır tin āldi. Akāmining bir ādāti - qāttıq oylānib qālsā yā cūdā muhim gāpni āytmaqçı bolsā, qoli dārrāv döppisigā bārār edi. Oşāndā hām döppisini başidā bir āylāntirib qoydi-yü:

-Äyā,- dedi, - men özim hām sizning āğiringizni yengil qılālmāyātğanimdāy ezilib yürübmān.

-Mening gāpimni özinggā ālmā, bālām. Sen hām kuni tün tinmāsān. Ātdā kultivatsiya ārā kirib yürübsān.

-E-e, āt kultivatsiyasi nimā! Bu hām ketmāndān sāl berirāq bir nārsā-dā. Şu āğır işlārnıng hāmmāsini maşınadā qılsā bolādi! Men radiodān eşitdim. Çapıq traktori çıqarılāyātğanmış. Terim maşınası sināvdān ötäyātğanmış.

-Radio gāpirāverādi-dā,- deb ānām küldi.

-İşānmāysizmi? Bolmāsā men isbātimni ālib kelāymi?

-Māyli, ālib kel-çi, körāylik.

Ertāsi kuni şām päytidā Yalqın akām yāşıl diagonal furajka vā oşā rāngdāgi kitel-şim kiygān yigirmā beş yāşlārdāgi ingiçkā bir yigitni başlāb keldi. Bu yigit MTCning baş injeneri Cābir Tāşbekov bolib, özi bizgā qoşni qışlāqdān edi.

Dāsturxān yāzdik. Ānām pişirgān şāvlāni yeb, çāy içib otirgānimizdā Yalqın akām sekin keçāgi gāpni qozğātdi:

-Äkā Cābir, pāxtā terādigān maşınani qāçān körgān edingiz?

-Bultur Yāngiyol tācribā stantsiyasidā körgān edim. Bu yıl küzdā özimizgā hām bittāsi kelādi. “Universal” degān çapıq traktorini-kü şu āyining içidā ālāmiz.

-Traktor çapıq qılārmışmi? - hāyrān bolib sürādi ānām.

-Hā, gozāni enigā, köndālāngigā şundāy bāplāb kultivatsiya qılādimiki, çapıqdān bütünlāy qutulāsiz, Şārāfāt xālā! Hukumātimiz sizdek pāxtāqārlārnıng işini yengillātiş üçün yāngi-yāngi zavodlār qurib, gālāti maşinalār çıqāryāpdi. Endi bu maşinalārni işlātādigān ötkir qādrilār kerāk. Hār bir oblastdā mexanizatorlār tāyyārlāydidgān māktablār açilyāpdi. Qādr tāyyārlāş māsālāsi dāvlāt planlārigā kiritilgān.

Ānām keçāgi gāpning çinligigā işāndi-yü:

-Hukumätimiz yaxşı-dä!- deb qoydi.

-Hukumät yaxşı ekän, dâim uning körsätgän yolidän yürüş keräk, toğrımi, Şärâfät xälä?

-Hä, toğrı, toğrı!

Câbir äkä Yälqın äkäm bilän sekin köz urıştirib âldi-yü, yänä ânämğä yüzländi.

-Hâzirgi kündä Hukumät bizdän nimäni täläb qılyäpti deng? Mänä bu Yälqıngä oxşägän texnikani süyädigän zehni ötkir yaşläрни mexanizatorlikkä oqıtışni täläb qılyäpti!

Gäpning kütilmägän tāmāngä burilib ketgänidän ânäm äsäñkiräb qâldi:

-Ä? Yälqın oqışgä bärärmışmi? Qäyergä?

-Uzâqqä emäs, äyä, Ändicāngä,- dedi Yälqın äkäm. -Bir yildä bitirib kelämän.

Änämning käyfi uçdi:

-Bir yil. Ätāng hām uruşni bir yildä tügätib kelämän degän edi. U hām ävväl Ändicāngä bārib māşq qılğān edi... Yoq, bārmāysān! Yubārmāymān!

Änämning közi yaşlängänini körgän Tāşbekov:

-Xäläcān, uruşning āti öçsin, uni bu oqışgä heçām oxşātmāng!- dedi. -Äräsi ellik çäqırım yol. Yälqıncān hār hāftādä kelib sizdān xābār ālib turādi. Texnikani örgānib kelsä, özigä hām yaxşı bolādi, sizgä hām!

-Örgānib kelsä yänä oşā MTSgä bārib işläydimi? Ümr boyi qışlāqmā-qışlāq... Yoq, qoying, Câbirbek inim.

-Yälqın bitirib qäytsä mänä şu sizning kolxozingizgä dāimiy qılib birkitib qoyāmiz, boptimi?

-Xâzir şundäy deysizu keyin direktoringiz başqä yāqqä yubārvarsä heç nārsä qılālmāy qālāsiz. MTSning xocāyini köp. Biri uyāqqä tārtsä, biri buyāqqä tārtdädi...

-Bu gäpingiz rāst, Şärâfät xälä. Lekin... Sizgä bir nārsäni äytsām, sir sâqlāy ālāsizmi? Sir şuki, MTSläarning dāvri ötib qâldi. Yāpirilib kelāyātğān bu xılmā-xıl maşinalār endi bittä MTSning hāvlisigä sığmāydi. Hâzir dāvlät texnikani kolxozläarning özigä sātış mäsäläsini örgānyäpti. Men işānāmān: bārā-bārā şundäy bolādi! Tüyägä minib

uzâqqâ qârâng, xâlâ! Hâzir bütûn mämülâkâtdâ ilmiy-texnikaviy revolyutsiya başlânyâpti. Yâlcıncân mănâ şû revolyutsiyaning âldingi sâfidâ bârişi mümkin. Oğlingiz revolyutsioner bolışı mümkin!

Ânâm bir lâhzâ cim turdi-yü, yânâ közigâ yâş âldi:

-Qândây qılây, Câbirbek inim, men bu temir maşinalârdân qorqâmân! Âtâlâri hâm texnikagâ cüdâ işqıbâz edi. Äğâr texnikagâ munça berilmägändâ, oşâ tankni minmâsmidi, deymân. Qânçâ-qânçâ yigitlârgâ oxşâb tirik qäytârmidi? Çolâq bolsâ hâm, bir qoli yoq bolsâ hâm, tirik qäytsâ mäyli edi! Şu bâlälârigâ baş bolâr edi!

Câbir Tâşbekovning köngli buzildi şekilli, yiltillâb ketgân közini yergâ tikib, “qılt” etib yutindi. Song ornidân turib:

-Mäyli, xâlâ, ânâ-bâlâ özlâring yânâ oylâb köringlâr,- dedi-dâ, xâyrlâşib çıqıb ketdi.

Yâlcın âkâm bir neçâ kün cüdâ mä’yuslânib yürdi. Uning şâşti qäytib, xâmuşlânib qâlgâni ânâmgâ tâ’sir qıldı çâmâmdâ, âyvândâ qâvun yeb otirgânimizdâ:

-Xâli hâm oqışgâ bârging kelib yüriptimi?- dedi.

-Oqışgâ bârmäsâm, men hâm sizgâ oxşâb ketmânçı bolâmân-dâ.

-Tabelçilik qılğân eding-kü.

-Tabelçilik hâm işmi? Yügürdâqlık... Äğâr mening ornimdâ âtâm bolgândâ sizning ketmâningizni qolingizdân âlmägünçâ qoymâs edi... Tank deysiz. Uruşdâ piyädâlâr tanqçılârdân yüz bârâbâr köp hâlâk bolgân. Buni oylâmânsiz.

Ânâm bu gâplârgâ indämây qoyâ qâldi. Ârâdân üç-tört kün ötib, yânâ şû gâp qozğâlgândâ...

-Şu isqâti ketmân mening hâm cânimgâ teqqân!- dedi. -Ketmândân qutulişning başqâ yoli bolmäsâ, ilâcim qânçâ!.. İşqilib, özingni ehtiyât qıl, bâlâm! Mening sendân başqâ süyângân tâğım yoq! Ükäng hâli kiçkinâ. Şu körgiliklâr hâm mengâ yetib ârtâdi. Xudâyâ, ây bârib, âmân kel!

Yâlcın âkâm oqışgâ ketgândân keyin ânâm ikkâvimizgâ üy hâm, hâvli hâm huvillâb qâlgândây körinârdi. Îlgâri ânâm duâyü fâtiyhâni unçâ bilmâs edi. Lekin endi

dästurxân üstidä häm, yâtgändä häm, turgändä häm bir närsälär deb piçirläb, “bälälärimni pânâhingdä äsrä!” deb ilticâ qılär edi.

3

“Päxtä üçün küräş”- bu sözlär mening qulâğımğa ânâ älläsi bilän birgä kirgän bolsä äcâb emäs. Mening âdâm zâtidän birinçi tânigänim - ânäm bolsä, dünyädä bär câmiyki närsäning âräsidadän birinçi tânigänim päxtä bolgän. Biz beş-âltı yäşârligimizdä ânâmlär, “bu yil ânâ-Vätängä bir million tonna päxtä berämiz!” - deb gäpirib yürışär, hättâ mäclisdä qäsämyâd häm qılışär edi. Ârädän tört yil ötgändän keyin mäcbüriyät ikki milliongä, keyin ikki yärim-üçgä çıqdi.

Pälvân kättä yük kötgändä, uning âğırlığı fäqät biläğigäginä emäs, bütün bädänigä, tănäsidadä bär här bittä muskuligä tüşädi. Şungä oxşab, päxtäqârlär yil säyin häsilni âşirib, million-million tonnalik xırmân kötgänläridä, şu millionlärning väznini bizning kiçkinä qışlâq häm, hättâ biz bälälär häm muttäsil his qılär edik.

Tetäpâyä bolib yolgä kirgänimdäyâq dälä işidän boşämäydigän ânämning etägidän tutib, egätlärdä yıqilib-sürünib yürär edim. Quş üyäsidadä körgänini qılärkän: häli boyim ğozäning boyigä yetib-yetmäsdänâk çänâkdä açilib turgän päxtälärdän yulqılâb âlib, ânämning etäğigä sâlârdim. Yol çetläridägi simyâğâçlârgä tähtä qutilär qâqıb qoyılär edi. Yoldän ötgänimizdä ärävä-maşinalärdän tökilgän päxtälärni terib âlib, şu qutilärgä sâlsäk, kättälärdän räsä mäqtâv eşitârdik.

Dälzärb päytlärdä qımirlägän cân dälägä çıqıb ketärdi. Hättâ yasli-bäğçälär häm dälä şıypânlarigä köçib bärärdi. Qışlâq huvillâb qâlârdi. Biz, yâş bälälär, yälängâyâq, yälängbaş päxtäzärdä çäpib yürärdik. Biz üçün oyun häm, tāmāşâ häm - bärî dälädä bolârdi.

Mening esimdän çıqmäydigän eng ğäläti tāmāşälärdän biri - dälägä birinçi märtä terim maşinasining kelişi bolgän. U päytdägi SXM maşınası hâzirgi tört qätârlilärgä qärägändä cüdä cön edi. Lekin oşâ SXM häm birinçi märtä bizgä âsmândän tüşgän mocizädäy köringän edi. Hämmäyâğı timkök, fäqät rezinka ğıldiräkläri qârâ. Buni traktordän häm, avtomobildän häm bäländ. Cimcimädâr äsbâb-üskünäsi behäd köp. Men üçün eng muhim - hämmäni özigä qärätgän bu bäsävlät maşınani Yälqın âkäm minib keläyâtgän edi!

Qışlâq bälälärı qıy-çuv qilib, terim maşinasigä ergäşib çäpädi. Dälädä päxtä teräyätgän ädämlär häm yol boyigä yügürib çıqıb, maşınagä tikilişädi.

Bäländ orındıqdä kombinezon kiygän Yälqın äkäm otiribdi. Ülkän maşına uning här bir häräkätigä sözsiz boysinädi.

Ädämlär:

-Härmäng, Yälqıncân, härmäng! - degändä äkäm közini bir lähzä yoldän älib, hämqışlâqlärgä baş irğäydi, külimsiräb, nimädür deydi. Lekin terim maşinasining tänäsigä yäräşä şavqını häm zor, äkämning sözläri mengä eşitilmäydi.

Maşına çängli yol bilän uzâq yürdi. Ungä ergäşib keläyätgän bälälärning bäre çärçäb, ärqädä qalıb ketdi. Lekin men çärçägänimni bilmäs edim, yol çetidä çuqurlik kelsä, häqqäläb, bäländlik kelsä, äşib ötib, maşına bilän yänmä-yän çäpib bärärdim. Yälqın äkäm bir märtä mengä qäyrişib qäräb, qoli bilän “qäyt!” degän işâräni qıldı. Birâq men qäytmädim. Çünki maşına änämning zvenosigä bäräyätgänini bilärdim, uning qänäqä qilib päxtä terişini cüdä körgim kelärdi.

Nihâyät, bähärdä äkäm bilän änäm ikkäläsi tutlärini köçirib, yirikläştirgän päykäl körindi.

Câbir Tâşbekov änämgä bergän sözining üstidän çıqıb Yälqın äkämni bizim kolxozgä birkirkän, lekin şart qoygän edi:

-Ätâcânov mexanizatorlär mäktäbini ä'lâ bitirdi. Hâzir râyânimizdä uçtä ilgär mexanizator bolsä, biri şu. Yälqıncân eng kämyâb, eng mukämmäl maşinalärni häydaydi.

Ungä kartalärni yirikläştirib, çigitni kvadrat qilib ekib bersäläring, şu yerdä işläb qälädi. Bolmäsä, uni mexanizatsiyaning qädrigä yetädigän başqä kolxozgä ötközämiz.

Yälqın äkämining başqä kolxozgä ketişini heçäm istämäydiğän änäm Tâşbekovning şartigä köngän, zvenosining hämmä päxtäsini yıl başidän mexanizatsiyagä mäsläb östirgän edi. Çäpıq häm äsanläşgän, Yälqın äkäm gözälärgä yaz boyi “Universal”dä ikki tāmānlāmā işlāv bergän, änäm ketmänni äñçä käm işlätädigän bolib qälgän edi.

Bugün terim maşinasining kelişigä ânäm pâykäl çetidägi oqâriqlârnı kömdirib qoygân ekân. Biz bârgändä zveno ä'zâlâridân ikkitâsi maşına âylânädigân câynıng egâtlârnı tekislâyâtgân ekân.

Qârın qoygân Färmân brigadir esâ qolını ârqâsigâ qılıb, âdâmlârgâ iş buyurib turgân ekân.

Terim maşınası yoldâ köringân zâhâti ânäm:

-Keldi! Keldi! -deb bizgâ peşvâz çıqdi.

Men Yâlcın âkâminıng yoldân burilibâq, maşınasını pâxtâzârgâ sâlib yubârışını istârdim. Lekin u pâykâlnıng çetidâ toxtâdi. Änçâ vâqt maşınanınıng uyâq-buyâklârnı körib, sâzlâdi. Bu ârâdâ râisimizning kuzovi bäländ "Pobeda" maşınası hâm etib keldi. Uning eşiklâri birvâräkäyigâ açildi-yü, âldindân sâçlâri ösiq bir yigit, ârqâdân elkâsigâ kinoapparat âsgân közâynâqlı âdâm tüşib keldi. Ulârnı başlâb kelgân MTS vâkili Câbir Tâşbekov bilân moylâvi âqârgân keksâ râis Yâlcın âkâmni bir çetgâ çağırıp âlişdi.

-Ükâ, sen hâzir bizning ulâqçı âtimizsân, - dedi râis. - Sâvrın âlib berâlâsânmi, yoqmi?

-Şârâit yârâtılsâ... Urinib körâmân.

-Qândây şârâit? Äyt!

-Hâsil cüdâ kâttâ. Ciççasını maşına töksâ, dâd-vây qılışmâsin.

-Hissâsi bâşqâ yâğıdân çıqâdi, - deb Tâşbekov âkâmning târäfını âldi. - Yâlcınbek, qorqmâsdân mâcburiyâtnı kâttâ âlävering. Mânâ bu muxbirlâr bütün respublikagâ âvâzâ qılsâ ârziydigân bolsın. MTSimizning hâm bir nâmi çıqsın!

-Vâ'dâni kâttâ qılsâm, keyin yârdâm bermây tâşlâb qoysâlâringiz...

-Kim tâşlâb qoyârkân? Hâmmâ yârdâmni sizgâ berâmiz! - dedi Tâşbekov.

-Bopti, qâni min! - dedi râis.

Men ânâmning yânigâ bârdim. Yâlcın âkâm maşınanınıng üzângisigâ âyâq qoyâyâtgândâ ânäm öziçâ piçirlâb:

-Kuşâyışı kâringni bersin, Yâlcıncân! - dedi-yü, yüzigâ kişi bilmâs fâtihä târtib qoydi.

Änämning qattıq häyəcangä tüşgänini, nimädändir xävätirlänäyätgänini men şundän sezdim. Yälqın äkäm maşinasini egätgä burib kirgändän keyin uning şavqını ikki bäräbär küçäyib ketti. Men báyä yoldä eşitgänim faqät motornig tavuşı ekän. Terim agregati işgä tüşirilgändän keyin şpindellär, nasoslär, ulärni motorgä bağläb turgän täsmäläru ğıldıräklär hämmäsi bäräbär işläsä qulâqni qamätgä keltirär ekän.

Maşınaning yäni-veridä bäräyätgän ädämlär bir-birlärigä bāqırıp ğäpirişärdi. Kinooperator bir märtä maşınaning äldigä çapıb ötdi. Şundä Yälqın äkäm mäcbur bolib maşinasini sekinlätdi. Operator şpindellärning mäydä tişläri qändäy äylänib turgänini, māmıq pāxtäning bu tişlärgä qändäy ilāşışını, keyin tepädägi bonkergä surätgä äldi. Bir-ikki märtä üç közlik apparatını Yälqın äkämining özigä häm toğrılädı. Bu hämmäsi äkämning häyälini boldimi yā hāli täcribāsi kämligi bilindimi, maşınası bir-ikki märtä pāxtäni yāmān tōkib ketdi. Açılmāğän kōsäklärdän häm beş-ontäsi egätgä üzilib tüşdi.

Änäm üzilgän kōsäklärni qoligä ālib:

-Vay öläy, uvāligä qālmāylik täğin! - deb qoydı. Färman brigadir tōkilgän pāxtäni yerdän çāngällāb ālib räisgä kōrsätđi:

-Äbdumālik äkä, bu qānāqāsi boldi? Pāxtäning här bir tālāsini ädämlär nāndäy közigä sürtädi-kü! Dävlät “bir grammını häm nābud qılmä!” deb qulāğımızgä här küni quyib turgäni bekār ketädimi? Pāxtäni nābud qılġānlär qāmälädi-yä! Bu nimä qılyāptı?! Qārāng, qārāng, yānā tōkdi!

Äġär räis bir oġız “toxtät!” desä, brigadir, maşınaning äldigä çapıb ötip, Yälqın äkämning yolını tosgän bolärdi. Lekin räis kinoapparat tāmāngä işärä qıldı. Ävāzını pāsäytirib:

-Bulär ketsin, keyin ğäplāşāmız, - dedi.

Kinoapparat işini bitirgändän keyin radioning muxbiri äkämni maşinasidän tüşirib, çämädānçäsidadägi magnitofonigä uning sözlärini yazib äldi.

- Biz yaş päytimizdä... - deb sälmāqlāb ğäp başlädi Yälqın äkäm: -Ätämiz Vātän üçün cāng qilib, frontdä hālāk bolġān. Men pāxtäqārlik kāsbinı ānāmdän örgāngānmān. Änām Şārāfāt Hāsān qızı - ilġār terimçi bolġān, yigirmä ikki yıldän beri yüz tonnagä yetküzib pāxtä tergän. Bu - öz dāvri üçün kättä qāhrāmānlik. Lekin men endi änämning āġırını yengil qılış üçün terim maşınasıgä mindim. Māqsādim - änämning yigirmä ikki

yildä tergän yüz tonna paxtasini bir mavsumda mashinada terib berish. Men shunga el-yurt aldidä vä'dä berämän. Umid qilamänki, hâzir men işläyâtgän “Paxtakâr” kolxozining râisi mashina terimi üçün yâxşı şarâit yârâtib berädilär.

-Hämmä keräkli şarâitni yârätämiz! - deb râis hâmi âğzini mikrofongä yâqınlâştırıp qoşıp qoydı: - Partiya-hukumâtgä bergän bâ'dämizni sözsiz bacerämiz! Âq âltın dürdânâlarını zângâri kemäda terämiz!

Şundän keyin râis muxbir bilän kinooperatorni mashinasigä tâklif qıldı.

-Ortaq Taşbekov, siz hâmi yüning, bağda mehmânlärgä bir piyalä çây quyıp beräylik.

Bugün bağda ziyâfât quyuq bolışını sezgän Câbir âkâ hâmi dârrâv mashinagä çıqıp âldi. Râis Färmân brigadirni çetgä çâqırıp, tez-tez bir nârsälär dedi-dä, cönâb ketdi.

Yâlqın âkâm yänä bir bunker paxtä terâr-termäs Färmân brigadir uning âldigä çâpib ötdi-yü:

-Toxtât! - deb bâqırdı. - Maşinang buzuq! Paxtâni râsvâ qıldı!

-Buzuq emäs! Râis özi kördi!

-Râis muxbirlärdän iymänib indâlmädi. Ketâyâtib, mengä âytdi. “MTSdän mexanigini çâqırsın!” dedi. “Tüzâtiş sâzlâmägünçä egâtgä kirgizmäng!” dedi.

-Şarâit yârâtgâni şumi hâli?

-Bâlâm, bir-ikki märtä yâmân tökib ketdi, - deb ânâm âragä tüşdi...- Sâl uyâq-buyâğını kör-çi. Bir tekis işläb ketärmikin?

Yâlqın âkâm “uh” târtıdı-yü, mashinasining uyâq-buyâğını körib, şpindellârni çotka bilän tâzälädi, çeläkdä suv âlib kelib yuvdı. Keyin yänä terä başlädi. Färmân âkâ birpäs ketidän ergäşib, cim bârdı-yü, u yer-bu yerdä kösâk gâcilâyâtgânini körib, közlâri yänä çâqçâydı.

-Toxtât! Toxtât deymän!

Yâlqın âkâm uni mashinasi bilän urıp ötgüdäy bir gâzâb bilän tormozni bâsdi. Keyin pâstgä tüşib:

-Yänä nimä? - dedi. - Cävâbgârligini men boynimgä âlâmân dedim-kü!

-Sen MTSinggä qaçib qaläsän! Bir gäp bolsä cävabini men berämän!

-Bu yer mening zvenom-kü, axır, Färmän akâ! - deb anäm akämğä bolışdı.

-Hä, xuş, sening zvenong mening brigadamdan äcrälib çıqadimi? Maylı, brigadadan äcrälib çıq, keyin bilgäningni qıl!

Brigadadan çıqış anämğä eldan çıqışdäy qorqınçlı körinsä keräk, bu gäptän çöçib:

-Yalqıncân! - deb akämğä yälindi: - Mexanigingni çaqırsäng, çaqırâ qal. Bir körib bersin! Cän bäläm! Päxtä uväl bolmäsin!

Nailac qalgän Yalqın akäm Taşbekovni kıdırib baqqâ qarâb ketdi. Lekin Taşbekov älläqâçân bağdâ pälâvni yeb bolib, muxbirlärni rayongâ âlib ketgän ekân.

Yalqın akäm idâradän MTSgâ telefân qilib mexanikni tâpquñçâ kün keç boldi. Mexanik ertäsigâ keldi-yü:

-Maşına buzuq emäs, - dedi. - Yerning bäländ päst yerläri köp. Gözâ hâmi tekis ekilmägän, şaxläb qalın bolib ketgän cäylärini şpindel âlib ülgürälmäy, tökâdi.

Älbättä, oşâ päytdägi maşınaning özidä hâmi kâmpçiliklär bolgän. Lekin yängilikdän çöçiydigänlär ärzimägän kâmpçilikni dästäk qilib âlmäsligi üçün mexanik bilän Yalqın akäm âdämlärgä maşınaning faqät yaxşı tamânlärini körsätişgâ tirişâr edi. Gözâ şaxläb, qalın bolib ketgän cäyläridä u maşinasini sekin yürgizib, päxtäni tökmäy âlib ötişgâ häräkät qılâr edi.

Tüş päytidä dälâ şiypanidä radio eşitib otirgän terimçilär birdän âldimizgâ çâpib kelib:

-Yalqın gäpirdi! Eşitdiläringmi, yoqmi? - deb qalışdı.

Radio muxbirining tezkârligini qarängki, akäming keçâ lentagâ yazib âlingän sözlärini bugün tüşdâ bütün respublikagâ eşittiribdi.

-Râis hâmi gäpirdimi, yoqmi? - surâdi Yalqın akäm.

-Gäpirdi. “Şarâit yârätämiz”, dedi.

Yalqın akäm Färmän brigadargâ qarâdi:

-Xuş, endi qälây? Yänä bir märtä radiogä çıqıb, “räis bilän brigadir şäräit yärätmäyäpti”, deyinmi?

Färmän brigadir qälın läblärini qımtıb, änämğä zuğum qılıb dedi:

- Endi bütün cävâbgärligi sening boyningdä! Äğär ottiz tsentnerdän bir gramm kām bersäng, sen bilän oşändä gäpläşämän!

- Bopti, nimä bälä kelsä men bälägärdän! Siz endi äräläşmäng.

Färmän brigadir ketdi.

Änäizär, Yälqın äkäm üçün här qänçä ağırlikni hām kötärişgä täyyâr edi. Äkäm şu yergä kelib, müşköl işlärni maşinadä qılä başlägändän beri änämning yüzläri tolişib, rängi kirib barmâqdä edi. Buni qoşni äyällär hām sezişär:

- Şärâfât âpâ, işingiz yengilläşib, câningiz kirib qoldi-yä! - deyişärdi.

- Ästä äytäsizmi! Här yili tört-beş tonna paxtä tergünçä belimdä bel qalmäs edi. Üç-tört äygäçä özingä kelälmäy yürär edim. Endi oğlim beş tonnani bir kündä teryäpti.

- Lekin maşina tergän paxtä iflâs bolärmiş-kü. Birinçi sortgä älmäsmiş. Puldän äñçä yutqızär ekän siz-dä.

- Negä yutqızärkänmän? Qäytägä maşinaning tergän paxtäsi qoldä tergändän on bäräbär ärzängä tüşärkän-kü.

- Paxtäni tökib, bäräkäsini uçirişi bär-dä.

- E, ädämlär äytäverädi-dä! Erim rähmätli birinçi bolib traktor mingändä hām qâp-qâp gâp çıqqän edi. “Änä, traktor yerni härâm qılädi-yü, tuprâqni küydirib, hâsilning bäräkäsini uçirädi-yü...” Hämmäsi bekâr gâp ekän-kü! Kösäk çuviydigän maşinani äyting. İlgäri qış boyi kösäk çuviyverib tırnâqlärimiz yeyilib ketär edi. Şundä hām kösäk ölgür bähârgäçä ädâ bolmäs edi. Hâzir qäräng! Bittä maşina bir xırmân kösäkni häş-paş degünçä çuhib täşläydi.

- İşqılıb, xırmâningizning bäräkäsi yaxşımı?

- Hä, birinçi terimning özidän planim toldi. Endi mäcburiyät qâldi. Hädemäy unisi hām tolädi.

Häqiqätän, ânämning işläri özi kütgänidän häm yaxşı boldi. Uning zvenosi câmi bolib yigirmä gektar yergä paxtä ekkän edi. Äkäm buning ältmiş tonnasini maşınadä terib berdi. Qalgänini podbor qilib, qoldä terib alışdı.

Yalqın äkäm radiodä äytgän sözining üstidän çıqışı üçün kimningdir däläsidadän maşınadä yänä qırq tonna paxtä terişi keräk edi. Lekin bungä râzi bolädigän brigadiru zvenovoyıni tâpiş âsân emäs edi.

Qol terimigä örgänib qalgän räisimiz qışlâqda bär âdämni dälägä âlib çıqqän, şähärdän häm bir täläy yârdämçilär kelgän edi.

4

Oşä yili men üçinci sinfgä ötgän edim. Mäktäbimiz yâpilgän, sinfxânälärgä paxâl töşäb, şähärdän kelgän yârdämçilärgä yâtaq qilib berişgän edi. Yuqâri sinflärning bäläläri ertä tängdän tâ keçqurun qârângı tüşgünçä paxtä terişär, keyin qışlâqqä qäytip vâqt ketkâzmâslik üçün oqıtuvçilär bilän birgä dälä şiypanläridä yätib qalışär edi. Bälälär bağçäsi häm dälägä köçib çıqqän edi. Mäktäbimiz binäsi yârdämçilärgä berilgäni üçün biz başlängiç sinf bäläläri, bağçä binäsidadä oqır edik. Tâşkentdän berilgän körsätmägä binään. Başlängiç sinflär terimigä çıqmâsliğı keräk edi. Lekin räis oqıtuvçilärimizni çäqirib:

-Mähälliyy tüşäbbus häm bolışı keräk,- degän edi.- Bir kilo tersä häm härnä. Tämätämä köl bolädi. Därsni köp çözmäsdän dälägä âlib çıqıng. İssıq âvqätıni oşä yâqda yeydi.

Başqälärdän köprâq tergänläрни oqıtuvçilär häm, brigadirlär häm mäqtäşädi. Mening häm ilgär bolgim kelädi. Lekin bizni köpinçä birinçi terimi tügägän, paxtäsi siyräk qalgän cäylärgä qoyışädi.

Bir kün belimgä etäkni bağläb, çiptä qâpni qoltıgımgä qısdımu, paxtäsi köprâq açılğän egät izläb ketdim. Bir pâykäldän ikkinçisigä ötdim, undän üçünçisigä ötdim. Küz pâyti bolsä häm, âftâb tikkägä kelgändä kün qızib ketdi. Terläb-pişib bir etäkni toldirdim, uni çiptä qâpgä boşättdim. Qâpni elkämğä âlib, nâriğı pâykälgä ötdim. U yerdä paxtä köp ekän. Kün âqqunçä tört-beş etäk terib, qâpni toldirib qoydim.

Bälä bolmäsäm, buni qändäy kötärib ketämän, deb oylämäymänmi! Murğäkkinä gävdam bär. Qâp özimdän ikki bärävär kättä. “Bugün oqıtuvçı meni räsä mäqtäydi”, deb quvânib qoyämän. Mâmıq paxtä közimğä yengil körindi. Qâpni birinçi bär kötärgänimdä

zildäy ağırlikdän âyâqlarım bir qältirädi. Lekin qâpdägi pâxtä yelkämğä yumşaq tegdi-yü, “heçqısı yoq!” deb özimni yüpätдим-dä, yürüb ketdim.

Qädäm qoygänim säri başım pätgä egilib, bükçäyib bärämän. Şu ähvâldä päykälning başıgäçä zorğä yetdim. Näfäsım qısılib, yürälmäy qâldım. Qâp endi tâğdäy ağır, tâşdäy qättıq tuyulib ketdi.

Häli näriyâqdä yänä neçtä päykäl - bär! Qâpni oqarıqning çetigä qoyib, birpäs däm âldım. Peşänämdän közlärimğä âqıb tüşgän terlärımni ärtđim. Säl özimğä keldimu yänä qâpni kötärđim. Suvi qurib qâlgän kättä äriq bär edi. Şundän ötäyätgänımdä âyâğım bir tämırgä ilinib sürinib ketđim. Qâp yelkämđän uçib, suvsız äriqning içigä tüşdi. Ornımdän turđim. Därmänım ketib qâlgän ekän. Qâpni äriqdän kötärib âlib çıqämän desäm, heç küçım yetmäydi. Äriqdän çıqäy-çıqäy degänımdä qâp goyâ ikki bärâbär ağırläşib ketädi-yü, meni pätgä tärtib tüşirädi. Keyin qâpning özi häm qolımdän sirğälib tüşib ketädi. Şundäy boldımki, qâp yänä bir märtä äriqqä yumäläb tüşgändä uni qollärım bilän urib, yığläb yubârdım.

- Mänä, mänä sengä, mänä! - deb yığläb, qâpni muştläyätgän päytımdä äriq tepäsıdän mulâyım bir tâvuş keldi:

-Hây yigitçä, sizgä nimä boldi?

Közımning yâşını ärtib qäräsäm, äriq boyıdä bäländ pâşnâli tufli, xıpçä belli şâhi köyläk kiygän, yelkäsıgä şähärçä qilib sumka âsgän bir qız turıbdı. Men uyälgänımdän nimä deyişımni bilmäy, qâpni yerdän turğızib, yelkämğä âlmâqçı boldım. Şundä qız:

-E, qâp ağırlik qılyäptimi? - dedi-yü, säkräb äriqqä tüşdi.

Qâp quruq äriqqä äğäynäverib tuprâqqä belängän edi. Qızning säriq köylägi esä tâp-tâzä, sillıq qilib dâzmâllängän. U qâpni ikki qolläb, özıdän mumkin qädär uzâqrâq tutib kötärđi-yü, äriqdän âlib çıqđı. Men häm uning ketıdän çıqđım. Qız mening gävdamni qâpgä sâliştirib kördi-dä:

-Tävbä, şundäy ağır yükni kim sizgä kötärtirdi? - dedi.

Men uyälib, qızning yüzıgä qäräy âlmäs edım. Bâyägi köz yâşım çängli yüzımdä izlär qâldırgänini sezib, başımni pätgä egđım-u:

- Özim...- dedım.

- Mäktäbdä oqıysızmi? Neçänçidä?

Men bu sävällärgä cävâb berâyâtib, “qâpni endi qändäy kötärämän?” deb oylänärdim. “Nähâtki şundäy yäxşi kiyingän âpâ mengä qâp kötârişib bârsä?”

Qız mendän mäktäbimiz, oqıtuvçılärimiz qäysi tāmāndäligini sorâyâtgändä äriq boyläb ötgän soqmâqdä kombinezon kiygän bir âdām körinib qâldi. Dürüstrâq qāräsäm, Yâlcın äkäm:

- Äkä! Äkä-ä! - deb uni çäqırdim.

Yâlcın äkäm biz tāmāngä burildi. Qoltıgıdä äsbâb-üskünälär sâlingän yâğ tekkän brezent cild. Yâqın kelib, nâtäniş qız bilän sâlâmlaşdi-yü, mengä qārädi:

- Xoş, mullä Tursun?

- Pâxtä...- deb äkämğä qâpni körsättdim.

- Sen... bir özing terdingmi?

- Hä...

- Bäläsän-kü,- deb Yâlcın äkäm küldi.- Çumâligä oxşab özingdän kättä yük kötâribsän-dä.

Qız ingiçkä qārä qâşini çimirib, äkämдän ginä qılğän âhängdä gäpirdi:

- Süyägı qâtmägän bäläni bunäqä äyämäy işlätsäläring, mäyib bolib qâlmäydimi?

Yâlcın äkäm qızgä “yält” etib qārädi. Nâzärimдä, qızning mengä qäyişgäni hām, gäpining âhängi hām äkämğä xuş yâqdi. Äkämning yüzidä häli men körmägän näfis bir cilmäyiş päydä boldi, âvâzi tosätdän mulâyimläşdi.

- E, hä, siz hām bungä yük kötârişdingizmi häli? Rähmät. Bu bälä mening ükäm bolädi. Terimgä çıqqänidän bexäbär edim.

- Bunäqä kiçkinälär pâxtägä çıqârmäs edi-kü.

- Özläri qähramânlik qilib çıqışğän-dä. Şundäymi, Tursun?

Men yergä qāräb “hä” degändäy baş irğädim. Şundä qız mening qâpni muştläb qändäy yığlägänlärimni äkämğä äytib berdi. Uyälgänimдän yüzim lâvilläb ketsä hām, äkäm bilän qızning quvnäb külişgänini kördimü men hām beıxtiyor külä başladim.

Yalqın akām qāpnı elkāsıgā āldı-dā, qızgā mulāyım kōz tāşlāb:

- Sizgā yol bolsın? - dedi.
- Men māktabgā bārişım kerāk edi...
- Māktabgā... işgāmi?
- Oqıtuvçılıkkā...
- Undāy bolsā, xuş kelibsiz!
- Rāhmāt!
- Qışlāğımızgā āvvāl hām kelgānmidingiz?
- Yoq, birinçi kelişım.

Ākāmning çehrāsi cūdā āçilib ketdi. Men uning nāqādār kōhlik yigit ekānini, āğzini toldirgān āppāq tişlāri, timqārā kättā-kättā kōzlāri özigā nāqādār yārāşışını mānā endi kōrdim.

- Bolmāsā, tānişib qoyāylik. Men Yalqın Ātācānovmān.

Qız özini:

- Munirā Sobirova, - deb tānitdi.

Men ulārning kōzlāri kōzlārigā tūşgān pāytini kōrib qāldim. İkkāvlārining kōzlāridā hām şādlik uçqunlānib turibdi. Göyā ulār bir-birlārini kōpdān beri izlāb yūrişgān-ü, hāzir tāsādifān dālādā uçrāşib qālišgānidān süyinişyāpti.

- Oqıtuvçılār hām hāmmāsi dālādā,- dedi Yalqın akām. -Yūring, men tāniştirib qoyāmān.

Pāykāl ārālāb bārāyātgānimizdā Munirā āpā akāmgā yānā bir qārādi-yü:

- Men sizni bir cāydā kōrgānmān, - dedi.
- Tāşkentdāmi?.. Siz Tāşkentdā oqıgānmisiz?
- Hā, oqıtuvçılār institutini bitirib kelyāpmān.
- Bolmāsā pāxtākārlārning qurultāyidā kōrgānmisiz... Yā Selmaş zavodining yān-veridāmi?

- Zavodgä bārgānmidingiz?
- Hā, terim maşinasini zavoddān özim minib çıqqānmān.
- Şāşmāng, şāşmāng! Men sizni çindān hām maşinadā... Pāxtā terāyātğān pāytingizdā kördim. Kinojurnaldā kördim...
- Rāstdān-ä? Qāçān?
- Küni keçä. Ändicāndā.
- Yāqındā surātğä ālib ketğān edi, dārrāv çıqıbdimi, ä?
- Yāxşi çıqıbdı. Men hāli maşinaning pāxtā tergānini körmāğān edim. Qızıqıb tāmāşā qıldim. Endi dālādā hām körsäk keräk. Şu ātrāfdā işlāyāpsizmi?
- Bu ātrāfdā terib boldim şekilli. MTS endi başqā kolxozğä ötkāzmāqçı.
- Negä? Bu yerdā pāxtā qālmāptimi?
- Tolib yātıbdı. Lekin “qoldā tersäk beş-on kilo ārtıq ālāmız”, - deb maşinadān çöçişādi-dā. Hādemāy yāğingärçilik başlānsā, qoldā terib tecāğānlāri yüz hissā ārtıq bolib çıqıb ketādi.
- Māktāb bālālāriyü şāhārdān çıqqān yārdāmçılārning āvārāğärçiligini āyting. Şulārning ornigā hām maşina terā qālsā bolmāydimi?
- Bolādi-yü, lekin... buyāqdā māydā-çüydā zvenolār. Uyāqdā kāttākān MTS. Birini-birigā qāvuştirgünçā ādām ölib bolādi.
- Texnika MTSdān kolxozlārgä ālib berilādi, degān gāplār yūribdi-kü.
- Munirā āpāning bā’zi bir qızlārgä oxşāb uyālib-kimtināvermäsdān, özini cüdā erkin tutışi mengā tābārā xuşyāqār edi. Uning tā’siridā Yālqın ākām hām özini dādil tutib:
- Munirāxān, hāmmā nārsādān xābārdār körināsiz, - dedi. - Nimādān dārs berāsiz?
- Tārıx-coğrāfiyā fakultetini bitirgānmān.
- Kāttā ārıqning köprigidān ötdik. Kāllāklāngān tutlār ārāsidadān keng bir pāykāl körindi. Pāykāldā ādām köp edi.
- Bizning māktāb ānā şu yerdā, - dedim ākāmğā. - Qāpnı bering, özim kötārāmān.

Äkäm xıyâl ikkiländi. Nüzärimdä, uning Munirä äpädän äcrälgisi kelmäs edi. Äxırı äkäm:

- Yüräver, sengä ağırlik qıladi, - deb qäpni mengä bermädi.

Munirä äpä yänä äkämğä ögirilib qärädi:

- Nimä... endi maşına bilän başqä kolxozdä teräsizmi?

Gäpining ähängidän u äkämning şu yäqın ärädä işläşini istärdi. Äkäm uning bu istäğini sezgändäy vä cüdä yäqtirgändäy bolib:

- İlaci bolsä bu yerdän ketmäymän, - dedi. Kolxozdän-kolxozğä ötäversäm işning ünümi bolädimi? Bugün raykomğä bärrib, şuni äytämän. Kinodä çıqqän bolsäm, endi tilim uzun... Boş kelmäymän.

- Toğrı qılyäpsiz! - deb küldi Munirä äpä.

Äkäm qäpni täräzining äldigäçä eltib berdi-yü, Munirä äpäğä:

- Qışlâqdä şärâit qıyınraq, ketib qälmäng täğın, - dedi.

- Xop!.. Sizgä häm äsän emäs ekän. Özingiz ketib qälmäng!

- Yoq! Yoq!

İkkävläri külişib, qol berib xäyrläşdilär. Munirä äpä därs beriş keräk bolğan yuqarı sinflär hämmäsi dälädä yätib işlär edi. Munirä äpä häm dälä şiypänidä qızlär bilän yätib qaldı.

Oşa küni sinfdâşlärim äräsidä eng köp paxtä terib, keçqurun hämmäning äldidä älâhidä mäqtâv eşitgän bälä men boldim. Lekin mengä bu mäqtâvlärdän häm yâqımlıraq tuyulgän nârsä - şähärdän kelgän oqıtuvçı äpäning Yälqın äkämğä nihâytdä ilıq muâmälä qılğäni boldi. Şundäy yäxşi kiyingän, qäddi-qämäti kelişgän, änçä-munçä yigitning äqlini şaşırädigän qızning qärşisidä Yälqın äkäm häm özini yäxşi tutä älgäni mening köz äldimdä äkämning äbrosini ävvälgidän bir neçä dăräcä aşırıp yubardı. Men endi äkämğä xuddi kinolärdä körgän qährämânlärimğä qärägändäy mărâq vä ıxlâs bilän qäräydigän boldim.

Yälqın äkäm raykomğä bärrib, räis bilän gäpläşib, äxırı özimizning kolxozdä yänä bir zvenoning paxtäsini maşınadä terädigän bolibdi. Men buni üydä ânämdän eşitgän

zähâtim Munirä âpâmni eslädim. U âkâmning maşınadâ pâxtâ terişini körmâqçı edi-kü! Üç sâât dârs oqıb, yänâ dälâgâ çıqqânimizdâ men Munirä âpâmni qıdırib topdimu, vâqeâni âytdim.

- Qäyerdâ? Yâqınmi? - deb Munirä âpâ cüdâ qızıqıb qâldi.

Âkâm işläyâtgân pâykâl ânçâ uzâq edi. Şungâ qârâmây Munirä âpâ yettinçi sinfdâ oqıydıgân vâ devâriy gazetağâ üçün fotosurât işläydiğân bir bälâni yânigâ âlib, âkâmning işini körgâni ketdi.

Yâlqın âkâm âydgân sözining üstidân çıqıb, maşınadâ yüz tonna pâxtâ tergândân keyin gazeta-jurnallârdâ uning surâtlâri çıqdi. Çünki oşâ pâytdâ bir âdâmning yüz tonna pâxtâ terişî cüdâ kättâ vâqeâ hisâblânârdi. Bâ'zılâr bungâ işânmsdân: "Muxbirlâr âşirib yâzişni yâxşı körâdi, yârmisi râst bolsâ kerâk, lekin şundâ hâmbir özi yigirmâtâ terimçining işini qılıbdi, bälâ ekân!" deb qoyışârdi.

Mäktäbimizning devâriy gazetasidâ hâmbir "Mexanizatorlik kâsbini uluğläymiz!" degân sârlâvhâ âstidâ âkâmning maşınadâ pâxtâ terâyâtgân pâytini körsätädigân fotosurâtlâr çıqdi.

Devâriy gazetamızning bu e'tibâri Yâlqın âkâmgâ Tâşkentdâ çıqädigân bâ'zi gazetalârning e'tibâridân hâmbir küçlirâq tâ'sir qılğân bolsâ kerâk. U mendân devâriy gazetadâ nimälâr deyilgâni, qâysi surâtdâ nimâ körsätilgâni bätâfsil sorâb âldi.

- Özingiz bârib körâ qâling! - dedim men sâddâlik qılıb. - Munirä âpâ devâriy gazetağâ redaktor bolgânlâr. Hâmmâsini özlâri körsätädilâr.

Yâlqın âkâmning közlâri çâqnâb, qârâçâ yüzi toq-qızıl bolib, börtib ketdi.

- Men bârib yürmäyin, - deb mendân uyâlgândây bolib gâpirdi: - Sengâ bir iş buyursâm qılâsânmi?

- Qılâmân!

Yâlqın âkâm dâftârimdân ikki vâraq yırtib âldi-dâ, içkâri üygâ kirib, bir nârsälârni yâzdi. Keyin yâzgâninini konvertgâ sâlib mengâ berdi.

- Mânâ şuni Munirä âpânggâ eltib berâsân. Bälâläarning âldidâ berib otirmâ tâğın.

Âkâm meni özining nâzik sirlârigâ şerik qılâyâtgânidân häyâcânlânilib ketdim:

- Yoq, heç kim yoğidä özlärigä sekin... berämän!

- Hä, änä. Keyin... cävâbini âlib keläsän.

- Xop.

Men âkämning xätidä nimälär yâzilgänini cüdä bilgim kelärdi. Mäktäbgä bärâyätib papkamni açdim-dä, matematika дәftärimning qätidä turgän konvertni qolimgä âldim. Konverttä köttä samolyotning surätü bär. Başqäsi bolmägänidän âkäm xätini “avia” konvertgä sâlib bergän. Yelimpläb bekitilgän konvertni açış mumkin emäs. Uni yänä дәftärimning qätigä sâldim. Keyin huddi xät täşiydigän samolyotgä oxşäb, qollärimni yâyib, mäktäbgä qäräb çäpdim.

Munirä âpäming bir özi yoläkdän ötäyätgänini körüb qâldim-ü, дәftärimning qätidän häligi konvertni âldim.

- Muällibä âpä, sizgä! - deb xätini sekin uzätädim.

- Qäyerdän? Täşkentdänmi?

- Yoq, - deb şivirlädim: - Yâlqın âkäm dä.

Munirä âpäning yüzü “lâv” etib qızärdi. Xätini açmäsdän darrâv çöntägigä sâldi.

Oquvçi bälä oqıtuvçisining bunäqä sirlärini bilışı pedagogikagä toğrı kelmäsligini men qäyâqdän biläy! Köttä tänäffusdä men Munirä âpäni mäktäb hävlisidä uçrätib qâldim. Çäpib yänigä keldim-ü:

- Cävâbini beräsizmi? - dedim. - Äkäm kütib otiribdilär.

Munirä âpä yänä “duv” qızärdi. “Bu gäpni heç kim eşitmädimikin?” degändäy yän-verigä qäräb qoydi. Eşikdän direktor çıqıb kelmäqdä edi.

Munirä âpä yelkämge qolini qoyib, mulâyim täviş bilän tüşüntirdi:

- Sen oquvçisän... Äkängge äyt, seni poçtaçı qılmäsinlär... Yoq, yoq, sen äytmä!.. Men özim äytämän...

- Qaçân? Biznikigä bäräsizmi?

- Yoq, başqä cäydä... duç kelgändä... İşqilib, sen bär... Därsingni bil. Xopmi!

Munirä äpäning yelkäm dä turgän qolläri häyəcändän titrär edi. Üygä barsäm, Yälqın äkäm häm iztiräbgä tüşib, meni kütib otirgän ekän. Hävlidä änäm şivirläb sorädi:

- Äkäng sengä nimä iş buyurgän edi? Hädeb üygä kirädi, köçägä çıqädi. “Bugün neçtä därsi bär edi?” - deb nuqul seni soräydi.

- Därsimiz beştä edi, - deb men änämning sävâligä yärimtä cävâb berdim-ü, içkärigä boşäşibrâq kirib bardim.

Äkäm meni körib, säkräb ornidän turdi, ävzâyimgä qäräb, täşviş bilän:

- Nimä boldi? - dedi.

Men bolgän vâqeäni birmä-bir äytib berdim. Munirä äpäning yüzi “duv” qızärgäni, häyəcängä tüşib, tutilib gäpirgän gäpläri äkämгä negädir cüdä yâqdi şekilli, çehräsi açilib küldi:

- Hä, mäyli... sening poçtaçilik qılmägäning häm mä’qul. Özim gäpläşämän. Lekin sen buni heç kimгä äytmägin-ä, xopmi?

- Äyämгä häm äytmäymi?

- Äytmä.

- Mäyli, äytmäymän.

Munirä äpä mäktäbdän äncä näridä ikki yâş qızı bilän bevä qâlgän bir äyälning üyidä turär edi. Keçqurun änäm Yälqın äkämning mäktäb bilän oşä xâtınning üyi äräsidägi köçädä kimnidir kütib turgänini köribdi.

Qışlâq câyda sir säqläş qıyın. Äkäm oşä yili “İJ” markali mototsikl älgän edi. Ertä bähärdä u Munirä äpäni mototsiklining ärqäsigä mingäştirib, dälägä bâyçeçäk terişgä älib çıqqänini kimlärdir köribdi. Yänä kimlärdir äkäm bilän oqtuvçı äpäning rayon märküzigä kino körişgä bäränini körgän ekän. Bu hämmäsi äğızdän-äğızgä ötib, änämning qulâğıgä yetib kelibdi. Bir kün uçavımız äyvändä otirgänimizdä änäm şu toğrıdä gäp açdı:

- Üylänädigän vâqting häm boldi, bäläm. Ägär oşä qızdä köngling bolsä, biz bäräylik. Ätä-änäsi qäyerdä?

Yälqın äkäm onğäysizlänilib, doppisini başıdä bir-ikki äyläntirdi-yü:

- Ätä-änäsi yoq ekän, - dedi.

- Vây, yetim ösgän ekänmi?

- Ätäsi uruşdä ölgän ekän. Änäsi bundän ikki yil äldin qäzä qilibdi.

- Heç kimi bolmägäni üçün häm kelib qalgän ekändä. Bolmäsä şähärlük äyimçälärning qışlâqqä işgä kelişi äsänmi? Uzätädigän ädämi häm yoq degin!

- Täşkentdä tuğışgän äkäsi bär ekän. Äkäsi Munirägä şähärdän iş täpib berämän degän ekän...

- Äkäsi kättä ädäm ekänmi?

- Bir ministrlikdä buxgalter ekän.

- Bolmäsä biz äkäsi bilän gäpläşämizmi? Täşkentdä bolsä qändäy täpib bärämiz?

- Bilmädim, äkäsining özi birävnikiä içküyäv emiş.

- Beçärälärning üy-cäyläri häm yoq ekänmi?

- Bulär ätälärining äkäsi bilän bir hävliä turışärkän. Hâzir hävli oşä ämäkiläridä bolsä keräk.

Änäm hämmä närsäni soräb, bilib älgändän keyin:

- Bolmäsä men räisgä mäslähät säläy, - deb ornidän turdi: - “Täşkentdän kelin tüşiripti”, degän gäp räisimizning äbrosi üçün häm yämän bolmäs. Täşkentgä bärğändä birräv kirib, ämäkisi bilän äkäsining rāziligini älib kelsä, keyin biz toy häräkätini başläyverämiz.

- Buyağını özingiz biläsiz, äyä.

Şu kündän başläb bizning üydä toy täyyärgärligi başlänib ketdi. Yälqın äkäm traktor remontidän boşägändän keyin hävlining kāmçilikläri tüzätädi, bābāmizdän qalgän sertākčä eski üyni gänç bilän şuvätib, läläräng näqşläri yängilätädi.

Bu ärädä Täşkentgä bärib kelgän räisimiz: “Qızning ämäkiläri rāzi-yü, lekin äkäsi Muniräni Täşkentgä qäytärib älib ketiş niyätidä yürgän ekän, royxuşlık bermädi”, degän gäpni äytdi.

Änäm körpä qäviyätgän edi. Bu gäpni eşitgändän keyin qoli işgä bärmäy, nälidi:

- Qışlâqdâ şunça qız bâr. Hâmmâsini yetti puştigäçä bilâr edik. Qäysisigä qol çözsäk qolimiz yetâr edi. Qäyâqdân hâm şu muällimä kelä qâldi?

- Äkäsining bittä sâvuq gäpigä şunça nâlišmi, äyâ? - dedi Yâlcın äkäm. - Qorqmäng, hâzirgi zâmândâ hâmmä gäpni qızning özi hâl qılâdi.

Keyin bilsäm, oşâ kezlârdâ Munirä âpâ äkäsigä “biz ähdi-päymân qılğanmiz, siz istäsängiz-istämäsängiz toy bolâdi”, degän mâzmundâ xât yâzgän ekân.

5

Munirä âpäning äkâsi bu xâtني älgândân keyin qâttıq tâşvişgä tüşgän bolsä keräk, bir kün tosâtdân qışlâğımızgä kelib qâldi. Mâtâsi yiltiräydigän çirâyli yâşıl plaş kiygän, başidâ äyvânçasining uçı qäyirilgän şlyapa. Köylägining âppâq yâqâsi uzâqdân közgä tâşlânâdi. Yüzlâri hâm tâp-tâzâ qırilgän, özi cüdâ kelişgän, gävdâli yigit. U ävvâl mäkâbimizgä kirib, Munirä âpäni oqıtuvçılâr xânâsidân qıdırib tâpdi. Keyin äkâ-singil Munirä âpâ turâdigän hâvligä qärâb ketişdi.

Oşâ küni äkäm pârdâzdân çıqqân nâqşın üygä sim târtib elektr tüşirâyâtgän edi. Men mäkâbdân üygä qäytsäm, qışlâqqâ Munirä âpäning äkâsi kelgänini ânâm hâm ällâqâçân eşitibdi. Mehmânni birâr âbrolırâq kişinikigä ziyâfâtgä çäqırış vâ oşâ yerdâ uni ortägä âlib, yâxşilâb bir gäplâşış hâqıdâ äkäm bilân mäslähätläşâyâtgän ekân.

Lekin keçki päyt mehmânning özi kütilmägândâ biznikigä kirib keldi. Üylâr yığıştirilmägän, äkäm kârcâmâdâ edi.

- Bu kim? - deb ânâm äkämge şivirlâdi.

Äkäm “bilmäymân” degândây yelkä qısdı. Şundâ men sekin:

- Muällimä âpäning äkälâri! - dedim. - Bâyä mäkâbdân birgä çıqıb ketişuvdi.

- Vây öläy! - deb ânâm çoğni bâsgândây şaşilib, gänç suvâq qilingän üygä beqäsâm körpâçälâr tüşâdi.

Mehmân stol-stul qıdirgândây bolib, uyâq-buyâqqâ qârâdi. Lekin bu üydâ hâli stol-stul yoq edi. Mehmân âyâğidâ yältirâb turgän çirâyli tufisini bosâğädâ yeçib qâldirdi-dâ, äkämning tâklifi bilân torgä ötdi. Lekin çârdânâ qurışni bilmäs ekân, uzun âyâqlârini burçâk tāmāngä çözib, körpâçägä qıyâ otirdi.

Äkäm pâygâx tāmāngä çökkä tüşib:

- Xuş kelibsiz, mehmân! - dedi.

- Qulluq.

Änäm дәsturxân yâzib, nân, qānd-qurs qoydi. Meni çağrıb:

- Oçâqdä çây qäynägünçä içib turışsin, - dedi-dä, ikki kāsä qätıq quyib berdi. Men kösälärdän birini näyin qâşıq bilän mehmânning âldigä qoydim. Birini äkäm âldi. Keyin bir çekkädä cim otirib, nimä gâp bolışini kütdim.

- Tānişib qoyäylik, - dedi mehmân. - Men Muniräning äkäsimän. İsmim Äzlär.

Äkäm nimä deyişini bilmäy:

- Yâxşı, xuş kördik, - deb qolini köksigä qoydi.

- Bilämän, âdätgä binään men hâzir bu yergä kelmäsligim keräk edi. Lekin, açığıni äytgändä, âdät-pädät üçün vâqtim yoq. Bir küngä cāvâb âlib kelgänmän, tüngi poyezddä qäytib ketişim keräk.

- Biznikilär kelgäningizni eşitib, mehmāngä çağırmaqçı edi. Özingiz kelgäningiz cüdä yâxşı boldi.

- Kelişimning sâbâbini sezib turgändirsiz?

- Säl-päl.

- Yâşingiz neçädä?

- Yigirmä ikkidä.

- Men ikki yâş kättä ekänmän. Siz bilän yigitçäsigä dängäl gäpläşmaqçimän.

Äkäm ällänärsädän xävâtirlängändäy bolib:

- Bâcânidil, - dedi.

- Siz meni yâşlarning sevgi-muhäbbätlärigä qârşı ekän deb oylämäng. Men özim yâxşı körib üylängänmän. Kelinäyingiz bilän ikkävimiz här cihätdän bir-birimizgä munâsib tüşgänimizdän keyin âilä qurgänmiz. İkkävimiz hām institutni bitirgänmiz,

ikkavimizning ham madaniy saviyamiz bir-birimizga to'g'ri keladi. O'zimizni juda erkin tutamiz. Eskiqa urf-adatlari bilan hisablashib o'tirmaymiz.

- Qisqasi, baxtiyarsizlar.

Yalqin akamning cilmayib aytgan bu sozlari da bir oz kinaya barmidi, yaki mehman o'zining maqtanganday bolib gapirganini endi sezdimi, otirgan cayida ongayisizlanib, bir qimirlab qoydi. Ayaglarini burcadan alib deraza tamanga chozdi. Qatiqdan ickisi kelib, nayin qashiqni qoliga aldi. Qoshiqning dastasida siri ko'chib qarayibraq qalgan cayi bar edi. Osha cayini koziga yaqin keltirib qaradi-yu, kir deb oyladi chamasi, qashiqni qaytib dasturxanga qoydi. Keyin avaziga ciddi tus berib:

- Munira mening bittayu bitta singlim, - dedi. - Men uning ham mana shu tarzda baxtiyar bolishini istayman.

- Lekin hamma baxti bir xil bolarmikin?

- Ha, yevropaliklarda "hamma baxtiyar ailalar bir-biriga oxshaydi", degan maqal ham bar.

- Bir tandirdan chiqqan nan bir-biridan farq qiladi-ku. Adamlarning baxti qanaqasiga oxshash bolarkin?

- Albatta, uncha-muncha farq bolishi mumkin. Lekin haziir gap bu haqda emas. Men kattada dargahda islaganim uchunmi, har xil ailalarni kordim, qoydi-choydi masalalari bilan ham shugullandim. Tacribasiz yashlar selday tashib keladigan dastlabki tuyguga berilishib, ail qurishadi. Lekin tuygu deganingiz tashqin suvday tez otib ketadi. Bir umr inaq yashash uchun manaviyat kerak, aql, bilim, madaniy saviyalar mustarak bolishi kerak.

- Xuštarak? - deb akam tushunmagan sozini buzibraq soradi.

Mehman akamga galibana kulib qaradi-yu:

- "Xuštarak" emas, mustarak. Yani bir-biriga manand, bir danakning ichidagi ikki magizday degani. Siz bu sozni haligacha esitmagan ekansiz-da? Nechanchini bitirgansiz?

- Altinchini... Urush vaqti edi-da. Adam yetismas edi. Bir islab ketganimcha... Keyin bir yil mexanizatorlar maktabida oqidim...

- Häfsälä qılğan ädäm häli häm oqısä bolädi... Lekin... endi oqısängiz säkkizinçidä oqıysızmi? Munirä xuddi şu sinfdä tärıxdän därs berär ekän...

Mehmänniñ tädär qılıb bergän sävälläri, äytgän gäpläri Yälqın äkämğä şundäy ağır bätteki, uning boyınlärini, peşänälärini birdän ter bäsdi.

- Mehmän, siz gäpni äyläntirib kelib, meni “Munirägä munäsib emässän!” demäqçisiz çämäsi?

- Siz mening gäpimni bunçälik qättiq älmäng, Yälqınbek. Men häm sizning gazetadä çıqqän surätینگizni körgänmän. Siz mäktäbdä käm oqıgän bolsängiz häm, häyät därilfununidä köp närsäni örgängänsiz. Däläni дәftär qılıb oqıgänsiz. Hâzir nâmi çıqqän mexanizatorsız... Lekin äilä mäsäläsi cüdä nâzik-dä. Bir xıl närsälärning täxırı keyin çıqadı. Häyätä muräkkäb närsälär köp bolädi. Er-xâtınning bilimi, tüşünçäsi bärävar bolmäsä, gäp-gäpgä qavuşmäydi, ängläşilmävçilik köpâyädi, äxırı bir kün äilä buzilädi.

- Qısqäsi, siz Muniräni... niyätidän qäytärmäqçi bolyäpsiz, şundäymi?

- Men uning közini açmâqçımän! Hâzir kitâbiy tüşünçälär bilän äsmäni fäläkdä uçıb yüribdi. Men uni yergä tüşirmâqçımän. Mäktäb bälälärini tärbiyäläb, özgärtirib äliş mumkin. Lekin äilä qurgändän keyin “erimni istägänimdäy kämälätgä yetküzämän”, deb oylâş xäyâlpärästlik!

- Siz äytgän gäplärning bä’zi birlärini men häm Munirägä äytgänmän. Men ungä ästänäsi ältın üy vä’dä qılğänim yoq. Turmuşimiz äsän bolmäsligini bilädi. Lekin singlingiz qıyınçılıkdän qorqmäydiğän täifädän ekän-dä. Ägär fäqät cänining rähätini oylägändä Täşkentdäy şähärni täşläb, qışlâqqä kelärmidi? Dunyädä xälqni oyläydiğän ädämlär häm bär-kü, äxır! Biz fäqät öz rähätimizni oylâyâtğänimiz yoq... “Dälädä işläyâtğän şu qärä közlärning müşkülini äsän qılärmikinmiz,” deb küyib-pişib yüribmiz. Munirä bilän ikkävimizning mäqsädimiz, ärzuyimiz bir câydan çıqyapti. Siz äytgän “muştäräk”kä bu närsälär kirmäydimi?”

- Gazetägä mäqälä yâzsängiz, bu närsälärni oşä mäqälängizgä kirgizäsiz, yigit! Men sizdän intervyu älişgä kelğänim yoq.

- Xop, mendän täläbingiz nimä?

- Men hāmmāsini aytdim. Ägär tānti yigit bolsāngiz, Munirāning közini açışdā mengä yārdām berāsiz, deb umid qılğan edim.

- Menimçä, Munirāning közi sizü biznikidān açıqrāq. Men ungä “üylänämān” deb söz bergänmān. Sözümdān qäytsām, änä ondā nātāntilik bolādi!

Mehmān sākrāb ornidān turdi. Änām şu päyt eşikdān çāynāk-piyālā kōtārib kirdi.

- Vāy, mehmān, negä dārrāv qozğāldingiz? Otiring, men āş dāmlāyāpmān!

- Rāhmāt, toydik! - deb mehmān tufisini kiydi - Änä, keyin bir gāp bolsä ärmān qilib yürmāng! Men oğlingizni āgāhlāntirib qoydim!

- İye, iye, nimä boldi özi? Yālqın, mehmānni toxtāt!

- Äzlārbek ākā, birinçi kelişingiz, bundāy qılmāng, āşgā otiring! - deb Yālqın ākām yātıǵı bilān gāpirib kōrdi.

Lekin Äzlār ākā otirmāy çıqıb ketdi. Keyin eşitsāk, u oşā küni keçāsi poyezdgā tüşib, Tāşkentgä qäytib ketibdi.

Ärādān bir āy ötgāndān keyin Yālqın ākām bilān Munirā āpāning toylāri boldi. Äzlār ākā qışlāǵımızgā qäytib qādām bāsmādi. Lekin Tāşkentdā, kelin āyām ösgān hāvli dā uning qārindāşlāri yüz kişilik toy ziyāfāti berişgānidā āmākilāri bārib, Äzlār ākāni hām äytib keldi. Men hām bārgān edim, Äzlār ākāni xātını bilān birgā uzun stolning pāyākrāǵı dā tumşāyib otirgān päytidā kōrdim.

6

Ägär oşā kezlārdā birāv mengä: “Hāli sen mānā şu Äzlār qārindāşinggā hāvās qilib ketidān ergāşāsān, Yālqın ākāng bilān xāfālāşib, Tāşkentgä ketib qālāsān”, desä, işānmāy külgān bolārdim. Lekin yāşlikdā ādām şundāy ğālāti köylārgä tüşār ekānki, keyin buni esläb “şu bālā menmidim?” deb häyrān bolib yürārkan. Orni kelgāndā men buning qānākā bolgānini äytib berāmān.

Hār qālāy holātdā, Yālqın ākāmning Munirā āpāgā üylāngāniyü Äzlār ākāgā qārindāş bolib qālgānımız turmuşımızdāgi köp özgārişlārgä türtki bergānini men keyinrāq tüşündim.

Yalqın akām texnika yāngiliklārigā ilgāri hām cüdā öç edi. U tengdoşlāri ārāsidadā birinçi bolib mototsikl mingān edi. Magnitofon nimāligini qışlāqdā hāli köp ādām bilmāydidān pāytdā Yalqın akām “Dnepr” magnitofonidān bittāsini mototsiklining ārqāsiga yūklāb ālib kelgān edi. U kelin āyām, ānām hāmmāmizni gāpgā sālīb, mikrofonni āğzimizgā tutib, āvāzimizni lentagā yāzib ālgāni, keyin buni özimizgā eşittirgāni men üçün misli körilmāgān bir yāngilik bolgāni esimdā. Qışlāqdā başqālārnıng tāvuşini eşitsā hām, ümridā özining āvāzini eşitmāgān, lekin eşitişgā cüdā muştāq bolgān ādāmlār köp edi. Ulār dālā işi toxtāgān qış künlāridā ātāylāb üyimizgā kelişārdi. “Qāni, Yalqınbek, biz hām āvāzimizni bir eşitāylik”, deyişib, mikrofondā qızıq-qızıq gāplārni āytişār, keyin buni özlāri eşitib, qātib külişār edi.

Yalqın akām yāxşi körgān āşulālāri radiodān bir yāzib ālsā, keyin şuni hār küni beş-āltı märtādān eşitsā hām toymās edi. “İndāmādi” degān āşulā yāngi çıqqān pāytlārdā Yalqın akām bir kün şuni magnitofondān toqqız qāytā eşitgāni esimdā bār.

Men ungā üzilgān lentani ulāşdā, magnitofonni işlātişdā yārdāmlāşib yūrib, āxırı özim hām bu işni örgānib āldim. Akām yoq pāytdā sinfdāş ortāqlārimgā hunārimni nāmāyiş qilmāqçı bolibmān-ü, bittā çātāq iş qilibmān. Yalqın akām “İndāmādi”ni yāzgān lentani tāzā deb oylāb, bālālārnıng gāplārini şungā yāzibmān. “İndāmādi” öçib ketib, ornigā qızıqçilik üçün āytilgān gāplār yāzilib qālibdi. Yānā bālālārnıng gāpini āçirib qoyiş hām esimdān çıqıbdı.

Yalqın akām keçqurun işdān kelib, qutisining üstigā “İndāmādi” deb yāzilgān lentani qoysā, āşulāning ornigā bālālārnıng pāymā-pāy gāplāri eşitilādi. “Ādāşdimmi?” deb oylāb, yānā bittā lentani qoysā, u yerdā men sinfdāşlārimni gāpgā sālīb, kerilib sözlāyātgān pāytim çıqādi.

Yalqın akām meni nārigi üyidān çāqirib ālib, bu nārsālārni özimgā qoyib eşittirdi. “İndāmādi” öçib ketgāndān āççığı kelib meni:

- Şortumşuq! - deb urişdi.

Uning nāfrāt bilān āytādigān eng qāttıq bir sözi şu edi. Men ikkinçi bundāy nāmā’qulçilikni qilmāydidān boldim.

U pāytdā hāli televizor rāsm bolmāgān edi. “Şāhārlārdā āynāi cāhān pāydā bolipti. Āndicāngā hām kelipti”, degān āvāzālār qışlāqqā endi tārqālā başlāgān edi.

Bir kün Yalqın akam Farg'ana tamandan bitta rus asnasini yaniga alib, kattä karton qutini masinaga salib kelib qaldi. Keyin ikkavlari tamning ustiga kaptar qonadigan ayri yag'agga oxshatib antenna ornatdilar. Qutini ochib, yuqari tamanida derazachadek aynagi bar bir narsani alдилar. Bu - birinchi chiqqan KVN televizori edi. Ekranı kichkinagina, dafarning muqavasiday ham kelmeydi. Lekin uni stolning ustiga qoyib, antennasini ulab, uyq-buyagini sazlashgandan keyin aynasi birdan canlanib, adamlar, atlar, daryayu taglar korina basladi. Meksika hayatidan g'lati bir film berilayotgan ekan. Hammamiz "duv" etib televizorning qarshisiga toplandik. Kelin ayam yaqinda tugilgan ikkinchi o'g'lasini uxlatayatgan edi. Uning uxlasini ham kutib otirmay, chaqalqni bagriga basganca televizorning aldigä keldi.

- Mubarak bolsin, Yalqın aka!

- Qulluq. Mana endi dunyaning madaniyatini aynai cahanda koraveramiz.

- Kattä ish bolipti! Shuncha madaniyligi bilan hali Azlar akam televizor algani yoq edi.

- Bolmasa, xat yazib yubaring, kelib televizorni biznikida korib ketsin!

Hammamiz kulisdik. Nazarimda, Yalqın akam qaynagasining oshandagi gaplarini hech unutmäs edi. Azlar akam qilgan osha savuq "karamat"larni yalgangä chiqarish uchun ham Yalqın akam mana bunaga yangiliklarni birinchi bolib tapib kelar edi.

Kelin ayam ham uygä divanu karavotlar, shifoneru servantlar algan, televizor korgani kelganlarni yarim yumshaq stullarga otqazar edi.

Ilgari anam ham bizni azada, tartibli bolishga undar, lekin gapini uncha otkazalmäs edi. Chunki Yalqın akam kuni bilan traktorda islab, hammayagiga qaramay tegardi. Kolxozimizda hali hammam yaki duş yoq. Kelin ayam uyimizga kelgandan keyin akam ikkavimizni qoyarda-qoymay asxananing yaniga issiq duşlik vannaxana qurdirdi.

Bu ishlarda anam kelinining tarafini alar:

- Shaharli qizga uylandingmi, endi harakatingni qil, cidä! - derdi akamga.

- Cidab nima, shaharliklar asmända ayagini uzatib tushibdimi, munga?

- Rast, adaming adamdän qalishadigan cayi yoq, - derdi kelin ayam.

Oşa küni u Yalqın akamgä yangi qara kostyum-şim bilän çirayli galstuk satib alib kelgän edi. Mehmangä barayätganlaridä Yalqın akam aq köyläk üstidän qara kostyumni kiydi-yü, lekin galstukni keliştirib bağlay almadı. U hali galstukni qaidali qilib tügalmäs edi. Kelin ayam galstukni üç-tört martä tügib körsätdi, lekin Yalqın akam bu nazik işni tezdä örgänälmäy dıqqät boldi. Xätini ungä ciddi qarab turib:

- Galstukni tügalmäsängiz häm heçqısı yoq, buni örgänib ketäsiz, - dedi. - Lekin sizgä mä'lumat keräk, Yalqın akä. Oqışni davam ettirsängiz yaxşı bolardı.

- Qayerdä davam ettiräy? - qasını çimirib soradı Yalqın akam. - Siz dars berayätgan sinfdä-mi?

- Mening sinfim bolmäsä, keçki sinflar bolar. Nima farqı bar? Oninçini bitirsängiz... keyin birartä institutning sirtqısıgä kirärdingiz-dä.

Bu gap Yalqın akamgä tegib ketdi:

- Mä'lumatim yetişmägäni üçün galstukni bağlay almayäpman şekilli-dä, ä? Siz bolsängiz institutdä oqıgänsiz? Äzlär akängiz äytgändäy, mädäniy dərəcämiz toğrı kelmäy qalyäpti çämäsi?

- Bekargä munça qızışmäng, Yalqın akä!

- Mädäniyät faqät mänä şu galstukkä qarab qalgän bolsä, keräk emäs u! - deb Yalqın akam çirayli galstukni gıcimläb divängä qarab atdi - Mänä bu televizor, servant, magnitofon mädäniyät emäs ekän-ü, faqät şu galstuk mädäniyät ekän-dä, ä?

Kelin ayam basıq tavuş bilän, mayın külimsirab cavab berdi:

- Galstukning özi häm magazindä satilädigän bir parça lattä, xaläs, Yalqın akä. Mädäniyät buyumlardä bolmäydi, ädämning özidä bolädi. Mädäniyätning taşqı belgilärini här kim häm pulgä satib älaverädi. Lekin men içki mädäniyätni äytmaqçımän. İçki dunya bayligi pulgä satilmäydi, ädäm buni yillar davamidä kitab oqıb, tä'lim-tärbiyä alib arttırädi.

- Demäk, men mäktäbdä oqışım keräk. Lekin buni istämäsäm-çi?

Kelin ayam saatigä qaradı.

- Ab-bä, keçikibmiz. Bu gapni qoyä turaylik. Keling!

Kelin äyäm divängä ğıcimläb átilgän galstukni qoligä álib tekislädi-dä, ásayıştä yürüb, Yálqın ákämning yánigä keldi. Áq köyläğining yâqäsini kötärib, galstukni sekın ákämning boynigä bağläy başlädi. Uning nâzik qoli ákämning engägigä tegär, nâzärimdä, bu uni álläneçük mäyinläştirärdi. Kelin äyäm galstukni bağläb, köyläk yâqäsini toğrıláb qoygünçä ákäm qımir etmäy, itäatkârânä turib berdi. Keyin ikkâvläri ârädän heç ğap ötmägändäy başläşib çıqıb ketişdi.

Hâvlidä ulärning qädäm tâvuşläri tingäç, âyim mengä qärädi.

- Bu kelin bälä ekän! - dedi. - Äkängni galstuk bilän ârqanlıb âlgändäy qıldı-yä!

Äyimning bu sözläridä mä'yus bir âhäng eşitilgändäy boldi. Göyâ suyuqli oğlı endi uning izmidän çıqıb, xâtınining yoligä yürädigän boläyâtgäni könglining bir çetigä âğır bätgändek körindi. Men häm ákämğä açinib qoydim. Heç kimgä sözini bermäydiğän mäğrur Yálqın ákäm nâhâtki endi xâtınining çizgän çizıǵıdän çıqálmäy qálsä? Şundäy dângdâr mexanizator, gazetlärdä suräti çıqqän, radiolärdä ğäpirgän tanıqli âdäm endi kelib-kelib yettinçi sinfnıng pärtäsidä tirmizäk bälälär bilän yänmä-yän otirib dârs eşitädimi? “Yoq, bunäqäsi ketmäydi! - derdim men içimdä. - Undän körä men özim oqışni tâşläymän-ü, Yálqın ákämğä oxşab mexanizator bolämän!”

U päytlärdä men bä'zi bir mäydä-çüydälärdä häm Yálqın ákämğä täqlid qılärdim. Men häm ákämğä oxşab, säl oygä tâlsäm, başımdä doppimni äyläntirişğä tüşärdim.

Yálqın ákäm özidän kättä âdämlärgä “Mähmud äkä”, “Rustäm äkä” deb emäs, “äkä Mähmud”, “äkä Rustäm” deb ğäpirärdi. Men ákämning şu âdätigä häm täqlid qılıb, özimdän kättä bälälärgä “äkä Şävkät”, “äkä Zäfär” deb murâcäät qılärdim.

Yâzgi kanikuldä bälälärni päxtägä álib çıqışğändä men dârrâv ákäm işläydiğän päykälni qıdırib ketärdim. Boyım traktorgä yetär-yetmäs ungä suv quyış, yağ sâlişläрни örgänib âlgän edim. Áltınçı sinfdän keyin esä oqışni bütünläy bäs qılıb, mexanizator bolışni köngilgä tügdim. Lekin häli buni ákämğä äytgänim yoq.

Bultur Yálqın ákäm mengä häydâv traktorini başqărişni örgätädi. Päxtä terib âlingän, ğozäpâyäni qänäqäsigä bâssäng, bâsäveräsän. Şuning üçün häydâv traktorini päykäldä istägän tāmānimgä yürğizib äñçä mäşq qıldim. Keyin yâzdä Yálqın ákämning “Universal”idä mäşq qılä başlädim. Ğázälärgä zäxä yetkäzmäy kultivatsiya qılış cüdä nâzik iş ekän. Bir märtä Yálqın ákäm şıypändä tüşlik yeb otirgändä men uning

“Universal”ini äriq boyidän yürgizämän dedim-ü, äriqqä tüşirib yubârdim. Xäyriyät, ğıldirägi lâygä tıqilib toxtâb qâldi. Bolmäsä dâräxtgä urilib ketişim yâki äġänätib yubârışim mumkin edi. Yâłqın äkâm traktorni äriqdän çıqärib âlgünçä äñçä âvârä boldi, meni xıylä urışdi, lekin ertäsi küni:

- Köngling çökmäsin,- dedi,- Men häm şunäqä qilib örgängänmän. Qäni çıq, men yâninggä otirib, äytib turämän. Çıq!

Men kabinagä çıqdim. Äkâm kabinaning pästidägi üzängigä âyâġını tiräb tikkä turgäniçä:

- Egätgä qärä, toġrı ketgin! - dedi. - Rulni toġrı tut. Traktorning âldidä miltıqning miligä oxşäb çıqib turgän temiri bâr-kü, änä şuni egätning ortäsigä toġrılâb bâräver! Qäni, qozġäl! Toġrı otir! Hä, änä! Gazni kämrâq ber! Kämrâq! Bir tekis gaz ber! Bir tekis!

Ğıldiräklär egätning onqır-çonqırığä tüşib silkitädi, traktordä ämârtizätâr yoq, uyâqdän-buyâqqä çäyqälib bâräyâtġänidä gazni bir tekis tutış qıyin.

Lekin rulni ikki qollâb çängällâb, äkâm örgätġändäy mähkäm tutämän. Äkâm birdä-yärim ârqägä qäräb qoyädi-yü:

- Yâmân emäs! Dürüst! - deb könglimni kötärädi. Şunäqä qilib yürib “Universal” häydäşni örgänib âldim-ü, endi “häqıqıy mexanizator boldim”, deb küzdä mäktäbgä bärmäy qoydim. Oşa küz Yâłqın äkâm üydä cüdä käm bolär, keçqurunläri işdän qäytġän zähâti mototsiklgä minib, qoşni qışlâqqä cönär vä xuftândän keç qäytär edi.

Men beş-âltı kün mäktäbgä bärmäġänimdän keyin kelin äyäm äkämning âldidä meni tergäb qâldi:

- Negä oqışgä bärmäysiz?

- Endi oqımäymän, - dedim.

- Negä? Birân gäp ötdimi?

- Äkämning yänidä işlämäqçimän.

- İş bolsä qaçmäş, heç bolmäsä onni bitir, - dedi Yâłqın äkâm.

- Siz bitirmäġänsiz-kü! Men häm âltı yil oqıdim, boldi-dä.

Kelin äyäm äkämġä tägdâr qilib:

- Äytmägänmiding? - dedi. - Kiçik ärävälär kättäsining izidän yürädi. Häli oğllaringiz häm boy yetsä şundäy deydi!

- Äb-bâ, äkä Tursun-ey! Häli oqışdä häm mengä ergäşmäqçimisän? Undäy bolsä, men sengä bittä sirimni äytäy. Keçqurunläri qoşni qışlâqqä mototsikldä qätnäb yürgänimni körgänmisän?

- Hä, körgänmän.

- Säbäbini äytsäm, âvâzä qılib yubärmäysänmi?

- Yoq!

- Kelin äyäng cân-hâlimgä qoymädi. Qoşni qışlâqning keçki mäktäbidä oqıyăpmän, âğäyni. Yettinçidä!

Men işänmädim:

- Hâ, meni äldäyăpsiz! - dedim.

- Xudâ ursin, çin!

- Men sizni birâr märtä mäktäbimizdä körgänim yoq-kü.

- Bu mäktäbdä emäs... Men qoşni qışlâqning mäktäbigä qätnäb oqıyăpmän, dedim-kü sengä, tüşündingmi?

Men tüşünmädim:

- Bizdä häm yettinçi sinf bâr-kü! Nimä qılărdingiz başqä yâqlărgä bârib?

- Yettinçi - sening sinfindämi? - külib sorădi âkäm. - Endi men sen bilän birgä oqıyinmi? Pärtälăringgä sıgmăsăm-çi?

- Stul qoyib berişădi. Keçki sinflărdä stul bâr!

- E bâr-e oşă stuling bilän! - deb âkäm qol siltădi.

- Tursuncân, gâp stuldä emäs! - deb kelin äyäm külib-külib izâh berdi: - Äkängizgä âriyât yol bermäyăpti. Men oqıtuvçi bolgân câyda bu kişi dârs eşitsălăr külgigä qâlărmişlăr!

- Mengä üydä beräyâtgän dârlăringiz häm yetădi, - deb âkäm xâtınigä häzil qıldı.

Men ҳам içimdä Yälqın äkämning tutgän yolını mä'qulläb qoydim. Hädeb xâtınınıng äydgänini qıläverädimi?

- Lekin başqä qıslâqqä bärğäningiz toğrı, äkä, - dedim.

Yälqın äkäm mengä ciddi tikilib turib:

- Bu gäp şu yerdä qâlsın, - dedi. - Hâzir dârrâv kitâb-däftäringni yığıştir-ü, mäktäbinggä yorğälä! Tez bol! Onıñını bitirmäguningçä mäktäbdän ketmäysän, tüşüdingmi?

- Tüşüdim. Onıñını siz bilän bärävär bitirär ekänmiz!

Men yettinçi sinfnıng dârslikläri qolgä älgänimdä endi Yälqın äkäm häm şu dârsliklä boyıçä imtihân tâpşirişini oylädim-ü, birdän könglim kötarildi. Men äkämday bolışgä intilib yürib, şu nuqtädä ungä tengläşib qalgänimdän xursänd edim.

Bu işgä säbäbçi bolgän kelin äyäm esä şu kündän başläb közimgä ävvälgidän xıylä e'tibârli körinädigän boldi.

Yälqın äkäm kündüzläri dâim bänd, säbäqläri keçäsi men uxläb qalgändä qılsä keräk, unıng qoligä qäläm-däftär älgänini cüdä käm körämän. Ertä tängdän-keçäsi qarâñğı tüşgünçä dälä, päxtä deydi, traktor, maşına deydi. Mototsikli häm özigä oxşab tinim bilmäydi. Men unıng gâh dälä yolidä, gâh tâğ-ädirlärdä, gâh rayon yolidä mototsiklini oqdäy uçirib bäräyätgänini körib qälämän.

7

Hâzir mening xäyâlimdä mototsikl birdän äkäm mukâfâtgä älgän kök "Volga" bilän älmäşindi. Ruldä unıng özi. Kelin äyäm törttä bäläsi bilän ârqä orındıqdä otiribdi. Men äkämning yänidämän. Kämçik dâvânidän âşib, Tâşkentgä bäräpmiz. Maşına yäñgi, sâl gaz bersängiz âlib qaçädi. Yälqın äkäm äylänmä tâğ yolläridä üçinçi tezlik bilän rulni çirpiräk qilib burgändä ğıldiräkning rezinaläri asfaltgä işqälib, çiyilläb tavuş berädi. Bä'zidä maşınanıng âldi muyulişdägi kättä tâşgä bärrib urilädigändäy bolädi. Men tez tormoz bermäqçı bolib, äyägimning täğini cän-cähdim bilän bäsib qälämän.

Lekin tormoz häm, rul häm Yälqın äkäm tāmāndä. U maşınanı cüdä tez, cüdä äniq burib ötkäzib ketädi. Kelin äyäm:

- Bätirligingizgä işändik, endi sekin häydäng! - deb iltimäs qılädi.

Yalqın akām maşinani sekinlätädi-yü:

- Gáp bätirlikdä emäs! - deydi,-Men tezlikni yaxşı körämän-dä!

- Bilämän, siz xävf-xätär bilän oynäşişni häm yaxşı köräsiz! - deydi kelin äyäm.

Ärqädä bäläçälär ällänärsädän xävätirlängändäy közläri kättä-kättä bolib, cim otirişipti. Yalqın akām ögirilib, ulärgä köz täşläydi-dä:

- Bopti, hâzir maşinani sekin häyädäydigän Tursun akäläringgä berämän! - deydi.

Ähängärändän näridä tekis yollär başlanädi. Men bu “Volga”ning âlinişi tärixiniyü hâzirgi säfärimizning säbäbini esläb ketämän...

Qışlağımız dälälärining nârigi çetidä âxırı tâğlärgä ulänib ketgän yälängäç ädirklär bär. Bu yerlärdä böri köp bolär edi. Birävning sigirini, birävning qoyini yâki eşäginu şu ädirdä böri yeb ketgäni här yili âğızdän-âğızgä ötib, gáp bolär edi. Ädir özi qup-quruq, u yer-bu yeridä fäqät şuvâq ösädi. Suv yoq. Bähâr päytläridä yamğır köp yağsä ädirning äcinläri âräsidän suv âqıb kelädi. Lekin köpinçä bu suvgä häm sässıq hidlär, qârämâylär qoşilib âqädi, uni içib bolmäydi. Mänä şuning hämmäsi säbäbli bolsä keräk, âdämlär bu ädirgä “Böri ädir” deb nâm qoyışğan edi.

MTSlär tügätilib, bütün texnika kolxozlär ıxtiyârigä ötgän yili Yalqın akām şu ädirdä köp äylänädigän bolib qâldi. İlgäri MTSDä işlägän Câbir Tâşbekov bizning kolxozgä räisning texnika boyiçä muâvini bolib işgä kelgän edi. Yalqın akām bâ’zi künläri keçqurun uni biznikigä başläb kelär, ikkâvläri kolxoz dävlätdän sâtib âlgän yängi texnikayü undän fäydäläniş toğrısida uzâq-uzâq gäpläşişär edi.

- Lekin zveno sistemäsi häm cângä tegdi-dä, äkä Câbir! - dedi Yalqın akām, - Lâxtäk yerlär, hämmâyâq tut, maşina äylänmäydi. Tutini âlib täşläy desängiz hâsilâtu brigadirlär mähkäm yapışädi. Cäncälläşäverib bezär qılışdi.

Câbir Tâşbekov akämning här bir gäpini mä’qulläb, baş irğäb otirdi-otirdi-yu, birdän:

- Yalqınbek, Mirzäçölgä ketiş keräk! - dedi.-Bu tutläрни köçirib tāmām qilib bolmäydi. Eskini yämäb, esingiz ketgünçä yängi yerlärgä baring! Texnika änä u yerdä yäyräb işläydi.

- Özingiz häm bäräsizmi?

- Keləcəkdə, bəlkə bərrəmən. Həzır bu yerdən cavab berişməyə kerək.
- Men həm yəngi yer açışını əvvəl şü yerdə məşq qılıb körsəm-çı, əkə Cəbir?
- Bu yerdə qorıq qanı?
- Ənə, Bəri ədir turibdi. Men əylənib kördim. Tupraqı cüdə yaxşı.
- Suv-çı?
- Men buning həm mölcəlini əldim. Ədirning təgigəyə özi aqıb bərədi. Əgər “Əndicən” nasosidən bittəsini ornətib, quvur yətgizsək, suvni tepəgə atib çıxərəverədi.
- Xəracəti kəttə bolədi-də. Rəis kənərmikin?
- Siz məs’uliyətini əlsəngiz kənəşi mumkin. Lekin kənə, qılğan xəracəti ikki yildə qəytədi. Nəryəgi səf dərəməd.
- Bolməyə, siz mölcəlləgən cəyni men həm bir kərəy.
- İstəsəngiz həzır əlib bərəmə. Aş dəm yegünçə qəytib keləmis.
- Yüring!

Ulər ikkəvi mototsiklgə mingəşib, ədir tāmāngə ketişdi.

Yəlcın əkəmining qışlāq bilən Bəri ədir ərəsədə, undən keyin ədir bilən rayonü şəhər ərəsədə betinim qətnəşi oşə künləri başləngənəyə beri əy səyin kəpəyib bərəverdi.

Cəbir Təşbekov “həmmə işgə özim yərdəmləşəmən” degən bolsə həm, keyin başqə təşvişlər bilən bolib ketdi. Nasos təpib kelib ornətişü ədirgə beş yüz metrlik temir quvur tərtib çıxərişning bütün ağırlığı Yəlcın əkəmining yelkəsigə tüşdi.

Əkəm birinçi yili açgən ottiz gektar yerdə kəsədəy, piyalədəy, undən kəttə yə kiçik təşlər xıylə kəp edi. Bu təşlər terib təşlənməsə, çəpıq traktorigə əsilədigən kultivatorlərning tıgını sindirişü mumkin edi. Buning üçün çigit ekişdən əldin yəngi yerdəgi təşlərni bittələb terib, pəykəldən çıxərib təşləgünçə əkəm həm rəsə ter təkdi, uning brigadasigə ə’zə bolib kirgən yetti kişü həm tinim bilməydi. Üydən men bilən ənəm ikkəvimiz həm çiqib təş terdik.

Əxiri, yer təbigə kelib, çigit ekildi. Həş-pəş degünçə künlər qızıb, suğəriş dəvri yetib keldi.

Ädirdä açılğan yängi yer kolxozimizgä qäräşli dälälärning äxiridä edi. Kättä säydän äcrälib çıqqän äriqning suvi başqä hämmä brigadalärning yeridän ötib bärrib, keyin nasos ornätılğan cäygä kelärdi. “Ätäng miráb bolsä häm, yering qulâqning başidä bolsın”, degän mäqälning nimäligini biz oşandä bildik. Buyâqdä häli binâ bolgândän beri suğarılmägän ädirning yeri recägä tüşmäy ävârä qıladi. Häli u yeridän kälämuşgä oxşägän cänvârlärning ini çıqıb, suvni yutib yubâradi, häli bu yeri nişäb çıqıb, suvni yügürtirädi-yü, egät yuvilib ketädi.

Şuning üstigä nasos çıqarıb beräyätgän suv tosätdän kämäyib, cildiräb qälädi.

- Bir gäp boldi! - deb äkäm pästgä yügürädi. Men uning ketidän yetib bärämän.

Qäräsäk, kättä äriqdän suv kelmäy qalıbdı. Äkäm därräv nasosning qızıl tügmäsini bäsib, uni toxtätädi.

- Motor quruq äylänsä ketsä, küyib ketädi, - deb mengä tüşüntirdi. - Sen tepägä çıqıb, Äbduräsulgä äytib tüş. Yuqâridägi suvgä hâzirçä özi qäräb tursın.

- Men-çi, äkä?

- Sen nasosning äldidä turäsän. Suvni yänä birântäsi özüning däläsigä älgängä oxşäydi. Men buyâqqä açämän-u, özim qulâqning başidä turämän. Suv kelib, mänä bu hâvuz tolgän zähâti, nasosning âq tügmäsini bäsäsän.

Yâlıqn äkäm äriq yâqäläb, uzâqläb ketdi. Äytgändäy, kättä äriqning suvini qulâqning başrâğıdägi brigadalär bölib-bölib älib qoygän ekän. Hâlbuki räis suvni täqsimlägändä “yängi yer suvni köp içädi” deb, Yâlıqn äkämning ülüşini kättärâq belgilägän edi.

- İnsâf häm keräk-dä, äxır!-deb Yâlıqn äkäm qoşni brigadirlärgä qättıq-qättıq gäpirädi.- Nasos küyib ketsä nimä bolär edi?

- Biz suvdän öz ülüşimizni älyäpmiz, xâlâs!-deb ulär özlärini äqläşädi.

- Ülüşingiz şunçä köpmi? Qulâqqä qäräng! Bütün äriqni bittä qulâqqä açıb yubârıbsız-kü!

- E, isqâti qulâqqä çim bäsämän edim, suv yuvib ketibdi! Hâzir toğrılâyız! Hâzir!

Qulâqqâ bir-ikki ketmân tuprâq ârâlâş lây tâşlânâdi. Bu bilân iş bitmâsligini bilâdigân Yâdqın âkâm ketmânı qoligâ âlâdi-dâ, âriq boyidân çim oyib, qulâqqâ yâxşilâb bâsâdi.

Şu târzdâ tört-beştâ qulâq hâr brigadaning öz ülüşigâ yârâşâ recâgâ sâlingândân keyin men turgân câygâ hâm suv yetib kelâdi. Nasosning hâvuzi tolgân zâhâti tügmâni bâsâmân. Nasos güvillâb işlâb ketâdi. Men süyünib, temir quvurlârning yânidâgi soqmâq bilân yuqârığâ qârâb çâpâmân. Lekin suv mendân âldin yetib kelgân bolâdi.

Ädirning tuprâğı cüdâ zor çıqdi. Suv bergänimiz sâri kôsâklâr köpâyib, pâxtâ râsâ bolib berdi. Qıyârâq câylâridâ traktor sâl ehtiyât bilân yürgizilsâ hâm, lekin yângi yerning âtrâfi âçiq, kartalâr maşına işlâvigâ mâslängân. Yâzgi kanikuldâ men hâm bir âydân ârtıq “Universal” hâyâdim. Kûzdâ mäkâtbimiz pâxtâ terimigâ çıqqândâ men yânâ Yâdqın âkâmning yânigâ keldim-ü, maşinadâ pâxtâ terişni hâm örgänib âldim.

Kompleks mexanizatsiyagâ e’tibâr kün säyin âşib bârâr, âkâmning âdirdâ yângi yer âçib, hâmmâ işni maşinadâ qılâyâtgânini muxbirlâr bir-biridân âşirib tâ’riflâşârdi. Oblast gazetasi âkâmning kättâ surâtini: “Yâdqın Âtâcânov Bôri âdir deb âtâlgân câyni serhâsil pâxtâzârgâ âylântirib, hâr gektaridân yigirmâ beş tsentnerdân âq âltın âldi”, degân sözlâr bilân bâsib çıqârdi. Telestudiyaning operatori uning qıyâ câyda hâm maşinasini ustâlik bilân hâydayâtgânini surâtgâ âlib ketgân edi, ârâdân tört kün ötgândân keyin bu hâmmâsi ekrandâ kôrsâtilâyâtgân pâytdâ diktör: “Kompleks mexanizatsiyalâşgân brigadaning bâşlığı Yâdqın Âtâcânov yângi özlâştirilgân yerdâ yuqâri hâsil yetiştirib, uning hâmmâsini maşinadâ terib âldi”, degân sözlârni yoğân tâvuş bilân âytib turdi.

Yâdqın âkâm bâhârdâyâq oqâriqning boyigâ tâl, teräk ekkân edi, yâzgâ bârib hâmmâsi kökârib ketdi. Yângi âçilgân yerning şâbâdâ yâxşi tegâdigân kökrâkdâr câyigâ dâlâ şiypani qurilgân edi. Uning âtrâfigâ otqâzilgân âlmâ, örik, şâftâli köçâtlâri hâm bittâ qâlmây kökârdi. Bir yil ötgândân keyin esâ örik bilân şâftâli güllâb hâm berdi. Yâdqın âkâm buni körgân sâri “âdirdâ gâp köp!” deb, hâr yili yigirmâ-ottiz gektardân yângi yer âçârdi. Bâhârdâ cälâ suvlârigâ qoşilib, âdirning yuqâri tāmānlâridân âqib kelâdigân bâdboy qârâmây - neft ekân. Bizdân on-on beş çâqırım nâridâ neft kânlâri âçilib, vişkalâr qurildi.

O pāytlārdā rayonimizdā hāli buldozerlār yoq edi. Ādirdā āčilgān yerlārning qiyāsi tikrāq cāylārini tekislāş üçün Yālqın ākām buldozerni kānčilārdān sorāb, ālib kelib işlātdi.

Ādirdā özlāştirilgān yer toqsān gektagā yetgāndā hāsil hām ottiz üç tsentnergā çıqdi. Terim pāytidā Tāşkentdān Fārgānā vādiysigā Mārķāzkomning mās’ul xādimi kelib, dālālārni āylānişib yūrgān ekān, bir kün yāngi markali āq “Volga”dā bizning ādirimizgā kelib qāldi. O pāytdā ādirgā kelādigān yolgā tāş hām tōkilmāgān, oydim-çuqur cāylāri kōp, çāngi kōkkā kōtārilār edi. Āq “Volga”ning ketidān oblast vā rayon vākillāri, kolxozimizning kättālāri hām öz maşinalāridā çāng-tozāngā bātib, oydim-çuqurlārdā silkinib kelmāqdā edilār. Yālqın ākām terim maşinasidān tūşib, ulārgā peşvāz çıqdi. Men hām qızıqıb ākāmning ketidān bārdim. Mārķāzkomdān kelgān mās’ul xādim çākkā sāçlāri āqārgān, bālānd boyli, xuşqāmāt kişi ekān. U Yālqın ākāmdān qānçā yeri, qānçā ādāmi bārligini sorāb āldi. Keyin mengā işārā qilib:

- Bu yigitçā hām brigada ā’zāsimi? - dedi.

- Bu hāli māktāb oquvçisi. Yārdāmgā çıqqān.

- Qoldā pāxtā terādimi?

- Yoq, Ātācānov ūkāsini hām maşinadā işlāşgā örgātgān,- deb ārqārāqdā turgān Cābir Tāşbekov izāh berā bāşlādi.

Mārķāzkomning mās’ul xādimi mengā:

- Yigit, bu yil maşinadā neçā tonna terdingiz? - dedi.

Men uyālib ketdim, dāmim içimgā tūşib ketgāndāy bolib, āvāzim zorğā eşitildi:

- Qırq yetti tonna...

Bu mengā cüdā āzdāy tuyulār edi. Lekin u kişi quvānib:

- Ānā, mexanizatsiyaning şārāfāti!-dedi.- Bütün bir māktābning oquvçilāri qoldā terādigān pāxtāni bu yigitçāning bir ōzi teribdi. Ortāq Ātācānov, siz ōzingizgā oxşāgān mexanizatorlārni mumkin qādār kōpāytirāvering.

- Xop bolādi!

- Qālāy, ādirdā yāngi yer āçişni dāvām ettirmāqçimisiz?

- Hä, endigi yil yänä yigirmä gektar yer açmâqçimiz. Bu yerdä mevä dârxätläri häm tez ösärkän. On gektarini bağ qılmâqçimiz.

- Cüdä yaxşı. Yol boylärigä täl, teräk ekibsiz. Kördim, sayä berädigän bolib qalıbdı.

- Men Yälqıncığa äncir şaftälining köçätidän tâpib kelib bergän edim, bu yil häsilgä kirdi,- deb yänä Cäbir Taşbekov gäp qoşdı.

Qıyın päytdä käm körinädigän Cäbir äkä häzirgidäy mäqtâv eşitiş mumkin bolgän vâqtdä dârrâv päytdä bolib qalışını vâ közgä yäqqälraq taşlânişgä intilişini men şundä bir sezdim.

Märkäzkomning mäs'ul xâdimi Yälqın äkämgä qäräb:

- Bizdän qändäy täläbingiz bär?- dedi.- Tärtinmäy äytävering.

Äkäm qolını köksigä qoyib:

- Rähmät,- dedi.- Bittä iltimâsimiz şuki, kättä äriğimizgä suv köprâq berilsä... Kättä saydän kelädigän suv bizgä äzlik qılıb qalyäpti. Cänubiy Färğänä kanalı bu yergä unça uzâq emäs. Lekin bizning kolxozni bu kanalğä uläşmägän ekän. Endigi yil mäydänimiz yänä köpäysä, suv cüdä tənqıs bolib qälädi, Sizdän iltimâs...

- Bopti, irrigatorlärgä äytämiz, hisâbgä alışädi... Endi özingiz üçün soräydidigän birär... iltimâsingiz bolsä, uni häm äyting.

- Özimgä heç närsä keräk emäs, hämmäsi bär.

Märkäzkomning mäs'ul xâdimi bu cävâbdän mämnun bolib küldi. U birâvni yâqtırsä, qolını bäländ kötärib, käftini körişäyâtgän ädämning käftigä yuqâridän quvnâq bir tärzdä taşlär ekän. Yälqın äkämgä häm şu tärzdä qol berib, quvnâq xäyrläşdi-dä:

- Sizning bu fidâyiligingizni älbättä täqdirläş keräk! - deb qoydı.

Ärädän ikki äy ötgändän keyin Yälqın äkämgä "Respublikadä xızmat körsätgän mexanizator" unvâni berildi. Bu vâqeädän rayonimiz rähbärläri häm tegişli xulâsä çıqărişdi-yü, Yälqın äkämnı "Volga" maşınası bilän mukâfâtläşdi. Toğırırâğı, rayonimizgä täqsımât boyıça sâtiş üçün berilgän bittä "Volga"ni Yälqın äkämgä sâtiş häqıdä buyruq çıqărişdi.

Shu künden başlab ädirgä kelib-ketüvçilär köpäydi. Räisimiz rayicrâkom bilän gäpläşib, ädir yollarini tekislätädi, äncä cäyini asfalt qıldirdi. Bu âradä Tâşkentdän kelin äyämning Äzlär äkäsı Yâlcın äkämni unvân bilän täbrikläb telegrammä yubârgän edi.

- Gazetadän oqıptı-dä! - dedi Yâlcın äkäm.- Qäynâğämiz bizni endi tân âläyâtgängä oxşâydi. Munirä, maşınadä äkä Äzlärning üyigä bärıb kelmäymizmi?

Äyvândä on äylik oğılçäsini emizib otirgän kelin äyäm:

- Bälälärni qändäy qılämiz? - dedi.

- Äkängiz ciyänlärini körışgä kelmädilär. Endi özimiz âlib bärıb körsätäylik!

- Yol cüdä uzâq-dä. Siz rul bilän bolsängiz, men bir özim tört bäläni qändäy epläymän?

Äkäm mengä qärädi:

- Tursunni häm birgä âlib ketämiz, sizgä yärdämläşädi.

- Hâ-â, men sizgä bäläbâqâr bolär ekänmän-dä! - dedim.

- Biz bilän tāmâşâ qilib keläsän.

- Ägär maşına häydäşni örgätsängiz birgä häydäşib bärämän.

Yâlcın äkäm maşinasining kälitini çöntägidän âldi-yü, mengä tutqäzdi.

- Mä! Äyâydi deb oyläysänmi? Qäni, otir rulgä. Terim maşinasini häydägänsän. Bu häm oşängä oxşägän.

Yâlcın äkäm yänimdä otirib, örgätib turdi. İkki häftä içidä men häm maşınani dürüstginä häydäydigän boldim.

Äyni qāvun pişıgıdä gözägä işlāv berış toxtätildi. Äkäm räisdän tört küngä cāvâb âldi.

Mänä hâzir hämmämiz Älmâlıq yoli bilän Tâşkentgä kirib baryäpmiz. Şähär köçälärini Yâlcın äkäm mendän dürüstrâq bilädi. “Râhät” kölidän ötgänimizdän keyin rulni yänä uning özi âldi.

Taşkentning kāmqaṭnāv köçäläridän birigä burilib, ikki qävätli ğıştin imārät qārşisidä toxtädik. Kelin äyäm maşınadän tüşib, köçä eşigi tepäsidadı ğappāq qonğırāq tügmäsini bāsdi. Keyin köçä eşigidän äñçä näridägi ikki tävāqäli kättä qızıl dārvāzāgä qārāb ketdi. İčkäridägilär oşā dārvāzāning bir tävāqäsiga ornätilgän eşikdän kirib-çıqışını kelin äyäm bilär ekän. Dārvāzā eşigidän uzun ipāk xälät kiygän cuvān çıqdi-yü, kelin äyämğä bir lāhzä cim tikilib turdi.

- Dilnāzhān, meni täniyālmāy turibsizmi? - deb kelin äyäm külib yubardı.

Dilnāzhān Äzlär äkäning xātını ekän. Kelin äyämni endi tänidi-yü, quçaqlāşib, öpişib körışdi. Eşikdän içkärigä qārāb:

- Äzlär äkä, Munirä keldi! Munirä! - deb qıçqırdı.

Kältä yengli āq teniskä kiygän Äzlär äkä yügürib çıqdi.

Kelin äyämni peşānäsidadän öpişib körışdi. Keyin maşınaning āldigä keldi. Yālqın ākām ungä tāmān üç-tört qādām yürüb bardı. Nāzārimdä, Äzlär äkä qol berib körışmāqçı edi, lekin Yālqın ākām qışlāqçasigä quçaq açdı.

Maşınadän birin-ketin ciyānçälär tüşä bāşlāşdi. Äzlär äkä bālälär qārşisidä çonqāyib, kättäsini bir quçağığä, undän keyingisini ikkinçi quçağığä āldı. Şundä üçinçi bālā uning āldigä keldi.

- İye, bu kim? - deb Äzlär äkä singlisigä qārādi.

- Bu üçinçi ciyāningiz, - külib izāh berdi kelin äyäm.

Äzlär äkä “bunisi quçağımgä sıgmāydi-kü!” degändäy şaşib qāldı. Şundä Yālqın ākām mening qolimdä uxlāb yātğan kiçik oğılçasını qāynāğäsiga körsätib:

- Mänä bu - törtinçi ciyāningiz, - dedi.

Yālqın ākām bu gāpni qāynāğäsiga bir xuşxābār āhängidä aytdı. Çünki bizdä bālāsi köp ātāni “bādāvlāt ekānsız!” deb māqtāydilär. Tāğälär hām ciyānläri köpligidän fāxrlānib yürädilär. Lekin Äzlär äkä āllānārsādän täşvişgä tüşgändäy, quçağıdägi bālälärni boşät-di-dä, qāddini tiklädi.

- Fāqät pāxtā planini āşirib bācāryāpsızlär desām, ātā-ānālik planini undän hām āşiribrāq bācārgāngä oxşāysızlär! - dedi.

Yalqın akām bu gāpnı hāzilgā ālib küldi. Lekin kelin āyām akāsining sözläridä piçing hām bārligini sezdi şekilli, onğäysizlānib kiçkinäsini mening qolimdān āldi.

- Qāni, içkärigä kiringlār, - dedi Dilnāzhān. - Maşinani dārvāzādān ālib kiriş mumkin.

Äzlār akā dārvāzāni açdı. U meni şofer deb oylāgān ekān. Maşinani Yalqın akām içkärigä häydāb kirgānini körüb:

- Maşına kimniki? - dedi.

- Özimizniki.

- İye, sātib ālgānmisiz?

- Mukāfātgā tekkān, - dedi kelin āyām akāsıgā.

“Volga”ning kökiş sirtigā uzāq yoldā ānçā çāng otirgān bolsā hām, lekin tāxı buzilmāgānligi, yāngiligi bilinib turārdı. Äzlār akā uning farasini hāvās bilān silāb:

- Lekin buni yāxşi ālibsizlār, - deb qoydı. - Buyursin! Tābriklāymān!

Maşına bagajnigi sāvğā-sālāmgā tolā edi.

Bittā qoynı soyib, nimtāsini dākāgā orāb ālib kelgān edik. Ānām bir sāvāt āncir şāftālī terib bergān, “taşkentliklār yāxşi körādi”, deb surp xāltāçādā māş yubārgān edi. Yānā gürüç, qāvun...

- Qāyergā tüşiräy? - deb sāvātıni kōtārib Äzlār akāgā qārādim.

- Āyi, çıqıng, bu nārsälārgā cāy kōrsāting, - dedi Dilnāzhān.

Uning özi hām, Äzlār akā hām sāvğā-sālāmgā qol urişmādi. Nāzārimdā, rozğār vā āşxānā işlārini Dilnāzhānning ānāsi qılār ekān. Āltmiş yāşlārgā bārgān bu semiz āyāl biz bilān quyuq sorāşdı, sāvğälārgā qārāb:

- Vāy, āvārā bolibsizlār-de! - deb qoydı. - Sāvātıni āşxānāgā ālib kiring. Qāvunni hām!

Bu ārādā Dilnāzhānning ātāsi hām çıqıb, hāmmāmiz bilān qol berib kōrişdı. Bālānd boyli, tepākāl kişi ekān. Dākāgā orāğlıq gōştni qolimdān ālib, podvalgā tüşirib āsdi.

- Qani, içkärigä märhämät! - deb Yälqın äkäm bilän kelin äyämğä qärädi.

Äçiq eşikdän aynädäy yältiräb turgän paret pol körindi. Kelin äyäm äkäsining cüdä äzädä turışını, tä'bi nâzıklığını qışlâqdä bizgä äytgän edi. Biz şähärgä tüşgändä kiyädigän yängi kiyimlärimizni vä çet eldä tikilgän çirâyli tuflilärimizni kiyib kelgän edik.

Şundäy bolsä häm, yoldä tuflingä çäng otirib qalgänini kördim-ü, uni ästänädä yeçmäqçi boldim.

- Änä, çotka, tâzäläb âling! - dedi Äzlär äkä.

Bir çetdä qärä, âq, qızgış - här xıl çotkalär vä toq qızıl baxmäl lättä turgän ekän. Ävväl Yälqın äkäm, keyin men tuflilärimizni çotkalädik-dä, içkärigä qädäm qoydik.

- Qol yuvädigän cây buyâqdä, - deb Dilnâzhânning âtäsi bizgä vannaxânäni körsätädi.

Dilnâzhânning ânäsi esä uçtä tâzä sâçıq âlib kelib, vannaning kafel devâridägi âq çinni qâzıqqä ilib ketdi.

“Çinnidäy tâzä”, degän gäpning mänâsini men şu yergä kirgändä tüşündim. Çömilädigän câyı häm, qol yuvädigän câyı häm cânân çinnidäy näfis, yiltiräb turibdi. Yälqın äkäm maykaçän bolib âlib, bet-qolini yuvâyâtgändä yâqımlı bir ırâqı sâvunning hidi dimâğımğä urildi. Keyin şu sâvundä men özim yuvinä başlädim.

- Qızıl tügmäçäli cömräkdän ıssıq suv kelädi, köp açmä, küyäsän, - deb âğâhlântirdi Yälqın äkäm.

Men suvni ılıq qilib, uzâq yuvindim. Ärtinäyâtgänimdä vannaxânäning ong devârigä âsilgän kättä tâşâynädä äksimni körib qaldım. Bu âppâq çinnıxânä âdämning çehräsini açib körsätär ekänmi, yâ şähärgä kelib birdän rängim kirib qaldimi, özümgä-özümgä ävvälgidän xıylä köhlik körinib ketdim.

Bizdän keyin kelin äyäm kiçkintâyılarnı vannaxânägä âlib kirib, bet-qollarını yuvib çıqdi. Keyin hämmämiz gilâm töşälgän kättä bir xânägä kirdik.

Bir-birigä mâs qilib tänlängän stullär, jurnal stolçäsi, âvqät stoli, divän - hämmäsi nihâyätdä äzädä, xuddi hâzir sâtib âlib kelingändäy, polirovkasi yängi yält-yult qılädi. Äynäbänd servant içidä qımmätbähâ çinnilär, âltın-kümüş qâşıqçälär, qänddänlär. Üç

täväqäli täşäynä üy içidägi gözäl cihâzlärni özidä äks ettirib, göyâ ikki bärâbär köpây tirib körsätädi.

Eşigi açıq nârigi xânädän pianino âvâzi eşitilmâqdä edi. Ötäyâtib qâräsäm, saçığa läläräng lenta bağlâğan bir qızçâ açıq turgän notagä qârâb, qändäydir mäsşqni çälyäpti.

- Kämälä, Munirä ämmäng keldilär, çıq! - dedi Dilnâzhân.

Qızçâ başını qımirlätib “eşitdim” degändäy qıldı-dä, pianinodägi mäsşqni âxırıgä yetkâzmägünçä kelmädi. Biz stul vâ divänlärğä otirğanimizdän keyin sâl ötmây pianino âvâzi tindi. İçkâri üydän Kämälä çıqıb keldi. Keyin bilsäm, yâşı sâkkizdä ekän. Lekin yâşığa nisbätän boyi uzun körinädi, özi âzgın, közläri älläneçük ciddi. U bizgä til uçidä sâlâm berdi. Kelin äyäm bäläsini çäp qoligä âlib, ong qoli bilän Kämäläni bağrigä bäsib, çäkkäsüdän öpdi. Qızçâ buni yâqtirmây âftini buriştirğänigä mening közim tüşdi. Men uning bu âilädägi yâlgız fârzänd ekänini bilär edim. “Buvisiyü bâbâsi, dädäsiyü ânäsi köp süyib öpsä keräk şuning üçün erkälätişlär häm me’däsigä tekkängä oxşâydi” , deb oylädim.

- Äsqâr, Şämsiyä, Tolqın! - deb kelin äyäm bälälärini çäqırdı, - Qäni, Kämälä bilän tänişinglär! Keyin birgä oynäysizlär!

Yâlgın äkämning gäpgä tez kirädigän qâbil bäläçäläri ârqämä-ketin Kämäläning qarşisigä kelişib, ungä sâlâm berişdi.

- Nimä oynäymiz?

- Qänäqä oyınçâğingiz bär? - deyişdi.

Kämälä pianino qoyılğän xânägä kirib, eskirib qâlgän ikkitä qoğırçâq âlib çıqdı. Äsqâr qoğırçâqlärni yâqtirmây:

- Men qız bälämänmi? - dedi.

Biz küldik. Kämälägä bu yâqmädi şekilli, qoğırçâqlärni tört yâşâr Şämsiyägä tutqâzdi-yü, yoläkkä çıqdı. Yoläkdä ikkinçi qävâtğä çıqädigän becirim yağaç zinäpâyä bär edi. Kämälä şu zinäpâyädän yuqarıgä kötarilib ketdi.

Äzlär äkänning qäynätäsi hâzir pensiyagä çıqqän bolib, ilgäri kättä bir lâyihä institutining direktori bolğän ekän. Bu ikki qävâtlük qulây kvartiraning recäsini oşâ

institutning layihachilari chizgan ekan. Kvartiraning arqâ tamânidâ aynâbând verandasi vâ qâlin tâklâr sâyâ sâlib turgân kiçkinâ hâvlisi bâr edi.

Bizni bu kvartiraning vâ undâgi cihazlâru qulâyliklârning sâlâbâti bâsar, âkâm ikkâvimiz bir-birimizgâ qârâb, târtinib-qımtinib otirâr edik. Lekin biz iymângân sâri bâlâlâr özlârini erkin tutışardi. Âsqâr bilân Şâmsiyâ zinâpâyâdân yuqârigâ çıqıb, pâstgâ tüşib, quvlâmâçâq oynây bâşlâdi. Äzlâr âkâ yolâkkâ çıqıb:

- Ciyânçâlâr, yıqılâsızlâr, bâs! - deb ulârni pâstgâ âlib tüşdi.

Bu ârâdâ üç yâşâr Tolqın trelyajning âldigâ bârib, âtir şişâsigâ târâqni urib oynây bâşlâdi. Yâlın âkâm mengâ imâ qıldı. Ornımdân turib, Tolqınni stolning âldigâ âlib keldim.

Stolgâ âq dâsturxân yâzilgân, Dilnâzhân bilân ânâleri hâr bir mehmân üçün âlâhidâ tâqsimçâlâr, billur qâdâhlâr, kûmüş qâşiq vâ vilkalâr qoydilâr. Bir vâqt qârâsâm, Tolqın şu vilkalârdân bittâsini âlib âğzigâ tıqyâpti. Buni Yâlın âkâm hâm kôrib qâldi-yü, vilkani oğlining qolidân âlib, dâsturxân çetigâ qoydi.

- Heçqısı yoq, hâzir yuvib kelâmân, - deb Dilnâzhânning ânâsi vilkani âşxânâgâ âlib çıqıb ketdi.

Bâlâlâr âlâxsitdimi, yâ bâşqâ sâbâb boldimi, mezbânlar bilân gâpimiz unçâ qâvuşmâdi.

- Dilnâzhân, hâli hâm kinostudiyadâ işlâyâpsizmi? - dedi kelin âyâm.

- Hâ, kinolentalârni qırqıb-ulâb, montaj tsexıdâ yâmâqçilik qilib yüribmiz.

Dilnâzhânning âyisi çinni lâgândâ qıp-qızıl qilib pişirilgân bütûn-bütûn tâvuqlâr âlib kirdi. Ketidân kiçkinâ gülgün kâsâlardâ ukrop sepilgân tâvuq şorvâ târtildi. Äzlâr âkâ bittâ ârmân konyagi bilân “İskra” degân bolgar şampanidân âçdi. Üylârigâ birinçi märtâ kelgânimiz üçün, Yâlın âkâmning unvânı üçün qâdâh tâklif qıldı.

- İçmâsâk bolmâydi çâmâsi, - deb Yâlın âkâm mengâ qârâdi. - Maşinani sen hâydâysân-dâ.

- Mâyli!

- Mendä bittä qoşımça bår, - dedi kelin äyäm, - Äzlär äkäm qışlâqqä bårğändä mädäniyät, bilim toğrısıdä köp gäpirgän edilär. Gäpläri bekår ketmädi. Mänä bu yil Yılqın äkäm keçki maktäbni bitirib, attestat aldılar.

- Endimi? - dedi Dilnâzhânning ânäläri täaccubdän közlärini älä-kulä qilib. - Tört bälilik bolğändä-yä!

Yılqın äkämning äftäbdä qaraygän yüzi qarämtıl-qızğış lävläğining tüsigä kirdi.

- Ezgülikning keçı yoq, täbrikләymiz! - dedi Äzlär äkä.

- Endi institutni sırtđan bitirib, diplom alışları üçün hām qādāh kōtārāylik! - dedi kelin äyäm. Uning çap qoli hāli hām kiçik oğılçası bilān bānd. Şampani bicillāb oynāyātğān fucerni ong qoligā ālib özginā içdi. Tāvuq şorvādān keyin dolmā keltirildi. Bolgar qālāmpiri, bāyimcān, pomidor, hättā özimizning cōn bādring - hāmmāsining içigā gōşt qıymā sālınib, şundāy pişirilıbdiki, men üy bekāsining pāzāndāligigā qāyıl boldim. İçmāğānimning ālāmigā āvqātlārdān rāsā yedim.

Çāygā ötgānimizdä kelin äyäm qolidāgi oğılçasını özidān mumkin qādār uzāq tutib ornidān turdi. Külib:

- Bizni keçirāsızlār! - dedi-dä, vannaxānā tāmān şaşildi.

Gāp nimādāligini sezib, hāmmāmiz külib qoydik. Fāqāt Äzlär äkä külmās, āllānārsādān ensāsi qātib otirgāngā oxşardı. Köp ötmāy kelin äyäm bālāsining iştānçasını yāngilāb qāytib keldi.

- Qāni, mengā bering-çi, - deb Yılqın äkām bālāni ālib tizzāsıgā otqāzdi. Uning bu oğlı cüdā yuvāş, “mıq” etmāy otirārdi-yü, kättālāri şox edi.

Qoşni xānādā pianino beoxşāv dārāng-durung qilib qāldi.

Tolqınnıng:

- Menām çälāy! Menām! - degān tāvuşı eşitildi. Äsqār ungā:

- Bår ket, boyıng yetmāydi! - deb oşqırdi.

Keyin dārāng-durung bāttār āvcigā çıqdi.

Äzlär äkänin rängi aqarib ketdi. Men pianino talashaytgan balalarni tinchitish uchun narigi xanaga qarab chapdim. Pianinoning chapqagini yapib, balalarni bu uygah alib chiqqanimda Yalqin akam ulargah qahr bilan qaradi-da, kelin ayamga:

- Bular uydah muncha beadablik qilmash edi-kuy, nima bala boldi? - dedi.

Kelin ayam gapni hazilga burdi:

- Balalar toghalarinikida bir yayrab alishmaqchi-da. Mehmandah hamma bala ham ozini qoyib beradi.

Qolini aq salfetkaga artaytgan Äzlär aka tagdar qilib:

- Balalarda ayb yoq, - dedi, - Hammaning gap – bizning madaniy saviyamizdah.

Birdan Äzlär akaning uyimizga barib aytgan savuq gaplari yana esimgah tushdi. Yalqin akam ham qaynagashiga sergaklanib tikildi.

- Achiqrash gapiring, aka Äzlär. Biz siz bilan dangel gaplashib organganmiz-kuy.

- Bala – ailaning guli. Farzand shirin; Buni kim bilmaydi? Lekin gap balalarning sanini kopaytirishdah emas. Gap ularni tarbiyalashning sifatidah.

Kelin ayam gapni hazil-mutayiba bilan yumshatmaqchi boldi:

- Lekin san bilan sifat bir caydan chiqadigan payti ham boladi. Dialektikadan bilamiz-kuy, miqudariy ozgarish astah-sekin sifat ozgarishiga aylanadi. Balalar ham kopchilik bolsah, tantirlanmay yaxshi osadi.

- Lekin men bugun sendagi sifat ozgarishni korib turibman, Munira, - dedi Äzlär aka ichki bir dard bilan.

- Yaxshi ozgarishmi? Qani, eshtaylik.

- Bir vaqlar sen Tashkentning “manaman” degan zamanaviy qizlaridan eding.

- Hazir-chi? Nima, qarib qalibmanmi? A, Dilnazhan, biz siz bilan tengdash edik-kuy? Tursuncan, siz aytinch, qaysimiz kattah korinamiz?

Kelin ayamning bichimi tolah bolsah ham, yuzlari hali acinsiz. Balalarini kormagan adam uni qiz bala deb oylashi mumkin. Lekin pardaz-andazdan yuzi siyqalashgan Dilnazhan

mengä kelin äyämädän körä beş-äلتی yaş kättädek körinärdi. Buni Äzlär äkä häm endi päyqädi şekilli, gäpni başqä yäqqä burdi:

- Men kimning yäşı kättä körinişini äytäyätgänim yoq, Munirä.

Ärägä ağır cimlik çökdi. Äzlär äkä singlisigä, “sen köp bälälik qışlaq äyälläridän birigä äylänib qoläyäpsän, äldingä emäs, ärqägä ketyäpsän, ering seni özining mädäniy däreäsigä tärtib tüşiryäpti,” demäqçiligi hämmägä sezildi.

Äkäm qäynägäsi bilän söz oyini qilib otirgisi kelmädi-yü, ungä roy-räst cävab berdi:

- Täğälär “ciyänim köp” deb quvânär edi. Biz sizni süyüntirämiz deb bulärni älib kelgän edik. Çäkki qılğän ekänmiz çağı?

- Yoq, toğrı qılğänsiz, biz xursändmiz! - dedi Dilnâzxânning änäsi.

- Yä bolmäsä zämânä köp bäläni kötärmäydiğän bolib baryäptimi? - deb Yälqın äkäm yänä qäynägäsigä közini qädäb sorädi.

Äzlär äkä piçing äräläş külib:

- E, zämânä hämmä närsäni kötäriverädi, - dedi. - Dävlät köp bäläli änälgä medallär berädi, näfäqälär toläydi.

- Lekin Munirägä “zämânä ärqädä qälyäpsän” degändäy gäpirdingiz?

- Men... Muniräning özi häm yäyräb yäşäşini istäymän, tüşüdingizmi? Qaçanlırdän beri biznikigä kelgäni yoq edi. Mänä, keldi, köryäpmän... Bäläläri buni bir näfäs däm älgäni qoymäyäpti.

Äkämning bäläläri qışlaqdä mengä häm tinçlik bermäsligi esimgä tüşdi. Mening kitâb-däftärlärimni tärtqıläşgän, şävqın-surân qalışgän. Därs täyyärläy älmäy xunâb bolib änämgä zärdä qılämän:

- Buläringizgä qäräysizmi, yoqmi?

- Sen häm qärä-dä! Begänämisän? - deydi änä.

- Men därs täyyärläşim keräk! Hämmäsi qıy-çuv qılädi. Cängä tegdi-kü!

Bir vāqtlār men bu üydä yālgız bālädäy ösgän edim. Endi oşā tinç, āsudā künlārni qomsāsām, ānām cerkib berādi:

- Nāşükürçilik qılmā! Xudāgā şükür de! Men qānça bālāmni tuprāqqā berdim! Bir emās törttä ükāng bār, cān de! Hāli yānā bolādi! İlāhim köpāysin! Ontā bolsā orni başqā, qırtā bolsā qılığı başqā!

Munirā kelin āyām bu gāpni eşitib kāyfi uçādi:

- Yoğ-e, āyācān! Ontāsini men eplālmāymān! Māktābdā işlārim tolib yātibdi! Şu törtälāsi hām meni cüdā şaşirib qoydi-kü!

- Xudā bersā yoq deysizmi, āylānāy! Bālāning tirnāğığā zār bolib yürgānlār āzmi?

- Munirā, qorqmāng, āyām yārdām berādilār! - gāpgā qoşilādi Yālqın ākām. - Xop deng, Ātācānovlār köpāyāversin!

- Hā, men özim hāmmāsini bāqıb kättā qılāmān, āylānāy! - deydi ānām. - Fārzānd - bu dāvlāt. Hādemāy kättā bolib yāningizgā kirādi. Nevārālārimgā cānim tāsādduq! Örigidān dānāgi şirin!

Ānām çindān hām cüdā bālācān edi, hättā keçālāri hām nevārālāri yānidā ālib yātār, kelin āyām māktābdāligidā ulārgā dāim ānām qārārdi. Bizning qışlāqlārdā āilādāgi bālālārning sānini recāgā sālış toğrısida gāp āçışning özi uyāt hisāblānārdi. Şāhārdān bārgān kelin āyām mādāniyāt, oqış toğrılāridā ākāmğā öz fikrini ötkāzsā hām, bālā māsālāsida ākām bilān ānāmning rāyığā qārār, busiz mumkin emās deb hisāblārdi.

Hāzir hām u ākāsığā e'tirāz qilib dedi:

- Āzlār ākā, bāxt - āyāqni uzātib tinçginā otirişdā emās!

- Nimādā bolmāsā? Āxır sen hām dunyāgā bir märtā kelāsān! Özing hām yāşāb qālışing kerāk!

- Yāşāyāpmānkü... Bālālār yāyrāsā - men hām yāyrāymān! Bulār quvnāsā - men hām quvnāymān! Bālālārning hāyāti mening hāyātinning dāvāmı!

- Bu çirāyli sözlārni qāysi kitābdān yādlāding?

- Hāyāt kitābidān.

- Lekin hāyāt başqā, kitāb başqā!

- Xop, bolmasä, özingizning häyatingizdän gäpiring, äkä Äzlär, - dedi Yälqın äkäm, - Siz mänä şundäy äcâyib üydä turäsiz. Şarâitingiz cüdä häm yäxşi... Kättäginä qizingiz bär... Şuning yänidä yänä bir oğıl bolsä... artıqçälik qılarmidi?

Äzlär äkä Dilnâzxân bilän mänâli köz urıştirib âldi-yü:

- Artıqçälik qılmäs edi, - dedi, - Lekin men Dilnâzxânni unça qıynämäqçi emäsmän. Özi nâzik câyda işläydi.

Dilnâzxânning ânäsi “uh” tärtdi:

- Kämälä säkkizgä kirdi. Yälğiz färzänd östiriş cüdä qıyın-dä! Dilnâzning özi häm yälğiz ösgän. Säl isitmäläsä esxânämiz çıqıb ketär edi. Hâzir bulär häm şu ähvâlgä tüşgän. Heç bolmasä yänä bittä neväräm bolsä edi! Tuğıb bersä özim qärär edim.

- Yänä başlädینگizmi? - deb Dilnâzxân ânäsini cerkib berdi. - Tuğuruqxânädä bir ölimdän qalgänim esingizdän çıqdimi? Kislorod hidläb, zörgä tirik qalgänmän-ä!

- Lekin qıynälgäning räst. Säsäğing yarılib, qân äräläş süt kelär edi-yä!

- Grudnitsa bolib, isitmäm qırqkä çıqqänini-çi? Esläsäm etim cüncikib ketädi. Üstimdän tillä saçsäläring häm men bu cähännämğä ikkinçi tüşmäymän!

Kelin äyäm miyığıda külib:

Dilnâzxân, biz häm bunäqä äzäblärni köp körgänmiz, - dedi. - Dunyâdä neçä milliärd ädäm bolsä, hämmäsini ânäläri mänä şunäqä cähännämdän âlib, yaruğ dunyâğä çıqärgän.

Bälälär yänä zinäpâyädän täpir-tupur qilib, yügürişgä tüşişdi. Äzlär äkä gäpni tezrâq yäkunlägisi kelib:

- Här hâldä, - dedi, - bäläni qänçä qılış här bir âiläning öz işi. Äsiyâ, Afrikaning yäxşi täräqqıy etmägän mämläkätläridä bäläni köpätirib, âvqät tåpib berälmäy, aç-yälängäç yürgän ähâli häm behisâb. Bizdä undäy emäs, älbättä. Lekin bu nâzik işni mädäniy yol bilän recägä sâlib âlib bariş - bütün ädämzâd âldidä turgän muämmälärdän biri bolib qâlyäpti.

- Recägä sâlgändä... här bir âilä qänçä bälä östirişi keräk? - kinâyäämuz külib sorädi Yälqın äkäm.

- Endi bu hər kimning imkâniyätigä, xâhişigä bağlıq. Bizning ätrâfımızdâ bälâni bittä-ikkitädän âşirmâyâtgân âilälär köp.

- İye, âxır, hämmä sizlârgä oxşab, fâqât bittä bälä östirsä, yüz yildän keyin hâzirgi âhâlining yârmi häm qâlmâydi-kü? Cämiyät işçi küçini qäyerdän âlädi?

- İşçi küçi tâpilädi, bunisidän qorqmäng. Ähâli häm cüdä tez ösâyapti. Äynıqsä, bizning Ortä Äsiyädä.

- İye, tez ösâyâtgân bolsä, sâl sekinlätiş keräk ekân-dä?

Äzlär äkä läbini burib, äkämğä cävâb bermädi-yü, singlisigä yüzländi:

- Munirä, heç bolmäsä sen bu mäsälägä yüzäki qärämägin! Özingni häm oylä. Tört bälä özi yetärli. Hâzir ilmu fân yolini tâpib bergän. Endi çekläş yoligä otinglär. Dilnâzdän sorä, yol-yorığını örgätädi.

Äzlär äkä bizdän uyälmäy, şundäy gäplärni äytgändän Yâlıqn äkämning ensäsi qâtib ornidän turib ketdi.

- E boldi! Bizgä endi cävâb! Qäni, xälä, дәsturxängä âmin qiling! Rähmät! Toydik!

- Siz bu gäplärni könglingizgä âlmäng, bäläm. Mädäniy dâirälärdä hâzir hämmä närsä âçıq äytilädigän bolgän!

Dilnâzxâanning ânäsi şundäy deb, äkämni qoyärdä-qoymây câyigä qäytärib otqäzdi.

Kelin äyäm gäpni yänä häzil bilän yumşätışgä tirişdi:

- Äzlär äkä, biz sizlârgä “bälâni sâl köpâyitiringlär”, desäk könmâyäpsizlär-ä? Biz sizning gäpingizgä negä kirişimiz keräk?

Dilnâzhân xändân täşläb küldi-yü:

- Bopti, hər kim öz bilgänidän qâlmäsin! - dedi. Song Yâlıqn äkämğä çây quyib uzätädi, - Qäni, küyäv, şirinliklärdän âling. Munirä qızligidä häm dâim qoni-qoşnilärning bälälärini kötärib yürärdi. Bunçälik bäläpärvär bolsä, mäyli, biz üçün häm bälâni köpâytiräver-sin! Tegişimizni sizlârgä berdik!

- Hå-å, munça säxıysız, Dılñazhân! - dedi kelin äyäm. - Dunyâning bütün râhâti sizlârgä-yü, mehnâti bizgä çıqârilgân ekân-dâ!

Äzlâr äkâ birdân cânlanıb:

- Sen häm râhât-fârâğätñi istäysänmi özi? - dedi.

- Râhât-fârâğätñi kim istämäydi!

Yâlcın äkâm bâsib-bâsib çây içdi-dâ, terlâb ketdi. U özini qoyârgä cây tâpâlmây stuldâ bezâvtälänib otirâr, dâm-bädâm çöntägidân kâtäk româlçäsini âlib boynini, peşänälärini ârtâr edi. Nâzâkâtli Äzlâr äkâning qârşisidâ uning gävdäsi besunâqäy, häräkâtläri keskin vä qopâl körinâr edi.

- Undäy bolsä... - deb Äzlâr äkâ bähñi yänâ başidân başlâmâqçı bolâyâtgänidâ nârigi üydâ bir nârsä “tärs” etib polgä tüşgäni vä çil-çil singäni qulâğımızgä çälindi. Gäp bilân bolib bâlälärni unutgân ekânñiz. Pianino turgân xânägä çâpib çıqsâm, pâstâk servant âldidâ qorqqänidân rânğläri âqârib Tolqın bezrâyib turibdi. Parket poldâ gül qoyilgân çirâyli sâpâl vaza sinib yâtipti.

- Esizginä-ey, Rigadân âlib kelgân edim-ä! - dedi Dılñazhân vazaning güldâr sinıqlârlarını yerdân terib âlârkân.

- Äçinmä, kelgân bâlâ şungä ursin, - deb ânäsi uni yupâtgân boldi.

Äzlâr äkâm cim. Uning endi bähsläşgisi häm kelmäs edi.

Yâlcın äkâm bâlälärni üydân çıqârib, maşınagä otqâzdi-dâ:

- Biz endi kengrâq câygä bârmäsäk bolmäydi, - dedi.

Oşâ küni ulâr kelin äyämning ämäkiläri turädigân hâvligä bârib yâtişdi.

9

Ertälâb uyğânsâm, âtrâfı tåk soriläri bilân orâlgân keng äyvândâ yâtipmân. Üstimdâ âtir hidi kelâyâtgân mäyin güldâr çâyşâb. Yânbâşgä äğdârlılsâm, tägimdâ yıgmâ karovot -ğızirläydi. Äyvân şiftidägi fanergä çirâyli nâqşlâr sâlingân, zârhâl cımcimâlâr qilingân. Qäyer bu? Köçä şâvqını pâstdân eşitilädi. Başımni kötârib qärädim: äyvân ikkinçi qävâtdâ.

Şundâ Äzlâr äkâning qäynänäsi esimgä tüşdi:

-Şunça cāydān āvārā bolib sāvgā-sālām kōtārib kelibsizlār. Ānālāring eşitsā “bir keçā yātmādilāringmi?” deb hāyrān bolādi. Heç bolmāsā ūkāngiz biznikidā qālsin, Yālcınbek!

Dilnāzhānning ānāsi şundāy deb keçā meni nārigi hāvlidān buyāqqā başlāb kelgān edi. Rāstini āytsām, men özim hām Yālcın ākāming bālālāridān tālıqqān edim. Endi bir özim istāgānimçā toyib uxlāmāqçi edim.

Yāstıqning tāgigā qol tıqıb sātımni āldim. Ondān āşibdi. Demāk, on bir sāt uxlābmān. Ornımdān turib kiyināyātgānimdā özimni quşdāy yengil sezdim.

İçkāridān pāstlātib qoyılğān radioning tāvuşi eşitildi. Āzlār ākālār işgā ketgān bolsā kerāk, deb vannaxānāgā tūşdim. Qızıl, kōk cōmrāklārni nāvbātmā-nāvbāt burāb, suvni bir ilitib, bir sāvutib, mirıqıb yuvindim.

Yolākkā çıqsām Āzlār ākā turibdi.

-Hā, Tursunbek, yāxşi uxlādingizmi?

-Qulluq.

“Āytmaqçi, bugün şānbā-kū,” dedim, Āzlār ākāning negā üydā yürgānini endi tūşunib. Keyin ungā cūdā hāvāsim keldi. Yālcın ākāmdāy māşhur bolmāsā hām, bittā ministrlikning plan-ıqtisād bōlimidā işlāydi. Sālqın idārādā hisāb maşinasining knopkalāri bāsib, kerāk bolgāniçā çot qāqıb, sākiz sāt işlāb kelādi. Tāng ātādimi, kūn bātādimi, işi yoq. Hāftādā ikki kūn māzā qilib dām ālādi, ertālāb toyğuniçā uxlāydi.

Kāmālāni bābāsi kōçāgā āylāntirgāni ālib ketgān ekān. Hāmmāyāq tinç, āsudā. Āşxānādān xuşboy kāfe hidi keldi. Dilnāzhānning ānāsi Āzlār ākā ikkāvimizni oşā yāqqā tāklif qıldı.

-Bāşqālār nānuştā qilib boldi, -dedi, -Qāni, keling, Tursunbek. Mān āyingiz berib yubārgān gōştdān qıymālik māstāvā qıldim. Ānā qāttıq, murç. Kerāgiçā sālāng. Tārtinmāng!

Āzlār ākā yārim kōsā māstāvādān keyin qārā kofegā ötdi. Mān kōk çāy içā başlādim.

-Väqt tez ötär äkän-dä, -deb qoydi Äzlär äkä mengä başdän-âyâq bir köz täşläb. - Qışlâqläringgä bäränimä kiçkinä bälä edingiz-ä! Hâzir boyingiz Yâqlın äkägingizgä bärävär kelädi.

Men özimçä bir külib âldim-ü, yâqındä boy ölçäşgänimizdä Yâqlın äkämdän xıyâl bäländ kelgänimni äytdim.

- Hä, hâzir ükälär äkälärdän ozädigän zämân bolyäpti özi. Bizning tengdâşlärimiz uruş vâqtidä toyib âvqät yemäy, mehnätüni köp qılıb, boygä sekinrâq ösdi-dä. Sizlärning boygä tärtädigän päytläring toqçilik, mä'murçilik dävrigä toğrı keldi. Qälây, oninçini bitirdingizmi?

- Bu yıl bitirdim.

- İye, institutgä kirmädingizmi?

- Bizning sinf on bir yillik-dä.

- Bolmäsä institutgä keläsi yıl ärizä bersängiz keräk.

- Bilmädim. Bitiruvçılärdän beş-âltıtämiz qışlâqdä mexanizator bolib qâlsäkmi, deb yüribmiz.

- Yâqlın äkängizning izidän barmâqçimisiz?

Äzlär äkäning bu sävâlidä bilinär-bilinmäş kinâyâ bär edi. Ulärning keçägi bähsläri esimgä tüşdi. Üydä äkämning bäläläri dârs täyyârläşgä xälâqıt bergändä nâligänlärim, bugün bu yerdä Äzlär äkäning fâragätli mädäniy turmuşigä häväsım kelgänläri könglimdän bir-bir ötdi. İnsân qändây yâşâşı keräk? Ne-ne ârzu-umidlär bilän dunyâgä kelgänmiz, ümrimizni qändây ötkäzsäk beärmân ketämiz?

Bu sävâllär hâzir Äzlär äkä qıyâfäsigä kirib, mengä tikilib turgändây boldi. Şu vâqtgäçä men fâqät Yâqlın äkämgä ergäşär edim, undän ibrät âlär edim. Lekin Äzlär äkä mengä “sen mustäqıl âdâm emäsmisän? Häyâtdä öz yolingni tâpib yürâlmäysänmi?” degisi kelib kinâyâli külimsiräb turardı. Äğär men ungä, “hä, äkämning izidän barmâqçımän”, desäm, mustäqıl âdâm emäsligimni boynimgä âlädigändek boldim. On säkkiz yâşidä kim mustäqıl bolışni istämâydi deysiz!

Mening oşâ küngi fikrimgä binään, insân qändây yâşâşı keräkligini Yâqlın äkämdän körä Äzlär äkä yâxşırâq bilär edi.

- Yalqın akangizning fidaiyligi cüdä yaxşı,- dedi Äzlär akä mening könglimdän nimä ötgänini sezgängä oxşab.- Gäyräti häm, äbrosi häm cäyidä. Lekin men... bir çekkäsini keçä äytdim... Ädäm bir tāmānlāmä ketişi keräk emäs-dä.

-Qänäqäsigä...bir tāmānlāmä?

- Ädäm elgä tānilāmān deb, hämmä ağır yükkä yelkäsini tutib berävermäsdän, özi häm yäşäy bilişi keräk...

Siz häli yäşsiz, Tursunbek. Bunäqä gäplärning mäğzini çäqışingiz üçün yänä köp närsäni bilişingiz keräk. Mening sözimgä kirsängiz, bütün küçni oqışgä bering. Mäktäbni bitirgändän keyin toğrı universitetgä keling.

- Qışlāqdä häm kimdir qāliši keräk-kü.

- E, siz buning ğämini yemäng! Färğänä vādiysining qışlāqläridä ädäm cüdä köp.

Yengil külgi bilän äytilgän bu sözlärdän men häm küldim-ü, Äzlär akäning mäslähätini oylāb körişgä söz berdim.

Oşä kuni Yalqın akämning maşinasigä tüşib, Taşkentni tāmāşä qilib yürgänimizdä Äzlär akä bilän bolgän suhbät bir neçä märtä esimgä tüşdi. İlgäri Taşkent men üçün qol yetmäs bir yüksäklidägi äfsänäviy şähär edi. Men bu şähärni dāim ekranlärä körişgä, radio-televizorlärä tärifi eşitişgä örgänib qālgän edim. Lekin özim häm qāçāndir bir vāqt şu şähärgä kelib yäşäşim mumkinligini häyālimgä keltirmäs edim. Bu toğrıdä ärzu qılışgä häm cur'ät etālmäsdim.

Hāzir oylāb qāräsäm, mengä oxşab qışlāqdän çıqqän qānçä-qānçä yigit-qızlär Taşkentgä kelib oqıyāpti. Ävväl oqıgānläridän älläqānçäsi māşhur-māşhur kişilärgä äylänib, Taşkentdä turib qālgän. Men Färğänä vādiysidän çıqqän kättä ālimlär, yazuvçılär, dāvlät ärbāblärini esläy başlādim. Ulärgä yetālmāgānimdä häm, pāytāxt üçün cüdä keräkli bir kadrgä äylänib, şu yerdä işläb yürgän mutāxässislär qätāridän cāy ālişim mumkin emäs-mi? Keyin, bālki men häm Äzlär akägä oxşab çirāyli bir kvartira ālärmän. Änäm, akäm menikigä häm mehman bolib kelişär. Älbättä, men ulärni Äzlär akädän başqāçä kütib ālgän bolārdim. Men bu ädämning mädāniyätini örgänsäm bäs, ädämğärçilikdä, tāntilikdä Yalqın akämning āldidän ötāversin. Umumän, men ulärning ikkāvıdän häm fāqāt özimgä yāqādigän tāmānlärini ālāmān-ü, keyin özimning mustāqıl yolimdän ketāmān.

Toğrı, mening mustaqıl yolim hali hayalimdä käläväning ipidäy örälib, qätlänib yätipti. Men bu käläväning çigälini yazib, uning qätimlärinı yolğä äyläntirişim keräk. Buning üçün ävväl käläväning üçinçi tãpişim keräk.

Käläväning uçını mengä Taşkent tãpib berädi. Mening mustaqıl yolim äliy mäktäbdän başlänädi.

Mänä şu oynı könglimğä mähkäm tügib qışlãqqä qäytdim.

10

Päxtä terimi tügäğän, qışlãq üylärinıng äldidä gozãpãyä ğärämläri päydä bolğän, yıl boyı tinim bilmäğän ädämlär häm, dälälär häm endi işdän boşäğän päytlär edi.

Dekabr oyining başidä qār bir yağdı-yü, keyin yänä äftãb çäräqläb, hävã ilib ketdi. Yälqın äkäm ädirdän açğän yerlärinı qār tüşmäsdän äldin şudğärläb bolğän edi. Qār erib ketğändän keyin ädirğä yänä bir çıqıb tüşdi-dä:

- Yer cüdä tãbigä kelibdi,- dedi.- Tursun, oqışingdän bir-ikki küngä cävãb sorä. Bähärdä açmãqçı bolğän yigirmä gekternı hazır açã qãlämiz.

- Yänä tãş terämizmi?- dedim men bezilläb.

- Hãzir bir sidrä terib tãşlãmäsäk, yer häydgändän keyin yürüş qıyın bolädi.

- Terim päytidä ikki yärim äy oqımädik. Yänä cävãb soräsäm, bitiruv imtihãnlärinı qändäy tãpşirämän?

- Biz işläb yürüb hämmäsini tãpşirdik-kü. Munçä vähimä qıläsän!

Men Yälqın äkämning sözini ikki qılib örgänmäğän edim. Yänä ädirğä tãş terişğä çıqdim. Ädirdä biz açmãqçı bolğän yer qışlãqdän körinib turädi. Därxätlär bärğini tökkän, hävlilär, köçälär açilib qãlgän. Terilğän tãşlärinı päykäl çetigä çıqärib şäqirlätib tökkänimizdä qışlãqdägilärgä eşitilsä keräk, ädämlär ögirilib qäräşädi. Qeçqurun çärçäb, zildäy äğirläşib üygä qäytäyätğänimdä güzärdä Färman brigadir uçrãb qãldi-yü, yüzimğä açingändäy tikilib turib sorädi:

- Hä, bu Yälqın äkäng mäcburiyätlärinıng hämmäsini bəcärgän edi-kü. Ädirdän yer açib, ottiz beş tsentnerdän päxtä bergänini mäqtämäğän gazeta qãlmädi. Televizordä häm ikki märtä çıqdi. Yänä çäläsi qãlgän ekänmi?

- Endi kelgusi yil hisâbidân yer açyâpmiz.

- Âb-bâ, şavvâzlâr-ey! Yänâ xızmat körsätmâqçı ekänsizlâr-dâ! Yâlıqn äkäng bundân häm kättärâq bir unvânni közlâyâpti çämâsi!

İlgäri bunäqâ piçinglâr mengä unça tä'sir qılmäs edi. Mäclislärdä Yâlıqn äkämni işyâqmäslärgä ibrät qilib körsätib: “Âtäcânov qılğan işni negä bulâr qılâlmâydi? Nimä, bulärning qoli bittämi? Yâ äqli yärimtämi?”- deb qättıq tegädigän ädämlâr bolâr edi. Bundân älämi kelgän bâ'zi birâvlâr Yâlıqn äkämni ârqävârätdän: “Xızmat körsätyäpti!”, “Âbroning ketidän quvyäpti”, “Mukâfât üçün özini tâmdän täşläydi!” - deb kinâyä qılışâr edi. Bu kinâyälâr mening qulâğimgä çälinsä, işkâmgä boyi yetmägän tülki üzümni “puf sässıq” degänini esläb külâr edim.

Lekin hâzir köpçilik däm âläyâtgän dekabr âyidä biz ädirning taşını şäqirlätib, yer açib yürgänimiz mengä häm häddän ârtıq bir häräkätdek körinâr edi. Şuning üçün Färman moylâvning piçingı bu gäl mengä cüdä qättıq bätidi.

- Äkämning unvânigä häsäd qılsängiz siz häm cänigizni kâytib işläng! - deb moylâvi âqärib qalgän keksä ädämgä cüdä aççıq gäplâr äytdim.

Âğızdä men Yâlıqn äkämni yâqläsäm häm, içimdä undân räncib yürâr edim. Bir küni äkämning ortänçä oğlı yängi tärıx kitâbimning räsmini körämän deb, üç-tört vărăğını yirtib qoyibdi. Keyin beş yâşâr Şämsiyä fizika däftärimgä siyâh tökib yubârdi.

Bälälärgä köprüq ânäm qärâr edi. Kelin äyämning yüzidä yänâ cigärräng dağlâr päydä bolgän, qädäm âlişi âğırlaşgän. Bälälâr uning häm konspektlärigä tegädi, oqıtuvçilik qılışını yil säyin âğırlaştırädi. Lekin ânä hämmäsini kötärädi, köp närsälärni häzilgä burib, külgi bilân yengädi. Fäqät men täcäng bolämän. Äzlâr äkäning “ädäm bir tāmānlāmā ketişi keräk emäs” degän sözläri qäytä-qäytä esimgä tüşädi.

Yâlıqn äkäm bir tāmānlāmā ketäyâtgändäy bolädi-yü, lekin buni özigä äytälmäymän. Men uning rä'yigä qärşi gäpirib örgänmägänmän. Şuning üçün hämmäsini içimgä yutib yüräverdim.

“““““

Qış ötib, yänä yaz keldi. Mäktäbdä imtihānlārimiz tūgādi, ortāçā bāhālār bilān bolsā hām attestat āldim. Tāşkəntgā, universitetning fizika fakultetigā kerākli huccātlārni täyyārlāb qoydim.

Toqqızinçı sinfdä oqıydıgān Hālimā degān qız bulturdān beri közingā ālāvdāy körinār edi. Men ungā könglim bārligini āytālmās edim. Qız hām işq-muhābbāt toğrısıdā gāp açılsā, uyālib qāçib ketārdi. Fāqāt men universitetgā oqıışgā ketmāqçı bolāyātğānimni eşitgān künı Hālimā birdān özini yāqın ālib şivirlādi: “Kirsāngiz, meni hām yāningizgā çāqıring, bārāmān!”- dedi. Qızning mengā māyli bārligini uning şu sözlāridān sezgāndāy boldim.

Endi oqıışgā kirış men üçün Hālimā bilān tāpişışning hām yāgānā yoli bolib körinā başlādi.

Birāq Yālqın ākām bu yıl meni Tāşkəntgā yubārgisi kelmāgāndāy bolib gāpirārdi:

- Oqıışgā kirsāng xop-xop, lekin kirālmāsāng çātāq bolādi-dā. Undān körā bir-ikki yıl dālādā işlāb, staj ārttirib bārsāng dūrüst emāsmı?

- Ümrinning yārmi dālādā ötđi-kü.

- Māyli, bārsin, kirālmāsā hām hāvuri bāsilib kelādi,- dedi ānām.- Ārmān qılmāydıgān bolādi.

- Men Āzlār ākāmğā xāt yazib berāmān, tānişlāri bār, yol-yorıq körsātādi,- dedi kelin āyām.

Şundān keyin Yālqın ākām hām yān berđi.

- Bolmāsā ketgüningçā ğozāning suvigā qārāşib tur,- dedi.- Bu yıl suv bulturgidān hām āz. Cüdā qıynāb yubāryāpti.

- Xop,- deb men istār-istāmās ādirgā çıqđim.

Kün issıq. Suv bulturgidān āzu yer köpāygān. Yāngi açılğān on gekardā inlār, opqānlār cüdā köp ekān. Oqārıqdān egātğā yetib bārgünçā suvning bārākāsi uçib, cildirāb qālādi.

Yālqın ākām suvni qāndāy köpāytirişni oylāb, doppisini başıdā āylāntirib-āylāntirib qoyār edi. Şungā qārāgāndā, uning xāyāligā yāngi bir fıkr kelmāqdā edi.

Bir kün u maşinasini minib şähärgä tüşib ketdi-yü, yigirmä metrlik uzun brezent mätä älib keldi. Xältäçädä botinkaning ip ötkäzilädigän teşigigä qädälädigän pistonsimân närsälär häm bär edi.

Yälqın äkäm änämğä bu brezentni qändäy tikişni, pistonläрни qändäy ornätişni uzâq tüşüntirdi:

- Men radiodä eşitgänmân, bir âlim brezent şlangani oqâriq ornidä işlätsä bolädi, degän.

- Oşä âliming sengä bittäsini berä qälsä bolmäydimi?

- Men uni qäyâqdän tâpämân? Ârtıçäsi bärmi-yoqmi, kim bilädi. Undän körä, özimiz tikä qälämiz. İpini bäquvvät qiling, nasosdän suv bâsim bilän kelgändä yarılib ketmäydigän bolsin. Pistonni häm âltmiş santimetrğä bittä qädäysiz. Egätimizning âräsi şunäqä.

Änäm tikäyâtğän brezent şlanganing şakli tändirning yengçäsini eslätür edi. Änäm uni bir-ikki märtä qısqä qilib “yengçä” deb ätädi. Keyin Yälqın äkäm häm:

- “Yengçäni kötär! Yengçäni quvurgä ulä!”- deydigän boldi.

Oşä väqtlärdä yumşâq şlanga bilän gözä suğâriş Mirzäçöldä başlängänmidi, yoqmi, bilmäymân. Lekin Färgänä vâdiysidä bu işni birinçi bolib başlängän Yälqın äkäm boldi. Änäm tikkän yengçä suvni tecäş bilän birgä suvçining işini häm xıylä âsänläştirär edi. Suvçi âdätdä här egätning başidä oqâriqdän qulâq âçädi. Keyin uni suv urib ketmäydigän qilib kötärädi, çim bâsib yâki sâriq qâğâzdän qoyib, âqımni mărâmigä keltirädi. Biz endi bu mäydä işlärdän qutuldik. Pästän nasos âtib çıqârib beräyâtğän suv ârıqqä tüşädi. Ärıqning bir çetigä temir quvur qoygänmiz: yengçäning uçını quvurgä kiygizib, sim bilän bağläymiz. Suv quvurdän yengçägä ötädi. Oqâriq häm, qulâq häm keräk emäs. Här egätning başidä munçâqning közidäy piston-teşikçälärdän bittäsi turibdi. Suv şu pistonlärdän ipäk qätimçälärdäy âtilib çıqädi-yü, egätlärgä bir mărâmdä tärälib ketädi.

Yälqın äkäm oyläb tâpgän bu işni qoşni oblastdän kelgän ozärä tekşiriş brigadasi cüdä mäqtäb ketdi. Keyin oblast gazetasi äkämning bu işi häqıdä kättä mäsälä bâsib çıqardı.

Bu maqtåvlår mengå hām xuşyåqår edi-yü, lekin yengçåni bir pâykåldån ikkinçisigå kötårib ötkåziş kün säyin qıynlåşıb bårår edi. Brezent özi suvgå bökkåndån keyin åğırlåşıb ketår ekån. Buning üstigå bizgå åqıb kelådigån suv yåzdå hām cüdå låyqå bolådi. Botånå suvning låyqåsi ertådån-keçgåçå brezentgå otirå-otirå, uni zildåy åğırlåştrib yubårår ekån. Yålqın åkām mendån xıylå bāquvvåt bolså hām, qırq metrlik uzun yengçåning uçını yelkåsigå ålib, bāşqå pâykålgå südråb ötkåzåyåtgåndå bütün gāvåsı māyişib, boyın tāmirlåri bāşmāldāqdāy börtib çıqådi. Men kötårgānimdå-kü, tizzålårim bükilib, bårlıgım titråb, süyåklårimgāçå zirqıråb ketådi. Şu hålåtdå yengçåni ellik-åltmiş qådām cāygå südråb bårsām, nāfåsım tıqilib, ånçå vāqt özingå kelålmāymån. Yelkām hām yånib ketåyåtgåndāy bolådi.

Åftåb cizgıñāq qilib qızdiråyåtgån künlårning biridå peşingå yāqın quvurdån kelåyåtgån suv cüdå åzåyib qåldi.

- Pāstdāgi nāinsåflår yånå qulåqni åçgāngå oxşāydi!- dedi Yålqın åkām,- Tursun, sen yengçåni yuqårigi pâykålgå ötkåz, ungāçå men suvni toğrılåb kelāmån.

Yålqın åkām dālå şıypånidå turgån pāxtålik pufaykasini, brezent qolqåpi vā ötkir orågını ålib pāstgå tüşib ketdi.

U yeri qulåqning bāşidå bolgån, doppi tår kelgåndå Yålqın åkāmning suvini hām öz gozålårigå burib yubårådigån suvçilårgå qårşı bittå çårå oylåb tåpgån edi. Ådirning tågidå, årıq boylåridå sertikån yāvıvıy ciydålår, yāntåq vā kåråklår ösår edi. Yålqın åkām küning issıgıdå şu tikānlårdån quçāq-quçāq orib, oğrinçå åçilådigån qulåqlårgå eltib bāsår edi.

Goza suğårådigån ådåmlår hāmmåsi yålångāyāq yürådi. Bu tikānlårni ålib tåşlåb, qulåqni yånå åçış sårpāyçån ådāmğå åsån emås.

- Åğår kim qulåqni åçså tāvānigå kirgån tikåndån tåpāmån-ü, māsålåsini rāisning åldidå qoyāmån!- derdi Yålqın åkām qoşni brigadaning suvçilårigå.

Uning ülüşini roy-råst ålişgå heç kim cur'åt etålmås edi. Lekin közini şāmğålåt qilib qulåqni åçmāqçı bolgānlårgå tikån ånçå tosqmlik qılårdi. Ungāçå bizgå suv köprāq kelårdi.

Yålqın åkām oråqni yelkåsigå tåşlåb, yånå tikån orişgå ketgåndån keyin men yengçåning uçını quvurdån boşåtib åldim. Låyqåğå tolib çoyåndāy åğırlåşıb ketgån qırq

metrlik brezentni tekis cāydā südrāş hām bir sārī ekān. Yuqāridāgi pāykālimiz ānçā bālānd edi, südrāb bārāyātīb, hār beş metrdā bir toxtāb qālāmān. Āftāb tepādān ālāv pūrkāb turibdi. Qārā tergā bātīb ketdim. Āxiri yengçāni egātlārgā toğrīlāb, uçini yuqāridāgi quvurgā kiygizib bağlādim. Brezent puçāyīb yātībdi, hāli suv yetib kelgāni yoq. Kelsā ōzi āqāverār, dedimū dālā şiypanigā qārāb ketdim.

Yāmān çānqāgān ekānmān, ūstmā-üst ikki çinni kāsā suv içdim. Sāvuq suv ādāmni boşāştirādi. Şiypanning şābādā tegādigān sâyā tāmāni kōzimgā cūdā yāqimli kōrindi. “Boş qālsām tāyyārlānāmān” deb ūydān fizika-matematika dārsliklāri ni ālib kelib qoygān edim. Yālqın ākām pāstdān suv yāqālāb kelgünçā birpās yānbāşlāb kitāb oqıgim keldi. Sâyāgā şālçāni tōşāb, çōzildim.

Kitāb oqib yātīb uxlāb qālgānimni ōzim bilmāymān.

Bâyā men yengçāni südrāb ōtkāzāyātgānimdā maşinadā tikib ulāngān cāyi kättā āğırlikkā bārdāş berālmāy sotilib ketgān ekān. Āksigā ālib, yānā oşā cāyi qātlānib hām qālgān ekān. Yengçā puçāyīb yātgāndā men bungā e’tibār bermāgān ekānmān. Yālqın ākām pāstdān suvni kättā qilib çıqqāndān keyin yengçā suvgā tolib, qātlāngān cāyi şişib çıqādi. Çāki sotilib ketgān ulāq cāyidān suv ātilib ketādi-yū, birpāsdā üç-tört egātni suv yuvib, ğozālārnıng tāmiri āçilib qālādi.

Men Yālqın ākāmning:

- Tursun, qāyāqqā yoq bolding, Tursun?! - degān hāyqırığıdān çōçib uyğāndim.

Kōzimni uqālāb çāpib bārsām, Yālqın ākām yengçā ulāngān quvurni bekitib, suvni nārīgi oqārıqqā toğrīlāyāpti. Pāykālning etāgidā - suv köllāb turgān cāydā ğozālārnıng fāqāt uçı kōrinādi, xālās. Buyāqdā tāmiri āçilib qālgān yūzlāb ğozālār... Men esānkirāb qālib:

- Nimā boldi ōzi, nimā boldi? - debmān.

Yālqın ākām mening uxlāb qālgānimni bir qārāşdā sezdi. Lāy qollāri ni suvdā çāyişni hām unutib mengā yāqınlāşdi.

- Men bu suvni yāqālāb kelgünçā cigārim qān bolib ketdi-kū, şortumşuq! Sen hām māyāqni rāsvā qilib qāndāy uxlāb yātāsān?

- Men kitāb oqıymān deb kōzim ketibdi. İmtihāngā tāyyārlānyāpmān.

- E, endi bəri bir ketämän deb, hälitdän cänining rähätini közläb qäldingmi, şortumşuq?!

Hâzir uning bärliğıdän ğazäb äräläş näfrät yâğılib turgängä oxşardı, “Cänining rähätini közläyäpsän” degäni mänä şu ädirdä başdän keçirgän hämmä mäşäqqätlärimni, Färmän brigadirning kinâyäläriniyü Äzlär äkäning gäplärini birdän esimgä tüşirdi. Könglimdä toplänib yürgän muräkkäb tuyğulär qozğalıb ketdi.

- Rähätdän gäpirmäng, Yälqın äkä! - dedim. - Bu çoyän içäkni südräyverib yelkälärim yäğır bolib ketdi! Qışdä hämmä däm älgändä häm taş terib, yer tekislädim! Ädämlär piçing qılıb külib yüribdi. Unvân äldingiz, maşına äldingiz. Yänä nimä keräk? Üydä därs täyyärläy desäm bäläläringiz tinçlik bermäydi. Bu nimä degän gäp? Orden-medal kämraq bolsä bolär! Munça endi...

Yälqın äkäm mendän bundäy gäp çıqışını heç kütmägän bolsä keräk, bir lähzä täxtä bolib qätib turdi. Keyin yüzini-yüzimgä yäqın keltirdi-dä, äläv çäqnäyätgän közlärini közlärimgä qädäb, vucudi titrüb sorädi:

- İye, vey, men häli bu işläрни unvân üçün qılğän ekänmänmi? Maşına üçün-ä? Bälälärni häm medal alış üçün köpäytiräyätgän ekänmän-dä? Ä?!

- Hä, bolmäsä negä körpängizgä qäräb äyäq...

Gäpimni äxırığä yetküzälmädim. Yälqın äkämning häli läyi qurımägän pāncäsi cäğimgä şundäy zärb bilän urildiki, üç-tört qädäm närigä uçib ketdim...

11

Ärädän bir äyçä vāqt ötdi. Tün yärmidän äqqändä studentlär yätäqxänäsining törtinçi qävätidä ensiz sim karavotni ğçırlätib uxläyälmäy yätgänimdä äkämning şäpätisi yänä bir esimgä tüşdi. Xäfäçilik häm qoşä kelädi degänläri rāst ekän. Häyätning keyingi zärbäsi mengä bu şäpätidän yüz çändän ağır tuyulmaqda edi.

Yäqındäginä universitetning fizika-matematika fakultetigä huccät tāpşirib, imtihān vārāqäsi älgän edim. Surätim yāpıştirilgän şu vārāqägä qäräb, kanikulgä ketgän studentlärning yätäqxänäsidadän cāy berişgän edi.

Oquv korpuslarining içi-täşi ğıc-ğıc adam. Konkurs kättä. Här oringä beş-ältitädän ärizä tüşgän. Kömäkkä kelgän ätä-änälär, qarındaş-uruğlar behisâb. Lekin hämmä cäydä qollarigä qızıl lättä bağlagän nävbätçilər turibdi, begänä adamni içkärigä kiritişmäydi.

Men esä imtihân vərəqäsini körsätib, istägän cäyimgä bemälâl kirib-çıqämän, endi dâim şundäy bolädi, deb umidlänämän.

Birâq keçädän âldingi küni yâzmädän yıqılıb çıqqänlärning royxätini e'läñ qılışgändä birdän Tursun Ätâcânov häm çıqıb qâldi.

Men ävväl işänmädim toğrı Äzlär äkäning âldigä bârdim..

- Mäktäbdä matematikadän dâim “beş” âlär edim,- dedim,- Oqıtuvçımız “sen matematikadän men bilgänçä biläsän” deb mäqtär edi.

Ertäsi küni Äzlär äkä universitetgä keldi. Täniş dämlälärning yârdämi bilän bir ämälläb içkärigä kirdi-yü, qäbul komissiyasining sekretarigä ärz qıldı:

- Ängläşmävçilik bolgängä oxşäydi. Biz häm institutdä âliy matematika oqıgänmiz. İlâci bolsä Ätâcânov Tursunning yâzmä işini tâpib kelib bering. Özimiz bir köräylik.

Sekretar qız imtihân vərəqämni âlib içkärigä kirib ketdi-yü, äñçädän keyin yâzmä işimni kötärib çıqdı. Qızıl qälâm tekkän cäyläri közimgä qanlı yärädäy dâhşätli körindi. Bu yärälär bittä-ikkitä emäs.

- Ondän ârtıq xatâ,- dedi Äzlär äkä başını çäyqäb.- Hämmäsi toğrı körsätilgän. Mullä Tursun, matematika oqıtuvçingiz siz bilgänçä bilsä, äyb oşä ädämdä. Bundän täşqäri, siz qışın-yâzin dälädä işläb, dürüst bilim âlâlmägänsiz.

Endi bu gäplärning mengä nimä kerägi bâr? Sekretar qız huccätlärimni tâpib çıqdı-yü:

- Keyin âvârä bolib yürmäñ,- deb qolimgä qäytärib berdi.

İmtihân vərəqäsini esä âlib qâldi. Endi ming yälinsäm häm qoligä qızıl lättä bağlagän nävbätçilər meni ikkinçi imtihângä kiritişmäydi.

Yâtâqxânädä häm bugün songgi märtä tünäyäpmän. Ertäläb ketişim keräk. Lekin qäyâqqä?

Xäyälimdä mening yıqılıb çıqqänimni bilmäydiğän, “negä şundäy boldi?” deb sorämäydiğän, tanış-bilişlär yoq bir cây izläymän.

Keçä Äzlär äkä:

- Älbättä biznikigä keling,- deb täyinläb ketgän edi. - Özim sizgä Tâşkentdän yaxşı bir iş tâpib berämän. Pravangiz bâr, maşına häydäysiz. Biznikidä turäsiz. Sâkkiz sâât işläb kelib, qâlgän vâqtdä mutâlää qıläsiz. Häftädä ikki kün boşsiz. Täyyärlänäsiz. Endigi yil, älbättä, kiräsiz.

Ävväl bu gäplär mengä mä’qul gäpdek tuyuldi. Tinç, âsudä kvartira. Bir keçä râhät qilib yâtgänim esimdän çıqqän emäs. Lekin o vâqtdä men maşınaning bagajnigini sâvgä-sälâmgä toldirib kelgän hurmätli mehmân edim. Könglim tinç, özim hâtircäm edim. Hâzirgi ruhiy äzâblärning nimäligini bilmäs edim. Çarçasäm qâtib uxlârdim.

Endi-çi? Küräşdä yıqılıb, boynimni qısib bârsäm, Dilnâzxânning öziyü âtä-ânäsi mengä şorlik bir sıgındığä qärägändäy qärämäydimi? Buning äzâbini qändäy kötärämän? Cismâniy mäşâqqâtlärdän körä ruhiy qıynâqlär qänçälik yâmân bolışını men endi bilmâqdä edim.

Qışlâqqä qäytib bârsäm, Hälimägä qändäy ropärä bolışimni oyläymän. Men oqışgä kirib, keyin uning oqışığä yârdäm bermâqçı edim. Endi bârib, “uddäsidadn çıqalmädim” deyişgä yüzim qändäy çidäydi?

Yoq, heç kim meni tanımaydiğän, dil yärämni tirnämäydiğän bir cây tâpişim keräk. Bâлки Tâşkentning özidä yâtâqxânä berib işlätädigän qurılış yâ zavod tâpilär. Bolmäsä Qârşı dâştimi yâ undän nârirâkmi, qäyer bolsä hâm ketämän. Lekin qışlâqqä qäytib bârmäymän.

Ertäläb şu oy bilän çämädänimni yığıştırdim-ü, hâmxânälär bilän xâyrläşib, törtinçi qävâtdän pâstgä tüşdim. Köçä eşigidän çıqsäm, ropärämdä - gazeta sâtädigän kioskaning âldidä - kökiş bir “Volga” turibdi. Nomeri Ändicänniki. Orındıgığä qâplängän toq-qızıl ğılâfını hâm tanıgändäy boldim. Yüräğim “şığ” etib ketdi. Maşına Yâlcın äkämniki! Lekin içidä âdämi yoq.

Äläzäräk bolib âtrâfimgä qärädim. Nâtäniş âdämlär yüribdi. Bu maşınani kim minib kelgän? Maşına oğrilärigä xâyâlim ketdi. Hâr qälây, özim köp häydägän qädrdân maşına. Yânidän ketälmäy äylänib yüräverdim.

Bir vâqt çetki pod'yezdning eşigidän Yâlcın âkâm çıqıb keldi. Şu âhvâldâ men uning közigâ körinişni istâmâs edim. Burilib, tramvay bekätigâ şâşildim. Lekin ketimdän Yâlcın âkâm:

- Tursun, toxtâ, men seni qıdırib yüribmân! - dedi.

Âvâzi âllâneçuk häyâcânli. Birân gâp bolgânmi? Men toxtâdim. Lekin câyimdän cilmây serrâyib turâverdim. Yâlcın âkâm ropârâmgâ kelib toxtâdi, yüzimgâ tikilib, pâst tâvuş bilân:

- Hâli hâm âräzmisân? - dedi. - Ägâr xâfâ bolsäng, mäyli, qâsdingni âl. Sen hâm bir şâpâti ur! Ğıng desâm âdâm emâsmân! Yâmân gâplârni âytib âdâmning dilini yârlägândân urgân hâm yâxşı!

Yâlcın âkâm mengâ yüzini tutib, âstâydil:

- Ur, mäyli, häqıngni âl! - degândâ buning nimâsidir beğubâr bâlâligimizni eslâtdi-yü, könglim birdân yumşâdi.

Ungâ qolimni tutib:

- Keling, ävvâl körışâylik, - dedim. Yâlcın âkâm quvânib ketib, men bilân ikki qollâb körışdi. Negâ çâmâdân kötârib yürgänimni sorâmâdi hâm. Vâqeâni Äzlâr âkâdân eşitgân ekân. Cücünçâ kitelining çöntâgidân maşınaning kâlitini âlib, bagajnikni açdi. Çâmâdânni qoydim. Keyin âldingi eşiklârni açdi-dâ:

- Häydäysânmi? - dedi. Men uning kâftidâgi kâlitgâ bir qârâdimü baş çâyqâdim. - Mäyli, özim häydäymân. Otir, seni hâzir bir câygâ âlib bârâmân.

Eski Covâdâ toxtâb, bâzârdân ıssıq nân bilân bir şişâ bankadâ qâymaq âldik. Yâlcın âkâm Tâşkentning Komsomol kölini yâxşı körâr edi, şâhârgâ tüşgândâ şu yerdâ toxtâb, kölning yân dârvâzasidâ otirâdigân qârâvul bilân tâniş bolib âlgân edi. Maşınani içkâri kirgizib, sâyâ câygâ qoydi-dâ:

- Qâni, yür, - deb meni kölning ortâsidâgi ârâlgâ başlâb keldi. Hâli vâqt ertâ bolgâni üçün ârâldâgi âşxânâning âvqâtlâri pişmâgân ekân. Yâlcın âkâm âşpâzdân bittâ çây dâmlâb berişni iltimâs qıldı.

Äkä-ükâ qâymaqqa ıssıq nânni bâtirib yeb, uzuq-yuluq gâplâşâmis. Äräzlâşib yârâşgân pâytdâ bolâdigân ılıqlikkâ hâli unutilmâgân dilsiyâhlik dâm-bâdâm ârâläşib

turadi. Bıyā Yālın ākām, “dilni yāräläydiğān yāmān gāp äytgāndān körā bir şāpāti urgān yāxşı”, degāni xāyālimdān nāri ketmäydi. Ädirdä men äytgān gāplār uning dilini yārälägānini, hāli bu yārā tüzälmägānini, lekin mening başımgā iş tüşgānini eşitib dārrāv yetib kelgānini sezgānim sārı onğäysizlānāmān.

Çāy keldi. Men çāyni qāytārib, Yālın ākāmğā bir piyālā uzātdim. Şundā u yüzimgā tikilib turib:

- Äkā Äzlār, mengā hāmmāsini äytib berdi,- dedi.- Ägār huccätlāringni başqā birār institutğā tāpşirāmān desāng, yür, mäyli, men qolimdān kelgān yārdāmni berāy.

- Yoq, endi vāqt ötdi.

- Qışlāqqā qāytmāymān degān ekānsān. Rāstmi?

- Qāysi yüz bilān qāytāmān?

Yālın ākām başidān doppisini ālib käftigā bir qāqdi. Keyin uning ästārigā oyçān tikilib turib:

- Bilāmān, mäydāngā kirib yıqilib çıqışdān yāmāni yoq,- dedi,- Lekin ādāmning zorligi fāqāt yıqıtgāndā emās, yıqılğāndā hām bilinādi. Zāif ādām bir yıqılsā sāpālgā oxşāb çil-çil sinādi. Zor ādām yıqılsā hām yerdān küç ālib, pişib ornidān turādi. Nāzārimdā, sen hām endi pişāyātğāngā oxşāysān.

Yālın ākām bu gāp bilān meni hām göyā zorlār qātārigā qoşib, könglimni kōtārmāqçı bolāyātğānini sezdim. Lekin men bugün keçāsi uxlāy ālmāy yātğānimdā könglimğā kelgān āğır oylārni undān yāşirgim kelmādi.

- Mening könglimdā hām bir nārsālār çil-çil sindi, Yālın ākā. Endi şuning sinıqlārini içimdān çıqārib tāşlāy ālmāy, qıynālib yüribmān.

Yālın ākām doppisini başıgā kiyib, bir āylāntirib qoydi-dā, mendān sorādi:

- Köp qāvātli üylārning içigā qoyilādigān liftlārni körgānsān-ā?

- Hā. Nimāydi?

- Şu deymān... bir xıl yāşlār üçün āliy māktab hām ānā oşā liftğā oxşāb körinsā kerāk-dā. Zināpāyālārdān beşinçi-āltınçı qāvātğā piyādā kōtārilāy desā cāni kāyiydi, vāqti ketādi. Keyin özini liftğā urādi. “Bir kirib ālsām, hāyātning eng bālānd qāvātlārigā lift

därräv “şığ” etkäzib çıqarıb qoyadı” deb oylaşadı. Lekin liftdəgi cây hisâblik, hämmä birdän kirâlmäydi. Ğıc-ğıc topâlân. Birini biri itärgän, näri surgän. Liftgä kirâlmäy qâlsä, xuddi baxtidän äcrägändäy mâtâm tutädi.

Yâlcın äkämning songgi gäpi mengä tegib ketdi.

- Endi, özimiz kirâlmägänimiz üçün “puf sässıq” deymiz-dä. Oşâ lift keräk ekänki, çıqarışıptı.

- Ming keräk bolgändä häm,- dedi Yâlcın äkäm qızışıb,- lift bilän çıqqändä oninçi yâki yigirmänçi qävätgä çıqäsän. Lekin tığning çoqqısıgä liftä çıqâlmäysän. Çöntägingdä diploming bolgäni bilän yelkängdä qänätning bolmäsä, pârvâzgä yärämäysän.

- İlmü fändän qänât bağläb uçâyâtgänlärgä nimä deysiz?

- Ulär häm ilm âlgändän keyin mehnät qilib yürüb qänätini yâzgän. E, âğäyni, bu yerdägi yâşlär liftning bärüb kelişini kütib, nävbätdä tıqılışib turgän päytdä sen öz küçing, öz mehnätning bilän ulär közlägändän häm bäländräq cäylärgä çıqıb bäräsän!

Yâlcın äkämning bu gäpläridän meni qışlaqqä qäytärib âlib ketmäqçi ekänini päyqädim-ü:

- Yänä mehnät deysiz,- dedim,- Ädäm dunyâgä fäqät mehnät qılış üçün kelädimi?

Ädirdä urışgänimizdä äytgän gäplärim Yâlcın äkämning esigä tüşdi, çämäsi, bîrpäs xâmuş otirdi. Cimlikdä köl suvining qırğâqqä urilib çilpillägäni, uzâqdä süzib yürgän katerning şavqını eşitildi. Qol äträfläridägi serqätnäv köçälär dârxätlär ârtıdän körinmäsä häm, muttäsîl guvillägän qudrätli tâvuş biz otırgän cäygä kelib turärdi.

- Bizning uruğımızdä mehnätdän qâçädigän sâyäpârvärlär yoq edi,- deb Yâlcın äkäm mengä sinävçän köz bilän tikilib:- Sen... häligidäqä qilib ketgäningdän keyin men cüdä yâmân boldim.

- Men häm... bā'zi gäplärni oylämäy gäpirgänimni keyin sezdim.

- Qäysi gäplärni?

- Mukâfât... medal... maşına... Siz unäqä mäydä ädämlärdän emäsligingizni heç kim bilmägändä häm men bilämän.

- Adamlar külib yuribdi ham deding.
- Ha, osha Farman brigadirga oxshaganlarning pichingini aytuvdim-da.
- Bunaqa pichinglar nega senga qattiq tegadigan bolib qaldi?
- Nega? Shu... nuqul mehnat, mehnat, mehnat deyverib, bir tamamlama ketib qaldik chamasi-da.
- Aka Azlarning gapi-kü bu! Sen endi oshaning yolidan yurmachimisän?
- Men o'zimning mustaqil yolimni tapmachiman.
- Qayerdan tapasan? Toshkentdanmi? Azlar akaning uyida turib-a?
- Azlar aka meni uyiga taklif qilgani rast. Lekin men... undan faqat o'zinga yaqqan narsani organchiman.
- Xoş, uning nimasi senga yaqqadi?
- Yashashni bilishi. Mehnatiga yarasha madaniy dam alishi. Rahat korişi.
- Yalqin akam tagidagi stulni keskin arqaga surib, menga sal uzraqrdan qaradi.
- Ha, durust. Sen ham hamma narsaning magzini oz aqling bilan chaqadigan kattä yigit bolib qalibsän. Achigini aytsam, men buni endi sezyapman. Keç payqabman!.. Ab-ba! Aka Azlarning yashashi yaqqadi degin?.. Men ham bugun keçasi oshalarnikida tunadim. Haqiqatan, canining rahatini biladigan adamlar. Törtta kattä adamga bitta bala. "Kamalaga men qarayman", "Yoq, men komaklashaman" deb talashadi. Bala qaysisiga sal qavagini achib qarasä, oshanisi xursand. Hammasining birdan-bir avunchagi shu bala. Tirik qogirchaq. "Bu balani xudbin qilib qoyyapmiz" deb oylashmaydi. Faqat rahat qilib yashasa bas. Yalgiz bala ham ularning rahati uchun, ham avunişi uchun kerak.
- Lekin... madaniy yashashlariga tan berish kerak-da!
- E, madaniyat ham ular uchun qashga qoyiladigan bir osma, comrakdagi issiq suvga oxshagan bir qulaylik! Ichlarini achib, chiraq yaqib qarasang, faqat "o'zim bolay", "o'zim yashab qalay" degan narsa chiqadi, xalas. Men mana shu Toshkentda chinakam madaniyatli adamlarni korganman. Bizning terim mashinamizni yaratgan konstruktorlar, chigitning "Tashkent" navlarini tapgan alimlar... Men shularning qanday islashini bilaman. Ular "xalq bolsin" deydi, "camiyat bolsin" deydi. Hamma uchun can kuydiradi. O'zini unutib qoyadi.

- Negä ädäm özini unutişi keräk? “Xälq bolsın” degän ädäm “özim häm boläy” desä nimäsi yamân?

- “Nimä bolsäm häm, xälq bilän birgä boläy”, desä cüdä yaxşı. Lekin Äzlär äkängä xälq desäng burnini ciyirädi.

- Bäländpärwáz gäplärdän toygändir-dä.

- Toğrı, bäländpärwáz gäp bär. Lekin xälq üçün, partiya äytgän işni bəcəriş üçün özini fidâ qilib işläyätgän ädämlär häm bär, sen şuni bilib qoy! Kölmäk suv äqalmäydi. Äqsä birpäsdä qurib tāmām bolädi. Şuning üçün kölmäkning suvi özidän ärtmäydi. Äsmändägi äftäbdä yiltillab, şäbädädä cimir-cimir qilib turäverädi. Keyin sengä oxşagänlärgä kölmäkning suvi tınıq, özi cüdä çiräyli körinädi. Täğdän äqıb kelädigän säylärning suvidä qum-pum, läyqä-pâyqä bolsä yäqmäydi. Lekin säy - äqmäsä turälmäydi. Äldini tossäng qırğāğıdän täşib çıqädi. Säy - suvini hämişä özidän ärttirib, dälä-däştgä berädi. Kölmäk qurigändän keyin ornidä äq dāğ qälädi. Säy - ötgän cäyini äbäd qilib ketädi!

Yälqın äkäm mening yänä birär närsä deb e’tiräz qılışimni kütgändäy yüzimgä tikilib cim qaldı. Lekin men bu gäplärgä qarşı nimä deyişni bilmäs edim.

- Sen säbäbçi bolding, men şu bir äydän beri negä dunyāgä kelgänim, nimägä bunçalik qattıq mehnät qılāyätgänim häqidä cüdä köp oyländim. Özini äyämäy mehnät qılış bizgä ätä-bäbälärimizdän meräs qalgän bir ädät bolsä keräk. Äxır şu vadiylärimizdä kökärib turgän här bittä dāräxt, här bir tüp ösimlik peşänä teri bilän binä bolgän-kü! Yäzdä bütün xälq bir äygınä mehnät qılmäy äyāğını uzätib yätsin-çi, şu kökärib turgän dälälärdän nimä qälärkin! Ğäyrät-şicäät hämmä xälqdä häm bär. Lekin bizning päxtä däläläridägi mehnät!.. Misäl üçün, Xıtäydä häm päxtä cüdä muhim ekin ekän. Xıtây xälqı häm mehnätsevär deb tänilgän. Lekin hâzir birginä Özbekistânning özi bütün Xıtây yetiştiräyätgän päxtädän köpraq päxtä beryäpti. Hâlbuki, Xıtâyning ähâlisi Özbekistânnikidän yetmiş bäräbär köp! Moskvadän kelgän bir muxbir keçä men bilän suhbätläşib otirib: “Men özbekläarning päxtä däläsidadägi cäsärätigä qâyilmän,- deydi.- Sizlär mämläkätimiz üçün äfsänäviy zor bāyliklär yärätib beryäpsizlär. Cähân bazaridä bir kilo päxtägä bir pud buğdāy berädi. Demäk, Özbekistânning beş million tonna päxtäsi beş milliard pud buğdāygä teng kelädi. Beş milliard pud-ä! Qärdāş Qāzāğıstān bir milliard pud dän bergändä hämmämiz qänçalik qâyıl bolgän edik!..”

- Gäpingiz toğrı, Yalqın äkä! Lekin bu... maddiy báylik bilän birgä ädämğä mänäviy báylik hám keräk ekän-dä. Mänä, men, oqışım keräk bolgän päytlärdä hám nuqul päxtädä işlädim. Bilimim säyáz bolib qalgän ekän. Mäydängä tüşib musäbäqäläşgändä yıqıldım! Mäğlub boldım! Ädämning içki dünyası hám báy bolmasä, mänä şunäqä päytdä iligi boş kelib, nuqul yutqızäverär ekän! Mengä hâzir änä şunisi äläm qılyäpti!

Yalqın äkäm doppisini başidä äyläntirib:

- Lekin bu gäpingdä cân bär! - dedi. - Här tokisdä bir nuqsân. İkkävimizdä bilim äzligi râst! Lekin, mänä, oninçini bitirdik... Men bu yıl institutning sirtqısıgä kirmäqçimän. Seni hám kiritib qoyämän, ükä. Ğäm yemä! Böri ädirdä qılgän yäxşi işlärimizni eslä! Ädirning etäigä ikkävimiz ekkän şaftälilär, älmälär esingdä bärmi?

- Asfalt yolning boyimi?

- Hä, yol hám ädir äbäd bolgändän keyin qurildi. Hâzir yoldän ötgän ädämlär oşa därextlärning säyäsidadä otirib däm älädi, äncir şaftälidän üzib yeydi. Şundä biri bolmasä biri: “Ekkäninggä rähmät!” deydimi, yoqmi!

Yalqın äkäm tolib ketgän könglini mengä xuddi sirdaş dostigä açgändäy açib gäpiräyätgänidän tä’sirlänib ketdim.

- Deyişgä deydikü-yä...

- Men üçün eng kättä rähät änä şu! Bu dünyädä bizdän nimä qälädi? Kimdän qänäqä meräs qälsä, ümrining mänäsi änä şu bolädi!

- Mendän keyin dünyâni suv bäsä hám işim yoq deydigänlär-çi? Ulärdän heç närsä qälmäydi-kü.

- Qälädi! Ulär xudbinlik, rähätpärästlik mikroblärini bāqıb, urçitädi, meräs qilib qäldirädi. Ädäm istäsä hám, istämäsä hám, özidän keyin nimädir qäldirädi. Äxır här bir kişi atä-änäsidadän, xälqıdän, vätänidän cüdä köp närsäni meräs älädi-kü! Nuqul iste’mälni bilädigän ädäm şu meräsni kemirib yätib, bäräkäsini uçırädi. Bundäylär xälqını äldingä emäs, ärqägä tärtädi. Lekin yärätuvçi ädäm älgän meräsini köpäytirib, bāyitib ketädi. Xälq dāim mänä şunäqä fidākārlärning küçi bilän äldingä bārädi. E, äğäyni, özingni ming

puf-puflab ävaylägäning bilän bu ümr bäri bir ötädi. Lekin kimdän ät qälädi-yü, kimdän däd! Gäp änä şundä!

Men Yälqın äkämdän bunäqä gäplärni birinçi märtä eşitişim. U hälitdän ümrining äxırını köräyätgängä, özidän qändäy meräs qalışını oyläyätgängä oxşab gäpirgänidän gäläti bolib ketdim. Yengilraq mävu qıdırib:

- Maşınadä kim bilän keldingiz? - dedim.

Yälqın äkäm mengä “gäpim yetib barmädi-yü!” degändäy äfsusläñib qärädi. Piyäläsining tägidä qalgän quyqanı yergä sepib täşlädi.

- Çäydän quy! - deb piyäläsini tutdı. Piyäläni qolidän älib, bir çäyib täşläb, tınıq kök çäydän quyib uzätim. Yälqın äkäm piyäläni äldi-yü, stolning üstigä qoyib sorädi: - Xoş, gäpning poskälläsi - Äzlär äkäñnikidä qalmäqçimisän?

- Yoq.

Yälqın äkäm birdän yengil tartib:

- Şunäqämi? - dedi.

- Sıgındi bolib nimä qılämän?

- Mänä bu gäping oğıl bäläning gäpi! - dedi Yälqın äkäm mämnuniyät bilän. - Äzlär äkä kim bolibdiki, sen uning üyidä sıgındi bolib yaşäysän! Äxır sen unäqä ädämlärdän bäländ turışing keräk!

- Lekin häzir mening unçalik bäländ ketädigän ähvälüm yoq, Yälqın äkä!

- Negä? Sen bilän ädirdä açgän yerlärimizning kösägi räsä tirälib qaldı. Qırq tsentnerdän äşşä keräk. Tört qätärlik terim maşınası çıqıbdı. Bittäsini mengä berişdi. Keçä özim zavoddän minib çıqıb, üsti açıq platforma-vagongä yükläb yubardım. Ägär istäsäng... özim remont qilib sızläb qoygän bulturğı maşınamni sengä berärdim-dä.

Men Yälqın äkämning terim maşınasıgä häväs bilän qärägän päytlärimni eslädim. Lekin uni ädirdä häydaş... Umumän, qışlâqqä qäytib barişgä köñglim yoq edi.

- Men oşä Böri ädirdän häm cüdä bezgänmän,- dedim. - Tört qätärlik maşınagä tekis päykäl bolsä ekän...

Yälqın äkämning qoli yänä doppisigä bardı.

- Nimäsini äytäsän, ağäyni. Men şu kelişdä Mirzäçöldän ötib keldim. Ho, Cåbir Taşbekov bår edi-kü. Özimizdä işlägän. Oşä hâzir Mirzäçöldä yängi sovxozlär qurâyâtgän başqärmägä işgä ötibdi. Äyläntirib räsä körsättdi. Här kartalärki, bittäsi yetmiş-säksän gektar kelädi. Maşına yäyräb işläydi. Tsement lotok - nâvdän tınıq suv âqıb turibdi. Ot öçiruvçılärning yoğän şlangasigä oxşägän uzun şlangalär. Uning âldidä bizning yengçälär ip eşälmäydi. Suv şişädäy tınıq, şlangagä läyqä otirmäydi, yengil. Körib cüdä häväsım keldi-dä! Cåbir Taşbekov häm: “Şu yergä keling, birgä çöl quvämiz”, deb köp täklif qıldı.

Men bu yängilikkä beıxtıyår qızıqıyb:

- Qäläy, bårädigän boldingizmi? - dedim.

- Häli bir qārārgä kelgānim yoq...

Yālqın ākām gāvđāsini ārqāgä täşläb, stolning çetigä qolini tirädi.

- Lekin Mirzäçöldä hikmät köp ekän,- dedi. - Közimning âldidän ketmäyāpti-dä? Texnikaning zorini ānä oşä yerdä kördim. Qāçānlärdän beri oylāb, ilācini tāpālmāy yürgän cüdä köp nārsāni oşä yerdä āmālgä āşirişim mumkin ekän-ü, lekin...

- Ädirni közingiz qıymāyāptimi?

- Ädir häm, kindik qāni tāmğän yer häm... Äilä, bālā-çāqā... Sengä āsān. Sältsän, bedānägä oxşāb, qāyergä bārsāng “pitbildıq” deb ketāverāsän.

Men bugün keçäsi bilän uxlāy ālmāy oylāb çıqqān nārsälārimni esläb āğır tin âldim.

- Xoş, Mirzäçölgä bārsām birgä bārārmiding? - dedi Yālqın ākām.

- Men hāzirçä... Taşkentdä qālmāqçımān, Yālqın ākā. Qurilişgä işgä kirāmān. Yātāqxānā berişār ekän...

- Qışlāqdä sen zārurrāqsän, tüşünāsänmi şuni?

- Bu yerlärgä häm işläydigän ādām cüdä kerāk ekän. Qārāng, hämmä cāydä işgä täklif qilädigän e’lānlär āsilib turibdi.

- Şähärdä mązä qilib yürāmān deysän-dä, ä? Häftädä ikki kün dām āliş... Teatrlär, qızlär...

- Kütübxānālār,- deb ākāmning sözini boldim.- Boş vāqtimning hāmmāsini kitābgā bermāqçimān. İligimni sāl toldirib, endigi yil yānā māydāngā tūşāmān.

- Ādirdān nāliysān!.. Mendān hām cüdā bezgāngā oxşāysān-ā?

- Men hāzir özimdān nārāzimān, Yālcın ākā. Lāllāyib yūrgān ekānmān. Bāşim bārib devārgā urilgāndā kōzim āçildi! Men hāzir kimmān? Nimā degān ādāmmān?

- Sen mexanizatorsān! Şuni unutmā! Zāngāri kemādā pāxtā terā ālāsān, traktor, maşina hāydāy ālāsān. Bu āzmi?

- Siz mengā kōp nārsāni örgātdingiz. Buni men unutmāymān, Yālcın ākā. Lekin men bu dunyādān öz yolimni qıdirib tāpmāqçimān. Şuning üçün...

Yālcın ākām sāätigā qārādi-yü:

- Bu gāp hāzir tūgāmāydiğāngā oxşāydi,- deb ornidān turdi.- Keçqurun bāfurcā gāplāşārmiz.

12

Ārālning köprigidān ötib, kōl sāhiligā qāytib çıqqānimizdā plajdā yārimyālāngāç çōmiluvçilār kōpāyib qālgān edi. Qāyıqlārdā eşkāk eşib sūzib yūrgān ādāmlār mening hāvāsिमni keltirdi.

- Yālcın ākā, biz hām qāyıqdā bir sūzsāk-çi,- dedim.

Yālcın ākām sāätigā qārādi:

- Vāqt yoq-dā. Men hāzir Nāvāiy teatrigā bārişim kerāk.

Çāşgāh bolmāsdān teatrdā nimā qılādi, desām, bugün oşā yerdā ilgār mexanizatorlārning respublika kengāşi āçilār ekān.

Maşinaning āldigā kelgānimizdā Yālcın ākām:

- Pravang yāningdāmi? - deb qāldi.

- Çāmādāndā. Nimāydi?

Yālcın ākām maşinasining kāliti mengā uzātđi:

- Mā. Men teatrdā tūşib qālāmān.

Näzariyâmdä, äkäm kälitgä qoşib başqä cüdä äziz bir närsäni häm mengä işâñib tãpşirdi. Yâşimizdä färq kättä bolgäni üçün biz häligäçä bir-birimizning könglimizni yäxşi bilmäs ekänmiz.

Men şofyorlik guvâhnâmâmni çämädândän âlib çöntägingä sâldimü rulgä otirdim. Maşinani äñçädän beri häydämägänim üçün häyacânlanämän. Tezlikni kämäytirib, köçäning ong tãmânidän ehtiyât bilän yürüb bärämän.

Yâlqın äkäm oygä çömib cim otiribdi. Fäqät teatrning âldidä maşinadän tüşâyâtib:

- Bugün keräkli ädämlärning hämmäsini körsäm keräk,- dedi, - Gäp kelib qâlsä Mirzäçölñi äytämän. Hâzirâq kättälärning âldidän bir ötib qoyämän.

Şundän sezdimki, Yâlqın äkäm yol boyi mening: “Mirzäçölgä bärädigän boldingizmi?” degän gäpim häqıdä oyläyib kelgän.

- Buni nimä qıläy, äkä? - deb ungä maşinani körsätdim.

- İstäsäng maşinadä äyläniş qilib tãmâşä qıl. Sâät âltılârdä mänä şu yergä kelib tursäng bolädi.

- Xop!

Şähär äylänib Nāvâiy köçäsigä çıqdim. Keçä tãmâşä-pâmâşä könglimgä sıgmäs edi, iştähäsi yoqâlgän bemârgä oxşardim. Hâzir “Vätän” kinoteatrining âldidän ötäyâtib birdän yängi filmni körgim kelib qâldi. Urbanskiy oynäydigän “Musäffâ âsmân” degän film qoyilâyâtgän ekän.

Maşinani sâyärâq câygä qoyib, eşiklärini berkitdim. Filmni köräyâtib men özim häm âsmânning eng musäffâ cäyläridä yürgändäy boldim. Kinodän ruhim kötarilib çıqdim. Keyin “Ğäläbä” ormân parkigä bärüb, tüşlik qıldim.

Qäyergä barmäyin, Yâlqın äkäm bilän gäpläşgän gäplärimiz xâyâlimdän täkrâr-täkrâr ötärdi. Bir könglim, “Äkäng kelib qâlmägändä hâzir qäy ähvâldä yürär eding!” - deb quvânärdi. Bir könglim esä, “Äkäng ertägä ketädi, bir özing qâlib, şundäy kättä şähärdä qändäy kün köräsän!”- deb iztirâb çekärdi. “Yâki häli häm äkängning sözini yerdä qâldirmäy, qışlâqqä ketävergäning mä’qulmi? Yoq, küräşdä yıqilib, dümimni qısıb barmäymän! Tâşkentdä işgä kirib, birinçi âylikni âlgändän song ânämğä sâvgä-sâlâm âlib bärämän...” Oşändä Hälimä uçrâb qâlsä, Tâşkentdä işgä kirgänimni äytämän... “Endigi

yil sen bitirib bārsāng, birgā kirāmiz, ungāçā seni kütāmān”, deymān. Bu gāp ungā yāqışı mumkin.

Şu oy bilān sāt āltıdā teatrning āldıgā keldim. Yālqın ākām yārim sāt keçikib çıqdı. Hārāktlāri tez, közlāri çāqnāgān. Yānidā doppi kiygān üçtā yigit bār. Bittāsi kökrāgıgā āltın yulduz tāqqān. Hāmmāsi maşınagā çıqışdı.

- Cāngābgā hāydā, - dedi Yālqın ākām. - Oşā yerdā āş bolāyātgān ekān. Bir otirişāmiz.

Puşkin parkıgā yetib bārgunimizçā, ākāmning hāmrahārlāri kengāş hāqıdā gāplāşib ketişdı.

- Āmmā, Yālqıncān, siz gāpni bāplādingiz, - dedi yulduz tāqqān yigit. – “Gektaridān qırq tsentner berāmān, tōrt qātārlik maşınadā beş yüz tonna terāmān”, degāningızdā prezidiumdāgilār birinçi bolib qārsāk çālib yubārdi.

- Āgār şu āytgānlāringizni qılsāngiz, siz hām mānā bu yulduzdān bittāsini kökrākkā tāqāsiz-dā! - dedi ikkinçi yigit.

- Gāp yulduzdā emās, - deb e’tirāz qıldı Yālqın ākām. - Dostlār tāqsā biz tāqqāndāy süyāverāmiz.

Parkning toridāgi çāyxānādā āş pişāyātgāndā men özimçā oylāndim: “Yālqın ākām mācburiyātıni bunçālik kättā ālgān bolsā, endi uni bācārmāgünçā qışlāğımızdān bāşqā yāqqā ketālmāydi. Köldā Mirzāçöl hāqıdā āytgān gāplāri nimā boldi?”

Āşni yeb, Hāmzā teatrigā kirdik. Şükür Burhānov “Mirzā Uluğbek”ni şundāy berilib oynādiki, bāşqā hāmmā nārsā esimizdān çıqıb ketdi. Yālqın ākāmning ortāqlāri mehmānxānāgā eltib qoydik-dā, kelin āyāmning āmākisinikgā yol āldik.

- Hāvlidā yātāmiz-ü, āzāndā turib cōnāymiz, - dedi Yālqın ākām.

- Mirzāçöl nimā boldi?

- E, āytmaqçı, gāplāşdim! Ho, bultur ādirimizgā Mārķāzkomdān bārgān motābār kişi esingdāmi?

- Hā, bu yil oşā kişining yārdāmi bilān kanaldān suv ālādıgān boldik-kü.

- Änä şu kişi kengäşning tänäffusidä meni körüb qalıb, köpçilikning içidän qoli bilän imläb qilib çäqirib aldı. Därräv bārib körışdim, kanaldän terişimizni ālib bergāni üçün minnätärçiligimizni äytđim. Keyin, hāl-āhvāl sorāgāndā keçā Mirzäçöl ārqāli ötib kelgānimni gāpirdim. U kişi könglimdāgini sezgāndek bolib külimsirādi-yü, “ādir sizgā tārlik qılmäyāptimi?” deb sorādi. “Hāzirçā mäyli-yü, lekin kelgüsi yillārdän Mirzäçölgä oxşāgān kengräq cāy bolmäsä sıgmāymız”, dedim. Ertālāb sengä äytgān gāplārimni äytib berdim. U kişi qolini ārqāsīgā qilib, bāşini irgāb, gāpimni mä’qullāb eşitdi-yü, keyin yāni-verigā qārādi. Bir çetdā obkomimizning sekretari turgān ekān. Meni uning āldigā bāşlāb bārđi: “Ātācānovgā bu yıl yāxşırāq yārdām berāylik, ālgān mācburiyātini bācārsin, - dedi, - Keyin, āgār yıl bāşidän Mirzäçölgä ketāmān desā, cāvāb berārsız”. Obkom sekretari yoq deyālmādi. “Mäyli, Mirzäçöl hām begānā cāy emäs, özimizniki”, dedi.

Men quvānib ketdim:

- Äyāmni köndirādigān yoli endi tāpilibdi, Yālqın ākā, “Mirzäçölgä kättālārnıng tāklifi bilän bāryāpmān”, desāngiz ānām “yoq” demāydi.

- Äyām bilän Munirāni köndirārmān-ā, - dedi Yālqın ākā, - lekin seni qāndāy qilib köndirāy, şuni äyt mengā!

- Meni hām Mirzäçölgä bāşlāb bārmāqçimisiz?

- Hā.

- Ungāçā hāli bir yıl bār-kü. Siz ävvāl ādirdāgi pāxtālārnı terib tāpşirişingiz kerāk.

- Nāhātki sen bu işdā mengā yārdām bermāsāng?

Bir lāhzālik āğır cimlikdän song pāst tāvuş bilän:

- Yālqın ākā, men hāzir qışlāqqā qāytā ālmāymān, - dedim. - Sizdän iltimās, rāzilik bering, men şu yerdā qalıb, özimni bir sināb körāy.

- Sināymān deb bāttār çātāq bolāsān!

- Çātāğimni hām özim toğrılāşgā örgānişim kerāk. Qāçāngāçā sizning qānātingiz āstidā cöcā bolib yūrāmān?

- Āb-bā, xorāz-ey! - dedi Yālqın ākām nārāzi tāvuş bilän.

Bu årädä mänzilgä yetib bårdik. Maşınani dârvâxânägä kiritib qoyib, özimiz hâvlidägi çârpâyädä yâtdik.

Yâlcın äkä meni sâhâr pällä uyğâtıdı. Turib, bet-qol yuvgânimçä äkâm maşınaning uyâq-buyâğını körib, hâvlidân köçägä häydäb çıkdı. Bir piyâlädän çây içib, mezbânlâr bilân xâyrlaşdıq. Şundä Yâlcın äkâm maşınaning kâlitini yänä mengä tutdı.

- Âl, dâvâanning tägigäçä sen häydäy qâl!

Men indämäy kâlitni uning qolidân âldimü bagajnikni açdı.

- Râhmät! - deb kâlitni äkämğä qäytärib berdim. - Men işgä ornâşgândän keyin bârämän!

Yâlcın äkâm heç närsä demädi. Älläneçük mä'yus bolib maşınagä otirdi-dä, yâlgız cönâb ketdi.

13

Men xâyâlimdä “undâq qılâdurmân, bundâq qılâdurmân” deb kättä recâlâr tüzib yürüb, armiya yâşidä ekânimni unutgân ekânmän. Tâşkentdä ikki âyçä yâşâb, qurılışning samosval maşinasidä beton, ğışt, qum tâşışgä endi sâl örgängân künlärimdä hârbiygä çâqırıldım. Fâläkning gârdişi bilân Kavkaz tāmānlärgä bārib, Abxaziyadägi motorlāşgān hārbīy qısmldān biridä xızmāt qıldım. Hārbīy intizām, kazarma, tāğ yollāridä āğır zāmbārāklār tirkālgān maşınalārni häydāş - buning hāmmāsi bāşqā bir ālām edi. Lekin oşā ālāmdä hām men Yâlcın äkāmni, uning işlāriyü gāplārini oylāb yürārdım. Uning bā'zi fıkrlārigä qoşilmāy, içimdä bāhslāşib yürādigān pāytim hām bolārdı. Tāğlārning bālāndligi uzāqdān körinādi, degānlāridek, äkā-ükä ikkāvimizning ārāmizdān ötgān gāplārning mānāsi hām yāngi ālāmdä mengä tolıqrāq yetib bārāyātgāndāy bolārdı.

Deyārli hār küni Qārā dengiz boylārigä, Soçi, Pitsundä kurortlārigä közim tüşādi. Bir tāmān ormānzār tāğ. Vādiylārdä apelsinzārlār, limonzārlār qışın-yāzin köm-kök bolib turādi, mevālāri bārglārining ārāsidadä quyāş pārchālārigä oxşāb yāl-yāl yānādi. Ormānzār vā ekinzārlār üstigä yāz boyi ilıq yāmğırlār yāğıb turādi. Heç qānāqā ārıq, heç qānāqā egāt, heç qāndāy suğāriş tāşvişlāri yoq. Hāmmā ekinlārni, dāv-dārāxtlārni yil boyi āsmān özi qāndirib suğārādi. Kurortgä kelgān behisāb ādāmlār yāyrāb dām ālādi, dengizdä çömilādi, āftābdä sātātlāb bādānini tāblāydi. Dengiz hām, ormān hām, tāğlār hām, qırğāqlār hām fāqāt rāhāt-fārāğāt üçün yārātilgāndāy...

Men buning hëmmäsini özimizning Färğänä vädıysigä qıyâsläymän. Bizdä hëm quyâş zärrälärigä yoğrilğän äcâyib mevälär cüdä köp, gözäl säylär, säyâ-sälqın bağlär, ärçazârlär bär. Lekin äriq qäzib, egät älib suğarmäsä heç närsä ösmäydiğän bepâyân dälälärimizdä yıl boyi mehnät şunçälik qäynäydi, yerning här bir pärçäsi şunçälik köp çäpilädi, häydälädi, dâri vä oğıtlär bilän yergä şunçälik köp işlâv berilädiki, päykällärimiz huddi kättä zavodlärning serhäräkät, älâvli tsexlärigä oxşäydi - bu tsexlärning häräkätlärib turgän konveyerläridän päxtä, pillä, mevä, dän vä başqä mädđiy bâyliklär däryädäy tinimsiz äqib çıqıb, bütün mämläkätgä tärqäydi. Yälqın äkäm hëm huddi özi toxtâvsız işlâv berädigän dälälärgä oxşäb yıl boyi tinim bilmäydi. U özi käbi xätunining hëm häddän ärtiq bänd bolışigä ädätlängän - Munirä kelin äyäm mäktäbdä oqıtuvçilik qılışidän täşqäri yäqındä ältınçı färzändning änäsi bolğän...

Men hâzir ulärning häyätigä göyâ Kavkaz tağlärı äşä qärär edim-ü, ulärgä Täşkəntdä vä bu yerlärdä körgänlärimni sälištirär edim... Äğär äkäm xätini bilän Täşkəntdäy kättä şähärdä bir-ikki yıl yäşägänidä edi, lăäqäl Soçi kurortläridä üç-tört märtä däm älib ketgändä edi, hâzir päyqämäyätgän närsälärini sezgän, fähmlägän bolärdi. Şuning üçün men üygä yâzgän xätlärimgä äkämni kelin äyäm bilän birgä qışdä bolsä hëm Soçigä kelib däm älib ketişgä räsä undädim. Bir väqtlär Äzlär äkäning turmuşini körib “äh-väh” qılğänim endi mengä külgili tuyulışini, huzur-hälâvätü mädäniy däm älişning eng zorini endi bu yerlärgä kelib körgänimni äytib, äkämnläri qızıqtirişgä bär küçim bilän häräkät qıldim.

Lekin Yälqın äkämdän cävâb kelmädi. Uning ornigä kelin äyäm xät yâzibdi:

“Ä, Tursuncân, qäniydi bir äyginä bärib däm älsäk! - debdi, - Lekin heç ilâci yoq. Ältınçı färzändimiz Şerbek “säriq” käsälgä çälindi. Şu bilän ändärmänmän. Yälqın äkängiz kättälärgä bergän vä’dälärining üstidän çıqıb Mirzäçölgä bärib işläyäptilär. Üç yüz gektar yängi yer açibdilär. Üylär qurilib bitgünçä biz şu yerdä yäşäb turämiz. Yâzdä köçsäk keräk. Çigit ekiş başlängändän beri kelğänläri yoq. Gözälärining bir qısmını dol urgän emiş, deb eşitdim. Râstmi, yolğänmi, bilmäymän. Bu yerdä Yälqın äkämni bulturği kättä işlärı üçün Mehnät Qährämänligigä tävsiyä etişgän edi. Keräkli qäğäzlärini toldirib bergän edilär. “Lăäqäl şuning bir näticäsini küting, bu yılçä qışlâqdä işläng”, dedik. “Vä’dä bergänmän”, deb unämädilär. U kişining sözidän qäytmäsligini biläsiz-kü”.

Men Qārā dengiz boyidā turib, minglāb kilometr nāridā, Mirzāçöldā ğozā kultivatsiya qılāyātğān Yālqın ākāmni kōz āldimgā keltirāmān.

Keyin bildim: ekkān ğozāsining ānçasini dol urib ketğāni rāst ekān. Māy āyining bāşidā buzıp qāytādān ekilğān ğozālār cüdā sekin rivācgā kirādi. Yālqın ākām bilān birğā işlāyātğān yigit-yālānglārning yārmī “endi bu yerdān iş çıqmāydi” deb, yāzning bāşidāyāq ketib qālādi. Qālgānlārining hār birigā yigirmā-ottiz gektardān yer toğrı kelādi. Buni “Universal”dā kultivatsiya qilib, otını öldirib çıqış üçün tång sāhārdān keçāsi yulduz çıqqunçā traktordān tüşmāslık kerāk.

Men Abxaziyaning kāftdāy tekis asfalt yollāridān hārbiy maşinani hāydāb bārāyātğānimdā açıq derāzādān yüzimgā sārīn tāğ hāvāsi urilādi. Şundā “Universal” kabinasidā cāzirāmā ıssıqdā otirğān Yālqın ākāmni oylāymān. Traktorning amortizatsiyasi yoq, egātlār tekis emās, ādām kūni boyi silkingāni-silkingān. Keçāsi şiypāndā yātişādi. Pāşşā çāqīb uyqu bermāydi. Yālqın ākām ornidān turib, şiypānning ārqā tāmānidāgi çirāqni yāqādi. U yerdā qāğāz qāplār tāxlāb qoyılğān. İçidā oğıt. Ertādān bāşlāb ğozālārgā oğıt beriş kerāk. Yālqın ākām qāğāz qāplārni uşlāb körādi. Tāşdāy qāttıq. İçidā oğıt bāsilib-bāsilib qātib qālgān.

Uni qāğāz qāpdān ālib, māydālāb ezā bāşlāydi. Şundāy qılmāsā, oğıt bir cāygā kōp tüşib qālib, ğozāni küydirib yubārişi mumkin.

Tün āllāmāhāl bolğāndā oğıtıni ezib tāyyārlāydi. Sāhārgi şābādādā pāşşālār yoqālādi. Yālqın ākām birpās mizğīb ālādi-yü, tång bozārgāndā yānā hāmmādān āldin turādi.

Tinimsiz pārvāriş bilān keç ekilğān ğozālār hām gülgā kirādi. Lekin sārātān ıssıqlāri āvcigā çıqqān sārī hāvā dim bolib, pāşşā kōpāyādi.

Yāqındā ekilğān dārāxtlār sāyā bermāydi. Çöl ıssığı ādāmni cizğınāq qilib tāşlāğudāy bolādi. Şu ıssıqdā kūni boyi egātmā-egāt yürīb ğozā suğāriş kerāk. Buning üstigā pāşşā yüzni hām, qolni hām, suv suğāriş üçün yālāng-āyoq yürgānlārning bāldirini hām çāqāverib yārā qilib yubārādi. Yālqın ākām bilān birğā çölgā kelgānlār bittā-ikkitādān ketib-ketib, āxıyri bir kün üç yüz gektar yerdā uning yālğız özi qālādi. Uzun şlangalārdān egātlārgā suv tārāb, ğozāni suğārib, āzıqlāntirib yūrādi.

Mirzäçölning läyi äyâqqä säqıçdäy yâpışadı. Suv kölläb nämi köpâyib ketgän câylär esä bätqâqqä oxşab âdâmni âyâğıdän pästgä tärtädi. İlgäri zâmânlärdä Mirzäçöldä paxtä ekkän dehqânlär bätqâqqä bätib ketmäslük üçün bellärigä täxtä bağläb suv suğârär ekânlär.

Yâłqın äkäm suvgä bökib âğırläşib ketgän uzun şlangani päykälning suv barmägän câylärigä südräb ötäyâtgändä tizzäsığaçä lâygä bätib ketädi. Keyin bätqâqlıkdän bir ämälläb çıqädi-dä, yänä şlangani südräydi.

Şu päyt däläsining närigi çetidän ötgän kättä yoldä bir-ikkitä yengil maşına körinädi. Äldindä yängi markalı âq “Volga”, ârqädä “Gazik”.

Sirdäryâ obkomining sekretari dälä äylänib yürgän ekän.

Maşinalär Yâłqın äkämning ropärisigä kelgändä toxtäydi. “Gazik”dän sovxoz direktori çıqıb, Yâłqın äkämni çağırädi.

Yüzläri päşşägä tälängän, hämmäyâğı lây Yâłqın äkäm yälängâyâq yol boyigä çıqädi.

İlgäri uni Mirzäçölgä täklif qılğän obkom sekretari endi ähvâlidän xäbär âlgäni kelgän ekän. Körişib-soräşgänläridän keyin obkom sekretari:

- Brigadangizning ä'zâläri qäni? - deydi.

- Meni bälägärdän qilib qoyıb... Äncängä ketvârişdi.

Yâłqın äkäm vâqeäni bir-bir äytib berädi. Uning şu ähvâldä häm özini yoqâtmäsdän, nâlimäsdän vâzmin gäpirgäni obkom sekretarigä tä'sir qılädi.

- Ändicân obkomigä xät yâzıb bersäm, qâçgänlärni qäytärib âlib kelä âläsizmi?

- Obkom yârdäm bersä... älbättä... lekin bu yerdä... suğâriş...

Obkom sekretari sovxoz direktori bilän gäpläşib, Yâłqın äkämning däläsığä hâzirçä ikkitä yâxşı suvçini birkitib qoyışni täyinläydi. Oşä künläri äkämning maşinası ğıldirägidän yağläri âqıb, buzilib yâtğän ekän. Sovxoz direktori ungä “Gazik” maşinasini berädi. Sirdäryâ obkomining sekretari Ändicân obkomining sekretarigä xät yâzıb, Ätâcânovgä yârdäm berişini soräydi, uning işi Märkäziy Komitetni häm qızıqtirişini, äğär mäsälä yuqârilärgä çıqıb bârsä, ändicânlıklärning şänigä yâxşı bolmäsligini uqtirädi.

Yalqın akam osha küniyaq direktorning “Gazik” mashinasida Andicanga conaydi. Mashinaning radiopriyomniki bar ekan. Sofyor - yashgina tatär yigit - radioni qoyib, songgi axbaratdan keyin boladigan kontsertni kutä baslaydi. Häli Yangiyergä yetganlari yoq. Äträf biydäy dälä. Sofyorning xayali mashinada-yü, közi yoldä.

Radiodä özbek tilidä axbarät berilaytgan ekan. Birdän Yalqın akam soforyga:

- Toxtät! Toxtät! - deb qaladi.

Sofyor qarasa, Yalqın akamning yüzi bortib, qizarib ketgan. “Bu adamga nimä boldi? Tutqanagi tutdimi?” deb oylaydi-yü, mashinasini darrav toxtatadi.

Yalqın akam mashinaga sıgmayatganday bolib, esikni yulqib açadi-yü, pastga tüşadi. Mashinaning radiosi hamän sözläb turibdi. Undän endi rus tilidä axbarät eşitalä baslaydi. Paxtäcilikni mexanizatsiyalashtirishda, yangi yerlar açishda, yüksäk hasil alishda erishgan ülkän yutuqlari üçün Yalqın Atacanovga SSSR Aliy Soveti maxsus farmän bilän Sotsialistik Mehnät Qahrämäni unvanini bergäni aytilganda sofyor gap nimädaligini fahmlaydi-yü, mashinadan sakrab tüşadi. Yalqın akamning közlaridan yas çiqib ketadi. Sofyor uni quçaqlab öpadi. U sofyorini quçaqlab aylantiradi.

Yoldä bashqa heç kim yoq. Äträf tep-tekis, cim-cit çöl. Axbarät tugagach, mashinaning radiosi baländ avaz bilän oyun bayatini berä baslaydi. Yalqın akam bilän sofyor ikkalasi mashinaning atrafida qollarini yayib, barmaqclarini qarsillatib, oyun tüşishadi.

Keyin Andicanga barsalar, xushabar allaqachän hammayappaqqa tarqalgän. Üydä akam qoy soyib, bütün qışlaqqa aş beradi.

Mirzäçöldän qaçib kelgan brigada äzalärining bäzi birlari Yalqın akamni tabriklagäni kelishadi. “Obkomga bizni aytmay qoya qaling, özimiz qaytamiz”, deyishadi.

Üyimizdä bolaytgan bu xursändçiliklärni men xuddi Kavkaz tağlari aşä körüb turganday bolär edim. Çünki Yalqın akamning Mehnät Qahrämäni bolganini Moskva radiosi ham bergän, men buni keçqurun härbiy mäsquıldän keyin qizil burçakkä bargänimdä säl çälaraq eşitgan edim. Yazgi lagerning çadirida men bilän yänmä-yän yatadigan ryazanlik rus ortağım bir vaqt “Izvestiya” gazetasini kötarib kelib qaldi. Gazetada Yalqın akamning surati ham cıqqän ekan.

- Familiyasi Atacanov, surati ham sengä oxşaydi, kiming boladi? - deb qaldi. Men:

- Tuğışgän äkäm bolädi, - deyişim bilän Arxip:

- Bälälär, çapinglär, Tursunni hâzir râqsgä tüşirämiz! - deb qıçqırdı.

Birpäsä ätrâfimizni soldat ortâqlârim orâb âlişdi. Men gazetani Arxipning qolidän âlmâqçı bolib qol çözgän edim:

- Bermäymän, ävväl bir râqs qıl! - dedi. - Hä, qäni, ässä, ässä!

Men hâmqvânçim içimgä sıgmây:

- Ässä! Äs-sä! - deb lezginkagä tüşib ketdim.

Keyin ätrâfdän täbrik yağılâ başlädi. Bir päyt vzvod komandirimiz hâmqkelib qol berib qâldi:

- Qährâmânning ükâsi bolibsän, täbrikläymiz, Ätâcânov! Şu munâsâbat bilän sengä uvolnitelniy âlib berämän. İstäsäng, ertägä Ritsa köligä bârib oynâb kel.

- Minnâtdârmän, ortâq leytenant! Sovet İttifâqığa xızmat qılâmän! - deb gâpimning âxırini dârrâv hârbıy ustavgä toğrılâdim.

Könglim tâğdây ösib, cüdä gälâti bolib ketdim. “Äldingdän âqqân suvning qâdri yoq” degänläridây, men äkâmning yânidâ yürgänimdâ uning qâdrini unçâ yaxşı bilmâgän ekânmän. Uning şuhrâti Özbekistândan çıqıb, Qârâ dengiz boylârigaçâ kelädi, deb heç oylâmâgânim râst. Endi äkâm tufâyli soldat ortâqlârimdän izzât-ikrâm körgânim meni quvântırış bilän birgä xıylâ oylântirib hâmqqoydi. Äkâm bilän bolgân bâhslârdâ men hâli hâmqözimni hâmqdeb bilârdim. “Äxır uruş vâqti emâski, âdâm özini cängdâ qurbân qılsâ, - derdim men içimdâ. - Bütün câmiyât tinç mehnâtning râhât-fârâğâtini körib yâşâyâpti. Äkâm hâmqşundây qılışı kerâk-dâ. Negâ u özining şâxsiy hâyâtini unutib qoyışı kerâk? Câmiyât hâyâti âlâhidâ âdâmlârning şâxsiy hâyâtlâridân târkib tâpmâydımi? Dârâxtning hârbir butâğidâ, hârbir şâxının eng uçidâ hâmqyâprâq kökârmäsâ, gül âçilmäsâ, biz bundây dârâxtni “güllâb-yâşnâb turıbdı” deyâlmâyemiz-kü. Bizning hârbirimizni câmiyât dârâxtining bir butâğı yâki bir yâprâğı desâk, şâxsiy hâyâtlârimizning güllâb-yâşnâşı bütün câmiyâtning güllâb-yâşnâgânini körsâtädigân eng zor dâliil emâsmi? Yâlıqn äkâm özini heç âyâmây işläp, mânâ şu tâmânini hisâbgâ âlmâyâpti, - derdim men özimçâ fâylâsüflük qılıb: - Lekin men bu dunyâning râhâtini hâmqkörmâqçimân. Bâлки armıyadân keyin mânâ şu dengiz boylâridâ işläb qâlârmân?”

Songgi niyät bundän bir-ikki ay äldin kurort başqarmäsida işläydiğän bir ädäm bilän tanışib, bardi-keldi qılä başlägänimdän keyin päydä bolgän edi.

Platon Zaxaroviç degän ortä yaşär bu ädämning “Volga” maşınası bär ekän, uning yâzlik çarbâğı biz xızmat qılädigän qısmgä yâqın bir cäydä ekän.

Däm âliş künlärining biridä komandirning cävâb qâğâzini çöntäkkä sâlib Soçigä ketâyâtgän edim, Platon Zaxaroviç:

- Ey, soldat, beri kel! - deb çaqırıp qâldi. - Seni u küni maşına häydäb ötgäningdä körgän edim. Soçigä baryäpsänmi? Men maşınadä seni birgä âlib ketämän. Fäqät motorning yağını älmäştirişgä yârdämläşgin.

Garajning mäxsus çuquri üstidä turgän maşına Yâlcın äkämning GAZ - 21 “Volga”sidän edi. Men bu maşınagä köpdän beri qol urmäy äncä sağingän edim. Şuning üçün maykaçän bolib çuqurgä tüşdim. Motorning tägidägi yağ tıqınını buräb açdim vä çeläk tutdim. Motordän âqıp tüşâyâtgän eski mây häddän täşqäri suyuq. Buning üstigä undän benzin hidi kelädi. Men häyrän bolib, maşınaning egäsidän sorädim:

- Motorgä qänäqä mây quygän edingiz?

- Özinikidän. AS - säkkiz.

- Oxşämäydi-kü.

- Bilmädim, mây nasosi işdän çıqqänmi? Motordä mây bâsimi cüdä päst bolädi.

- Qänçä?

- Nolgä yâqın. Maşına yâxşi tärtmäy qâlädi. Här häftädä mâyini älmäştirişgä toğrı kelädi. Quyuq mây ikki kün ötmäy suyulib ketädi. Bu ketişdä motordän äyirilämänmi deb qorqämän.

- Ustägä körsätmädingizmi?

- E, körsätmägän ustäm qâlmädi. Săbăbini heç kim bilälmäyăpti. “Motorni açib köring”, deyişdi. Häli endi ottiz ming yürgän yängi motor-ä! Açdirişgä măcbur boldim. Bir motorçi ustă ikki yârdämçisi bilän küni boyi unnăb, motorni başqä aşqâl-dăşqâllărdän äcrätib, yeçib âlişdi. Açib körişsă, heç qändäy äyb yoq. Fäqät mây nasosining temir qâlpâğı ornidän köçib qâlgän ekän.

Men bu maşinani yaxşı bilär edim:

- E, gäp undä emäs! - dedim.

- Ustä häm “bekâr açgän ekänmiz” dedi. Yänä ikki kün âvârä bolib motorni câyigä qoydi. Ältmiş som nâqd tolädim. Yängidän mây quyib, motorni yândirdim. Oşä yerdä turgändä bâsim ikki atmosferagä çıqdi. “Tuzäldimikin?” deb häydäb çıqib ketdim. Kün ıssıq edi. Şähärdä bir saatça äylänib yürüb, bir vâqt qârsäm, bâsim yänä nolgä tüşib qalıbdı. Şunça âvârägärçilik, şunça pul hämmäsi bekâr ketdi!

Men motordän çeläkkä tüşgän eski mâyni yänä hidläb kördim. Benzin hidi.

- Maşinaning benzin yeyişi qänäqä?

- Normadän cüdä bäländ. İlgäri bir bak benzin tört yüz ellik-beş yüz kilometrgä yetär edi. Bâsim tüşib ketgändän beri üç yüz ellikkä zorğä yetädi.

- Bolmäsä, äyb benzin nasosidä bolışı keräk!

- Benzin nasosi taşqäridä-kü. Uning motorgä nimä älâqäsi bâr?

- Benzin nasosi häm motor häräkätgä keltirädi-kü. Uning karter bilän bağlänişgän bir “şaxça”si bâr.

- Yoğ-e! Şunça slesarlär körışdi. Ägär kartergä benzin tüşäversä motor älläqäçän pärtläb, yänib ketmäsmidi?

- Şaşmäng, slesarlär bilmäsligi mumkin. Bunäqä närsä cüdä kämdän-käm bolädi. Buni fäqät täcribäli şofyorlär bilışı mumkin.

- Sen oşä täcribäli şofyorläränmisän, soldat? - deb küldi Platon Zaxaroviç. - Qoy, sen häm meni âvârä qılmä! Mâyini älmäştirib beräqâl!

- Lekin men xuddi şunäqä hâdisäni äkämning “Volga”sidä körgänmän, - dedim. - Benzin nasosning “diafragma” deb ätälädigän pârdäsi teşilsä şunäqä bolärkän.

- Çindänmi? Qäni, bolmäsä benzin nasosini âlib köräylik.

İkkävläşib benzin nasosini câyidän âldik. Uning içini açib körışgä Platon Zaxaroviçning säbri çidämädi. Bagajnigidän yängi benzin nasosini âldi-dä:

- Qäni, mänä buni qoyib köräylik-çi! - dedi.

Yängi benzin nasosini ornätib, motorning mäyini häm yängiläb, maşınani yürgizdik.

- Mänä, bäsım ikki yärimgä çıqdı! - dedim men.

- E, häli şaşmä, säl närigä bārgändä tüşib ketişi heç gāp emäs!

Yuvinib, kiyinib, maşınadä yolgä çıqdık. Bäländlikkä kōtāriläyātğanımızdä motor tez qızib, suvi säksän dārācāgä kōtāridi. Motorning bāsımı hāmān ikkidä turibdi. Yänä birpäs yürdik. Suv säksän beş, lekin bäsım hāmān ikki. Maşına tüzālgānigä Platon Zaxaroviç endi işāndi-yü:

- Qāyilmän sengä, soldat! - dedi. - Şunçā ustālār urinib tāpālmāgān “dārd”ni sen topding-ä! Sengä buni ertārāq kōrsātsām bolār ekān. Qānçā pullārim bekār ketdi-yä! Āb-bā! Bu xızmāting üçün men sengä bir litr “özidän” quyib bersām häm āz!

- Xızmātdä içiş mumkin emäs.

- Undäy bolsä, mä, sengä mukāfāt...

Platon Zaxaroviç çōntāgidän qızıl on somlik ālib, qolimgä tutqızā başlādi. Lekin men ālmādim.

- Bolmäsä āyt, nimä bilān xursānd bolsāng, men şuni qılāy!

- Men ākāmning mänä şunāqā “Volga”sini köp häydāgānmän... Āgār rulni birpāsgä bersāngiz, şu bās.

- E, mārhmāt!..

Men rulgä otirib, “Volga”ni dengiz boyidän Pitsundagä qārāb häydāb ketdim. Āgır hārbiy maşinalārdän keyin kiyikdäy yügürük “Volga”ni häydāş ādāmning zāvqını keltirārdi. Burilişlār vā bäländgä çıqıb-tüşişlārdä maşınani xuddi Yālqın ākām örgātgāndäy yengil vā çirāyli idārā etä ālgānimni sezib rāhātlānāmān. Platon Zaxaroviç häm:

- Maşınani oyınçāqdäy erkin häydāysān-ä, qāyil! - deb māqtāb qoydı.

Şu kündän başlāb Platon Zaxaroviç bilān yāqın tāniş bolib qāldık. Ārādān bir hāftāçā ötgāndän keyin yänä dāçāsining āldidä uçrāşgān edik:

- Tursun, sen maşinalärning professori ekänsän! - dedi. - Benzin häm käm ketädigän bolib qıldı. Oşä ähväldä älti äy yürgänmän-ä. Hisäbläb qäräsäm: şu älti äydä diafragmaning teşigidän kartergä sirqıb çıqıb bekâr ketgän benzin ikki yâz litrdän ärtiq. Pärtläb, yänib ketmägänimgä häyränmän!

- Keräksiz suyuqlikni buğläntirib çıqärib yubärädigän quvurçä bâr-dä, - dedim men. - Özi bu maşına cüdä mähkäm qilib işlängän.

- Här qänçä mähkäm bolgändä häm, bir kün emäs-bir kün motordän äyirilärdim. Sen meni bir bälädän qutqärding. Maşına häydäşgä häm cüdä ustä ekänsän. Yâş bolä turib buning hämmäsini qändäy örgängänsän?

- Äkämdän örgängänmän. Texnikaning professori deb änä oşä kişini äytsängiz ärziydi.

Platon Zaxaroviç mening bu gäpimni kämtärlikdän deb bildi-yü, hurmäti yänä bir dәрäcä äşib:

- Qäni, bizning däçägä kir, - dedi.

Boş päytim edi. Kirib, keçki ävqätни birgä qıldik. Mezbân meni qırq yäşlärdägi xâtını vä texnikumdä oqıydıgän qızı bilän täniştirdi. Gäp äräsidä:

- Sengä bu dengiz boyläri yâqädimi, yoqmi? - deb soräb qıldı.

- Cüdä yâqädi.

- Undäy bolsä armiyadän keyin şu yerdä qäl. Sengä oxşägän yäxşi şofyorlär bizgä cüdä keräk. Ustäliging häm iş berädi. Men özim seni birärtä sanatoriygä şofyor qilib işgä cäyläb qoyämän. Bälki ekskursiya avtobusini häydärsän. Ägär cüdä istäsäng, başqärmädägi yengil maşinalärdän bittäsini berişimiz häm mumkin.

Men cävâb tãpãlmäy oylänib qãldim.

- Yä üyingni sağınıäpsänmi? - dedi Platon Zaxaroviç. - Üylängänmisän?

Men külib baş çäyqädim.

- Bälki yurtıngdä yäxşi körgän qızıng bärdir? Bolsä uni häm çäqır, kelsin, iş tãpib berämiz.

Ehtimāl Platon Zaxaroviç özining beğäräzligini körsätiş üçün vä qızı toğrisidä birän fikrgä bärşimni istämägänligi üçün şundäy degändir. Men iç-içimdän ungä ilq bir hurmät sezdim-ü, täklifläri toğrisidä ästâydil oyläb körişgä söz berdim.

Men här zämändä Hälimädän xät älib turär edim. U häm Täşkəntgä bärrib, oqışgä kirälmäy qäydgänini, ätä-änäläri bir tabelçigä ergä bermäqçi bolışgänini, lekin Hälimä bungä könmäy, Färgänägä bälälär bağçäsigä muräbbiyälär täyyärläydidigän älti aylık kursgä ketgänini bilärdim. U mening armiyadän qäytişimni kütib şundäy qılğanini sezgändän beri bu qızgä bolgän mehrim yänä bir dərəcə äşib yürärdi. Men ungä bolgän qäynäq tuyğularimni Qärä dengiz vä Kavkaz tağläriining zor tä'riflärigä qoşib yazib yubärdim. "Ägär ikkävimiz bir qärärgä kelsäk, sen häm şu yerlärgä kelib işläşing, yäşäşing mumkin, Hälimä. Bälälär bağçäsining tärbiyäçiläri hämmä cäydä keräk!.." Hälimäning yäşidägi qäysi qız Qärä dengiz boylärini, Kavkaz tağläriini körişni istämäydi deysiz! U mengä yazgän xätidä ägär iläcini täpsä ävväl bir kelib körib ketmäqçi ekänini äytibdi.

Mänä şu yäzişmäläarning üstigä birdän äkämning Mehnät Qährämäni bolgänligi häqidä xäbär keldi-yü, men armiyadägi ortaqlärimning közi äldidä qährämänning ükəsi bolib, qızgın täbriklär eşitdim, könglimdä bexäsdän iftixär tuyğusi uyğandı. Lekin şu zähäti: "Sen özing bu iftixärgä, bu täbrikkä qänçälik munäsibsän?" degän säväl könglimdän eşitilib ketgändäy boldi.

Hälitdän cänimning rähätini oyläb, kurort şähärdä qälmäqçi boläyätgänim, yänä Hälimäni häm şu yolgä başlämäqçi ekänligim endi qändäydir gärib bir ärzudek tuyulib ketdi. Äkämning yoligä qarşı bärrib, şu yerdä şofyorlik qilib qäldim häm deylik. Hälimä kelsä, u häm kurortdä däm äluvçilärning xızmatini qılädigänlä qätäridä bolär. Şu bilän ikkävimiz nimä kărämät körsätgän bolämiz? Kimni qâyil qılämiz? Başqärmädä Platon Zaxaroviçdän mäqtäv eşitişim mumkin. "Biz, kurortçilär, dunyäning eng bebähä gävähäri bolgän mehnätkäş insänning sağlığıgä säyqäl berämiz, - deydi u meni bu işgä qızıqtiriş üçün. - Änä u däm äluvçilär Taygadä temir yol qurgän yäki sährädä ältin kani açgän, yäki çöldä bostän yärätgän, keçäni keçä demäy, kündüzni kündüz demäy, sävuqlärdä, boränlärdä, ağır iqlim şäräitläridä cänini fidä qilib işläb çärçägän, sağlığı zäifläşgän. Biz, kurortçilär, öz mehnätimiz bilän mänä şu ädämlärning çärçäğini tärqätämiz, sağlığını tikläymiz, ruhini tetik qilib cönätämiz. Näticädä, bu äcâyib mehnätkäşlä iş cäylärigä qäytip bärğändä ävvälgidän zorräq gäyrät bilän işläb, xälqimizgä, mämläkätimizgä

yänädä köprüq näf keltirişadi. Demäk, şu näfni ulär ârquäli biz häm keltirämiz, toğrımı?” Men “toğrı!” deymän-ü, lekin könglimning bir çetidän Yälqın äkämning istehzâli âvâzi eşitilib ketädi: “Sen başqälärni oylab emäs, öz rähätini oylab dengiz boyidä qâlmâqçısân-kü. Yäşirib nimä qılāsân? Ağır mehnätни köp qilib, zäifläşib qâlgäningdä yâki keksäygän ädäm bolgäningdä sening bu rähätpärvärligini, kurortgä öçligini tüşünış mumkin edi. Lekin sen häzir küçgä tolgän yigitsän, ulâqçı ätdäy sağlâmsân-kü”.

Çindän häm ädirdägi çärçäqlärim, işdän bezilläşlärim ikki yildän beri armiyadägi intizâmli, tärtibli häyätim dävâmidä xâyâlimdän uzaqlaşib, tütündäy tärqäb ketdi. Tağ vâ dengiz hävâsining tä'siridä men özimni här qäçängidän häm sağlâm vâ bäquvvät sezämän!

Biläkläringdä küç güpürib turgän päytdä ädämning däm âlgisi kelmäydi, qıyınraq bir iş bolsä qilib, ârtıqçä küçingni sârfläging kelädi. Esimdä bär, ösmirlik küçim tänämgä sıgmägän päytlärdä tekis yol qalıb, nuqul şudgärlärdän, ädirlärdän yürär edim. Velosiped minsäm ätäylab onqır-çonqırlärning üstidän häydärdim, çünki birän qıyınçılıqni yengib ötmägünçä könglim cäyigä tüşmäs edi.

Häzir häm yigitlik küçim tänämgä sıgmäy hucum qilib yürgänini sezämän. Vâqt ötgän säri tuğilib ösgän yurtimni sağınämän. Bizning Färğänä vâdiysidägidek şirin üzümlär, qävunlar, änärlärni başqä heç cäydä uçratâlmäymän. Ulärdän häm şirin küylärimiz esimgä tüşsä yürägim ârzıqıb ketädi. Änämning, äkämning, Hälimäning diydäri meni özigä tärtädi.

Fäqät men emäs, mämläkätning türli ölkäläridän kelib birgä xızmat qılâyâtgän soldat ortaqlärim häm öz yurtlarını cüdä sağmib yürışipti.

Mänä, biz, ryazanlik Arxip, yâqutistänlik Nikoläy vâ men - üçälämiz cävâb qâğâzi bilän gözäl Ritsa kölining boyläridä säyr qilib yüräbmiz. Tik yänbäğirdägi orman dărăxtläri xuddi köl boyigä çapib tüşib kelâyâtgändäy körinişadi. Ulärning gözäl äksläri äynädäy tinıq köl suvidä behäd köpâyib körinädi.

Biz bu gözäl täbiätdän başqä hämmä närsäni unutişimiz keräk edi. Lekin şu yerdä häm biz öz yurtimizning kölläri vâ ormanlarını eslärdik. Arxip Razyan däläläridägi bağrı kenglikni, âltın buğdâyzärlärni qomsardı. Hättä äbädiy muzliklär âräsindən kelgän yâqut ortağımız häm tundrani, buğulärni, yaragadä turädigän sevgili qızını qomsäb, bu yerlärdän yurtigä tezraq qäytib ketgisi kelib gäpirärdi.

Soçidän taşqări Pitsunda degän kurort oşä päytlärdä endi mäşhur bolib keläyätgän edi. Yänä Gagra, Adler, Gulrigşi... Biz-kü härbiy xızmatdä ertäyü keç bänd bolib yürdik. Lekin ikki yil dävämüdä yollärdän, köçä-köylärdä maşına häydäb ötgänimizdä yäki birdä-yärimdä cävâb âlib çıqqänimizdä yüz mingläb däm âluvçilärgä közim tüşärdi. Ädämlär heç iş qılmäy, fäqät cänining rähätini oyläb, kurortdä huzur qilib yürgändä qänäqä bolışını köräverib, közlärim toyib ketdi.

Älbättä, men bu däm âlib yürgänläarning köpisi yil boyi qılğan mehnätining rähätini köräyätgänini, bä'ziläri dävälänib yürgänini bilär, tüşünär edim. Lekin rähät-färäğät häm yil boyi köräversängiz me'dägä tegär ekänmi, här qäläy, men endi dälälärdä yä kârxänälärdä mehnät qıläyätgän ädämlärni körsäm közim köprâq quvänädigän bolib qâldi. Ädämni ädäm qilib turgän fäzilätlär mehnätdä yäxşirâq bilinişini men endi päyqämäqdä edim.

Yâlcın äkämning Täşkentdä Komsomol kölidägi ârâldä äytgän gäpläridä men ävväl oylägändän başqäçärâq, çuqurrâq mänä bârligini endi sezäyätgändäy bolärdim. U bilän şu toğrılärdä yänä toyib-toyib sözläşgim kelärdi.

Uzuq-yuluq xätlär suhbätning ornini basâlmäs edi. Bä'zän Moskva telestudiyasi Täşkentni âlib berär, Mirzäçöldä işläyätgän çolquvâr päxtäkârlär qätäridä Yâlcın äkämni häm körsätib qälärdi. Şundä yürägim “cığ!” etib, bütün vücudim bilän ekrangä tikilärdim. Säl köprâq dävâm etsä ekän, derdim. Lekin “Universal” häydäyätgän yä maşınadä päxtä teräyätgän Yâlcın äkäm ekrandä bir minut-yärim minut körinärdiyü ötib ketärdi. Keyin men uni ävvälgidän bättär sağınä başlärdim.

14

Nihâyät, armiya xızmatı häm tügädi. Küz päytidä häli yängiginä turgän färmäni kiyib, soldat xältäsini qolgä âlib, Kaspiy dengiziyü Äşxâbâd ârquäli Özbekistängä cönädim. Poyezd Çarcoydän ötgänidä vagonning radioreproduktoridän Täşkent eşitilä başlädi. Hälimä Nosirova “Çärgäh”ni äytäyätgändä etlärim cimirläb, közläringä tosätdän yaş quyilib keldi. Ädäm uzaq yurtdä köp yürgändä öz vätänining küylärini qänçälik sağınışını men endi bildim.

Kontsertning ârä-âräsüdä terimning bârişi toğrısüdä äxbârât häm berilmäqdä edi. Bir vâqt diktor täntänäli tâvuş bilän: “Mirzäçöl şeri, Sotsialistik Mehnät Qährämâni Yâlcın Ätacıânov öz zängäri kemäsüdän el xırmânigä bugüngäçä tört yüz tonna dürdänä

tökdi”, deb qaldi. Yalqın akamni yanā şunāqā cimcimādār sözlär bilān rāsā maqtāgāndāy song: “Endi söz - himmāti zor çölquvār, polāt āt suvāriysi Yalqın Ātācānovgā!” dedi.

Men akamning āvāzini yüzmā-yüz turib gāplāşgāndāgidek āniq eşitdimü, yanā etim cimirlāb ketdi. Uning nimālār degānini dūrüst uqīb ālālgānim yoq. “Tört yüz tonna” degānini bilāmān. Āvāzi xıyāl ālinib, dorillābrāq çıqāyātgāndāy boldi. Ākām keçālāri hām işlāyātgānini, uyqusiz tūnlārdān keyin tāvuşi şunāqā özgārib eşitilişini sezdim-ü, tezrāq yetib bārib, āğırini yengil qılgim keldi.

Lekin ārā cüdā uzāq edi. Poyezd ertāsi kūni sāhār pāytidā Gülistāngā kelib toxtādi. Perrongā tūşgānimdā endi tāng bozārgān edi. Bekābād tāmāndān küçli şāmāl esib turibdi.

Vāqt hāli cüdā ertā, şāhār köçālāridā ādām kām. Birdā-yārim uçrāgān ötkinçilār hām şāmālning çāng-tozānidān yüzini yāşirib, fāqāt yūrgān yoligāginā qārāb bārārdi.

Yalqın akāmlār köçib bārgān sovxoz Gülistāndān āltmiş çāqırımçā nāridā - kūnbātiş tāmāndā ekānini kelin āyām xātidā yāzib yubārgān edi. Birdā-yārim uçrāgān kişilārdān sorāb-sorāb, oşā sovxozgā bārādigān kāttā yolni tāpdim.

Bu yol sāhārdān serqātnāv. Pāxtā ārtgān maşinalār, telejke tirkālgān traktorlār behisāb. Pāxtākārlār, āynıqsā terim pāytidā keç yātib, ertā turişlāri esimgā tūşdi. Ötkinçi maşinalārgā qol kōtārib, biridān-birigā minib, çölning ortālārigā kirib bāryāpmān. Mirzāçölning bunçālik kāttāligini bilmās ekānmān. Şundāy kōz ilgāmās kengliklārning tep-tekis kōrinişidān hāyrān bolāmān. Yūk maşinasining kuzovidā tikkā turib, āftāb çıqāyātgān pāytdā ātrāfimgā qārādim. Nāzārimdā şundāy ũlkān āftāb hām çölni birdān qāmraş ālālmādi. Çölning bir çetigā quyāş nuri tūşgāndā, ikkinçi çeti hāli tānggi sāyālārgā çömib yātārdi.

Maşina Cānubiy Mirzāçöl kanalining yānidān ötdi. Kanalning nārigi tāmānidā - hāli özlāştirilmāgān şuvāqzārlārdā sürüv-sürüv qoylār yāyilib yūribdi. Ulārning bā’zilāri kanal qırğāğıgā çıqib otlāgāndā, ākslāri tınıq suvgā tūşib, qoylār göyā ikki bārābār köpāyib ketādi.

Kanalning ong tāmānidā keng-keng pāxtā pāykāllāri bir-birigā tutāşib ketgān. Terimçilārdān kōrā terim maşinalāri köp. Uzāqdān bunkerlāri xuddi başgā qoyib bārilāyātgān ũlkān kōk dāsturxānlārgā oxşāydi. Maşina yūrib turgāndā bunkerning tepāsidān hāvurgā oxşāb yengil çāng kōtārilib bārādi. Pālāvni sāğingānim üçünmi, bu

mengä lägän tolä ıssıq aşning buğlänib turışını eslätdi. Säbrsizlärib, kabinaning tepäsini täqıllättdim. Şofyor maşinasini säl sekinlätgändä pästgä egilib:

- Ötib ketmäylik täğın! - dedim. - Mänävi tört qätärlik maşınalärning birärtäsi Yälqın äkämniki bolmäsin?

- Sizgä Ätäcänovlärning sovxozi keräkmi? Men bilämän-kü? Häli uzâq!

Şofyor cerkibrâq gäpirgän bolsä häm, “Ätäcänovlärning sovxozi” degän ibäräsi qulâğimgä cüdä ilıq eşitildi. Men häm Ätäcänovmän. Şuning üçün häli özim körmägän säxvâzgä xuddi tuğlib ösgän qädrdän bir câygä tälpingändäy tälpinä başlädim.

Hämmä ekinzärlärdän tsement nävlär - külräng çizıqlär çizib ötgän. Däräxt käm. Bir qısmi qurilib bitgän, bir qısmi häli qurılâyâtgän binälär âldidä, köçälär boyidä üç-tört yâşär nihällär tizilib turibdi.

Maşınadän tüşib, bir-birigä oxşâydigän ikki qävätli qätär üylär âräsidadän özimiznikilär turädigänini qıdirdim. Üylärining âldidä tāmârqägä âcrätılğän yerläri bär, lekin devâr yoq. Şuning üçün hävlidägi mäl-hällär köçädän körinib turärkän.

Bir hävlidä âldigä ot sâlib, şaxıdän bağläb qoyılğän tärğıl sigir cüdä täniş körindi. Qışlâqdä men dälädän ot täşib bâqqän tärğıl sigir emäsmi? Tusmälläb şu hävligä kirâyâtsäm, Yälqın äkämning kättä oğlı Äsqär velosiped yetäkläb qarşımdän çıqıb qâldi. Boyi çözilib, kättä velosipedni minädigän bolib qalıbdi. Ävâzi häm yoğänläşä başlägän:

- Kimsiz?.. İye, Tursun äkä!..

- Hä, men!

Äsqär men bilän körişiş ornigä velosipedini yetäklägänçä yügürüb ârqäsigä qâytdi:

- Äyâ! Buvi! Süyünçi bering! Tursun äkäm keldilär! Süyünçi!

Änäm qoligä yengçä kiyib, tändirgä nân yâpâyâtgän ekän. Yengçäsi bilän qarşımdän çapıb çıqdi. Meni quçâqläb bağrigä bäsğändä yengçäning ıssıgı yelkämğä cizilläb tegdi.

Kelin äyäm deräzäning âldidä kiçkinä oğılçäsini tizzäsigä otqäzib, bälälärning däftärini tekşiryâtgän ekän. Bäläni kättä qızçäsi Şämsiyäning qoligä berib, yügürüb keldi.

- Xuş kördik, Tursuncân! Ziyâratlär qäbul!

- Vây, tüş körgän edim-ä!

- Tüşingiz ong kelädi demägnimidim, äyä!

Birpäsä bälälär äträfimni oräb alışdı. Kiçikläri meni unutib yubârgän bolışsâ keräk, lekin ulär häm kättälärigä qoşilib şirin til bilän sâlâm berişädi. Biri pogonimgä qızıqıb qäräydi. Biri enlik kâmarimni uşlâb körädi. Üç yâşâr Şuxrâtni qolimgä âlgän edim, furujkamning yiltırâq äyvânçäsiyü qızıl yulduzigä qol çözdü. Furujkani başımdan âlib, ungä kiydirdim.

Armiyagä ketâyâtgänimdä Äsqâr: “Bittä ofitser kâmarıdan âlib keling!”deb täyinläb qâlgän edi. Soldat xältämdän ävväl şuni âlib, Äsqärgä berdim. Quvângänidan közläri yältiräb ketdi. Başqälärgä oyınçaq maşınaçälär, şirinliklär üläşdim.

Keyin bälälär häm mening äträfimdä girdikâpäläk bolä başlaşdı. Nârbây qolimgä âbdâstädan suv quygän, yetti yâşâr Nârxâl yügürüb tâzä saçıq keltirgän, undän kättäsi içkäridan körpäçä kôtärib çıqqän...

Änäm bilän äkäm kiçikinäligimdä meni mehnätgä qändäy örgätgänläri esimgä tüşdi. Yâlcın äkämning bäläläri häm kättälärning iş buyurişini kütib turmäsdän, hämmä nârsäni özläri bilib qılışgä örgänib qâlgänläri meni hâzir sezdim-ü, sevinçim yänä bir dâracä âşdı.

- Yâlcın äkäm yâxşı yüribdimi, äyâ?

- Hä, terim başlängändän beri dälä şıypânida yâtib işläyâpti.

- Däläsi uzâqmi?

- Änçä yol. Äsqâr bilädi. Hâr küni velosipeddä âvqät eltib berädi.

- Äkä, men bârib dädämni äytib keläymi? - dedi Äsqâr.

Men Yâlcın äkämni dälzärb päytdä işdän qâldırgım kelmädi.

- Qâyäver, özim bârämän, - dedim vâ velosipedgä qâyırilib qäräb qoydım.

Hâzirâq äkämning däläsigä çıqqım kelgänini sezgän änäm:

- Otirib nâfäsingni râstlä, bäläm, çây-pây iç, men sâl diydâringgä toyây, - dedi.

Üyning şamālpānā cāyidā çārpāyā bār edi. Bālālār şu çārpāyāgā körpāçā tōşāb, dāsturxān yāzişdi. Ānām bilān çārpāyāgā çıqıb otirdik.

- Äyā, yengçāni bering, nānni men yāpā qālāy, - dedi kelin äyām.

Ānām qolidā yengçā bārligini endi eslädi:

- Vāy, esim qursin, tāndir sāvib qāldi-yā! Xāmir qātmāsdān tezrāq yāping, kelinpāşşā!

Men ikkinçi qāvātlārgā köz yügürtirib çıqdim:

- Üylār cüdā şāhārfārmā-kü, äyā.

- E, bālām, äyvāni yoq. Qışlāqdā qālgān äyvānimizning cüdā qādrī ötyāpti-dā.

- İkkinçi qāvātidā kim turādi?

- Heç kim. Zināpāyāsīdān hādeb çıqıb-tüşāverīşgā kimning tāqāti bār? Nāryāqdā tōrt qāvātliklāri hām boş turibdi. Ādāmlār tōrtinçi qāvātdā turib, hāvlidāgi sigirigā qāndāy qārāydi? Şuni oylāşmāgān-dā.

Kelin äyām tāndirning issīğīdān yūzi boğrıqıb biz tāmān ögirildi:

- Hā, endi çöl şārāitini bilmāydidān lāyihāçilār şundāy qılışgān-dā. Hāzir bu xātā toğrılānyāpti. Äyvānlik üylār hām bolādi.

- Lekin Tāşkentdā Äzlār ākālārning ikki qāvātli üyini körib cüdā hāvās qılğān edik-kü.

Kelin äyām nānni yāpīb bolib, çārpāyāgā kelib otirdi.

- Lekin bu üylār unāqā emās... Şāmsiyā, çāy qoydilāringmi?

- Hā, Tolqın qāynātyāpti.

Äsqār bittā uzun āqqānd qāvunini piçāq vā lāgān bilān birgā kōtārib keldi.

- Ävvāl ākānggā qātıq ālib çıq, - dedi ānām. - Uzāq cāydān keldi, qātıq içsin. Bolmāsā hāvā āyirādi.

Äsqār qāvunni bir çetgā qoyib, içkārīgā kirib ketdi. Men qāvunni cüdā sāğingān edim, qolingā ālib bir hidlāb kōrdim. Äcāyib hidi ādāmni māst qılādigāndek edi.

Änämning köngli üçün Äsqär çinni kāsädä âlib çıqqän qätıqdän bir-ikki hoplädimü, keyin piçâqni âlib qāvun soyışgä tüşdim.

Şu päyt köçädä mototsikl pätpätläb qâldi. Hâvligä häli dârvâzä häm ornätilmägän edi. Köçädän poçtaçı yigit kirdi-yü, gazeta-jurnallär bilän birgä oräm-oräm qılingän älläqänäqä banderollärni kelin äyämğä berib ketdi.

- Yänä Sämärqänddän, institutdän Yâlqın äkämğä kontrol işläri keldi, - dedi kelin äyäm banderolni mengä körsätib.

- Nimä, äkäm institutğä kirdimi?

- Men “sirtqısıgä kiring” degändä unämây yürüvdilär. Bultur obkom sekretari: “Üçinçini bitirgän ekänsiz, negä oqımäysiz?” deb soräb qâlibdi. “Biz sizni yänä östirmäqçimiz, sizgä bilim keräk, mä’lumât keräk”, debdi. Äkängiz qäytib kelib: “Siz bilän obkom sekretarining gäpläringiz bir câydan çıqdi, endi oqımäsäm bolmäydi”, deb qâldilär. Yâzi bilän täyyärlänib yürüb, Sämärqändgä ketdilär. Agronomlik fakulteti bär ekän, şuning sirtqısıgä kiribdilär... Mänä bu ikkinçi qävätdägi kvartira boş. Mâl-hâli bär ädämlär turmädi. Keyin Yâlqın äkäm bittä hânäsini özlärigä dârsxânä qilib âldilär. Äsqär, mä, bu banderollärni oşä hânägä eltib qoy.

- Öziyäm häftädä-äydä ketmä-ket kelib turibdi, - dedi änäm. - Uyilib ketgändir?

- Hä, endi, terimdän boşäsälär hämmäsigä birdän cävâb qılädilär-dä.

Kelin äyäm tändirdän üzgän ıssıq nânlärning bir dästäsini dästurxängä keltirib qoydi. Qāvun häm şirin çıqdi. Nânu qāvun qilib äñçä yedim.

On yäşär Şämsiyäning esi kirib qâlgän ekän, bugün âş bolişi keräkligini öziçä fähmläb, säbzi tüzäläşgä tüşdi.

- Äşni men özim dämläymän, - deb änäm câyidän qozğäldi. Göşt mäydäläyätib därdläşib ketdi: - Tursuncân, äkängning yüzidän ötälmäy keldim. Kättälär täklif qılğan ekän, yoq deyälmädim. Lekin özimizning qışlâq esimgä tüşsä yüräгим ezilib ketädi. Qäni u qäymäqdäy hävâlär, qäni u üzümlär, äncirü änärlär!

- Yâlqın äkäm hämmäsini ekkänlär, - dedi kelin äyäm.

- E, kelincân, bu köçätlär häsilgä kirgünçä men yâ bärmän, yâ yoq! Hâzir künimiz nuqul qāvun bilän tärvuzgä qâlgän.

Änäm oçaqbäşigä ketgändän keyin kelin äyäm:

- Keksä ädämning yängi cäygä örgänişi qıyın bolärkän-dä, - dedi.

- Özingizgä qıyın bolmäyäptimi, kelin äyä? Häli häm därs berib yüribsizmi?

- Men mäktäbdän üzilsäm tāmām bolāmān. Bir emäs, yetti bälä. Kättäläri dästyär bolib qaldı. Äyäm qaräşädilär. Bä'zidä bir stavka, bä'zidä yärim stavka bolsä häm ilinib turibmān-dä.

- Mäktäbläri dürüst ekänmi, äxır?

- Dürüstligi şu-ki, yäqın. Bir sovxozning ädämi bittä posyolkadä turädi. Uzäqdan qätnäb oqış yoq. Köp işni maşinalär qılğäni üçün bälälärni dälägä kām ālib çıqāmiz.

- Yālqın äkām şu tāmāndan yäxşi bolädi deb äytgän edilär.

- Lekin äkängiz mengä vä'dä qılğän köp närsälär häli yoq. Yängi sovxozdä āilālik ädämlär kām. Köpçiligi sält yaş-yälānglär. Bähärdä kelib, keç küzgäçä işläşädi-yü, qışdä qışlāqlārigä ketädi. Äilä kām bolğäni üçün bälä häm kām. Bä'zi sinflärdä tört-beştädän bälä bār. Qoşib oqıtışgä toğrı kelädi.

- Mäktäb bināsi bārmi?

- Häli bitgän emäs. Ädämlär turmäy täşläb ketgän tört qävätlik üylärning kvartiralärini sinfxānā qilib ālgānmiz. Tār, nāquläy. Suv çıqmäydi. Kanalizatsiya işlämäydi. Bir kündä yüz märtä törtinçi qävätgä çıqıb-tüşilädi.

- Hä, endi bu künlär häm ötib ketär. Tört köz tügäl. Rāng-royingiz yäxşi.

- Yäzdä ıssıqdä qāvri lib, päşşägä tälānib, xunuk bolib ketgän edik. Siz hāzir yäxşi päytdä keldingiz.

- Kelgänlāringizdän püşäymān emāsmisiz, äxır?

- Püşäymān bolğānlär āllāqāçān cüftäkni rāstläb qaldı. Yālqın äkängizni biläsiz-kü. “Bu yerlär häli Färğānā vādiysi bilān çirāy täläşädigän cāy bolädi”, - deb yüribdilär. Şungä biz häm işāngānimiz üçün hämmäsigä çidāb yüribmiz-dä, Tursuncān.

Yālqın äkām köz āldimgä keldi-yü, sāğınç tuyğusidān yürägim güpürib, ornımdān turdim.

- Äyä, aş pişgünçä men birrâv bârib kelây, - deb velosipedni yetäklädim.

- Şaşmä bolmäsä, äkänggä ıssıq nân bilân qâtıqdân âlä ket. Bârgni tüşirädigân dâri ölgürning dâvâsi qâtıq ekân. Äkänggä äyt, sût-qâtıqdân köprüq içsin!

Kelin äyäm bankagä sâlib, âğzini bekitib bergân qâtıq bilân törttä nânni torhâltägä sâldim-ü, velosipedning ruligä âsdim. Äsqârdân Yâlıqn âkâm işläyâtgân dälâning yolini sorâb âldim. Ârâsi köpâm uzâq emäs ekân. Hâş-pâş degünçä yetib bârdim.

Telejkelâr pâxtâni tâşib ülgürâlmâyäpti şekilli. Âltmış gektarlik uzun pâykâlning ikki çetidä tâğdây-tâğdây ikki uyum pâxtâ turibdi. Yâlıqn âkâm mingân maşına bunkerning uçı berigi uyumning ârqâsidân zorgâ körindi. Velosipedni egät başıgä yâttıqızib qoyib, pâxtâ uyumining ârqâsigä ötsâm, Yâlıqn âkâm bunkerni boşätib, yerdä târvuz soyib yeb otirgân ekân. Kök kombinezonigä gözâning çängiyu gârdi otirib tegirmânçining kiyimigä oxşâb qâlgân. Sâçi, doppisi, kipriklâri hâm çängdân âqış körinädi.

Meni soldat kiyimidä heç körmägâni üçün bir lâhzä tikilib turdi. Keyin ornidân säkrâb turib, tâlpinib qâldi:

- Tursun!

- Äkä! Äkâcân!

Uni quçaqlâb, yerdân kötärib âldim-dä, bir äylântirdim.

Gävdâsi quşdây yengil tuyuldi. Özi hâm âzib, kiçräyib qâlgändây.

- Mänâ bu - Âltın Yulduzingiz üçün! Mänâ bu - Mirzäçölgä kelgâningiz üçün!

Äkâmni kötärib, çirpiräk qilib tâbriklâr ekânmän, bir vâqtlâr u meni bâşı üstigä kötärib, “täşävâräymi, ä, täşävâräymi!” deb häzillâşgânlâri, oşändä közimgä qânçâlik bârvästâ, qânçâlik ülkân köringâni xâyâlimgä kelârdi. Hâzir men oşâ zâif bâläçä emäs, göyâ başqâ bir qudrâtlı âdâm edim-ü, endi Yâlıqn âkâmning özini bâlädây äzâd kötärib äylântirârdim. Quvânçım içimgä sıgmây, hâr äylânişdä bir:

- Mänâ bu institutgä kirgâningiz üçün! - derdim. - Mänâ bu yettinçi fârzândingiz üçün? Mänâ bu...

- E, boldi! Qulluq! Qulluq! Başım äylänib ketdi! - deb Yâlcın äkäm külib äyâğını yergä tirädi. Keyin quçağımdän çıqdi-dä, bir-ikki qädäm ârqägä çekinib, yüzimgä, gävdämğä zävqli nâzâr tâşlâdi:

- Hâ, dürüst! Armiya sengä yâqıbdı. Râsä küçgä tolıbsân. Boying hâmbir öz ösgängä oxşâydı.

- Bunisi râst lekin! Kelâyâtib ölçätsäm ävvälgidän üç santimetr ârtıq çıqdi.

- Özingâm dengiz boyläridä yürüb, küyâv yigitlärdäy açılıb ketibsân. Änäm qız qıdırib yürgäni beciz emäs ekân.

- E, bu gâpnı qoying! Özingiz qäläysiz? Äzib ketibsizmi?

- Hâzir bizning äzädigân päytimiz-dä, âğäyni... Qäni, otir. Cüdä içim küyib ketdi. Çänqâqbâstıgä târvuz soygân edim. Qäni, âl...

İkkimiz yumşâq pâxtä uyumining bir çetigä bârüb otirdik. Men Yâlcın äkämning qâvâqläri bir âz sârgäyib şışgânini endi päyqâdim.

- Sâğlıq yâxşımı äxır?

- Ä? - deb äkäm nârigi qulâğını tutib qäytärib sorädi. Keyin külimsiräb izâh berdi: - Maşınaning şâvqınını biläsân-kü. Qulâq bitib qälädi. Şu qulâğım ötgân häftä yâmân bir bitgân edi. Hâligäçä açılmâydı.

Tâşkentdä bir âlim insân qulâğının on ikki destibalgäçä bolgân şâvqınlärgä bârdâş berişini, undän ârtıq şâvqınlâr sanitariya normasıgä toğrı kelmäsligini äytgân edi. Terim maşınası bâr küçi bilân işlägändä esâ uning şâvqını ottiz destibaldän ârtıq bolâr ekân. Qışlâqdä maşına bilân pâxtä tergänimdä men bu şâvqıngä çidäy älmäy qulâğımğä pâxtä tıqıb âlâr edim.

- Qulâğingiz âğriyâtgäni yoqmi?

- Ävväl bir âğrigân edi. Hâzir kâräxt.

- Doktorgä körinsängiz bolâr ekân-dä.

- E, bungä hâzir vâqt bârmi? Qulâq doktori deb Gülistângä yâ Yängiyergä bârış keräk... Ältmiş-yetmiş çäqırım yol. Ungäçä maşına qäräb turädimi? Pâxtä açılıb, tökilip ketyäpti.

- Maşinangizni men häydäb tursäm-çi?

- Esingdän çıqqäni yoqmi?

- Armiyadä häm nuqul maşına häydädim-kü. Här avtomat ustanovkaläri bärki; ulärni işlätiş terim maşinasini işlätişdän häm näzikraq. Qäytägä mäşqım aşdı.

- Bolmäsä, sengä başqä maşına tåpib berämiz. Men bu maşinadä tört yüz tonna terämän deb söz bergänmän. Sen äräläşsäng, “ükäsinä işlätdi” deb gäp qılädigänlär tåpilädi... Qurib ketgür itüzüm şu päykäldä köpraq ekän. Şpindelgä iläşib tişini “qämäştirib” qoyäpti. Tez-tez yuvib turmäşäng, päxtäni tökädi.

Men päykäl çetidä yağaç boçkadä turgän suvni, çeläk bilän dästäsi uzun çotkani endi kördim.

- Hâzir yänä yuviş keräkmi? - dedim. - Siz mänä bu ıssıq nândän yeb, qätıqdän içib turing. Men yuväy.

- Mäyli, bolmäsä maşinani yâqınraq xäydäb bär.

Men egät başidä şpindelgä enib qalgän kök ot qaldıqlärini çotka bilän yuvär ekänmän, Yalqın äkämge qaräb-qaräb qoyärdim. U nândän bir burdä edi, xäläs. Häddän artıq köp işlägändä iştähäsi yoqalıb ketişini bilämän. Fäqät bir litrlik bankadägi qätıqning yärmini içdi. Keyin birpäs aräm algisi kelib, päxtä uyumigä yänbaşlädi. Yänä bir qaräsäm, qollärini başining arqäsige qilib, çälqämçä yatıbdı. Şpindelni yuvib bolib, maşinani päxtäsi terilmägän egätlärgä burib toğrılädim. Yalqın äkäm qımırlämädi. Tikilibraq qaräsäm, uxläb qalıbdı.

- “Ükäsi qäytgändän bāğri tolib, köngli tinçibdi-dä”, degän oy xäyälimdän ötdi. Neçä künlärdän beri toyib uxlämägän bolsä keräk. Mäyli, bir mizğib alsın! Maşinani ävväl mumkin qädär sekin häydädim. Kemä degänläriçä bär - ğıldiräkläri çuqurgä tüşib ötgändä kemädäy çäyqalıb qoyädi. Qolim ävvälgi täcribämning izige tüşib älgünçä riçagläрни ehtiyät bilän işlätämän. Şpindellärning ğır-ğiri, motorning gurilläşi, nasoslärning vişilläşi, yüzläb temir murvätläarning ävâz çiqärib äylänişi - hämmäsi birgälikdä dengiz tolqınläridäy küç bilän bärliğımgä urilädi. Bunkerlärgä tört tərəfdän päxtä guppä-guppä yağilyäpti. Dimāğımgä kirkän çängdän äksä urämän. Bu çängning içidä defoliatsiya päytidä sepilgän kimyâviy maddäning küyindige oxşaş hidi häm bärliğini päyqäymän.

Bir toxtab ʻarqamgā qārāsām, egätlärdägi ğozäpâyäsi päxtäsidadän äyirilib, sidirġä qızġış tüsgä kirib turibdi. Äġzi açilib boşab qalgān çänäqlärning särgış tübi yiltiräb körinyäpti. Demäk, täzä teryäpmän, dedimü tezlikni ästä-sekin äşirä başladim.

15

Häddän täşqäri äzib, bir qulāġı ağır bolib qalgān Yälqın äkäm mengä bu gäl cüdä ġänimät körindi-yü, uning yänidän ketgim kelmädi. Fäqät terimdän keyin qışlâqqä bārib, Hälimäni körib keldim. U muräbbiyälär kursini bitirib, qışlāġımızning bağçasidä işläyätgān ekän, endi institutgä kirişdän umidini üzibdi.

Mening ungä könglim bārligini, ikkāvimiz xätläşib yürgänimizni änäm eşitgān ekän. Yāz künläridä Yälqın äkäm bilän dälä şıypānidä yätib işläb yürgān kezlārimizdä änäm äkämning kättä oġligä bir täġärä ıssıq mäntini kötärtirib kelib qaldı.

- Yälqın, bu ükäng soqqäbaş bolib yüräverädimi endi?

- Buning başını ikkitä qılāmız... Qız bārmı, Tursun?

Men indämäy yergä qärädim.

- Gäpir, - dedi änäm, - negä äytmäysän? Färmanın qızı Hälimä bilän xätläşib yürgän emişsän-kü!

- Hä, endi...

- Qäysi Färman? - sorädi Yälqın äkäm. - Moylāv brigadirmi?.. İye, Tursun ungä tik gäpirib xäfä qılġān ekän-kü.

- Bilmäsäm, - dedi änäm. - Qızı bilän başqäçä gäpläşär emiş-kü.

- Lekin qızı özi başqäçä-dä, äyä, - dedi Yälqın äkäm külib. - Qārāşirindän kelgān, ädāblikkinä... Esimdä bār! Kelin qılsäk ärziydi, ä, Tursun?

Men közimni yerdän üzmäy cim turäverdim.

- Sükut - älāmäti rizā! - dedi Yälqın äkäm, - Men qarşı emäsmän-u, lekin Hälimä yälġız färzänd çämäsi, ä, äyä? Ätäsi “ıçküyāv boläsän” deb qalsä nimä qılāmız? Rāzi bolāmizmi, Tursun?

- Yoq! - dedim men qät’iy.

- “İçküyäv bolmäsä qızimni bermäymän”, deyişi mumkin. Änçä täşvişi bär. Köndiriş äsän emäs.

- Täşvişini boyninggä älgın-dä, bäläm. Sen häm äkä, häm ätä ornidäsän.

Keç kirib, Mirzäçölning päşşäläri bulutdäy yapirilib kelmäqdä edi. Yälqın äkäm bir qoli bilän peşänäsığä qongän päşşäni quvsä, ikkinçi qoli bilän boynini çäqäyätgän päşşäni urär edi. U gäpni häzilgä burib:

- Körib turibsiz, äyä, hâzir ikki qolimiz häm bänd! - dedi. - Küzrâqdä säl boşäsäk, men özim qışlâqqä bärämän. Färmân moylâv u-bu desä, kättäläri bilän gäpläşämiz.

Änäm kütädigän bolib ketdi.

Särätân cäzirämäsi başlandı. Sähärdän xuftängäçä gözäni kultivatsiya qıl, suğär, äzıqläntir, oğitni ez, maşınani remont qıl.

Buning üstigä sovxoz direktorimiz qättıq betâb bolib, käsälxânägä tüşib qâldi. Yälqın äkämni raykom sekretari çäqırıp, vâqtinçä direktor bolib turışni tâpşırdi.

Yälqın äkäm häli bölim başlığı bolib häm işläb körmägän edi. Raykomdä şuni äytib, üzr sorämâqçı bolgän ekän:

- Mäsälä Tâşkent bilän kelişilgän, - debdi raykom sekretari. - Märkäzkom bizgä sizdek mexanizator kadrlärni tâşkilâtçilik işigä târtış keräk, deb äytgän. Sizni hâzir bütün respublika bilädi. Brigadangiz bittä bölimning pâxtäsini beryäpti. Brigadani mâş’äl qıldingiz. Endi bütün sovxozni häm mâş’äl xocälikkä äyläntirişdä yârdäm bering!

Yälqın äkäm bu gäplärni eşitgän küni közläri häyâcândän yältilläb dälägä direktorning “Gazigi”ni minib kelib qâldi.

- Tursun, ağäyni, endi men yoğımdä brigada üçün sen cävâb beräsän, - dedi, - Gözä suvni köp içdi. Ertädän başläb suvdä bittä ädäm qâldirginu başqälärni texnika remontigä älib bargin. Terim yâqın.

Şu kündän başläb men Yälqın äkämni ävvälgidän xıylä kâm körädigän bolib qâldim. U idärädä ädämlärning ärz-dâdini eşitâyätgänidä yâki gazikdä dälägä äylänib kelgändä özini bâsıq tutışini, sâlmâqlâb, vâzmin gäpirgänini sezämän-ü, iç-içimdän fâxrlänib qoyämän. Bâ’zidä esä:

- Bizdän xəbər əlməy qoydınız, - deb gənə həm qıləmən.

- Qəndəq qıləy, əğəyni, həli raykomgə çap, həli obkomgə bər. Buyaqda beştə bölim, ottiztə brigada... Direktor tüzələy deb qalıbdı. Əvgustning əxırıda çıxarmış... Oşəndə brigadamızgə birətölə qəytəmən.

- Remontni tügətdik. Ertə-indin gəzəgə işləv beriş həm toxtəydi. Terimgə tüşışdən əldin birgə səyahət qılmaqçı edik.

- Hə, əyämğə həm söz bergən edim-ə!.. Məyli, sen üydəgi maşınani səzləb qoygin. Men bir əməlləb cəvəb ələmə.

Yəlqın əkəmning kök "Volga"si bir yərim əydən beri minilməy bəstirmədə çəng bəsib yətgən edi. Men uning yəglərini əlməştirib, gıldirəklərigəçə həmməsini səzləb, uzəq səfərgə təyyər qilib qoydim.

Sünbulə kirib issiq həm ənçə pəsəyib qəlgən edi. Mirzəçöl yolləridə qəvun-tərvuz artgən maşınalər köpəygən. Terim şiddətləridən əldin üç-tört kün nəfəsni rəstləb keliş üçün birəvlər yük maşınasining kuzovigə qərə qoyni bəgləb, Zəmin, Bəxməl təmənlərgə, birəvlər dəvən oşə İskəndər kölgə ketməqdə edi. Yəlqın əkəm kelin əyəmni və Əsqər bilən kiçik oğlçasini əlib, əvvəl Səmərqəndgə bərməqçı, keyin vəqt qəlsə kelin əyəmni üygə qoyib, ənəmni əlib, qışləqqə, undən Ərəvən, Oş təmənlərgə ötib kelməqçı edi.

Üydə ənəm, kelin əyəm, həmməmiz bu səyahətning məsləhətini qilib, Yəlqın əkəmni keçəsi əlləməhəlləgəçə kütib otirdik. Yəlqın əkəm xuftəndən keç keldi-yü:

- Rayondəgi məclis çəzilib ketdi, - deb mənə qərədi: - Maşına təxtmi?

- Təxt.

- Bolməsə ertəgə Gülistəngə bəramiz. Məni obkomgə çəqrişibdi. İlaci bolsə cəvəbni oşə yərdən sorəymən.

Ertəsi künü "Volga"ni yəltirətib, uning radiosidən beriləyətgən kontsertni bələnd qilib qoyib, Gülistəngə kirib bərdik.

Obkom binəsining ətrəfidəgi köçələrgə suv sepilgən, güllər, dərəxtlər qulf urib əsib yətibdi.

Yalqın akām eşigidä militsioner turgän üç qävätli şinām binägä kirib ketgänçä uzâq vâqt çıqmädï. Men maşınagä benzin âliş üçün poyezd yolining näryâğıgä ötdim. Qäytib kelib, yänä birpäs kütdim. Nihâyät, Yalqın akām içkäridän çıqdı. Yâqın kelgändä qāräsäm, uzâq câydan çâpib kelgän âdämdäy yüzi boğrıqqän, çöntägidän româlçasini âlib, terlägän peşänäsini boynini ärtädi.

- Tinçlik ekänmi? Yâ gâp eşitdingizmi? - deb âvâzimni päsäytirib sorädim.

- E, gâpni qoy, iş kättä bolib ketdi, âğäyni! Obkom sekretari meni: “Yängi açılädigän sovxozgä direktor boläsän”, deb çäqırgän ekän. Rähmät äytib, “eplälmäsmän” deb üzr soräşgä tüşgän edim, obkom sekretari: “Käsäl bolgän direktorning ornidä yäxşi işläbsiz”, dedi. “Sizning cäsärätingiz Märkäzkomgä hām mä’lum. Brigadir bolib çöldä üç yüz gektar yängi yer açgän bolsängiz, endi, direktor bolib, beş ming gektar yer açäsiz!” dedi. “Biz Mirzäçöldä ätä-bäbälärdän quruq dâştni meräs âlgän bolsäk, uni kelgüsi ävlädlärgä gözäl vädii qilib tâpşirişimiz keräk”, deb şundäy ilıq gâplärni äytdilärki, yağdäy erib ketdim. “Men partiyaning soldatimän, - dedim, - ätäm yâşligimdä ölib ketgän edi, sizlär mengä ätämday gämخورlik qilib kelyäpsizlär. Endi nimä iş tâpşirsängiz, şuni sözsiz bəcārämän!” dedim. U kişi hām xursänd boldilər.

- Undäy bolsä täbrikläymiz!

- Hä, endi brigadirlik özinggä qälädigän boldi. Yetiştirgän hâsilni özimiz terib berişimiz keräk.

- Yängi sovxozingizgä oşändän keyin bārämizmi?

Yalqın akām maşınagä kirib otirdi-yü:

- Yoq, mengä “şu häftä bārib iş başläysiz” deyişdi.

- İkki tāmānni eplāş qıyın-kü, ä?

- İlâc qānçä, ükâ! Çekimizgä nuqul qıyini tüşädi. Qāni, häydä!

Maşınadä sovxozgä qäytär ekänmiz, ikkävimiz hām cim otirib, âldindä turgän yängi işlär toğrısida oylär edik. Qışlâqqä säyâhät qılış esä xâyâlimizdän uzâqlāşib ketgän edi.

Ertäsi küni ertäläb dälägä çıqıb ketâyâtgän edim, traktor parkining yānidä bittä üsti yapıq yük maşınası qarşimgä kelib toxtädi. Qäbinädän Yalqın akām tüşib keldi:

- Direktorimiz tüzälib çıqıbdı. İşini maşinasigä qoşib tåpşirdim. Hâzir yāngi sovxozgä ketäyāpmān. Terimgäçä bir öz yer açışimiz keräk. İçkäridä ikkitä häydāv traktori turibdi. Bittäsini Bāyzāq minādi. Bittäsini sen häydäysän.

Terimgäçä bir-ikki kün ādāmlārgä oxşāb dām ālgim kelārdi. Lekin Yālcın ākāmning sözini qāytārālmādim. Bir çekkäsı, yāngi sovxozni körgim kelārdi.

Bāyzāq degān qırğız yigit ikkālāemiz ikkitä häydāv traktorigä minib, ārqāmā-ketin yolgä tüşdik.

16

Mirzāçölning künbātiş tāmāni Cizzāx çoligä tutāşib ketādi. Traktordä yigirmä-ottiz çäqirim yol yürdik, lekin birārtä üy yāki dārāxt uçrāmādi. Ätrāf sārğāyib yātğān tep-tekis çöl. Āsmāndan torğāylār uçib ötādi. Quvrāb yātğān ot-ölānlār ārāsidadä tāşbāqālār erinçāqlık bilān ormālāydi. Yümranqāzıqlār inining āldidä sāqçidāy qātib turādi-turādi-yü, traktor yāqınlāşğāndä pildirāb qāçib qālādi.

Yolimiz bir neçä märtä sementlāngān ārıqlārning köprigi üstidān, külrāng nāvlār yānidān ötđi. Mirzāçöl quruvçılāri çölning oydim-çuqur cāylāri tekislāb, suğāriş şāxābçālāri ādām āyāğı tegmāğān cāylārgä hām tārtib kelğān edilār.

Bir cāydä ülkān sārıq ekskavator bolācāk şāhārçāning üylāriyü yer āsti kommunikatsiyālāri üçün yer qāzimāqdä ekān. Asfalt yoldān çetrāqdä temir tāmli bittä avtovagon turibdi. Vagonçāning yānidāgi üsti yāpıq yük maşınası Yālcın ākāmnikigä oxşādi. Nārırāqdä yāşil “Volga” hām körindi. Uzāqdān Yālcın ākām bizgä qoli bilān “toxtānglār” işārāsini qıldı. Traktorlārni bozdä toxtātib, pāstgä tüşdik.

Ekskavator qāzib çıqārgān tuprāq uyumlāri ārāsidadān ikki kişi çıqıb keldi. Biri qonğır sāçlı ortā yāşār ādām. İkkinçisini yāqın kelğāndä zorğä tānidim. Cābir Tāşbekov, ilgāri xıpçāginā yigit edi. Hâzir xıylā yoğānlāşib, çākkāsidadägi sāçlāri āqārib qālibdi. U bizning sālāmimizgä uzāqdān bāş irğāb ālik āldi-dä, ākāmğä yüzlāndi:

- Mānā, Yālcıncān, bu sovxoz endi sizniki. Qābul qilib āling.

- Rāhmāt, ākā Cābir! Lekin sovxoz qāni özi? Birārtä bināsi bitğān emās-kü.

- Yeri täyyār. Kartalār tekislāngān. Lotoklār ötkāzilğān. Yer āstigä drenaj quvurlāri yātqızılğān. Qālgān işni, mānā, Oleg Mixayloviç tez sur’ātlār bilān bitirib berādi.

- Kanal-çi? - dedi Yalqın akam. - Obkomda "suvni alib baring qoydik" degan edingiz. Kelib korsam, kanal bizdan hali bes cagirim narida. Kanal bolmagandan keyin lotoklar qurib yataveradi-da.

- Suv sizga bahardak kerakmi, ortaq Atacanov? Ungacha hammai tayyar boladi.

- Suv kuzda ham kerak. Yigim-terimni algandan keyin kocat ekmagchimiz.

- Kocetni vodovozdan ham sugarsa boladi. Kelgusi haftada baring, bitta vodovoz tapdirib beraman.

- Kelgusi haftada emas, Cabir Tashbekovich, vodovoz bizga hazir kerak. Mana bu adamlar kechayu kunduz shu yerdada yatib ishlaydi. Traktor suvsiz yurmeydi-yu, adam suvsiz tura aladimi?

- Mayli, ertaga baring.

- Yana bir masala. Mana bu Oleg Mixaylovichning aldidagi kelishib alaylik. Qish tushguncha bu yerga adamlar koçib kelishi kerak. Uylar qachan bitadi? Quruvchilar qani? Faqat bitta ekskavator ishlayapti. Material qani?

- Hammai boladi, - dedi Tashbekov.

- Qachan? - deb endi unga Oleg Mixaylovich saval berdi. - Adamlar bilan materiallarni ottiz-qirgta obyektga bolib yubarganmiz. Hammai chala yatibdi. Bu yerdagi qishgacha turarcay qurib berishimizga mening kozim yetmayapti.

- Cuda ulgurmasak, vagonchalardan keltirib beramiz. Cholquvrlarning kopisi ishini vagonchalardan turib boshlagan.

Yalqın akam choldagi yalgiz soppayib turgan vagonchaga bir qarab aldi.

- Ha, biz ham bugun shu vagonchada yatsak kerak, - dedi. - Lekin ailalarimiz nima qiladi? Balalar maktabda oqishi kerak. Maktab binasini birinchi navbatda qurib beramiz degan edingiz. Aka Cabir, obkom sizga shu ishini maxsus tapshirgan edi.

- E, Yalqınbek, obkomga yoq deb boladimi? Menga har kuni Toshkentdan, Dushanbedan, Almataadan azmuncha islar tapshirilyaptimi! Bizning qurilishlarimiz Tacikistanning Zafarabad rayonlaridan boshlanib, Qazaqistanning Cettisayigacha davam etadi. Biz Moskvani 1xtyaridamiz. Yuzlab cagirim masafa - qurilish maydani. Hazir

bütün Ortä Äsiyädä biznikidäy ülkän qurılış yoq. Yüzläb obyektning hämmäsini ädäm bilän tä'minläş, texnikayü material yetküzib beriş äsänmi?

- Häqiqätän qıyın, - dedi Oleg Mixayloviç. - Şuning üçün men sizgä “munça şaşmäylik” degän edim. Moskva täsdiqlägän plan boyıçä mänä bu sovxozni kelgüsi yildä ekspluatatsiyagä tıpşırışımız keräk edi. Ungäçä kanalning qalgän cäyini häm betonläb ülgürärdik, üy-cäylärning bir qısmını häm bitküzärdik.

- Biz häm zämän bilän bäräbär qädäm täşläşimiz keräkmi, yoqmi, Oleg Mixayloviç? - ävâzini kötärib sorädi Täşbekov. - Bütün mämläkätdä beş yillik planläri ni muddätidän äldin bəcəriş üçün müsäbäqä ketäyätgän päytdä biz bu uluğ häräkätdän çetdä turämizmi? Bu sovxozni muddätidän bir yıl äldin işgä tüşirsäk, дәvlätgä kämidä beş ming tonna qoşımça paxtä berämiz. Beş ming tonna aq ältin! Biläsizmi, bu qändäy kättä bāylik! Vladimir Ilyiç Lenin Mirzäçöl ni özläştiriş häqidägi dekretgä qol qoygändä birinçi nävbätdä paxtäçilikni riväcläntirişgä ähämiyät bergän. Oşa dekretdä toqımäçilik sänäätini paxtä bilän tä'minläş üçün yāngi yerlär tezrāq özläştirilişi läzimligi mäxsus tä'kidlängän. Häzir häm paxtägä qānçālik kättä ähämiyät beriläyätgänini biläsiz? Bugün Mirzäçöl paxtäsini özimizdän ärttirib on bir mämläkätgä yubāryāpmiz. Küni keçä Yāngiyerdägi paxtä punkt idän toğrı Çexoslovakiyagä paxtä ärtib yubārdik.

Men traktorning säyäs idä - yerdä otirib, Cābir Täşbekovning gäplärigä cim qulāq sālār edim-ü, uning qışlāqdägi üyimizgä birinçi märtä bārgänini, keyin Böri ädirdä uçrāşgānlārimizni bir-bir eslārdim. İlgäri men uning gāpni cüdä bāplāşigä qulāq sālīb turib, “eng äldingi säfdä bārädigän ädām şu Täşbekov bolsä keräk!” deb oylār edim. Lekin uning işi gāpigä qāy dārəcädä toğrı kelişini mänä endi mulāhazä qilib körä bāşlādim. Böri ädirdä häm āğızdä hämmä işni bitirib qoyib, doppi tār kelgändä körinmäy ketmāgānmidi? Keyin bütün āğırlıq Yālqın ākāmning boynigä tüşmāgānmidi? Nāhātki bu yerdä häm şundāy qılsä?

Yālqın ākām häm buni sezgändäy bolib:

- Äkä Cābir, ädāmning sözi bilän işi bir bolişi keräk, - dedi. - Körib turibsiz, bu yerlär häli qup-quruq çöl. Sovxozni bir yıl äldin işgä tüşirāmiz deb söz berdikmi, endi bundän nimä täşviş, nimä qıyınçilik çıqıb kelsä, hämmäsini bäräbär kötärişimiz keräk.

- Häliyām bäräbär kötäramiz. Men keçäyü kündüz mänä şu çöldä bolāmān.

- Bilämän, sizni çöldän izlägändä başqärmädä boläsiz, başqärmängizgä bargänimdä çölgä ketäsiz. Sizni qıdırib tãpiş âsân bolmäydi. Lekin mening âdätimni hãm biläsiz. Ästâydil qıdirsäm, sizni uxláb yãtgãn cãyingizdän bolsä hãm qıdırib tãpãmän. Bizning sovxozdägi hãmmä qurılışlãrgä özingiz mutäsäddi ekänsiz. Bizni tinçitmäguningizçä sizni hãm tinç qoymäymän!

- Bopti, kelişdik! - dedi Tãşbekov vã Yãlqın äkäm bilän xäyrläşä başlädi.

- Şaşmäng! - dedi Oleg Mixayloviç. - Umumiy gãp tũgãgãn bolsä, endi konkret işgä ötäylik. Fundämentlãrgä beton quyiş keräk. Devãrlär üçün ğışt. Apalubkagä täxtä.

- Ertägä bãring. Nimäiki material bolsä, birinçi nävbätdä âläsiz.

- Ädämlãrni-çi?

- Oylãşib körämis. Xop! - deb Tãşbekov “Volga”gä qãrãb ketdi. U ârqã orındıqqã kirib otirgändä yãngi “Volga” yumşãq bir çäyqãlib qoydi.

Oleg Mixayloviç ekskavator yer qãziyãtgãn tãmãngä ketdi. Yãlqın äkäm mengä:

- Qãni, çıq! - dedi-dä, özi hãm men mingãn traktorning kabinasigä çıqdi. Boläcäk şãhãrçäning şimãl tãmãnini körsätib:

- Ho oşã yãqqä häydä! - dedi.

Sãrgış-qızıl rãnggä boyãlgãn häydãv traktoridä yoldän ikki çãqirimçä içkãrigä kirdik-dä, toxtãdik. Yãlqın äkäm kabinadän tüşdi. Yelkãsigä âsilgãn planşetni açib, yerning planini kördi. Külrãng nãv ong tãmãndãn ötgãn edi. Ätrãf tekis. Äyãq tãgi quvrãb qãlgãn boz yer. Äquvrãylär hãm şundãy quruqki, äyãq tegsã “çãrs-çãrs” sinãdi-yü, sinıqlãridän çãng çıqãdi. Nãri-beridä qopãl tuyãqãrinlär şãmãldä yumãlãb yüribdi.

Yãlqın äkäm şu tuyãqãrinlãrdän üç-törttãsini yıģıb, üstigä tãş bãstirmãqçi boldi. Lekin yãqın ârãdän tãş tãpilmãdi. Hãmmäyãq yãp-yãlãng säyhãnlik. “Bu yerlär ilgãri dengizning tübi bolgãn”, degãn gãp esgä tüşãdi.

Yãlqın äkäm tuyãqãrinlãrni äyãģı bilän bãsib, yergä mähkãmrãq ornãştirdi-dä:

- Belgi mãnä şu yerdä bolãdi, - dedi. Yãnä traktorgä minib, bir çãqirimçä yürgänimizdän keyin, ârqãgä burilib toxtãdik. Yãlqın äkäm üç tişli plugni yergä çuqur bãtãdigãn xãnãsigä qoydi.

- Belgi körinyäptimi? - dedi äkäm.

- Änä, turibdi.

- Toğrı oşängä qäräb häydä. Birinçi tilmä näq ip tärtgändäy çıqsın. Qäni, aq yol!

Yängi sovxozdä birinçi tilmäni men açäyätgänimdän yürägim häpırıqıb, içimdä “Bismillâ!” deb qoydim-ü, traktorni câyidän qozğätдим. Yer qättıq bolsä keräk, plug birdän çuqur bät sä, tärtälmäy qälmäsin deb gazni köpräq berdim. Traktor yulqınıb, birdän tezläb ketdi. Ärqämğä qäräsäm, pluglär yergä bätmäsdän, bozni tirnäb, çängitib ketyäpti.

- Toxtä! - deb qıçqırdı Yälqın äkäm. Men toxtägänimdän keyin pluglärning tıǵını yergä näyzädäy toǵrılāb, yänädä çuqur bätädigän xänäsigä qoydırdı-dä: - Qäni, tärt! - dedi.

Traktorni bu gäl sekinräq cildirdim. Şundä häm plug bozgä bätmäsdän yerni çängitib, tirnäb ketäverdi.

Ming yillärdän beri qätib yätgän yer yāz boyi nām körmäy tāşğä äylänib ketgän edi. Yälqın äkäm ärqäräqdä turgän ikkinçi traktorni tsement nāv ötgän tāmāngä başlāb ketdi. Bähärdä quruvçılär buldozer bilän tupräq sürib, yer tekislägän bir cāy bār ekän. Oşā yerning tupräğı häli unça qātmägän bir bölägiğä ikkinçi traktorning plugı çuqur bät di. Lekin tupräğı bähärdä közğätılğän cāy tügägän zähäti plug zäräng yergä şundäy qättıq tişlänib qäldiki, traktor uni tärtälmäy toxtädi, gusenitsalär yerni çäynäb, turgän câyidä äylänişğä tüşdi. Motor tärilläşdän vāngıllāşğä ötdi. Uning bağridägi yetmiş beş āt küçining hämmäsi çiräniş plugni tärtib kördi. Lekin Mirzäçöl özining bütün āǵırlıgını şu plugning üstigä tāşlāb turgängä oxşardı. Yer tişlāb qālgän plug āxırı traktorgä ulängän câyidän şärt üzilib ketdi. Traktor zäpti bilän qurväqädäy āldingä säkrädi.

Yälqın äkäm başidägi doppisini äsäbiy äyläntirib, bir närsälärni oylāb āldi. U minib yürgän maşına bizning ketimizdän kelgän edi.

- Tursun, sen häm tüş! - dedi mengä. - Plugning üzilgän câyigä tros-pros bağlānglär. Men bir äylänib köräy.

Yälqın äkäm yük maşinasining zinäpoyäsidä tikkä turgäniçä uni sekin häydätib, bozlikni äylänib körä başlādi.

Biz h  zir kelib h  yd  m  q  i bolg  n bozlik            t       edi, yer c  d   q  tt  q bolg  n   üçün h  tt     v    h  m   sm  sdi. Y  lq  n   k  m bu yerning y  l  n           q  z  qq  n, “tupr     t  z         di, h  r x  l ildiz-pildizl  r plugg   il    ib h  l  q  t berm  y  di”, deb oyl  g  n ek  n.

Lekin bund  y t  q  rl  rd  n k  r   b  h  rd   l  l  q  z    ld  ql  r     l  dig  n yerl  r yum    r  q bol  rdi. K  kl  md   m  n     u yerl  rd  n bir   tg  nimizd     tr  f k  z il  g  g  n ufqq     h  mm  si q  p-q  zil l  l  q  z    ld  qq   burk  nib y  tg  n edi. Q  y  qq   q  r  m  n  g, n  f  s, g  z  l l  l  q  z    ld  q     b  d  d   m  y  n     q  lib turg  n edi. Duny  d   g  y   l  l  q  z    ld  qd  n b    q   n  rs   yoqd  y tuyul  rdi. B  h  rd   boz     g  n p  y  timizd   plug     d  r  y  tg  n quyruqd  y semiz yerg   ming-mingl  b l  l  q  z    ld  ql  r b    egib t    r,   und   ul  rg     d  m  ning i  i     r edi.

H    r o     l  l  q  z    ld  ql  r  n  ng ornini t  pib bolm  y  di - h  mm  y  q q  vcir  b, s  p-s  r  q bolib y  tib  di. Y  lq  n   k  m l  l  q  z    ld  q   s  dig  n yerning tupr     yum    r  q bol    n  ni esl  di şəkilli, ma    n  ng zin  sid   tikk   turg  n       n     u    l  b ket  di.

  x  yri u sov  xoz     h  r    sig   m  l  c  ll  ng  n c  y  n  ng k  n    q     t  m  n  id   l  l  q  z    ld  ql  r  n  ng quvr  g  n x  z  n   q  l  nr  q bir c  yni t  p  di.

Maşına q    tib kelib, bizni o     c  yg   b    l  b b  rdi. Bung     Y  lq  n   k  m bir  n  i tilm       n k  n  b  t     t  m  n  g   q  z  q q  q  b, şofyorning kepkasini q  z  qq   ilib qoyg  n edi.

- Belgi   n     u! - dedi Y  lq  n   k  m meng  . K  t  rib qoyilg  n plugni avtomat y  rd  mid   t    irdim.

  rq  d  n esib turg  n     m  l k    y  ib b  rm    qd   edi. Men gazni   st   b  sdim. Bu g  l traktor   rq  g   t  rt  lg  nd  y bolib, m  y  n qoz    ldi. Plug yerg   b  tg  nini   und  n sezdim   gazni x  y  l k    ytirdim. Traktorning y  ri       st   tezl    di. “X  yriy  t!” deb i  -i  im  d  n s  y  nib   lding   q  r  dim.

    m  l plugd  n k  t  rilg  n     ngni   lding   u  irib   tib, q  z  qq   iling  n     k  n  i tosib qoym    qd   edi.

Y  lq  n   k  m     pib keldi. Traktor bil  n y  nm  -y  n y  rib b  r  r ek  n, quv  n   bil  n:

-   li  i y      ! - dedi. -   uqurlik h  m c  y  id  ! Lekin m  l  c  lni to    r   l!

Häydäv traktorining şturvalı yoq, ruli hām riçagigä ulängän. Şuning üçün riçagning дәstäsi sāl uyâq-buyâqqä ketgänini âdām bā'zân sezmäy qālâdi.

Tezlikni âşirgän edim, plug äğdäräyâtgän quruq tuprâq şāmâldä çäng-tozân bolib kôtärildi-yü, kabinaning âldi-ârqäsini qâplâb âldi. Şundä traktor mölcäldän xıyâl onggä ketib qalıbdi. Yâlqın âkâm ârqädän yügürib keldi:

- Onggä ketib qâlding! Toğrı bâr demädimmi?!

- Çängdä körmäyâpmân âxır! - deb ikkinçi riçagni târttdim.

- Endi çäpgä ketding!.. Toxtä! Toxtä!

Men traktorni toxtättdim.

- Tüş pästgä!

Kabinagä Yâlqın âkâmning özi çıqdi. Çäng-tozân bâsilgünçä traktorni cildirmäy, özi qoygän belgini yâxşilâb körib âldi. Uning bir közini qısib, traktorning radiatorigä yâpilgän qâpqâqni uzâqdägi belgigä toğrılâb mölcälgä âlişi mergän âdâmning âvini mölcälgä âlişigä oxşardı. Keyin qäddini häykäldäy behäräkät tutib traktorni yürgizdi. Çäng-tozân kabinani bāyāgidāy orāb âldi. Men yānmā-yān yūrib bāryāpmān. Âldindāgi belgi Yâlqın âkāmğä hām körinmäy qâlgänini sezāmân. Lekin tilmä sıxdäy toğrı çıqyâpti. Yâlqın âkâm bāyā belgini mölcälgä âlgändä qändäy otirgän bolsä, hâlätini qılçä hām özgärtirmäsdän, riçagni “qılt” etqızmäy bir zäyldä tutib bāryāpti. Nāzārimdä, hāzir uning közini bağlāb qoysāngiz hām, sāl kām yigirmä yıldän beri ârttirgän täcribāsiyü mähārāti yārdämüdä traktorni közi âçıq âdāmdäy häydäy âlär edi. Bu hām âslidä âdāmning häväsini keltirädigän bir sän'ät edi.

Mänä şu sän'ätning tä'siridä men birinçi tilmäni açālmāgānimning âfsusini unutib yubârdim. Yâlqın âkâm qâzıqqä ilingän kepkaning âldigäçä дәftärning çizıgıdāy toğrı iz sālīb ötgänini kördimü ästāydil zāvqım keldi.

Yâlqın âkâm traktordän түşdi. Men uning yānigä bārdim. Tilmāning bāşrāğıdä men qıyşıq ketgän cāyım qāğāz yüzidä tāyib ketgän qālāmning izigä oxşāb turibdi. Yâlqın âkām mengä:

- Mayli, hâzir bârişdâ toğrılâb ketäsän, - dedi. - Yerni mänä şu tilmägä qärâb kartalâştirämiz-dâ. Qışlâğımızdâgi egri-bugri lâxtâk yerlär esingdâmi? Hâr bittä tutni traktordâ äylänib ötgünçä qänçä qıynälär edik!

- He-e, iş hâm unmäsdän cângä tegär edi-kü!

- Mänä bu yerdâ sendäqä mexanizatorlär räsä yäyrâb işläydi. Änä, Bäyzäq hâm yetib keldi, qäni, min!

Yälqın äkâm çölni tilib sâlgân birinçi izning yänigä men yänä bittä iz tårtib ötdim. Keyin bungä Bäyzäqning tilmäsi qoşildi.

Çöl ästä-sekin dälägä äylänä başlädi.

Ertägä bu dälädä ösädigän yäm-yäşil ekinlär, dâv-däräxtlär köz âldimgä keldi-yü, häyâcândän entikib qoydim.

Hälimä esimgä tüşdi. Qäniydi hâzir u mening yänimdä bolsä. Keyin biz bugüngi künni bir ümr birgä esläb yürärmidik? Birgä! Bu söz xäyâlimgä kelgändä yüräğim otli tuyğulärgä tolib, Hälimägä qärâb tälpinärdi...

17

Närigi sovxozdâ brigadamiz yetiştirgân pâxtäni özimiz terib tâpşirişimiz keräk edi. Şuning üçün sentyabrning başläridä Yälqın äkâm meni üygä qäytärib yubardı.

Äkâm yâzdâ sâzlâb qoygân tört qâtârlık maşına mengä tegdi. Özim kättä gäpirişdän qorqıb, “mävsumdâ ikki yüz âltmiş tonna terämän”, degän edim. Lekin bu vâ’däni oktyabrning ortäläridä bəcərib qoydim. Änä şundä muxbirlär ketmä-ket kelä başlaşdı. Telestudiyaning operatori, oblast gazetasining fotogräfi, radioning kiçkinä magnitofon kötärgän muxbiri - hämmäsi ilgäri Yälqın äkâmni surätgä âlib, lentagä yâzib tänib qâlgän edilär.

Endi ulär mendän:

- Siz Yälqın Ätäcânovning tuğışgân ükäsimsiz? - deb soräşärdi. - Äkängiz negä körinmäydilär?

Men Yälqın äkâmning yängi sovxozdâ yer açışu qurılış işläri bilän bänd ekänini äytämän. Sovxoz direktori qoşimçä qılädi.

- Tursun Âtâcânov Yâlcınnıng izdâşı. Men işânamân, bârâ-bârâ bu hâm âkâsidây mâşhur mexanizator bolâdi.

Radionıng muxbiri mikrofonni özining âğzigâ tutib, xuddi dälädâ emäs, mäclis prezidiumidâ turgängâ oxşâb gâpirib ketdi:

- Hâzir biz qâhrâmân çölquvâr Yâlcın Âtâcânovning izdâşı, ilğâr komsomol-yâşlâr brigadasining başlığı Tursun Âtâcânovning zängâri kemâsi yânidâ turibmiz. Tursun Âtâcânov bu yıl el xırmânigâ polât etâkdân ikki yüz âltmış tonna durdânâ tōkiş mâcburiyâtini âlgân edi. Âhdigâ vâfâdâr mexanizator özining bu vâ'dâsini muddâtidân âldin şâraf bilân âdâ etib, yânâ qoşımçâ mâcburiyât hâm âldi. Endigi sözni Tursun Âtâcânovning özidân eşitâviz.

Yürâgim tākâ-pūkâ bolib nimâlâr degânimni unçâ ânıq eslâlmâyman. Kiçkinâ tranzistorim bâr edi, ertâsi küni dâm âlib otirgândâ qulâğıni burâb kördim. Kütgân nârsâm çıqmâdi. “Hâ endi, lentagâ şunçâki yâzib ketgân ekân-dâ”, dedim içimdâ.

Ertâsi küni Yâlcın âkâmning ortânçâ oğı Tolqın kastruyulkadâ suyuq âş kötârib keldi.

Egâtgâ tranzistorni qoyib, suyuq âş içib otirgânimizdâ radiodâ bir cüft qoşıq berildi. Keyin dälâgâ kelib ketgân muxbirning âvâzi çıqıb qâldi. U mengâ söz bergândâ âvâzim âllâneçük gongıllâb, qulâğımgâ cüdâ beoxşâv eşitildi:

- Yâlcın âkâm... Yâlcın Âtâcânov mengâ mexanizatorlik kâsbini örgâtgân ustâzim bolâdi. Hâzir Yâlcın âkâm çöldâ yângi pâxtâzorlâr yârâtiş bilân bând. Bultur Yâlcın âkâm şu dälädâ, şu maşınadâ dört yüz tonna pâxtâ tergân edi. Bu mârrâgâ yetişim üçün mengâ hâli ânçâ bâr. Lekin hârakât qılâman. Bu yıl mâcburiyâtimgâ qoşımçâ yânâ yüz qırq tonna pâxtâ terib bermâqçimân.

Şundân keyin diktör qız:

- Eşiting, fidâkâr çölquvâr Tursun Âtâcânov, xânândâlarımız siz kâbi âq âltın icâdkârlâri üçün şu künnıng küy vâ qoşıqlâridân icrâ etâdilâr! - dedi.

Etim cimirlâb, gälâti bolib ketdim. Bu gâplârni qışlâğıımızdâ Hâlimâ hâm eşitgân bolsâ kerâk, xât yâzibdi. “İlgârligingiz yâxşı, lekin sağlığıngizni âldirib qoymäng”, depti.

Uning xavâtirlängäni beciz emäs edi. Maşınaning şavqınıdän başlär ğavläb, qulâq bitib qâlâdi. Ânämğä äytib, tankçılärning şlyomigä oxşägän baş kiyim tiktirib âldim. Şu närsä qulâqni sâl dürüst tutdi. Lekin bärğni tökädigän dârining gärdi paxtänning çängigä qoşilib, näfäsni boğädi. Küni boyi şu gärdning içidä maşına häydäymän. Hävâ açıq päytlärdä keçäsi sâät on ikkilärgäçä terämän. Çäng-ğubâr näfäs yollärigä kigizdäy bolib otirib âlgänini yotälgändä sezämän. Ânäm äkämning oğlidän ertäyü keç ıssıq süt berib yubârädi. Şu sâl öpkäni yumşätmäsä, käsäl bolib yätib qalış heç gäp emäs...

Âlgän mäcburiyätimni bəcärib, üygä çärçäb-härib kirib bårsäm, äkäm otirgän ekän. Ornidän turdi-dä, meni quçaqläb:

- Sözingning üstidän çıqding, yäşä, äğäyni! - deb täbriklädi. Belimdän âlib bir kötärib kördi: - Âb-bâ, cüdä yengilläşib qalıbsän-kü. Men häm här yili terimdän säkkiz-on kilogäçä âzib çıqär edim... Qışdä yänä tolişäsän, pərvâ qılmä... Äyä, oğlingizning işi zor. Bu yil orden âlsä äcäb emäs!

- E, ordendän häm ävväl xâtın âlsin! - dedi äyäm külib.- Yâzdä qızning âtäläri bilän bärib gäpläşälmäding. Mänä, terim häm ötdi. Endi bäräylik, äxır! Qızini başqäğä berib yubärmäsin!

Yâlıqn äkäm doppisini başidä bir äyläntirib qoydi. Yängi sovxozdä uning işläri başidän aşib yätgänini bilärdim. Bir kün üygä kelsä, beş-âltı kün çöldä oşä vagonçädä yätib qâlär edi.

- Bunäqä işlärgä äkämning vâqti bolmä,- dedim men äyämğä.

- Bolmäsä häm tãpämiz, äğäyni!

İkki-üç kün ötkäzib, äkäm ânäm bilän birgä qışlâqqä cönäb ketdi. Räisni ârägä sâlib, Färman brigadirni qändäy köndirişgänini äyämndän eşitdim.

Päxtä bəyrämi künläridä toyimiz boldi. Yâlıqn äkäm âtämiz yoqligini bildirmäy, hämmäsini özi başqardı. Ävväl qışlâqdä, keyin sovxozdä elgä kättä aş berib, Tâşkentdän sâzändä-hänändälär çağırıp toy ötkäzdik.

Sovxoz bizgä äkamlär turädigän üyning ikkinçi qävätidägi boş kvartirani bergän edi. Biz Hälimä bilän oşä kvartiradä yäşäy başlädik.

Toy ötgünçä Yälqın äkämning näryâqdägi işläri cüdä toplänib qalgän bolsä keräk. Toydän keyin bir ketgänçä on kün qäytib kelmädi. Bu ârädä Mirzäçölning izğırın şamälläri küçäyib, hävâ cüdä sâvub ketdi. Änäm däm üygä kirädi, däm köçägä çıqädi. Közi tört bolib Yälqın äkämning yoligä qäräydi.

Keçäsi yâtär mähäldä Yälqın äkäm qaşläri qırâvdän âqärib kirib keldi. Änäm ävväl bir süyündi-yü, keyin kâyinib sorädi:

- Qışdä hämmä däm âlär edi-kü, sen munçä tinim bilmäysän?

Yälqın äkäm qaşidän qırâvni sidirib taşläb, änäm özigä qurgän sändälining bir çetigä bärrib otirdi.

- Äzraq qıyınçılıgımız bär-dä, äyä,- dedi.- Keräkli texnikani qışdä âlib bärrib täxt qilib qoymäsäk, bähärdä şaşib qâlämiz. Ädäm yetişmäydi. Çölü biyâbangä här kim häm bärrib işlâmäs ekän. Hämmäsini qıdır, tıp! Suvni maşınadä yigirmä çäqırım cäydän taşıyâpmız. Poezddä maşınayü traktor, äsbâb-üskünä kelädi. Äbruçev stantsiyasidän yängi sovxozgä âlib bârgünçä säksän çäqırım yol bäsämiz.

- Şundäy sâvuqdä-yä? Sengä nimä äzâb edi? Mirzäçöl deding, mänä keldik. Şu yerdä häm işing yâxşı edi. Qährämânlik bolsä âlding!

- “Qährämân boldim, endi bäs!” deb äyâqnı uzätib yätäveräymidi? Undä men partiya biletini qäytärib berişim keräk-kü. Özingiz qışlâqdä, “sen partiyagä kirgin”, degän edingiz. Partiyagä kiriş - qäyerdä müşköl iş bolsä oşängä kökräk kerib bariş degäni bolär ekän-kü.

- Fäqät âğızdä şundäy deydigänlär yoqmi?

- Bolsä nimä qılây? Siz meni sözi bilän işi bir âdäm qilib östirgänsiz.

Men Yälqın äkämning bir işgä işänib kirişsä cänini häm äyämäydegän âdäti bärliğini oylädimü qıyın künlärdä uning yänidä bolgim keldi:

- Äkä, âdäm yetişmäyâtgän bolsä, ertägä meni häm âlib keting.

- E, sen şaşmä! - dedi änäm.- Heç bolmäsä çilläng çıqsın.

- Çilläm çıqıb, men nimä, çäqälâqmidim? Ertäläb äkäm bilän birgä ketämän.

Yalqın akām indämädi, Hälimä mening ketişimgä rızılık bergän bolsä häm, özi munğäyib qalgänini kelin äyäm sezibdi. Yalqın akām azândä ketäyâtgändä meni ätäyläb uyğâtdirmäbdi.

Yängi yil bäyrämining näri-berisidä qâr boräläb yağışgä түşdi.

Ätrâfi tâğ bilän orälgän vâdiygä qärägändä açïq çöldä sâvuq yâmân bolärkän. Qâr toxtäsä, Yängiyerning şämâli qozğälib, izğırinning zährini aşırıp yubârädi. Yollär tâyğâq. “Pälânçi avariya bolipti”, “pälânçi yoldän ädäşib, çöldä sâvuqdä qâtib qalıpti”, degän gäplär yürib qälädi. Qâr üstmä-üst yağıp, sâvuq bättär zäptigä älädi. Änäm özini qoygäni cây tâpâlmäy qälädi.

- Äsmân häm ilmä-teşik bolib ketdimi, nimä bälä, - deydi.- On beş kündän beri yâqqäni-yâqqän! Bu qârlär başqä câylärdä häm bârmi, yâ dunyâning hämmä qârini xudâ Mirzäçölgä älib kelib tökyäptimi, kelinpâşşä?

- Gazetalär yäzyäpti-kü. Hâzir hämmä cây şu.

- Yalqıningiz bugün häm kelmädi-yä!

- Nimä qılây? Telefon häm yoqki, qonğırâq qılıb bilsäk...

Men üydä artıq turälmädim. Ertäläb ıssıq cün päypäqlärni, paltoning tägidän päxtäli tonni kiyib, änämlär bilän xäyrläşdimü kättä yolgä çıqdim.

“““““

Bu oşä 1969 yilning qâr behäd köp yâqqän, sâvuq häm dähşät salğän mäşhur qışı edi. Ğıldirägigä zäncir bağlängän ötkinçi yük maşinasidä Yalqın akāmni qıdırib ketdim. Küzdä biz bärıp yer häydäğän câylär, endi başlängän qurılışlar hämmäsi qälın qâr tägidä qalıb ketgän, tärib bolmäydi. İlgäri yalgız turgän vagonçäning yänigä yänä üç-törttä vagonça täqäb qoyılğän. Şämâl uçırıp kelgän qâr ulärning arqä tāmānidägi deräzäsığäçä çıqqän. Ğıldiräkläri qargä kömilip körinmäy qalgän. Temir tamlärning üstidä tizzä boyı qâr. Maşına açğän izdän yürıp närirâq bärğän edim, motor tâvuşı eşitildi.

Üylär häli bitmägän bolsä häm, maşına parki üçün äcrätilgän câyning ätrâfigä tsement plitalärdän devâr kötarılğän edi. Şifer bilän yâpilğän bäländ bāstirmälärdä bir täläy yük maşinaläri, terim agregatläri, traktorlar, “Universal”lar, seyalkalar säf tärtib

turib- di. Çetrâqdä bittä tokarlik dästgâhi hâmi közimgä çälindi. “Temir qoşin cänggä täyyâr-kü!” dedim içimdä.

Yâln qâm oşâ özi minib yürädigân üsti yâpıq yük maşinasining âldidä âdâmlâr bilân gâplâşib turgân ekân. Meni körib, közlâri sevinçdân yâltirâb ketsä hâmi, âdâmlârnıng âldidä vâzmin, bâsıq turib körişdi, üydâgilârnı sorâdi.

- Qâni, mengä nimä iş buyurâsız? - dedim.

- Bugün dâmingni âlmâysânmi?

- E, dâm âlib kelyâpmân-kü.

- Üsting qâlnımi?.. Bolmäsä Bâyzâq bilân kuzovgä çıq.

Kuzovning ârqâsidä yük taksilâridä bolädigân kiçkinä temir zinâpâyâsi bâr edi. Zinâpâyâdân kuzovgä çıqsâm, yumşâq pâxâl üstigä âlâ matrâtslâr tüşâlgân. Bâyzâq bilân yüzmâ-yüz bolib yânbâşlâdik.

- Qâyâqqâ bârâemiz, Bâyzâq?

- Âbirçöp stantsiyasıgâ. Platformadä buldozer kelibdir. Sen minân ikkâvimiz şuni häydâb kelüvimiz kerâk.

Bu maşinaning ğildirâgidä hâmi zâncir şıqırlâydi. Qârdä tez yürib bolmâydi. Stantsiyagâ ikki sâât degândä yetib bârdik. Buldozer temir yol boyidâgi texnika âmbârnıng hâvlisidä qârgâ kömilib turgân ekân. Yâln qâm âmbâr mudirigâ qâğâzlârnı körsâtdi. Pâçâpostin kiygân çötir âmbârçi:

- Âlib ketâlsângiz, mâyli, âling, - dedi. - Lekin âytib qoyây: dinamosi bilân elektr simlâri yoq.

- Yângimi özi? Bolmäsä negâ unâqâ?

- Bilmâdim. Bizgâ şu âhvâldä keldi. Âçıq platforma. Stantsiyâlardä uzâq toxtâgân bolsä birâv âlib ketgândir... Âlmâymân desângiz, ıxtıyâr sizdä. Yânâ kelgünçâ kütâsiz.

- Özi şu buldozerni üç ây kütâdik-kü! Qârdä yüriş qıyin bolib ketdi. Bu bizgâ hâzir köz âğrığı dârisidây zârur!

- Bolmäsä yolını tâpib âlib keting. Yânâ ıxtıyâr...

Yalqın akäm bilän buldozerning äldigä bärrib, üstidägi qärlärini qäqdik, kapotini açib kördik. Häqiqätän, tok berädigän dinamosi yoq, elektr simlari yulib älib ketilgän.

- Näinsäflär! - dedi Yalqın akäm. Keyin bizgä: - Turib turinglär, stantsiyadä garaj bär edi, bir suriştirib keläy! - deb maşinasigä minib ketdi.

Köp ötmäy Yalqın akäm şofyorigä bittä eski dinamo kötärtirib kelib qäldi. Keräкли simlärni häm tãpdik. Motorgä ämbär mudiri suv ilitib berdi, quydik. Baklärni yãqılğığä toldirib, puskaçni işgä tüşirdik. Eski dinamoning içidägi rotorı, yänä bir bäläläri zorgä-zorgä işlär ekän, motor äñçä xırälik qilib, mäşäqqät bilän ot äldi.

Buldozerni ämbärning hävlisidän köçägä häydäb çıqdim. Armiyadä buni häm, “Belarus” degän kiçkinä kävşli yer kävlägiç traktorni häm köp häydägän edim.

- Yürişü dürüst, - dedim Yalqın akämğä. - Biz özimiz ketäverämisiz. Siz üygä bärrib, änämlärni bir tinçitib keling.

Yalqın akäm äsmängä qärädi. Hävã bulut. Qär uçqunläb turibdi. İzğirin tekkän cãyini açıştirädi. Sãät beş bolgän bolmäsä häm, qãş qäräygändäy tuyulädi.

- Dinamo cüdä çäläcän ekän-dä, - dedi Yalqın akäm. - Simlär häm ämãnät uländi. Hädemäy qärängı tüşädi.

- Farasi bär-kü! - deb çirãğını yändirdim, xırä tãrtib yändi. - Kabinasigä motorning issıgı urib turibdi. Bärävering. Bu sekin yürädi, keçäsi bilän kütib nimä qıläsiz?

- Xäyr, mäyli. Lekin ehtiyät bolinglär-dä. Men ertäläb yetib bärämän.

Yalqın akäm tüşgän maşına yol äyirilgän cãydan ong tãmängä burilib ketdi. Biz buldozerning ülkän piçãğını äldigä qälqän qilib, toğrıgä qäräb baryäpmiz. Qär yãğib turibdi. Huvillägän çöl başlandı. Gusenitsalär tez äylänmäydi, yolimiz heç unmäyätgändäy tuyulädi. Şundäy bolsä häm, qãş qäräygändä piçän ärtgän bir maşınani quvib yetdik. Sirğänib ärqäsi kyuvetgä tüşib ketibdi. Kyuvetdä qär kürtik bolib yätgän ekän, maşına bätib qalıbdi. Ğıldiräkläri äylänädi, lekin cãyidan qozğälälmäydi.

Bizning buldozer kyuvetdägi kürtikning üstidän bemäläl yürib, näryäqqä ötdi. Uning bähäybät piçãğını bäländ kötärib piçän ärtgän maşınaning ärqäsigä tirädim-dä, gazni äxırıgäçä bäsdim. Maşınani piçän bilän sürib, yolgä çıqärib qoydi.

Maşınadä keksä bir çopän häm ketäyätgän ekän:

- Sizlärni bizgä xudâ yetkâzdi-yâv! - deb duâ qıldı: - Bäräkâ tâpinglär, bälâm! Bu piçänni tezrâq âlib barmäsäk, qoylär âcdän ölä edi-dä!

Maşına cönâb ketgândän keyin yoldä yänä bir özimiz qâldik. Riçaglärni Bâyzäqqä berdim-ü, özim kabinaning närigi çetigä ötib otirdim.

Qârângı tüşdi. Faralärni yâqdik. Nuri xırä. Qârângılık quyuqlaşgân sâri yolni körış qıyin bolâverdi. Buldozerni toxtätib, pâstgä tüşdim. Faralärning şışäsi kirmikin deb lâttä bilän ârttim. Yoq, nuri qızärib, bättär xırä tärtä başlädi.

Yâlcın äkäm dinamodän xävâtirlängäniçä bâr ekän. Bälki âmânät simlär häm tokni isrâf qılâyâtgandır? Äksigä âlib, qâr tâbârä qättıq yağyâpti. İkkâvimiz tört köz bilän yolgä qaraymız. Âld âynäni qâr qâplâb âlyâpti. Yol häm, bizdän âldin ötgän maşinalärning izi häm körinmäy qâldi. Bâyzäq çälğib yoldän çıqıb ketâyâtğanini sezdim-ü:

- Toxtä! - dedim. Kabinadän tüşib, gügürt çäqıb, yolni zorgä tâpdim. Birpäs buldozerning âldidä piyädä yorgälâb yol körsätib bârdim.

Şämâl qârni yüz-közlärgä keltirib urädi. Sâvuq süyäk- süyäklärgäçä ötib ketâyâtgândäy bolädi.

Häli yolning ellik-âltmış çäqırımı bâr. Buldozergä qäytib çıqıb, uni özim häyday başlädim.

Keçäsi ne pällädä yänä yoldän çıqıb ketgänimizni sezdimü buldozerni toxtätib, pâstgä tüşdim. Qâr tizzädän bäländ. Yolni izlâyâtgänimdä motor birdän öçib qâldi. Yol yüz qädämçä çäpdä qâlgän ekän, âyâğım bilän timirskilâb tâpdim.

Bu âradä Bâyzäq kapotni açib, puskäçning ipini tärtä- tärtä, motorni yândirmâqçı boldi. Buldozerning akkumulyatori häm, starteri häm bolmäydi. Puskäç toğrı dinamodän tok âlib äylänädi. Bâyzäq motorni ot âldirâlmägândän keyin men bârib puskäçning ipini tärtä başlädim. Keyin yänä u tärtib kördi. Bolmädi. Qârângıdä buldozerning uyâq-buyâğını päypäslâb, sâbâbini qıdırä başlädim. Uning sirtidägi temirlärgä qol tegsä sâvuğı etni üzib âlädigândäy cäzillätär edi. Qolim qâvuşmäy qâldi. Kabinagä kirib isinmâqçı boldim. Lekin bâyä tüşgândä kabinaning eşigini yâpmägän ekänmiz. Motor öçgândän keyin birpäsä sâvub ketibdi.

Bäyzäq ikkâvmiz bir-birimizgä yelkä tiräb otirib, kabinadä täng ättirmâqçi boldik. Bir sââtçä otirgänimizdän keyin sâvuq âyâq-qollârdän ötib, belgä, yelkägä çıqıb keldi. Hämmäyâğımızdä sâvuq çäqırädigän temirlär.

- Otirä bersäk qâtib ölämiz, tur! - dedi Bäyzäq.

Yänä pästgä tüşdik. Yügürib isinäylik desäk, qälın qârdä âyâqni kôtärib bolmäydi. Etikning qonclärigä häm qâr kirib ketädi. Yâqäylik desäk, otin yoq. Bittä lättäni bakdägi solyarkagä bätirib âlib, temir klyuçgä orädim-dä, gügürt çäqdim.

Säl tütäb yänä başlägändä boräläb yâğäyâtgän qâr “cäz- cäz” tegib, öçirib qoydi. Yänä birän närsä tâpib yâqäy desäm, gügürtni çäqıb-çäqıb tāmām qilib qoyibmān. Bäyzäqqä:

- Sendä gügürt bârmi? - desäm.

- Yoq, - deydi.

Tizzälärim boşäşib ketdi.

Uzâq yäylâvning yolidä bolgän qorqınçlı bir vâqeäni küni keçä eşitgän edim. Bâyä biz kürtikdän çıqärib yubârgän âdämlärgä oxşab bir şofyor bilän çopân qoylärgä yem âlib ketişäyâtgän ekän. Keçäsi maşinaläri buzilib, qârborândä çöli biyâbândä qâlib ketişädi. Motor öçgän. Kabinadä otirib bolmäydi. Otin yoq. Äxiri zapas balonni âlib, üstigä benzin sepib yâqışädi, lekin bu bilän häm isinişälmäydi. Qâr boräni küçäyib ketädi. Beçärälär äxiridä bir-birläri quçaqläb yätib näfäsläri bilän isinmâqçi bolädi-yü, şu ähvâldä muz bolib qâtib qalışädi. Nähâtki biz häm şu ähvâlgä tüşsäk?

Motorni yändirişgä yänä bir urinib kördik. Dinamo ölgän edi. İş çıqmädi. Qol-âyâğım kâräxt bolib qâldi. Qändäydir lâqäydlik päydä boldi.

- Uxläylik! - dedi Bäyzäq häm guldıräb.

- Uxläsäk tirik qâlmäymiz! Yür, yolgä çıqämiz! Yür!

İkkâvimiz südrälib yol boyigä çıqdik. Bilmädim, ârädän qänçä vâqt ötdiykin. Tosätdän qârşi tāmāndä bir cüft çirâq körindi. İkkâvimiz häm qollärimizni kôtärib oşâ yâqqä qäräb intildik. Maşına yâqın kelib toxtädi-yü, biräv kabinadän säkräb tüşdi. Yälqın äkämning:

- Tursun! - degän ävâzini eşitdim. Tüşimmi, ongimmi, äcrätälmäy qaldım.

Keyin motori mäyin işläb turgän yük maşinasining ıssıq kabinasidä otirgändä, buning ongim ekänligigä işänä başladım.

- Äytgän edim-ä! - dedi Yälqın äkäm. - Köngil sezär ekän-dä. Üygä bärıb heç uxlalmädım. Eski dinamo esimgä tüşäverdi. Yäxşiyäm kelgänim! Ormancân, häligi spirtdən âling.

Äkäm bilän şofyor ikkävi qollarimizgä, yüzimizgä spirt surışdı. Suv bolmägäni üçün stakangä qâr sâlib, uni spirt bilän eritib, âz-âzdän içirişdı. Qurğur, bärğän câyğaçä yândirib bardı. Keyin sâl özimgä kelib, vâqeäni äytib berdim.

Yälqın äkäm keçqurun sovxozgä bärğändäyâq yängi dinamo tâpdirib qoygän ekän. Hâzir batareyali qolçirâğını yâqıb, buldozerning eski dinamosini âldi-yü, yängisini qoydı. Şundä hâmotor işlâmädi. Keyin äkäm yânilğı kelädigän mis trubkani açdı. Bu trubkaning bakkä yâqın câyı tâşqäridä turädi. İçigä ällänärsä tıqlgän ekän, sâvuqning zoridän muz bolib qâtib, yânilğı ötkäzmäy qoyibdi. Yälqın äkäm trubkani âlib, muzını eritdi. İçini tâzäläb, câyigä qoydı.

Buldozer birdän işläb ketdi. Farasi hâm yâruğ. Lekin köp ötmäy tâng âtib, faraning kerägi bolmäy qaldı. Sovxozimizgä çâşğâhdä yetib bârdik.

19

Yälqın äkämning direktorlik muhri hâm, muâvini hâm bâr edi, qol âstidä yüzdän ârtıq âdâm işlâr edi-yü, lekin häli idâräsi yoq edi. Buxgalter vâ kassir temir tâmli vagonçälärdän biridä işläb otirâr edi. Yälqın äkämni qıdırğän âdâm uni yâ dälädän, yâki oşâ üsti yâpıq yük maşinasidän tâpâr edi.

Esimdä bâr. Bähârdä ekiş-tikişning birinçi on künligidä Yälqın äkäm yäxşi işlägänlärgä mukâfât tâpşirmâqçı bolgän küni yâmğır yâğıb qaldı. Keyin Yälqın äkäm mukâfâtıni oşâ maşinaning üsti yâpıq kuzâvidä tâpşirdi.

Buni quruvçılärning başlığı hâm köribdi:

- Ortâq Âtâcânov, sizgä birinçi nävbätdä idärä qurib berişimiz keräk ekän, - dedi.

- Rähmät, Oleg Mixayloviç. Lekin mengä idärädän äldin turarcâylar bilän mäktäb zärurraq. Ädamlärni äiläsi, bälä-çäqäläri bilän köçirib kelmägunimizçä xätircäm işlälmäymiz.

Bu - mening häm könglimdägi gäp edi. Hälimä ağır-âyâq bolib qalgän. Uni bu yergä köçirib älib keliş üçün turarcây yoq edi. Änäm, kelin äyäm, äkämning oquvçi bäläläri hämmäsi şu säbäbdän häli häm ottiz çäqırım näridägi eski çâyımızdä turışar edi.

Bähärdän quriliş işläri bir qädär yürişib, devärlär tez kötarilib qaldı. Üç-törttä üyning üsti häm yapıldı. Lekin gäh eşik bilän rom tåpilmäs, gäh polgä täxtä, şiftgä gänc yetişmäy iş uzâq-uzâq toxtâb qälärdi.

Bir kün ertäläb dälägä ketâyatsäm, Yälqın äkäm tåmi bitgän, lekin eşik-deräzäläri qoyilmägän üyning äldidä quruvçılärning başlıgı bilän gäpläşib turgän ekän.

- He, bu üyini Cåbir Tåşbekov şu äydä bitirib tåşırämiz degän edi-kü!

- Cåbir Tåşbekoviç oylämäy vä'dä beräverädi! - dedi Oleg Mixayloviç. - Keräkli materialni tåqsimlägändä buni unutib qoyädi. Keçä häm sorägän närsälärimni bermäy quruq qäytärdi.

- Näryäqdä mähälliy kanalimizni betonläb berämän deb, uni häm qılmädi. Men şu ädäm bilän bugün qättıqrâq bir gäpläşär ekänmän-dä.

Yälqın äkäm yol boyidä turgän oşä üsti yapıq yük maşinasigä minib, Yängiyer tåmångä cönädi.

“““““

Çöldä iş köp, lekin ädäm äz. Şuning üçün här birimiz xılmä-xıl maşınayü traktorläрни häydäymiz. Båyzâq ikkälämiz qışdä buldozer bilän qar sürib, yol tåzälädik. Ertä bähärdä “Belarus” degän yer kåvlägiç Universal bilän yol boylärigä boläcäk köçälär, boläcäk mäydänlär vä dälä şiypanläriining ätråflärigä mingläb çuqurlär qäzidik. Yälqın äkäm çınâr, teräk, älçä, älmä, nâk köçätläridän beş-älti mingtäsini tåpib keldi. Ulärni ekâyâtgändä suv sepädigän “polivayka” maşinaläridä suv tåşib, çuqurçälärgä şlangadän quyib turdik. Köçätlär endi bärg çiqärâyâtgändä kün birdän qızıy başlädi. Kanaldä häli suv yoq edi. Yänä özimiz vodovoz maşinalärdä vä polivaykadä suv tåşib, köçätlärni ikki-üç märtä suğarib çıqdik.

Şundäy xılmä-xıl maşinalärni işlätgänimiz bilän häli biz yaxşı bilmäydgän mexanizmlär häm köp edi. Ğozäni yägänäläb yürmäslük üçün çigitni äniq hisäb bilän täşläydiğän seyalkadä ekkän edik. Unib çıqqändän keyin qarasäm, köçät här uyädä mölcäldägidän ikki bärävar köp. Seyalkaning çigit tüşädigän cäyini äniq sâzlämägänimni şundä bildim. Brigadamdä bir yüz ellik hektar yer bär, özimiz yetti kişimiz. Endi şunçä ğozäni qändäy yägänäläb ülgürämiz, deb ğäm bäsib turgänining üstigä mämäqäldiräq gumburläb, cälä quyib berdi. Ğozä endi ikki qulâq bolib unib çıqqän edi. Yâmğırdän keyin âftâb räsä qızdırdı. Hämmäyâqni qätqälâq bäsib ketdi.

- Därd üstigä çıqqän bu çipqändän qändäy qutulämän? - deb Yälqın äkämğä bårdim.

- Yänä ikkitä brigada şunäqä bolibdi. Qäni, yür-çi.

Yälqın äkäm meni här xıl äsbâb-üskünälär säqlänädigän âmbargä başläb bardı. U yerdä qäyirmä tişli rotatsion motigä degän äsbâb bär ekän. Qätârasigä âltitäsä bir egät ârälığigä mäsläb tirkälärkän. Yälqın äkäm şundän bir komplektini mengä kötärtirdi-dä, brigadamizning däläsigä birgä keldi. Häligi motigäni “Universal”ğä özi tirikläb berdi. Qarasäm, tişi çäppä qilib tirkälgän. Çäppäligini äytsäm:

- İşing bolmäsin, - dedi. - Qäni, häydä.

«Universal»ni yürgizib, sâl nâriräqqä bargändä ögirilib qarädim. Qätqälâq yaxşı mäydälänäyaptı. Lekin çäppä ornätilgän tişlär ikki qulâq bolib çıqqän ğozälärni yulib âlib âtyaptı. Käyfim uçib, traktorni dârrâv toxtätдим-ü, pästgä tüşdim.

Yälqın äkäm engäşib köçätlärni sänäyaptı.

- Hämmäsini yulib täşläyaptı-kü! - dedim.

- Hämmäsini emäs. Qärä, köçätning kerägi qälyaptı.

Qätqälâqning mäydä kesäğigä âräläşib yulib yätgän ikki qulâq ğozälär közimğä cüdä köp köringän edi. Engäşib, qälgänlärinä sänäb körsäm, häqiqätän, yetärlä. Endi könglim tinçidi.

- Bunäqä yägänäläşni qaçân oyläb täpdingiz, äkä?

- Üç-tört yıl boldi. Lekin här toxtägäningdä sänäb, tekşirib turgin. Regulirovkasi buzılışı mumkin.

Yalqın akām nārigi brigadalārgā ötib ketdi. Uning sovxozdāgi hāmmā mexanizatorlārgā mānā şunāqā ustāzlik qılışı, fāqāt āğızdā iş buyurmāsdān, bu işni özi āmāldā qilib kōrsātā ālışı cūdā kōp müşküllārimizni āsānlāştirār edi.

““““

Lekin Yalqın akāmning özini müşkül āhvālgā sālīb qoyāyātğan muāmmālār hām öz emās edi. Kūnlār qızib, ğozāni suġarādīgān māvsum kelib qālgān, birāq hāligāçā tsement nāvlār suvsiz qup-quruq turibdi. Çunki bu nāvlārgā suv berādīgān mähālliy kanal qurib bitirilmāgān edi.

Mirzāçöl yerlāriining kāftdek tekisligidān vā tsement nāvlārning ānçā bālānd ornātılışidān kelib çıqādīgān bittā qıyınçilik bār edi. Qāttā ārıq ornidāgi mähālliy kanalni ekskavator bilān çuqur qilib qāzib kelinsā yerdān ānçā bālānd qilib ornātılğan nāvlārgā suv çıqmās edi. Şuning üçün mähālliy kanal tuprāq kōtārmā üstidān ötişi kerāk edi. Tuprāq kōtārmā yāxşilāb betonlānmāsā, suv urib ketişi āsān bolārdi.

Birāq kanalning tāgigā vā ikki qırġāġigā yātqızılışı kerāk bolğan kāttā beton plitalār āġır maşinalārdā Cizzāxdān - toqsān çāqırım cāydān tāşib keltirilārdi. Quruvçılār bu işni keç başlāgānliklāri üçün hāzır dālzārb pāytgā kelib ülgürālmāy qālgān edilār. Kanalning hāli betonlānmāgān ikki çāqırımçā cāyini betonlāş üçün kāmida yigirmā kūn kerāk bolārdi. Birāq ğozālār yānā on kūn suv içmāsā quvrāb qālışı ānıq edi. Tört ming gektar pāxtāni tezdā qutqārib qālış kerāk edi.

Yalqın akām endi Cābir Tāşbekov bilān tālāşib-tārtişib vāqt ketkāzib yürgisi hām kelmādi-yü, raykomdān, obkomdān yārdām sorādi. Kanalning bitmāy qālgān qismigā buldozerlār bilān ikki tāmāndān tuprāq surilib, kōtārmā qırġāqlār qilindi. Māxsus mexanizmlār bu kōtārmā qırġāqlārning tuprāġını şıbbālāb, mumkin qādār mustāhkāmlādi. Endi āmānāt kanalġā suv āçış mumkin edi-yü, lekin bu suv tsement nāvlārgā özi āqıb çıqālmās edi, çunki nāvlār bālāndrāq edi. Yalqın akām ādirdā ārttirgān tācribāsini işġā sālīb, “Āndicān” nasoslāridān tāpib keldi.

Birāq bu nasoslārni āmānāt kanalning tuprāq kōtārmādān qilingān boş qırġāqlārigā ornātib bolmās edi. Şundān keyin oylānib, kengāşib, yāngi qāzilgān vā qup-quruq turgān zāvurlārdān fāydālānādīgān boldik. Zāvurlār çuqur qilib qāzilgān, ulārdān suv urib ketişi mumkin emās. Şuning üçün suv āmānāt kanaldān zāvurlārgā tüşirildi. Beş

metr chuqurlikdagi zavurlarning ichi havuzday keng, ularni suvga toldirganimizdan keyin nasoslär toxtavsiz isläb, suvni quvurlardan istägan navimizga chiqarib berib turdi.

Shu tarzda on ikkita nasos ornätib, tört ming gektar gozani bemäläl suğara başladik. Lekin aradan beş-on kün ötar-ötmäs amanät kanalning tagidan suv sizib chiqibdi-yü, tupraq kötarmä här qanča şibbälängän bolsä häm, uni ästä-sekin yumşätib, yuvib, kanaldan suv urib ketibdi. Ellik-ältmiş kişi bir kün avara bolib, traktoru buldozerläрни işlätib, suv urgän cayni bekitdik, atrafini tüzätib qoydik. Şundan keyin üç-tört häftä tinç yürdik. Gözälär suvga qanib, gurkiräb ösä başlädi. Suv yetärlä bolgani üçün künlär isigän gozälär yayräb ösä edi-yü, lekin biz, adamlär, cäzirämädä sayä tapälmäy qıynälär edik.

““““

Säratän kirib, künlär qızigändän-qızib bärärdi. Ävvälgi sovxozda äftäb tikkäga kelsä dälä şıypänigä chiqib sälqınläydiğän cayimiz bär edi, däraxtläär ösib, sayä berädigän bolib qalgän edi. Bu yerdä esä şapäläqday sayä tapış ämrimahäl. Ekkän nihällärimiz kökärgän bolsä häm, häli sälqını yoq. Kün boyi “Universal”da işläysiz.

Temir maşınaning ıssıgıga äftäbning ıssıgı qoşıladi. Däm-bädäm çanqäb, suv içäsiz. Suv häm vodovozda uzaqlardan kelgünçä şorvaday isib qäladi, içsängiz temirning tämini berädi. Yänä qızib ketgän traktorga minäsiz. İkki ot içidä qavrilgän säri birpäsinä näfäsni rästläb aram älädigän cayga zar boläsiz.

Qoşni brigadaning başlıgı, Qällibek äkä degän çaqmaq moylävli qazaq kişi edi. Yalqın äkäm brigadirlärni kengäşga toplägändä:

- Certolä qazimäsäk bolmäydi,- deb qälädi.- Ädamdi bu dozaxding ıssıgıda cerding özi äsräyt.

Köpçilik bu fikrgä qoşildi. Ertäsi küni men “Belorus”ni älib chiqib, päykällärning çeträğidän chuqurlıgı ikki metr kelädigän üç-törttä yertolä qazidim. Yalqın äkäm yertolälärning üstigä yapädigän täxtäsiyü qämişlälerini maşınada berib yubarıbdi. Yertolälärning kirib-çiqädigän cäylälerini, devärlälerini, täglälerini Qällibek äkä başlıq yigitläär ketmän vä belkuräklär bilän qırqıb, sillıqlaşdı. Tämlärigä täxtälärni köndäläng qoyib, qämiş yapganimizdan keyin üstidan qalın qilib tupraq tärtdik. Yertolä yazda sayä-sälqın cay bolışını men endi bildim. Täşqäridä kün äläv bolib yangändä yertoläning içi muzdäkkidä tuyuladi. Nämhuş-täzä tupraqning hidi dimäqqä cüdä yaqımlı uriladi. Tüşdä

âftab qıyâmgä kelgändä yertolägä kirib, âğzigä pärdä âsib nimqârângı qılâimizü, bir sâât-yärim sâât mizğib hâm âlämiz.

“Âdâmlär Yerni ânägä oxşatışlärï beciz emäs ekân,- deymân özimçä.- İnsân mäbâdâ cähännämğä tüssä-yü, başqä heç bir näcât tâpâlmäsä, yänä şu ânä Erning bäğrigä gödäkdäy kirib, cân säqläsä keräk”.

Ğozälärgä şlangadän suvni täräp bolib, quyâş tikkägä kelgändä yertolägä kirib, mänä şu fäyläsufänä oylär bilân uyqugä ketâyâtğän ekânmän, birdän kättä yol tāmândä maşinaning äsäbiy dudulägäni eşitildi. Keyin Yâłqın äkämning:

- Turinglär, suv urib ketdi! Suv! - degän häyqırırğı qulâğımğä çälindi.

Çâpâ-çâpâ Yâłqın äkämning üsti yâpıq yük maşınası turgän câyğä çıqdık.

- Qäyerdän urdi? Qäyerdän?

- Kanaldän!..

- Äb-bâ! Yänämi?!

- Qäni, maşınagä çıqınlär!

Kün qättiq isigändän beri ğozälär köprüq suğarılädigän bolğän, âmânät kanalğä suv ävvälgidän ikki bärâbär ârtıq açılğän edi. Tupraq sürib kötärilğän qırğâqlär kättä suvgä bärdeş berışı qıynlığı ävväldän mä'lum edi. Şuning üçün Yâłqın äkäm qışdä özimiz häydäb kelğän oşä buldozerni kanalğä yâqın bir câyğä keltirib, täxt qilib qoyğän edi. Meni buldozerning yänidä maşınadän tüşirib:

- Tezraq häydäb bär! - dedi.

Kättä yoldän ötib ketâyâtğän başqä bir maşınanı toxtätib, ungä Bâyzaqni mindirdi:

- Qoşni sovxozdän Üçtâmgä telefon qıl! Nävbätçisi bär. Golovnoyuzeldän bizning kanalğä kelädigän suv-ni bekitsin! Tez!

Yâłqın äkämning özi qâlgän hämmmäni maşınadä suv urgän câyğä âlib ketdi.

Buldozerning tez yürälmäsligi şunäqä päytdä cüdä ğaşğä tegädi. Kanalni yâqälâb bärşäm urgän suv älläqäçän bir päykäl ğozäning yärmini bâsib ketibdi. Mirzäçöl yerläriining lâyi yâpışqâq, bätqâğı yâmân bolädi, buldozerning tıqilib qâlışı hâm heç ğäp emäs. Şuning üçün quruqrâq câydan äylänib ötä başlädim.

Ādāmlār yālāngāyāq bolib ālib, kanalning ongirdāy opirilib ketgān cāyigā xās-xāšāk, tuprāq tāšlāšyāpti. Lekin suv kōp bolgāni ūčūn hāmmāsini āqizib ketyāpti. Yālqin ākām hām sārpayčān bolib, šimini tizzāsīgāčā šimārib ālgān, kōylāgigā lāy sāčrāgān, u mening āldimgā čāpib kelib, kabinagā čıqdi.

- Ong tāmāndān ōt! - dedi. - Ānā u turgān xās-xāšākni tuprāqqā qoşib sur! Lekin şaşmā! Lāygā huşyār bol!

İkki yānimdāgi riçaglārning birini tårtib, birini boşātib, buldozer surgān tuprāqni suv urib ketgān cāygā toğrılāb ālib bārdim. Opirilgān cāy bekilāy-bekilāy degāndā buldozerning ğusenitsalāri lāy čāynāb, yergā kirib, pāsāyib ketāyātğānimizni sezdim.

- Bās, gaz bermā! - dedi Yālqin ākām. - Qımirlāmāy tur!

U kabinadān lāygā sākrāb tüşdi.

Buldozer sürib bārgān tuprāq opirilgān cāyni bütünlāy bekitgān bolmāsā hām, āqımnı tosib qoygān edi. Ādāmlār şaşā-pişā tāšlāyātğān čim bilān xās-xāšākni endi suv āqizib ketālmāy qāldi. Bu ārādā kanalni yuqāridān bekitişgān ekān, āqım āzāyā-āzāyā āxırı toxtādi.

Fāqāt buldozer kabinasigāčā lāygā bātib, bātqāqdān čıqālmāy qāldi. Traktorčilārdān biri yetmiş beş āt küçilik hāydāv traktorini ālib keldi. Buldozerni şuning yārdāmidā čıqārib ālišgā urinyātğānimizdā kanal boyigā Cābir Tāşbekovning yāşil “Volga”si kelib toxtādi.

Bizgā yol-yorıq kōrsātib, hāmān yālāngāyāq yürgān Yālqin ākām uning yānigā hām bārmādi. Tāşbekov yāltirātib māylāngān tuflisigā lāy tekkizmāslikkā tirişib, suv urib ketgān cāyni āylānib ōtdi-dā, Yālqin ākāmning āldigā keldi.

- Hārmāng, Yālqin Ātācānoviç! Qāni, kōrişib qoyāylik.

Yālqin ākām ungā istār-istāmās qol berdi. Tāşbekov:

- Kanalğā hāzirčā suv kōp āçilmāsin degān edik, lekin ādāmlāringiz...

- Āybni bizning ādāmlārgā tonkāmāng, ākā. Cābir! Siz bu kanalni bizgā āllāqāčān betonlāb tāpşirişingiz kerāk edi!

- On beş kün suv içmāy turing, biz betonlāb tāpşirāylik!

- Endimi? On beş kündä bu gözälär hämmäsi xäzangä äylänmäydimi?
- Bolmäsa endi küzni kütäsiz!
- Siz buni sugâriş mävsumi başlängünçä betonläymiz, deb bizni işântirgân edingiz!
- Ülgürälmädik! Yol uzâq, betonni täşiş âsânmi?
- Biz ülgürdik-kü. Siz Soçidä kurordä yürgäningizdä beş ming gektar yer açdik. Siz ıssıq kabinetdä otirgäningizdä biz qâr keçib, muz yutib, texnika täşidik, material täşidik. Ülgüringiz kelgändä siz häm sâl cänigingizni kâytâr edingiz, ortâq Tâşbekov!
- Siz fâqât özingizni fidâkâr qilib körsätmäng, mullâ Yâlıqn! Biz Mirzäçölgä sizdän âldin kelgänmiz, qıyınçilikni sizdän köprüq körgänmiz!
- E, bu hämmäsi çirâyli gâp, xâlâs! Men endi bilyäpmän: bâ'zi âdämlärning gâpi başqâ bolärkänü, işi başqâ bolärkän!
- Qıslâqdä men sizni mexanizatorlik mäktäbigä yubärtirgân edim. Men dälängizgä mätbuât väkillärini başlâb bârib, sizni mäş'âl qilib kötärgân edim. Bulär iş emäsmidi?!
- Men buni dâim minnâtdâr bolib esläb yürär edim. Lekin... Siz özgärdingizmi yâki oşâ kezlärdä häm birâvni mäş'âl qilib, uning yâruğıdä özingiz yâxşırâq körinişgä intilärmidingiz, bilmädim... Siz ikki gâpning biridä “pâxtä - boyligimiz”, “pâxtä - ıftıxârimiz” deysiz. Mänä, suv başgân päykäldägi gözälärgä bir qaräng!
- İftıxâringiz bolsä, buni şu ähvâlgä sâlib qoyärmidingiz?
- E, bu päykäl üçün siz cävâbgärsiz, ortâq Âtâcânov!
- Siz bütün âğırlıkni başqälärgä taşlâb, yükingizni yengillätişgä ustâ bolib qalıbsiz. Lekin endi bu ustâlık ketmäydi! Mänä bu kanalni väqtidä bitirib bermägäningiz üçün, posyolkadägi üylär häm, dälä şiypanlâri häm çälä yâtgäni üçün obkomdä cävâb beräsiz!
- Munçä doq qılmäng! Siz obkom bilän gâplâşsängiz, men Moskva bilän gâplâşmân! Biz üç respublikaning işini qilyäpmiz! Biz fâqât İttifâq Hukumätigä boysunämiz! Siz änä şuni unutmäng!
- Unutmägänim bolsin!

Yalqın äkäm Toşbekovning gäplärini çindän häm unutmäsdän köngligä tügib yürgän ekän. Äradän bir-ikki häftä ötgändän keyin Güliständä oblast partiya-xocälik aktivı bolädigän edi. Yalqın äkämni şu aktivdä gäpirädigänlär royxätigä kiritişdi. “Moskvadän, Täşkentdän kättä ädämlär kelädi, puxtä täyyärlänib çıqıng”, deyşdi.

Men Yalqın äkämning keçäsi ällänärsälärni yazib, öziçä piçirläb gäpirib, nutq sözläşgä täyyärlänib otirgänini açıq deräzädän körgänim esimdä. Näryağı qändäy bolgänini başqälärdän eştdim.

Oblast aktivigä Täşkentdän respublika Kompartiyası Märkäziy Komitetining sekretari vä Moskvadän Täşbekovlär qaraydigän İttifâq ministri kelişgän ekän. Yalqın äkäm häm prezidiumgä säylänibdi. Tänäffusdän keyin ungä söz berilgändä Yalqın äkäm gäpni mäcburiyätän başlâbdi.

Ädätdä, yängi özläştirilgän boz yerlärgä plan birinçi yıl unça kättä berilmäydi, gektaridän on-on beş tsentner bolsä, yetärlı hisäblänädi. Lekin Yalqın äkäm paxtämizning ävci yaxşılıgini oylâb, kättä mäcburiyät âlädi:

- Planni bir yüz ellik protsent bəcərişgä söz berämiz! - degändä prezidiumdän küçli qarsäk başlänib, bütün zälgä yayılâdi.

- Fäqät,- deb dävâm etädi Yalqın äkäm,- bu mäcburiyätni bəcəriş üçün bizgä normäl şärâit keräk. Partiya-hukumätimiz çölquvärgä kättä ğämخورlik körsätyäpti. Texnika yetärlı, yegulik-kiyimlikdän kämçiligimiz yoq. Bizgä üy-cây qurib beriş üçün million-millıon mäbläğ äcrätılğän. Mirzäçöl quruvçıläri yäratğän kättä kanallär, nâvlär, drenajlär, sovxoz posyolkaläri bütün mämläkätgä tänilädi. Häqiqätän, Mirzäçöldä çinäkäm uluğ işlär qılınıyäpti. Fäqät Baş başqärmädä bizning sovxozlärädägi qurılış işlärigä cävâbgär bolğän bā’zi ortâqlär gäpni kättä gäpirib, lekin işni çätâq qilib qoyışyäpti.

Yalqın äkäm sözni mänä şundäy yatığı bilän äyläntirib Täşbekovning üstigä âlib kelädi-yü, çälä kanaldän neçä märtä suv urgänini, qurılışdägi başqä kämçiliklärni londä-londä qilib äytib berädi.

- Ortâq Täşbekovni men yaşligimdän bilämän, bir vâqtlär kämtär ädäm edi,- deydi äkäm.- Lekin hâzir undän iş tälâb qılsängiz: “Men fäqät İttifâq Hukumätigä boysunämän, Moskva bilän gäpläşämän,” deydi. Äxır İttifâq Hukumäti Täşbekovni bu yergä nimä üçün qoyğän? Mirzäçöldägi çölquvärgä ğämخورlik qılsın deb qoyğän emäsmi? Moskvadän

kelgän hurmätli ministrimizdän iltimäs qılamız, şu mäsälägä bir e'tibâr bersälär! Ortâq Tâşbekov obkomdä, başqä cäylärdä bergän qänçä vä'dälärining üstidän çıqmädi. Äxır kommunistning sözi bilän işi bir bolişi keräk! Mänä, biz paxtakârlär, här yili şundäy kättä mäcburiyätlär âlib, mudâm sözimizning üstidän çıqıb kelyäpmiz. Bu yıl âlgän mäcburiyätimizni häm älbättä bəcərimiz! Endi Tâşbekov häm bəcərsin! Täläbimiz änä şu!

Bu gäpgä häm köpçilik qärsäk çälgänidä âldingi qätärdä otirgän Tâşbekov dâkädäy äppâq bolib ketädi. Uning vä'däbâzligidän obkom sekretari häm rāncib yürär ekän, öz nutqıdä Yâlcın äkämning tənqidini yâqlâb çıqädi. Nihâyät, İttifâq ministrigä söz berilädi. Ministr Mirzäçölni özläştiriş bilän bağlıq bolgän kättä muämmälär häqidä gäpirgänidä, erişilgän yutuqlärni äytib ötâyâtib, eng yäxşi çölquvârlär qätäridä Yâlcın äkämni häm tilgä âlädi. Song minbärdän turib, prezidiumning ikkinçi qätäridä otirgän qurılış Bâş başqärmäsining rāhbärigä yüzlänädi:

- Siz bilän biz çölquvärgä bäländdän qārāb, “men fāqāt Moskva bilän gäplāşāmān,” deydigän kişilärning huşini cāyigä keltirib qoyişimiz keräk! Mänä şu köpçilikning âldidä sizgä tāpşirāmān: bu mäsälä bilän şāxsān özingiz şuğullāning! Ātācānovlärning sovxozigä bārib, çölquvârlärning qāndāy hāqli tälābläri bolsä, hāmäsini āmālgä āşiring, song mengä āxbārātini bering!

Bu gäplärdän keyin Tâşbekovning qāndāy tāhlikägä tüşgānini kōrsāngiz edi! Heç uyqusini buzmāydigän ādām oşā kūni yārim keçädä yük maşinaläridä keräkli materiallärni ārtib sovxozimizgä keldi. Yâlcın äkām dāim ertā turār edi. Sāhār pāyiti dārvāzāmizning qārşisidä Tâşbekovning “Volga”si pāydā boldi. Äkām eşikdän çıqışı bilän Tâşbekov maşinasidän tüşib ungä ropārä boldi.

- Yâlcıncān, ilgārigi qādrdānligimiz hurmāti, meni toğrı tüşüning! Oşāndä nātoğrı gäpirgānimni keyin sezdim! Püşāymānmān! Äxır biz bir qışlāqdānmiz-ä! Keçäsi bilän uxlālmāy çıqdim! Mänä, materiallärni özim ālib keldim! Ötgän işgä sālāvāt! Endi hāmcihāt bolāylik!

- Kōrāmiz hāli,- dedi Yâlcın äkām uning yūzigä qārāmāy.

Bâş başqärmāning rāhbäri häm kün çıqār-çıqmās yetib keldi. Tâşbekov endi ungä peşvāz çıqdi:

- Äxırgi märtä imkâniyät bering, xätâyimni tuzätiş üçün vâqt bering! - deb yälindi.- Keçâyü kündüz işläymän, terim başlängünçä hämmä keräkli ob'yektlärni bitirib berämän! Ulär häm bitädi! Mäktäb häm açıladi!

Ämälidän ayrılib qalışı heç gäp emäsligini sezgän Tâşbekov bu gäl çindän häm tünü kün tinmäy sözining üstidän çıqdi. Başqärmä başlığı häm qändäy qurılış materialı, qändäy texnika keräk bolsä, hämmäsini tökib taşladı. Sentyabrgäçä mäktäb bilän bağça täyyâr boldi, ottiztäçä ailä turädigän üylär qurib bitirildi. Biz Hälimä ikkâvimiz äkâmlärning üyigä yâqın turgän bir qävätli, hävlili kvartiragä köçib kirdik.

Tâşbekov qättıq häyfsän bilän ävvälgi lävâzimidä qâldırildi. U dâim “Yâlcıncân” deb, äkämning nâmini taq äytmäş edi-yü, lekin läbläri cilmäygändä häm közläri sâvuq körinärdi. Nâzärimdä, Yâlcın äkäm ungä bäländ minbärdän turib bergän zärbä Tâşbekovning könglidä intıqâm tuyğusigä äylänib, päyt pâylab yätäpdi. Bu yaşirin kek keyin qändäy ormäläb çıqqänini men öz ornidä äytib berämän.

20

Mirzäçölgä köçib kelgänimizdän beri Tâşkent bizgä ävvälgidän xıylä yâqınläşib qâlgän bolsä häm, lekin Äzlär äkä bilän dürüst bârdi-keldi qılmäs edik. Men armiyadäligimdä Äzlär äkä nârigi sovxozgä kelib, Yâlcın äkämni qährämânlik unvâni bilän täbrikläb ketgän ekän. Hälimä bilän toyimiz bolgändä mäxsus täklif qıldik, özi kelälmäy, täbrik telegramması yubârdi. Bultur äkäsini körışgä bârgän kelin äyäm:

- Qızläri Kämälä oninçini bitirib, Kiyevgä oqışgä ketibdi,- deb keldi.- Kinoaktrisa bolârmiş, Äzlär äkäm şunçä qılsä häm Tâşkentdä âlib qâlâlmäbdi. Mäşqläri päst. Üydä başqa bälä yoq. Törttä kättä âdäm soppâyib otirsä häm ğäläti körinärkän.

- Mirzäçölgä täklif qılmädingizmi? - dedi Yâlcın äkäm,- Sovxozimizni körışgä Moskvadän, Varşavadan, Berlindän âdâmlär keldi. Bugün yänä, “kubalik mehmânlar bârädi, kütib âlinglär”, deb xäbär qılışdi. Dunyâning nârigi çetidägi mämläkätlärdän âdäm kelädi-yü, äkä Äzlär Tâşkentdä turib, keläy demäydi-yä!

- İlğäri äytgän gäpläri üçün uyälsä keräk-dä, bäläm. Özing Tâşkentgä köp tüşäsän. Şükür, maşınang bâr. Köndäläng qilib: “Qâni, yüring!” degin-çi, bir märtä!

- E, bopti!

Yalqın akām yāzgi dām āliş künlärining biridä äytgänini qilib, Äzlär akäni Taşkentdän gazik maşinasigä mindirib kelib qaldı.

Men üydä edim. Äzlär akä gazikdän tüşgändä uni deräzädän kördimü dārvāzāning āldigä çıqıb kütib āldim.

Hāli hām ilgärigidäy qāmāti kelişgān. Äyāğıdä läklängān qārā tufli. Egnidä sālqın tutādigān kältä yengli tor köyläk. Äqārä başlägān saçını bolıq qilib östirib, boynining ārqāsıgä tüşirib qoygān.

Ciyānläridän fāqāt Äsqār bilān Şāmsiyä uni tānib, “tāğā” deb bārib körışdi. Qālgān bālälär Yalqın akāmgä qārāb çāpdı:

- Dādām keldilär!

- Dādä! Dādācān!

Yalqın akām kiçkinälärdän birini yelkäsıgä mindirdi, ikkitäsini ikki qolıgä āldı. Qālgānlārigä:

- Qāni, ävväl tāğälāring bilān körışinglär! - dedi.

İçkäridä kelin äyām dārsigä tezis yāzib otirgān ekān. Qolidä ruçkasi bilān çāpib çıqdi. Äzlär akä uni peşānäsıdän öpdı. Ānām bilān quyuq körışib sorāşdi.

- Ässāyām!- deb qarşısıgä kelgān ciyānçäläridän birıgä qolını berdi. Birining başını silāb qoydı.

- Munirä, meni keçir, bulärning ātlärini hām bilmäymän.

- Mänä bu Uluğbek. Bu - üyingizdä sāpāl vazanı sindirgān Tolqın. Bu - Nārхāl. Bunisi Rāhimä.

- Āb-bā, hisābdän hām ādāşib ketdim! Ciyānlārim sākkiztāmi özi?

- Toqqızınçısı - Kāmāl içkäridä belānçäkdä uxlāb yātıbdı!

Äzlär akä közlärini ālä-kulā qilib:

- Çindänmi? - dedi,- Şunçā bālāni qāndāy eplāysān?

- Kättäläri älläqäçän dästyâr bolgän. Äsqâr bu yil oninçini bitirdi. Ätâ käsbi deb bu häm yâzi bilän “Universal” häydädi. Küzdä maşına terimigä çıqädi. Şämsiyä endigi yil mäktäbnı bitirib, institutgä kirmâqçı. Qâlgänläri häm biri-birigä qäräşib kättä bolyäpti.

Äzlär äkä mengä qärädi:

- Tursunbek, toyingizgä kelälmädik. Kelin yaxşımılär? Sizdä bälälär neçtä boldi?

- Üçtä.

- Tört yildä üç färzänd? Qâyıl! Siz häm äkängizdän qalışmäydiğängä oxşäysiz?

- Bälä mäsäläsidämi? - külib sorädi Yâłqın äkäm.- Tursun bizdän ozsä häm keräk - bulärdä keyingisi egizäk boldi.

Änäm bilän kelin äyäm äyvänni säl yığıştirib, cây hâzirlägünläriçä biz hävlidä birpäs gäpläşib turdik.

- Sizlärgä tän bermäy ilâc yoq,- dedi Äzlär äkä.- Şundäy çöl şärâitidä şunça bälä...

- E, bu çöl suvgä qändäy täşnä bolsä, ädämlärgä häm şundäy muhtâc, äkä Äzlär! Bizgä bu yerdä ädäm yetişmäydi. Serfärzänd äilälär kelsä xursänd bolib ketämiz. Negä desängiz, ikki qävâtlik kättä ortä mäktäbimiz bâr, lekin bâ'zi sinflärdä bälälär häli âz. Tezrâq köpäysin deymiz-dä.

- Undäy bolsä sizlärgä yänä yängi färzändlär tiläymiz. Oninçisi tuğılsä, Munirä qährämân ânä bolädi. Buyâqdä siz - Mehnät Qährämâni. Ätâ häm qährämân, ânä häm. Muxbirlär üçün yänä bir yängi mävzu tâpilädi.

Äzlär äkäning bu gäpläridä bilinär-bilinmäs kinâyä bâr edi. Yâłqın äkäm buni sezib, qâşlari bir çimirildi. Nâzärimdä, Äzlär äkäning ilgäri sâvuq gäpläri, Tâşkentgä üyigä bârgänimizdä qılğan piçingläri uning esigä tüşdi.

- Qäni, kiringlär, Äzlär äkä! - deb kelin äyäm içkärigä täklif qıldı.

- Qolni bir yuvsäk,- dedi Äzlär äkä.

Yâłqın äkäm uni vannaxânägä başlädi. Xuddi şähärdägidek, uning devârläri äppâq kafel bilän işlängän edi. Qol yuvädigän câyidä qızıl vâ kök ikkitä çinni ruçka turibdi. Äzlär äkä ikkisini nävbätmä-nävbät buräb:

- İye, ıssıq suvi häm bâr-kü! - dedi. - İssıgı qäyerdän kelädi?

- Həmməməmimiz bər. Qışda batareyalərgə həm ıssıq suv berədi.

Əsıǵlıq turgən sâcıqlərgə bälälär qol ärtib, xıyâl kir qilib qoyışǵan ekän. Äzlär äkä tazarâǵını tänläb qol ärti-yü, şundä həm köngli unça tolmägängä oxşadı. Vannaxânädän äyvängä ötäyätib, gazdä şäräqläb turgən çaygumni kördi.

- Gaz həm bärmi? Täbiymi?

- Hä, Buxârâ gazoprovodigä ulängän.

Yälqın äkäm songgi gäpni külimsiräb äytgänigä qarägändä, u qäynägäsi bilän bolgän ilgärigi bähslärini zimdän däväm ettiräyätgängä oxşardı.

Kelin äyäm bugün samsä pişirgän ekän. Yälqın äkäm bittä beş yulduzlik konyak açdı. Uning özi köp içälmäs edi - bir qultum içsä həm qızarıb, boǵrıqıb ketärdi. Şuning üçün qädähni ağzigä tegizib qäytib qoyäverdi. Lekin Äzlär äkä quyilgänini tägigäçä älib turibdi. Üçinçi qädähdän keyin ança käyfi kötarilib, başqa vâqtdä äymäydigän gäplärni həm äytä başlädi.

- Yälqınbek, dängälini äytsäm, siz cüdä yaxşı ösdingiz. Fäqät siz emäs, mänä Tursunbek həm ösdi. Ätrâfimgä qaräsäm, həmmä ösib ketyäpti. Bittä men on säkkiz yıldan beri oşä cäydä qımirlämäy otiribmän.

- Qımirlägingiz kelädimi äxır?

- Negä kelmäsin? Mening qolimdä işlägän bir bälä yaxşı dâmlä tâpib, soiskatel bolib, dissertatsiya yâqlädi. Fän kandidati! Ungä yol açıq. Äylänib kelib, hâzir şu bälä bizning həmmämizgä başlıq bolib äldi.

Yälqın äkäm uning könglidäginini sezgändäy bolib:

- Nimä, siz həm dissertätsiyä qılmâqçimisiz? - dedi.

- Üydägilär “qiling” deyişyäpti. Qäynätämizning qädrdän bir ortâǵı kafedra mudiri ekän. Üygä çağrıb, mänä şunäqä dästurxân üstidä gäpläşdik. Özi dotsent ekän. Sizning şührätigingizni köp eşitgän ekän. “Küyâvimiz bolädi, yängi açılğan sovxozdä direktor,” desäm, xursänd boldi. “Yängi açılğan sovxozlärä rentabellik mäsäläsi cüdä aktual,” deb qıldı. “Siz şu mävvuni älib işläng, tez ötädi,” dedi. Mäslähätini qäbul qıldım. Endi şu nuqtäi nəzärdän sizning işläringiz bilän bir tänişsäm deymän.

- Nimä, sovxozni äylänib köräsizmi? Yâ sizni, fâqät idârä işläri qızıqtırädimi?

- Unisi häm, bunisi häm.

Âş yeb, çây içib bolgänimizdän keyin Yâlıqn âkäm mengä:

- Sening äräväng tekisrâq yürädi, âlib çıq, - dedi.

Bizning hâvlimiz Yâlıqn âkämlärdän ikki üy näridä edi. Men surmäräng GAZ-24 maşınani ârqası bilän yürgizib, köçädä turgän Äzlär âkäning yänigä bârgändä toxtätдим. Äzlär âkä bir yängi “Volga”gä, bir mengä qärädi-dä, Yâlıqn âkämdän sorädi:

- “Ärävä” degäningiz şumi? Yâ bu idâräning maşınasimi?

- Tâşkentdän sizni âlib kelgän gazik idâräniki edi. Buni Tursun mukâfâtgä âlgän.

- Qaçân?

- Men sizgä hâli äytgänim yoqmi?

Kün qıyâmgä kelgän päyt. Maşınaning içi häm isib ketgän edi. Yâlıqn âkäm ârqä eşikläрни açib, deräzasini tüşirär ekän:

- Bultur, - dedi.

- Mukâfât dedingiz. Demäk, tekin...

- Tekini nimäsi? Magazin nârxını tolädi. Tursunning puli âz deb oyläysizmi? Här yili qänçä dâramäd âläsän? Özing äyt.

Men maşınani câyidän sekin qozğätдим:

- Hä endi, ortäçä hisâbdä âltı-yetti ming.

- Yängi puldämi?

Yâlıqn âkäm külib:

- Hâzir eski pulni bağlâb qoyibdimi? - dedi. - “Özi yetti ming âlsä, dâvlätgä qänçä dâramäd berdi?” deb mendän bir soräng, âkä Äzlär.

- Xop, qänçä ekän?

- Buning brigadasi bultur dāvlātga bir yüz yigirmā ming som dārāmād berdi. Ōzi hām gektaridān ottiz beş sentnerdān hāsıl kōtārđı. Yüz protsent mexanizatsiya. Şuning üçün pāxtā ārzāngā tüşāđı. Hār sentner pāxtā üçün bār-yoğı ikki kişi-küni sārflānāđı.

Äzlār ākā ārqādā tipirçilāb nimānidir qıdırib qāldı:

- Yālqınbek, qālāmingiz bārmi? Bu hāmmāsi rentabellikā kirāđı. Men yāzib ālişim kerāk.

- E, hāli yāzişgā ülgürāsiz. Buyāğını eşiting.

Yālqın ākām ādātdā māqtānişni yāmān kōrār edi. Lekin yāşlıkdā meni Äzlār ākā özining yoligā burib ālmāqçı bolgāni esigā tüşđimi yāki bāşqā nārsā sābāb boldimi, hāzir u mening yutuqlārimni ātäydān tā'kidlāb gāpirārđı:

- Tursunning tört yildān beri qılğan işlāri şundāyki, obkom buni hāzir qāhrāmānlık unvānigā tāvsiyā qıldı. Qāğāzlārini toldirib yubārgān.

Men onğäysizlānib ketdim:

- E, ākā, buni gāpirmāng, hāli bolāđimi, yoqmi?

- Äğār bu yil boş kelmāsāng, ālbāttā bolāđı. Öziyām bu yil hār gektaridān qırq ikki tsentnerdān pāxtā ālmāqçı-dā.

Biz ikki qāvātlik mehmānxānā yānidān ötib bārmāqdā edik. Uning nāryāğıđā devārlāri tāşđān qilingān, üsti gumbāzlı hāmmām kōrindi. Āldı āynāvānd magazin, sārtārāşxānā. Asfalt kōçālār boyıđā ördākning tumşuğını eslātāđigān bālānd elektr fonarlār tizilib turibđı. Hāmmā üylārdā vodoprovod, tābiy gaz.

- Şuning hāmmāsi neçā yildā boldi dedingiz? - sorāđı Äzlār ākā.

- Tört yildā.

- Yoğ-e, meni lāqıllātyāpsiz! Men muxbirmānmi sizgā?

- Mānā, Tursun āytsin.

Men özim hām bütün bir şāhārçāning tört yil içıđā qurilib qālgānigā hāzir zorğā işānār edim. Çünki qurılışgā hāli u yetişmās, hāli bu yetişmās, Yālqın ākām hāmmāsini yüz cāygā bārib toğrılāb kelār edi. Vodoprovod suvini Zāmin tāmāndān - yetmiş çāqırım cāydān quvur yātgızib ālib kelgān edik. Buxārādān ötgān gaz quvuri bizgā unçā uzāq

bolmasä häm, undän sovxozimizning tegişini âliş üçün Yâlcın âkäm buyağı Güliständä, uyâğı Tâşkentdä onlâb idârälärgä neçä qäytädän kirib-çıqqän edi. Bu işlärning tezraq bitişini säbrsizlänib kütgän âdämgä vâqt cüdä sekin ötär ekän. Şuning üçün häm şähärçämiz mengä tört yildä emäs, on-on beş yildä qurilgändäy tuyulardı.

Lekin kelgän yilimiz bähärdä köçä boylärigä ekkän nihällärimiz häli cüdä yâş - vâyägä yetgän emäs.

- Tört yil bolgänini mänä şu nihällärgä qaräb bilsängiz bolädi, - dedim men Äzlär äkägä. - Üylärning devärini tez kötärsä bolärkän, lekin därextlär biz istägançalik tez ösmäs ekän.

- Mänä bu gäp toğrı! - dedi Äzlär äkä ârqädän. - Cäyläring munça ıssıq desäm, häli därextlär yâş, säyäsı yoq, şuning üçün ekän!

- Äkä Äzlär, cân kâyıtmäguningizçä cânänä qäydä, deyişädi. Endi dissertatsiya yâziş üçün siz häm sâl ıssıqlärimizgä bärdâş beräsiz-dä.

- Älbättä, qäni, dälä äylänämizmi?

- Yoq, siz ävväl kütübxänämizni bir köring. Bälki dissertatsiyagä äsqätädigän kitâb uçrâb qâlär.

Mehmânxänäning yänidägi kütübxänä yapıq, eşigigä qulf âsilgän edi. Yâlcın âkäm kälitning bittäsini yänidä âlib yürär ekän. Çöntäğini kävläb, kälitni âldi:

- Kütübxänäçimiz tüşlik qılgäni ketgän, - deb tüşüntirdi.

İçkäridä ikki xänäning şiftigäçä polkalär qilingän. Yâlcın âkäm qäynäğäsini kitâbgä tolib turgän ortä polkaning âldidä toxtätädi.

- Romänlär, şe'rlär... Äçib qaräng, yâzuvcılärning дәstxätläri häm bär.

Äzlär äkä kitâblärning içki väreqlärigä yâzuvcılärning öz qolläri bilän yâzilgän, çölquvârlärgä bağışlangän ılıq sözlärini oqıy başlädi.

- Sovxozingizgä yâzuvcılär şunçä köp kelädimi, ä, Yâlcınbek?

- Hä, bu yil bähärdä Moskvadän, Kiyevdän, Rigadän, näryâğı Vyetnamdän, Polşadän, Germaniyadän şairlär kelib ketädi. Köpläri bizgä kitâblärini sâvgä qılışädi.

- Bu yerdä kitâb cüdä köp-kü. Hämmäsining avtorı kelib дәstxät berib ketgänmi?

- Negä? Häli kelmäglärläri häm köp. Taşkentdä yazuvçılärning kitabini çıqarädigän kättä nāşriyāt bār ekän. Şu nāşriyāt yazuvçılärning yāngi çıqqān kitābläridän bir maşinasini bizgä sāvğä qilib yubardı.

- Qayı! - deb Äzlär äkä qalın kitāblärdän yänä üç-törttäsini açib kördi, song Yalqın äkäm dän sorädi: - Bulärning hämmäsini älläqāçān oqib çıqqāndirsiz, Yalqınbek?

Yalqın äkämning kitāb oqışğä vāqti kāmraq edi. Äzlär äkä şuni bilgäni üçün ätäyläb tägdär qilib sāvāl bergän edi. Yalqın äkäm erişğän yutuqlärini ungä ätäyläb köz-köz qılâyatgändäy körinsä keräk, şuning üçün Äzlär äkä päytini täpsä, ilmäqli gäp bilän küyävigä kinâyä qilib älämdän çıqardı. Yalqın äkäm qäynäğäsining songgi kinâyäsigä yäräşä bir iş qılgisi keldi çämäsi, doppisini başidä bir-ikki äyläntirib qoydi.

- Biz bu kitāblärni bittä qoymäy oqib çıqāmiz! - dedi. - Lekin siz häli oqımāğän häyāt kitābläri bār, äkä Äzlär! Yüring, endi oşälärni körsätäy.

Yalqın äkäm qäynäğäsini kütübxānädän ānçä näridägi maşina parkigä başlädi. Künning eng qızıgän päyti edi. Beş gektarlik kättä qorğāndä terim maşinalärining temirläri çoğdäy yānib, ātrāfgä ālāv pürkär edi. Äzlär äkä üydä konyak içib, sāmsäyü pälāvdän köp yeb, bādäni rāsä qızıgän bolsä keräk. Endi āftābning tıgıdä boğrıqıb, bezāvtälänib, özini nuqul maşinalärning sâyäsigä tärtär edi. Yalqın äkäm buni sezgän sari uni sâyäsi yoq cāylärgä başlärdi.

Dälägä çıqdik. Yalqın äkäm qäynäğäsini häli bittä häm dārāxti yoq yāngi özläştirilgän päykälning ortäsigä piyādä ālib ketdi.

Äzlär äkä issıqdän bezāvtä bolib, terlägän boyinlärini romolçäsi bilän ärtär, keyin şu romolçäsini başigä sâyä qilib körär, lekin bu häm unçä yengillik bermäs edi. Bunday issıqlärgä örgänib ketgän Yalqın äkäm heç närsä sezmägändäy bolib:

- Rentabellik çindän häm cüdä kättä gäp, - derdi. - Äkä Äzlär, dissertatsiyangizgä keräk bolsä äytişim mumkin. Bizning sovxoz dāvlät qılğän xārācātlärläni älläqāçān qāplädi. Yänä buning üstigä tört yärim million som dārāmäd berdi. Mänä bu yıl dāvlätgä on ikki ming tonna pāxtä sātmaqçimiz. İlgäri bittä rayon bunçä pāxtä bermäs edi. On ikki ming tonna! Çet ellärgä sātılğändä bu dāvlätgä qānçä dārāmäd berädi? Hisābçisiz, qāni äytingçi?

Äzlär äkä tergä bätgänidän köylägi yelkäsiga yapışib qaldı. Yalqın äkämning gäpläri qulâğıgä bütünläy kirmägän bolsä keräk:

- Ä? - deb qäytärib sorädi. - Yalqınbek, qalgän gäpni säyärâq bir cäydä gäpläşsäk. Bälki çömilädigän cäy bårdır?

- Sâvuq duşmi? - dedi Yalqın äkäm, - Tâpämiz!

Maşına turgän cäygä qäytgänimizdä Yalqın äkäm mengä:

- Märkäziy şıypångä häydä, - dedi.

Kättä yol boyidägi şıypânning âldidä tepäsiga temir bak ornätilgän duş bâr edi. Äftâbning tıǵıdä turädigän bakning suvi küni boyi isib, bā`zän ellik dārācāgä çıqıb ketär edi. Biz sâvuq suvgä tüşmäqçi bolgänimizdä duşning ârqäsidadägi vādâprâvâddän ungä sâvuq suv açâr edik.

Men şundäy qılmâqçi bolgän edim, Yalqın äkäm közini sekin qısdı-dä, “tegmä” degän işâräni qıldı.

Bâyägi konyaklârdänu däläning täptidän yänib kelgän Äzlär äkä duşni körib, dârrâv ungä özini urdı. Suv şâvillâb tüşä başlägänini eşitib turibmiz. Bir vâqt duşdän:

- O-oh! - degän tâvuş eşitildi. Keyin eşik şäräqlâb açıldı-yü, qıp-yälängâç Äzlär äkä qaçib çıqdı: - E, bu qäynâq suv-kü! Ädämni küydirädi-kü!

Beçâräning tursigi häm yoq. Men xâxâlâb yubârmâslik üçün ârqägä ögirilib, âğzimni qolim bilän bekitdim. Yalqın äkäm külgä ärälâş gäpirdi:

- E, e! Dälädä qäynâq suv nimä qılsın! Mirzäçölning âftâbi isitibdi-dä. Hâzir ârqädän sâvuğını açâmiz. Siz kirävering.

Sâvuq suv açılğändän keyin Äzlär äkä ânçägäçä cim bolib ketdi. Bir vâqt saçlârini sillıq tärâb, duşdän xıylä özigä kelib çıqdı-dä, Yalqın äkämğä:

- Bâplädingiz-ä! - dedi. - Sâvuğını ävväl ätäylâb açmägän ekänsiz-dä!

- Dissertatsiya yâzädigän âdäm âftâb isitgän suvning täptini häm bilib qoysin dedim-dä.

- Bunäkä qılâversängiz, dissertatsiyani häm yığıştirib qoyämän.

- Hä, bu iş häm çidägängä çıqarılgän bolsä keräk.

Äzlär äkä baş ırğab, külib qoydi.

“““““

Dälä äylänib bolib, sovxoz şähärçäsigä küncıqı ş tāmāndān qäytib kelmāqdā edik. Üy-cāylārdān ānçā beridā tāmi gumbāzgā oxşatib işlāngān yālgız bir şıypān bār edi. Uning ātrāfidāgi ikki gektarçā yer sillıq tsement plitalārdān işlāngān devār bilān orāb qoyilgān edi.

- Bu yer nimā? - deb sorādi Äzlär äkä.

Yālcın äkām äytişgā tili bārmāgāndāy bolib:

- Qäbristān, - dedi.

- Eskidān qālgānmi?

- Yoq, burnāğı yili boldi. El-yurt yāşāgān cāydā birdā-yārim qāzā häm bolār ekān.

- Bir ziyārāt qilib ötāylik bolmāsä.

Men maşınani şāğāl töşālgān yolgā burdim.

Qäbristāndā bittā kättä, ikkitā kiçik - üçtäginä qäbr doppāyib turār edi. Men ulārning tārıxını eslāb kettim.

Burnāğı yili ertā bāhārdā tāğlik qışlāqdān kelgān Qārşibāy äkä degān kişining säksān āltı yāşār ānəsi vāfāt qıldı. Tāğdān āzāgā kelgān qārindāşlāri: “Qāmpir tābārruk yāşdā köz yumdi, qışlāğımızgā eltib kömāmiz”, deyişibdi. Qārşibāy äkä “şu yergā qoyāmız” desä, “qäbristānlāring häm yoq ekān, çölgā kömsāng, ertāgā traktorçi bilmāy plug sālīb yubārsä, nimā bolādi?” deyişibdi.

Sovxozning qäriyālāri bu gāpni eşitib, Yālcın äkāmning āldigā kelişdi.

- Ertā-indin biz häm köz yumsāk, şu gāp yānā çıqādi, - dedi āndicānlik keksä bağbān. - Ādām üçün kindik qāni tāmğān cāy bilān ācdādining xāki yātğān cāy āziz bolādi. Bālālārimiz şu yerdā tāgcāy bolib qālsin desāngiz, qäbristāngā dūrūstrāq bir cāy ācrāting.

- Xop, ātāxān, - dedi Yālcın äkām. - Qāyer sizlārgā mā’qul bolsä, äytinglār.

Şähärçämizning künbâtiş tāmānidān kattā yol ötādi. Şimāl tāmāndā bağ-rāğlār bār. Cānubidā - maşına parki, māl xānā. Hālirāq, tinçrāq cāy fāqāt mānā şu küncıqış tārāfdā edi.

Kelgān yilimiz bir traktorçining üç āylik çāqālāğı ölgāndā qāriyālār uni mānā şu yergā qoydirişgān ekān. Endi ulār Yālqın ākāmğā:

- Şu cāyning ātrāfını orāb, māl kirmāydiğān qilib bering, - deyişdi.

Yālqın ākām bir lāhzā oylānib turdi-yü:

- Ātāxānlār, başqā birār cāy tāpsāk-çi? - dedi.

- Negā? Āxır bu cāy tinç, tuprāğı hām yumşāq.

Yālqın ākām mengā qārādi:

- Bu yerni tāniyāpsānmi?

Men bu sovxozgā birinçi mārta hāydāv traktorini minib kelgān künimizni eslādim. Oşāndā plug zārāng yerlārgā bātmāy, bizni qıynāgāndān keyin Yālqın ākām izlāb tāpgān tuprāğı yumşāqrāq cāy şu yer edi. Çāng-tozāndā men birinçi tilmāni toğrı ālālmāgānimdā Yālqın ākāmning özi traktorgā minib, eng birinçi izni sālīb ötgān cāy hām huddi mānā şu yer edi.

Men bağbān ātāgā şuni āytib, bu yerni qābristāngā berişgā közimiz qıymāyātgānining sābābini tüşüntirmāqçı boldim.

- Oğıllārim, sultān süyāgini xār qılmās ekān-ü, şundāy çöllārni ābād qılğān ādāmlār ātā-bābāsining xākini xār qılādimi? - dedi. - Ācdādlārning xātirāsi üçün binā bolādiğān qābristān hām muqāddās cāy emāsmi? Ādām tirikligidā ming cāygā bārādi. Qāzā qılğāndān keyin qāyergā kömsāngiz, oşā yerdā u dunyā-bu dunyā yātādi. Āvlādlāri kelib ziyārāt qılādi. Keksālār duā qılğāndā “Yātğān cāying yumşāq bolsın!” deydi.

Yālqın ākām mengā yānā bir qārāb āldi.

- Kim bilādi, biz özimiz hām yāşımızni yāşāb bolgānimizdān keyin, bālki şu yergā qoyilārmiz, - dedi. - Ādāmning ābādiy mākāni çindān hām yāxşı yer bolışı kerāk. Māyli, ātāxānlār, āytgānlāringiz bolsın!

Qərşibây äkäning änäsi oşä gödäkning yänigä qoyıladi. Bultur bir şofyorning xatını ölik bälä tuğdi. Uni häm şu yergä keltirib kömdilär.

Yälqın äkäm quruvçılär bilän gäpläşib, mänä bu gumbäzli şıypänni qurdirdi. Ätrâfini sillıq devâr bilän oräb qoydi. Devâr yänigä äriq ötkäzib, ellik-ältmiş tüp teräk, çınâr ekib qoydik.

Hâzir bârib qäräsäk, şulärdän bir qısmi kökäribdi. Lekin bir qısmi yazning ıssıqlärigä bärdeş berälmäy qurib qalıbdi.

Yälqın äkäm mengä qäräb:

- Keç küzäkdä esimgä sâlgın, - dedi. - Köçät âlib kelib, qurigänläriñing ornigä ektirämiz.

- Bopti, - dedim. - Äriğini häm tâzäläb, suv yaxşı yürädigän qılâemiz.

Äzlär äkä esä kättä qäbristânning bir çetginäsini egällägän kättä-kıçık üçtä qäbrgä oyçän tikildi-dä:

- Yälqınbek, şähärçängizning ähâlisi qänçä? - deb sorädi.

- Hâzir beş yüzgä yäqınläşdi.

- Tört yıl... beş yüz ähâli... - deb Äzlär äkä öziçä bir närsälärni hisâblädi-dä, qäbrlärğä işärä qıldı: - Köp emäs, protsent hisâbidä cüdä âz.

Mengä bu gäp qärgäning qäğılläşidäy sâvuq eşitildi.

- E, qoying-e, heçäm köpâymasın! - dedim. - Buning ornigä köçätñi köprâq ekäylik, ätrâfdägi dărăxtñi köpâytıräylik.

- İlâhi âmin! - deb Äzlär äkä yüzigä häzilâmuz fâtihä târtıdı.

Yälqın äkäm ällänäräsäni âldindän sezgändäy xâmuş edi.

Maşına qäytib kirdik. Asfalt yolğä çıqqänimizdä Äzlär äkä:

- E, bu umr ğänimät! - deb qoydı. - Beş küñlik dünyädä oynäb-külib, xursändçilik qılğänimiz qälädi.

Yälqın äkäm sekin bir tâmâq qırıp âldi-dä, oyçän tâvuş bilän gäpirdi:

- Şundäy deymiz-u, lekin âdäm ming oynäb-külgändä häm, hämmäsi özi bilän birgä ketädi. Qâlsä häm... kättä xursändçilikkä ärziydigän birân närsä yärätsä, el-yurt buni tän âlsä, änä şu qâladi.

- Mänä, yärätib qoyıbsız-kü! - dedi Äzlär äkä. - Bütün respublika tän âlyäpti! Men siz bolsäm, endi fäqät şuning xursändçiligini qilib, rähätini sürib yürär edim.

- Cänni heçäm kâyıtmäsdän-ä? - külib sorädi Yâlıqın äkäm.

- E, bu dunyâdä cänini kâyıtmäsdän yaşaydigän âdäm âz. Bittäsi men bolsäm, mänä, äxıyri, dissertatsiya yaqlaş täşvişini boynimgä âlgänmän. Äytmaqçımänki, âdäm cänini kâyıtib bir närsägä erişgändän keyin, şuning rähätini häm körsin-dä!

- Bu gäpingiz toğrı, - dedi Yâlıqın äkäm mengä bir qarab âlib: - Tursun qaçândan beri "kurortgä baring," deb qıstâb yürär edi. Bultur Soçigä bariş däm âlib keldim. Lekin maza qıldım!

- Bir özingizmi? Muniräni negä âlib barmadingiz?

- Bälälärni kördingiz-kü. Äyäm qarib qâldi, bir özi eplâlmäydi. Kiçkinämiz käsäl edi, Munirä taşläb ketälmädi.

Äzlär äkä baş çäyqab:

- Änä şunisi çätâq-dä! - dedi. - Yâlıqınbek, siz häli häm qılıçdäy yigit bolib yürıbsız, Munirä bolsä hazır sizdän on yaş kättä äyâlgä oxşab qalıbdı. Singlim bolgäni üçün häqıqätni sizgä âçıq äytyäpmän. Bu yaxşı emäs!

Men häm kelin äyämning bälälärgä, üygä özini qurbân qilib, tez qäriyâtgänini, äkäm hazır ungä nisbätän xıylä yaş körinişini sezärdim. Şuning üçün äkä-ükä ikkâvimiz bu gäpgä e'tirâz qılâlmädik. Äzlär äkä Tâşkentgä qäytib ketäyâtgändä singlisigä:

- Munirä, özinggä häm dürüstrâq qaragin! - deb täyinlädi. - Yâlıqınbek şähärgä tüşgändä birgä tüşgin. Kurortgä birgä bargin!

Äzlär äkä başqa köp närsägä yüzäki qaräsä häm, şu nuqtädä uning häq ekänini biz keyinraq sezdik.

Yāngi sovxoz şähärçäsining tez qäd kötärişigä Yälqın äkämning qānçä mehnäti singgān bolsä, undä yāşâyâtgān ädämlärning ösib-unışi üçün häm cüdä köp cān qoydırärdi. Sovxozimizgä kelib ädām bolgān yāşlārdān Äyxān ismli qız bir yılçä Hälimäning yānidä bālälär bağçäsidadä işlädi. Bu çirāyli qız dästläbki päytlärdä yūzi cüdä ğämgin vä ähvālī zābun körinär edi. Uning başigä dāhşätli bir körgilik tüşgānini Hälimädän eşitgān edim.

Äyxānning öz ätäsi ölgändän keyin ānäsī başqä ergä tegädi. İkkinçi ätä äräqxorlikkä berilgān, insāfni, vicdānni unutgān rāzil ädām ekān. Äyxānning ānäsī kāsälxānägä tüşgändä on yetti yāşär qız ögāy ätä bilān bir üydä yäkkāmä-yäkkä qālādi. “Ätä” sözini häm härām qılğān bu şāxs bir kün qızni äldäb-suldäb, ungä nāşä äräläştirilgān vino içirädi. Uni mäst qilib, nāmusigä tegädi... Qız hāmildār bolib qālādi. Kāsälxānädän çıqqān ānäsīgä buni zinhār bildirmäslikkä tirişädi. Därdini heç kimgä äytālmāy yürädi-yürädi-yü, āxıyri özinī öldirişdān başqä çārä tāpālmāydi. Üyläri Gülistāndä ekān. Şähärdän avtobusgä minib, çölgä çıqādi. Poezd yoligä yāqın bir bekätdä, kimsäsiz cāydä avtobusdān tüşib qālādi. Ätrāf - biydäy çöl. Qız temir yolgä qārāb ketädi. Polotnoning üstigä çıqıb, relsgä başini qoyıb yātädi. Hāzir poezd kelib, başini tānidān cüdä qılışini oylāydi-yü, ökirib yığlāydi.

Şu päyt temir yol boylāb ötgān tuprāqli yoldä bittä gazik körinädi. Undä Yälqın äkām otirgān ekān. Çöldägi qoy qoräsidadän xābär ālib keläyātğān ekān. Uzāqdä poezd körinädi. Temir yol üstidä başini dām relsgä qoyāyātğān, dām yāqınlāşib keläyātğān ölim vāhşätigä çidāy ālmāy ornidān turib ketäyātğān qız äkämning e’tibārini tärtädi. Gazik Äyxāngä yāqın bārib toxtāydi. Qız ökirib yığlāyātğāni vä yığı ärälāş:

- Äyi, meni keçiring, men hāzir ölāmān! - deb özigä-özi ğäpirgāni eşitilädi.

Poezd yāqınlāşib kelyäpti. Yälqın äkā tez maşınadān tüşädi, qızgä qārāb qıçqırıp:

- Poezd kelyäpti, qaç! - deydi. Lekin qız qaçmāydi, äksinçä, yānā başini relsgä qoyädi. Yälqın äkām ungä qārāb yügürädi. Poezd ottiz-qırq metrçä qālgändä qızni küç bilān relslär āräsidadän, şāğāl tōkilgān yol çetigä tärtib ālib çıqādi. Äyxān esä ikki qādām nāridān şāvqın sālīb, şāmāl kötārib ötäyātğān poezdgä qārāb intilädi:

- Qoyvāring meni! Men ölişim keräk! Qoyvāring!

Bu årädä gazikning şofyori häm yâtib kelädi. İkkâvlâşib Äyxânni maşınaning âldigä âlib kelişädi.

Poezd ötib ketädi. Şundän keyin Äyxân yıǵlâb, ögây âtä qändây äblâhlik qılǵânini, hâzir negä özini öldirmâqçı bolâyâtǵânini äytib berädi.

Yâlıqn äkâm uni maşınasigä otqızädi-yü, Gülistângä - toǵrı prokurorning âldigä âlib bârädi. Ögây âtä dârhâl qamâqqä âlinädi, sud bolib, kesilib ketädi. Äyxân ilgäri mäktäbgäçä târbiyâ texnikumidä oqır ekân. Bu hâdisälärdän keyin teng-tuşlärining közigä köringisi kelmâydi. Äǵzigä küçi yetmägänlär gâp-söz qılädi, köçädän ötgändä uni bir-birlärigä körsätişib hiring-hiring külişädi. Bu hämmäsi Äyxângä tâbârä qâttıq tä'sir qılädi, u âǵır käsälgä çälinib, hâmilädän äyirilädi. Käsälxânädän tüzälib çıqqaç, ädämlärning gâp-sözläridän bezib, birâr yâqqâ baş âlib ketmâqçı bolädi.

Yâlıqn äkâm şähärgä tüşgändä uni körib qâlädi-yü, bu niyätini eşitib, bizning sovxozgä täklif qılädi.

Mäktäbgäçä târbiyâ texnikumidä ikki yil oqıǵân Äyxân sovxozning bälälär bağçasigä işgä kirdi. Hâlimä häm bağçädä işläǵanı üçün men köp nârsäni undän eşitib bildim. Dästläbki künlärdä Äyxân yetim bälägä oxşab cüdä munǵäyib yürär, yüzigä, közlärigä qäräsängiz rähmingiz kelär edi.

Yâlıqn äkâm bağçäning âldidän ötgänidä qäyrilib kirib, Äyxânning könglini kötäradigän gâplärni äytib ötib ketärdi. Kiçkinä bälälärini hâr küni bağçägä âlib kelädigän Munirä kelin äyäm häm Äyxângä dâim ilıq gäpirär:

- Şundây yâxşı qız ekänsiz, körmägändây bolib ketäsiz! - derdi. - Hâli biz özimiz sizning toyingizni ötküzämiz! Xursändçiligingizni körämiz!

Sovxoz direktori bilän uning xâtını öz qänâtläri âstigä âlgän Äyxânni başqälär häm izzät-ikrâm qılädigän boldi. Özi häm kâmtär, xuşmuâmälä qız ekân. Yängi câyda işlâri yürişib, beş-âltı ây içidä rängi kirib, hüsni xıylâ açilib ketdi.

Hâr yili qışdä xâtın-qızlär âräsidadän mexanizatorlär täyyârlâş mäsäläsi kötäirilädi. Çünki hâli häm qoldä päxtä terädigän, ketmândä çâpıq qılädigän kişilärning köpçiligini äyâllär. Ulärni âǵır qol mehnätidän qutqârib, maşinalärdä işläşgä örgätişni raykomlär xocâlik başlıqläridän tälâb qılädi. Ulär dälä işlâridän sâl boşäǵän pâytläridä mexanizatorlikkâ oqıydiğän xotin-qızlärni qıdırışgä tüşişädi. Bä'zi äyâllär traktordä

işlāşgā nāziklik qılādi, bā'zilārini erlāri yāki ātā-ānālāri yubārmāydi. Raykom esā: “Bu yıl mānā şunça āyālñi mexanizatorlikkā oqıtāsiz!” - deb tālāb qılādi.

Yālqın ākām şu tālābñi bācārışdā qıynālib, serğäyrāt, dādil āyāllārgā zār qālib turgān pāytdā tosātdān Āyxān ātilib çıqādi:

- Yālqıncān ākā, mexanizatorlikkā oqışgā meni yubāring!

Āyxān özi xıpçābel, nāzik körinsā hām, cüdā pişiq edi. Mexanizatorlik māktabını bitirgāndān keyin küzdā ikki qātārlik maşına bilān bir yüz ellik tonna pāxtā terdi. Yāşlār gazetasi uni Tursunāyçı qızlār qātāridā māqtāb çıqdi. Keyin rayondān kelgān bir instruktur yigit boynigā fotoapparat āsgān muxbir bilān birgā Āyxānning ātrāfidā āylānişib qāldi. Mā'lum bolişiçā, bu instruktur xātın-qızlār ārāsidadā mās'āl mexanizator çıqāriş hārākātidā ekān. Āyxānning birinçi yili yüz ellik tonna terişi hām cüdā kättā gāp edi. “Lekin mās'āl bolış üçün bu āzlik qılādi,- depti hāligi yigit.- Hāzir ilğār Tursunāyčilār üç yüz-tört yüz tonnadan teryāpti. Siz “üç yüz ellik tonna terāmān” deb vā'dā bering”. Āyxān bunça terālmāsligini āytibdi. “Terālmāsāngiz māyli, lekin siz vā'dā berāvering, men yārdām uyuştirāmān,- debdi hāligi instruktur.- Qārāşib yubārādigān ādāmlār bār. Āytgāningiz bolādi!” Āyxān: “Bāşqālār tergān pāxtāni mening nāmimgā ötkāzāsizmi?”- deb sorābdi. “Uyāğı bilān işingiz bolmāsin! - debdi instruktur.- Siz, “üç yüz ellik tonna terāmān”, deb mācburiyāt āling. Mānā bu muxbir rāsmingizni gazetadā çıqārādi. Qışdā orden ālāsiz! Bütün respublikagā tānilāsiz”. Āyxān bu közboyāmāçını Yālqın ākāmğā ropārā qilib bir bāplāmāqçı bolibdi. “Ertāgā tüş pāytidā keling, cāvābını āytāmān”,- debdi.

Ertāsi küni tüş pāytidā hāligi yigit muxbirni ergāştirib kelsā, yol boyidā Yālqın ākām turibdi. Raykom byurosining ā'zāsi bolgān Yālqın ākām āvvāl instruktur yigitning hüccātini ālib körādi-yü: “Siz bu Āyxāngā kimning nāmidadān orden vā'dā qılyāpsiz? - deydi.- Bir özi yüz ellik tonna tergāni āzmi? Āxır şu hām qoldā pāxtā tergān yūztā āyālning işi-kü! Buni ‘üç yüz ellik tonna’ deb, hālālgā hārām ārālāştirib közboyāmāçilik qılış nimāgā kerāk? Yāxşı-yāxşı mexanizatorlārni sizgā oxşāgānlār yālğāngā örgātib, muxbirlārni hām āldāb, beburd qılyāpti! Hüccātingizni raykomgā ālib bārib berāmān. Māsālāngizni byurodā körāmiz! Bāring!”

Köp ötmāy bu yigit işdān hāydāldi. Āyxān esā māvsum āxırıgāçā maşinadā yānā yigirmā tonna pāxtā terib, sovxozimiz āyāllāri ārāsidadā eng māşhur Tursunāyçı bolib

tänildi. Yalqın äkäm dâim undän xəbär alib turardı. Oblastdä, Taşkentdä bolädigän kengäş və qurultaylarga eng ilgärlär qatari Äyxânni hăm alib bärär edi.

Äyxânning közläridä alâv çäqnäb, äyniqsä, Yalqın äkäm bilän birgä säfärgä çıqqän päytläridä yüzi quvânçdän yäsnäb ketärdi. Yalqın äkäm hăm u bilän birgä bolgändä älläneçük cüdä yäşärib ketgändek körinär, uning kelin äyäm bilän ilk bär uçraşib, ungä köngil berib yürgän yigitlik päytläri beıxtıyâr esimgä tüşärdi.

Äyxân çirâyli qız bolgäni üstigä terim maşinasidä yaxşı işlägäni qoşilib, muxbirlär uni räsimgä alışni yaxşı körärdi. Äyxânning behäd çirâyli rängli süräti jurnalning muqaväsidadä basilib çıqqän edi. Şundän säl keyin men bu surätни Bekâbâdlik şofyorning kabinasidä - közgä taşlänädigän qılıb yapıştirib qoyılğan hâldä kördim... Äyxängä intilib, lekin ungä yetälmäy yürgän ädämlär âräsidadä hâli täcribäsiz yaş yigitlär hăm, köpni körgän tanıqlı ädämlär hăm bär edi. Lekin Äyxân ulärning heç qäysisigä royxuşlik bermäs, birärtäsi cänigä tegsä, Yalqın äkämdän himâyä soräb qutulär edi.

Hälimä bir märtä:

- Äyxân fäqät Yalqın äkämnä yaxşı körädi,- degäni esimdä bär. Ävväl men bu gäpgä unça e'tibâr bermädim. "Singlisidäy yaxşı körsä keräk-dä!" deb oylädim.

Lekin Taşkentgä seminärgä bārgänimizdä Yalqın äkämnä zäldä hăm, aqşāmgä tāmāşälärdä hăm, mehmānxānā yoläkläridä hăm Äyxân bilän birgä kördim-ü, ikkāvini bir-birigä beıxtıyâr tärtädigän qändäydir tuyğu päydä bolgänini sezdim. Yalqın äkäm könglidägini yäşirälmäydidigän ädām. Köpçilikning âräsidadä sir säqläş qıyın. Äyxânning ungä mehr qoygäni və buni Yalqın äkäm hăm yaqtırışı çekkä-çekkädä gäp bolä başlädä.

Taşkentdän qäytgän künimiz äkämnä üylärining äldigäçä küzätib bārdim-dä:

- Äkä, Äyxân yaşlık qılğändä hăm siz... säl huşyâr boling,- dedim.

- Nimägä huşyâr boläy?

- Täğin ädämlär... u-bu deb yürmäsin... Buyâqdä äxır... kelin äyäm... bälälär...

- Nimä, sengä biräv bir närsä dedimi?

- Yoq, endi... özim şunçäki...

Yalqın äkämning tosätdän gäşi kelib:

- Sen bu narsälärgä äräläsmä! - dedi.

Men izzä bolib qâldim. Üydä häm sâl gäpgä gäşi kelib, kelin äyämğä ters gäpirädigän, bälälärni hüdä-behüdäğä cerkädigän âdät çıqardı. Änäm äkäm däğä özgärişni tüşünälmäy häyrän. Kelin äyäm bā'zi bir miş-mişläрни eşitib iztirâb çekädi. Bir kün biznikigä kelib, Hälimäğä yığläb dârdini äytibdi: "Yâlcın äkäm mendän sâvigänlär!.."

Yâlcın äkäm fâqät terim vâqtidä keçäyü kündüz işdä bolğäni üçün üydä tünämäs, bâşqä vâqtlärdä üygä kelib yâtär edi. Bu yâz keçäläri häm üygä birdä kelsä, birdä dälä şiypanläridä yätib qâlärdi.

Kelin äyämning säbr kâsâsi tolib, tâşib bârärdi. Bir kün Yâlcın äkäm dälädän sähär pällä qäytädi.

Bälälär uyqudä. Änäm Mirzäçölning issıǵı bilän päşşäsigä bârdâş berälmäğäni üçün birâr äy özimizning qışlâqdä turib kelişğä ketğän. Kelin äyäm içki xânädä çirâqni yâqıb, açıq çämädän âldidä nârsä täxlâb otirğän ekän. Yâlcın äkäm tûni bilän xâtınini kütdirib qoyğänidän onğäysizlängändäy közini undän âlib qâçädi. Lekin kelin äyäm ungä tikilib qâräydi. Bir vâqtlär ikkâvi âşiq-mâ'suq bolib, âdirdän lälä terib yürgän, mototsiklgä mingäşib rayon märkâzigä kino körişğä bârgän päytläri köz âldigä kelädi. Yâlcın äkämğä hâzir göyâ oşä gözäl yâşlik qäytib kelğän. Lekin kelin äyämning yüzlärigä äcin tüşğän, sâçigä âq ärälägän. U pârdâz qılışläрни häm unutğän, özigä qârämäy qoyğän, yâşligini göyâ toqqız fârzändigä üläşib bergän-ü, "bizniki endi bäs!" degän... Songgi päytdä oqıtuvcılıkni häm tâşläb, üy bekäsigä äylängän.

Lekin hâzir Yâlcın äkämning yüzidä, közläridä çäqnâb turgän yâşlik tuyğulärini körgäç, özining häm yâş vâ lâtâfätli cüvân bolğän päytläринi esläb, közigä yâş quyilib kelädi. Ärmân tolâ tâvuş bilän:

- Özimdän häm ötgän! - deydi. - Siz meni bälälär bilän ändärmân qilib, üy bekäsigä äyläntirib qoydingiz, men şungä köngänim üçün äybdârmân! Endi meni dâvrim ötdi, sizgä keräk emäsmän!

- Negä undäy deysiz, Munirä? Siz men üçün häli häm ilgärigidäysiz!

- Yâlgân gäpirmäng! Hämmäsini bilämän!

- Miş-mişlärgä munça işänmäng! Hämmäsi behüdä gäp!

- Men sezib yuribmān... Sāvigān bolsāngiz, māyli, men ketāmān! Bāşqāgā işqingiz tūşgān bolsā, bilgāningizni qiling! Berdim şu üyni sizlārgā!

Kelin āyām nārsālāri yığıştirib bolib, çāmādānini yāpādi-dā, uni kōtārib, eşikkā qārāb yōnālādi. Yālqın ākām uning qārşisidān çıqıb, çāmādānini qolidān ālmāqçı bolādi:

- Munirā, şāşmāng, qāyāqqā ketmāqçisiz?

- Kelgān cāyimgā ketāmān!

- Tāşkentgāmi?... Ä bu... bālālār nimā bolādi?!

- Bālālārgā endi siz qārāng!

- Mening bāşimdā şunçā iş!.. Munirā, bir oylāng!..

- Nimā, men işlāmāgānmidim? Siz hāftālāb, āylāb çöldā yoq bolib ketgān pāytlāringizdā men bālālārgā bir özim qārāmāgānmidim? Endi siz qārāng! Hām toqqız bālāni bāqıb, hām āşiq-mā’şuqlıq qılib kōring, buning qānāqā bolışini oşāndā bilāsiz!

Kelin āyām çāmādānini ākāmning qolidān yulqıb ālādi-dā, hāvligā çıqādi. Şu pāyt āçıq derāzādān bir yāşār Kāmālning yığlāgāni eşitilādi. Kelin āyām bilān birgā yātib örgāngān bālā endi uni tāpālmāy:

- Äyi-i! - deb dād sālādi.

Ānālik tuygusi kelin āyāmni hāvli ortāsıdā bir toxtātādi, murgāk oğılçāsining āldigā qāytib, uni yupātgisi kelādi. Şundā Yālqın ākām uning ketidān çıqıb:

- Munirā, kerāk bolsā men ketāmān, bu üy sizniki, qāyting! - deydi.

- Bu üydān ketib, bāşqā cāydān üy qılmāqçimisiz?! Yoq, siz āvvāl bu üyni eplāng!.. “Ātācānovlār köpāysin!” deb bālācānlik qılār edingiz! Endi şu bālācānligingizni ānu yığlāyātgān oğlingizgā kōrsāting!

Yālqın ākām māt bolib turib qālādi. Kelin āyām kättā yolgā çıqıb, yolāvçı maşınadā Gülistāngā bārādi, undān Tāşkentgā ketādi.

Üydā bālālār birin-ketin uyğānā bāşlāydi. Kiçiklāri yuvintiriş, āvqātlāntiriş kerāk. Kättālāri bu işdā dādālārigā yārdām berişādi. Lekin bāri bir māydā-çüydā rozğār işlāri qāynāb çıqādi. Nāryāqdā sovxozning işlāri turibdi. Dām-bādām kvartiradāgi telefon ciringlāydi, Yālqın ākāmni gāh bāş buxgalter, gāh agronom, gāh raykom vākili sorāşādi.

Bälälärni şu ähväldä täsläb ketişgä Yälqın äkämning köngli bolmäydi. Biz ikki hävli näridä turär edik. Men, bu hädisädän bexäbär, äzänläb dälägä çıqıb ketgän edim. Yälqın äkäm kättä oğlini yubärib, Hälimäni yärdämگä çağırädi.

Şundän bir kün äldin kelin äyäm bütün därdini Hälimäگä sözläb bergän, hämmäsini erigä täsläb ketmäqçı ekänini äytgän ekän.

Hälimä üy işläridä Yälqın äkämگä bir äz qäräşädi. Lekin bizdä häm egizäklär häli yäş, näryäqdä bälälär bağçası muräbbiyäsiz işläy älmäydi. Şuning üçün Hälimä äkämning bälälärini qäldirib ketişgä mäcbur bolädi.

Bir väqt Yälqın äkämni raykomگä çağırıp qalışädi. U bälälärning kättälärigä kiçikläرينi täpşirädi-dä, raykomگä ketädi. U yerdän çıqıp, qoşni rayonning özärä tekşirış brigadasini kütib alışädi-dä, küni boyi ulärdän äcrälälmäy birگä yürädi. Keç bolgändä üyigä qäytib kelsä, qıy-çüv, däd-vây. Beş yäşär Rähimäning qoligä qäyräb turgän sāmävärning äbcoşi tökilib ketipti. Teri ilviräb ketgäni vä köçib tüşäyätgänigä qärägändä yāmān āğrisä keräk, bälä tinmäy yığläydi, isitmäsi häm kötärilgängä oxşäydi. Yälqın äkäm ükäsigä yäxşi qärämägän kättä bälälärini urışä-urişä Rähimäni maşinasigä sālīb, rayon käsälxänäsigä ālib bārädi.

Däri-därmān qoyilgändän keyin häm bäläning küygän cāyi açışib āğrib, keçäsi bilän uxläy älmäydi, Yälqın äkämگä häm uyqu bermäydi. Yälqın äkäm şu keçä şofyorini qışlāğımızgä - tezdä ānāmni ālib kelişgä yubārdi.

Yälqın äkämning kättä bäläläri on beş-on āltıgä kirgän, päst-bäländni bilädigän bolib qalışgän edi. Qoşni äyällärdän biri ulärgä: “Ānäläringiz Āyxān tufāyli ketib qālgän, bu cüvān ölgür dädäläringni yoldän urib, birāvning āiläsini buzmaqçı!” - deb tüşüntirädi. Buni eşitgän Āsqār, āynıqsä Tolqın, Āyxāngä bälälärçä bir ġäzāb bilän qäräydilär. Täbiätän urışqāq bolgän on üç yäşär Tolqın köçädän ötäyätgän Āyxāngä qäräb tāş ātādi-yü:

- Bezbet! - deydi. - Ātä-ānāmiz bungä qānçä yäxşilik qılğän! Bu bolsä endi birāvning āiläsini buzmaqçı!

Tolqın ātgän tāş Āyxāngä tegmägän bolsä häm, uning gäpläri köngligä tāşdän qättıq tegädi. U bir väqtlär özi işlāgän bälälär bağçasigä kirib, Hälimädän nimä hädisä

bolgänini soräydi. Munirä kelin äyämning ketib qalgänini, äkämning bäläläri änäsiz säğirgä oxşab yürışgänini eşitgäç, Tolqinning taş ätib negä undäy degänini endi tüşünädi. Öpkäsi tolib:

- Şorim qursin mening! - deydi. - Bu yerdän häm baş älib ketgim kelyäpti!... Meni Qärşi дәştigä täklif qılışgän edi. Bir märtä ketmâqçı häm bolgän edim, Yälqın äkäm cävâb bermädilär... Dugânacân, mengä mäslähät bering. Yâ u kişining ruxsätisiz ketäveräymi?

- Ixtiyâr özingizdä, Äyxân. Endi bu tügünni siz yeçışingiz keräk!

- Ketib qälsäm... Yâqın äkäm cüdä xäfä bolädilär-dä. Men u kişini xäfä qılalmäymän! Yoq, yoq!..

- Lekin uning xätini bilän bäläläri xäfä bolsä mäylim?

- Menmi ulärni xäfä qılğan?

- Xop, xäfä qılmägän bolsängiz... Üylärgä bärüb, şu bälälärgä änälik qılâ äläsizmi?

-Vây, bu nimä degäningiz?

-Hä, buni häzil deb oylägänmidingiz! Äläv bilän oynäşib bolädimi, dugânacân! Siz hämmä tāmānini yäxşiläb oyläb köring!

Äyxân bağçädän iztiräbgä tüşib çıqıb ketädi. Keçäsi yätär mähäldä biräv sekin bizning eşikni täqıllätädi. Çıqıb açsäk, Äyxân. Rängi xuddi sovxozimizgä yängi kelgän päytläridägidek öçgän, közläri gämgin. Läbläri äyänçli bir tärzdä titrüb:

-Men ketädigän boldim! -dedi, -Närsälärimni yığıştirib qoydım. Tursun äkä, Gülistängä älib bärüb qoyalmäysizmi?

Uning Yälqın äkämdän negä maşına sorämägäni tüşünärli edi. Ägär äkäm uning Qärşigä ketiş niyätini bilsä, cävâb bermäsligi vä şu yerdä älib qalışı mumkin.

-Maşınanı älib çıqäymi? -dedim Hälimägä.

-Mäyli. Men häm birgä bärämän.

Oşa küni keçäsi Äyxänni närsäläri bilän Gülistängä - änäsining üyigä älib bärüb qoydik. U ertägä poezdgä tüşib Qärşigä ketmâqçı edi. Xäyrläşyätib birdän yığläb yubardı:

-Yalqın akām sorāsälär äyting... Men u kişini umrbād unutmäymän. Meni ölimdän alib qıldilär!.. Bundän artıgıgä häqqım yoq!.. Şuni äyting, Tursun akä, meni keçirsinlär!..

Sovxozgä qäytdik. Bu årädä anämni hām qışlâqdän yetkâzib kelişdi. Lekin yetmişgä bârib qâlgân kâmpir özi bilän on bir cânnıng tâşvışını kôtärâlmâsligi anıq.

Ertäsi küni işdän keyin kirsäm, Yalqın akām çarpâyädä başını uşlâb, xâyâlgä çömib otirgân ekân. Men ungä sekin Äyxân täyinlägân gâplärni äytib berdim. Akām hâli uning köçib ketgänidän bexäbär ekân.

-Negä beruxsät ketädi? -deb ornidän säkrâb turdi. - Äyisinikidämi? Men hâzir bârib gâplâşmân. Maşına qâni?

-Eh, maşınani qoying!

-Men uni qäytärib alib kelämän!

-Qäytärâlmâysiz. Älläqâçân poezdgä çıqıb, Qârşigä yetäy deb qâldi... Men özim küzätib qoydim.

-Sen?! Sen negä bundäy qılding?!

-Siz hām tüşünişingiz keräk, Yalqın akä... Ägär qäytäriş keräk bolsä, kelin äyämni qäytärib alib kelâylik... Ädämlär nimä deydi?.. Buyâqdä bu bälälär “âyım” deb yıglâydi... Tüşünämän, bâ’zidä ädämning köngli özigä itâät etmäy qâlâdi. Yigitlikdä kişi hâr köygä tüşişi mumkin... Lekin siz başqä tāmānlärini hām oylâb, äql tärâzisigä sâlib, bir tårtib köring. Men yâlgız ükängizmân, hâzir sizdän fâqât şuni iltimâs qılāmän!

Bu gâplär akämning qulâgıgä kirdimi, yoqmi, bilmäymän. U başını sâlintirib indämäy içkâri xânägä kirdi-dä, uni bekitib âldi. Telefon ciringlâdi, idârädän uni sorâşdi. Lekin Yalqın akām içkâridän çıqmâdi. Yänä qongırâq bolib, telefondä uni sorâşgân edi, anäm “üydä yoq” deb cävâb berdi. Hättâ bälälär bâqırıp-çâqırıp yıglâgânini hām Yalqın akām eşitmäydi. Şu ähvâldä bir keçâyü bir kündüz içkâridän çıqmâdi. Anäm keyin mengä äytib berdi. Keçäsi Yalqın akām yâtgân xânädän uning tüşidämi, ongidämi, ıxlâb yıglâgâni eşitilibdi.

Ertäsi küni keçki päyt hâvlidä äyäm mengä buni şivirlâb äytib berâyâtgân edi, içki xânäning eşigi şäxt bilän açıldı-yü, Yalqın akām çıqıb keldi. Közläri içigä bätib ketgân.

Yüzi käsäldän turgän ädämnikidäy sinıqqän. Yüzimgä qärämäy “Volga”sining kälitini uzätädi:

- Mä, maşınani täyyärlä. Täşkentgä bärämiz.

Kelin äyämğä barişimizni sezib, maşınaning uyâq-buyâğını äpil-täpil kördim-ü, köçägä häydäb çıqdim. Şâm qârânğısida cönäb, yätär mähäldä Äzlär äkäning üyigä kirib bårdik.

Hämmäläri äyvändä televizor körib otirişğän ekän. Kelin äyäm sälämimizgä mä'yus baş ırğäb älik äldi-yü, cim turäverdi. Äzlär äkä bizgä qäräb “äytmäbmidim!” degändäy qilib bir baş çäyqäb qoydi. Song:

- Yälqınbek, qäni, buyâqqä yüring, - deb äkämnı kabinetigä başläb ketdi. Birpäş ötgändän keyin yüzläri qızärib, külimsiräb çıqıb keldi-dä, kelin äyämni häm kabinetigä täklif qıldı. Kelin äyäm äzärlänib bärğisi kelmäğän edi: - Munirä, sen häm könglingni säl keng qıl! - dedi. - Yälqınbekdäy yigit boyın egib kelibdi. Bu häyätä nimälär bolmäydi?.. Bir yildä yigirmä märtä urişib, äräzläşädigän er-xätınlär bär. Sen yigirmä yildä bir märtä äräzläb kelibsän. Endi ötgän işgä sälävät. Tur!..

Äzlär äkä singlisini qoyärdä-qoymäy Yälqın äkäm otirgän xänägä älib kirib ketdi. Ärädän beş-on minut ötgändän keyin ulärni yäkkämä-yäkkä qäldirib qäytib çıqdi...

Oşä keçä kelin äyäm bilän äkämnı maşınalärigä sälip, tängätgünçä üylärigä yetküzib keldim...

Kelin äyäm yänä mäktäbdä oqıtuvçılık qılä başlädi. Äylär ötişi bilän bu hädisä xäyälimizdän uzäqläşib ketdi. Lekin kelin äyäm bilän äkämnıng muämäläläridä ortä yaşär kişilärgä xäs säläbätmi, mäyinlik vä sipälikmi, qändäydir bir özgäriş yüz berdi. Yälqın äkäm bir neçä äydä yaşigä beş-on yaş qoşılğän ädämdäy äğır-väzmin bolib qäldi.

22

Men körgän-keçirgänlärimizni äytib beryäpmän-u, Yälqın äkäm bilän birgä, yürgän yollärimiz, birgä yaşägän dävrlärimiz heç häm tügämäsä ekän, deymän. Lekin, mänä, özim häm sezmäy, äxırğı yıl, äxırğı äylärgä yäqınläşib qäldim...

Oşä yili Yälqın äkäm qışlâğımızni köp eslär:

- Böri ädirlär cüdä äbäd bolib ketgän emiş, cüdä körgim kelyäpti-dä! - deb qoyärdi.

Yáz issıǵı başlängändä ánäm äkä-ükä ikkávimizdän bir az ginä qıldı:

- Men qäçängäçä bäläläringni baqamän? Meni häm qışlâqlärgä âlib bârib äyläntirib keläsänlärmı, yoqmı? Yâlıqn, qâvun pışıǵıdâ bâramız, degän eding-kü! Mänä, äytgän väqting boldı!

- Sovxozgä nâzik mehmânlar kelädigän bolib qâldı-dä, - dedi Yâlıqn âkäm âfsus bilän. - Tursun, sen äyämni âlib maşınangdâ cönäyver. Men yâkşänbä küni ketläringdän yetib bâramän.

Men ânämni ävväl Qoqângä, undän Färgänä ârqâli Äsäkägä âlib ötdim. Keyin qışlâqqä bârdik. Toy köp, mä'murçilik. Qärindâş-uruǵläru yâr-dostlar här küni beş-âltı câygä mehmângä täklif qılışadı.

“Uzâqdâ yürsäng kişnäşäsän”, degänläridek, ilgäri bizni unçä xuş körmäydegän bâ'zi hämqışlâqlâr häm hâzir Yâlıqn âkämni hürmät bilän tilgä âlişadı. Tâğä tāmānlärimiz Böri ädirgä köçib çıqışgän ekän, bağ-hâvlilâr köpâyib, hämmâyâq yäm-yâşil bolib ketibdi. Yetmiş yâşlı tâğäm:

- Şarâfât, singlim, Yâlıqncânning qâdrini bizdän uzâqqä ketgändä bilyäpmiz, - dedi. - Qättä bir mäclisdä âbroli âdâmlâr: “Mänä şu Böri ädirni Yâlıqn Âtâcânov birinçi bolib âbâd qılğan edi, endi eski nâmi yäräşmäy qâldı, yängi uçastkagä ‘Yâlıqnâbâd’ deb nâm qoyämiz”, deyişdi. Köpçilikning äytgäni bolmäy qâlmäs ekän. Hâzir bu câyni hämmä ‘Yâlıqnâbâd’ deb ätäydegän boldı. Şu gâp bolgândän beri men niyät qilib, bittä qârâ qoynı baqıb yürgän edim. Yâlıqncân kelsä, âyâğning tägigä soyämän!

- Kelämän degän. Ertä-indin kelib qâlâdi.

Yâlıqn âkämni yâkşänbä küni kütdik, dârağı bolmädi. Keyin men rayongä tüşgänimdä sovхозgä telefon qılsäm:

- Qışdâ bârädigän boldim! - dedi Yâlıqn âkäm, - Quruvçılar yängi idâräni terimgäçä bitirib berişmäqçi. Tepäsidâ turmäsäm bolmäydi... Hämmälärigä sâlâm de! Äyämni özing äyläntirib kel.

Men bu gâplärni qışlâqqä kelib äytgän edim, tâğäm birpäs oylänib turdi-yü:

- Bu qoy qışgäçä turmäydi, - dedi. - E, Şäräfät singlim, Yälqıncänni birinçi sen Yälqın qılğänsän! Ağır päytdä biz heç qäysimiz sening cäninggä ärä kirälmägänmiz. Kel, heç bolmäsä endi hürmätingni cäyigä qoyäy!

Tägäm şundäy dedi-yü, bordaqı qoyıni änämgä ätäb soydı. Song bütün qışlâqqä aş tärtib, ziyâfät berdi. Änäm özidä yoq xursänd. Här zämändä mengä qäräb:

- Äkäng kelmädi-dä! - deb başini çäyqäb qoyädi.

Gödäkligimdä änäm meni Ändicänning Zävräqidä härbiy mäşqdä yürgän ätämgä körsätib keliş üçün ellik çäqırım cäygä piyädä kötärib älib bärüb kelgänini yänä esläb qâldi. Qäytişdä änämni “Volga”gä otqäzdim-ü, ellik çäqırımlik yoldän şaşilmäy älib ötdim. İstägän cäyidä maşinani toxtätib, toygäniçä tamâşä qıldirdim. Änäm ağır yük bilän piyädä qıynälib ötgän cäylärini tänigändä:

- Bälälärim tufäyli şu künlärgä yetdim, ärmänim yoq, şükür, ming märtä şükür! - deb közigä yâş häm âldi.

Mirzäçölgä qäytib kelsäk, Yälqın äkäm päreädän çıqqän ikki qävätlik yängi idäräni cihäzläyätgän ekän. İdärä eng keyin qurılğan bolsä-dä, âldi açıq, kökräkdär cäygä cüdä sälâbätli qilib sâldirilgän, ätrâfigä âq, sâriq plafonli körkäm yerçirâqlär ornätılğan, kabinetigä qätär telefonlär, şähärdägidek polirovkali qımmätbähä stol-stullär qoyılğan edi.

İdäräning âldi - kättä mäydân. Yälqın äkäm bu mäydänni bâyram täntänäläridä bütün xälq nämâyış qılädigän cäygä äyläntirmäqçi edi, bir qısmigä asfalt yätqızdırgän edi.

- Endigi yıl Özbekistänimizning ellik yillik toyi bolädi, oşängäçä bu yerning ätrâfini gülzâr qılämiz, märmärdän häykällär ornätämiz, - degän edi. - Näryäqdä stadion qurämiz. E, häli iş köp.

Birinçi gäldä älib kelingän beş-on tonna asfalt mäydänning yärmigä yetär-yetmäs tügädi. Keyin terim mävsumi başlänib qâldi. Mäydänning qâlgän qısmını terimdän keyin asfaltläydigän boldik-dä, dälägä çıqıb ketdik.

Qışlağımızgä qäyтіb bariş hām, yāngi māydānni qurib bitiriş hām, undā bāyrām nāmāyışlāri ötkāziş hām Yālqın ākāmğā nāsib qılmāsligini hāli heç kim xāyālīgā keltirmās edi...

Bizning işimizdā terimdān qıyini yoq. Mācburiyātni kättā ālgānmiz, hāvā āçiq pāytlārdā keçālāri sāt on ikki-birlārgāçā maşınadā pāxtā terāmiz. Bā'zi künlāri men bir keçā-kündüzdā tōrt qātārlık maşınadā on beş tonnagā yetkāzib tergān pāytlārim bolādi. Çārçāb āyāqdā turālmāydiğān hālgā kelāmān. Lekin dālā şiypanidā üç-tōrt sāt uxlāb, üydān kelgān yāxşı āvqātlāri yeb sāl özimgā kelāmān-ü, yānā maşınagā çıqāmān.

Sovxozimizdā yüz ellikdān ārtıq terim maşınasi işlāb turibdi. Bu maşinalārning kündā tergān pāxtāsini vāqtidā pāxtā punktigā yetkāzib berib turış nihāyātdā qıyın. Yālqın ākām pāxtā köp ketādigān uzun “Kolxida” maşinalāridān üç-tōrttāsini yārdāmğā çāqırgān. Telejkelārimiz hām āz emās. Lekin, bāri bir, ulār terilgān pāxtāning hāmmāsini küni boyi dālādān ālib çıqıb ketişgā ülgürālmāydi. Pāxtā punktidā tārāzigā nāvbat kelgünçā, laboratoriya sortini, nāmligini ānıqlāgünçā ānçā vāqt kütib turışādi. Şuning üçün biz tergān pāxtāning bir qısmi keçāsi dālādā qālīb ketādi. Uni hām punktğā ālib bārib tāpşirmāgünçā hisābgā ötmāydi. Çünki hār künlik svodka pāxtā punktidān ālinādi.

Pāxtā dālādā qālīb ketmāsin üçün Yālqın ākām bōlim mudirlāriyü agronomlār bilān birgā keçā-kündüz transportğā vā ādāmlārgā baş bolib, pāxtā ārtişü uni punktğā eltiş bilān bānd bolışādi. Pāxtā punkti hām keçāyü kündüz yāpilmāy işlāb turādi.

Terimning ikkinçi hāftāsidadā Yālqın ākām bir āylānib kelgāndā yüzigā qārāsām, uyqusizlikdān közlāri yāşlānib turibdi, qāvāqlāri içigā bātib ketibdi.

- Heç uxlāyāpsizmi özi? - dedim.

- Qāyāqdā! Terim başlāngāndān beri başım yāstıq körgān emās. Maşınadā yürgāndā otirgān köyimçā quş uyqusi qālīb mizğıb ālāmān.

- Terimning bariş yāxşı. Aktivistlār işning başidā turgāndā, siz hār küni üç-tōrt sāt bolsā hām uxlāb āling. Özingizni āldirib qoyibsiz.

- Sen hām qızıqsān! Meni endi köryāpsānmi? Hār yili şu-kü. Terimdān keyin kurārtğā bārib, uyquğā hām oşāndā birātölā toyāmiz. Qāni, özingdān gāpir... Bir pāykālني terib bolibsān. Gektaridān qırq ikki tsentner çıqārmikin?

- Birinchi terim ottiz bestdan chiqdi. Hali ikkinchi terim bar. Podbor, kosak...

- Unday bolsa artiq ham chiqadi. Bu yerdä birinchi terim tugagandan keyin Qarshibay akaning dalasiga otasan. Gap shu!

Islar bu qadar qistalang bolishiga qaramay, shu kunlar ham halvaekan. Sentyabrning yigirmalarida qibladan savuq shamal esib, chang-tozan kotarildi-yu, kechasi birdan izginin boshlanib ketdi. Bu - 1973 yilning sentyabrida Buxara dalalarida ochilmagan kosaklarni urib ketgan qattiq savuqning Mirzacholga ham yetib kelgan zahri edi.

Ozi hali hawa cuda iliq boladigan kunlar edi. Kop adam yengil yazlik kiyimda islab yurgan edi. Biz aynak qoyilmagan dala shiypanida yatar edik. Kechasi bilan isinalmay gulxan yaqib chiqdik. Ertalab turib qarasaq, marzadagi ot-olanlar qiravdan aqarib qalibdi. Kolkak suvlarning yuzini yupqa muz qaplab alibdi. "Ochilmagan kosaklar muzlagan bolsa-ya!" deb egatga chapib kirdim. Yerning tapti uncha ketmagani yardam berdimi yaki kunduz aftab chiqqani yaxshi boldimi, xayriyat, bizdagi kosakni savuq alalmadi.

Lekin kutilmagan izgirindan shamallab, yatib qalgan adamlar kopaydi. Bunaqa paytda mashinalar ham tez-tez buzilib toxtab qalaveradi. Chunki qiravdan hol bolgan paxta spindellarning tishiga tolib, ularni tez ishdan chiqaradi.

Kechalari terish mumkin bolmay qaldi. Ertalablari ham aftab chiqib, qiravning namini ketkizmaguncha mashina durust yuralmas edi.

Busiz ham tuni kun tinim bilmaydigan Yalqin akamning ishlari nihayytda kopayib, murakkablashib ketdi. Shamallab yatib qalganlarning orniga adam tapib qoyish uchun, buzilgan mashinalarni tuzattirish, zapas qism kerak bolsa tapib berish uchun bu boлимdan unisiga, u brigadadan bunisiga har kuni necha qaytalab barib kelar edi. Izgininli tunlarda paxta artish ham, uni punktgä eltib tapshirish ham avvalgidan mushkulraq bolib qalgan edi. Shunga qaramay, sovxozimiz hali ham oblast boyicha birinchi orinni qoldan bermay kelmakda edi.

Kechasi saat on birlarda brigadirlar markaziy shiypangä naryadga toplanar edik. Shunda birantamiz savuqdan shikayat qilib qalsak:

- Endi korayatibmizmi? - derdi Yalqin akam. - Bu abu havaning hunar korsatmagän birar yili bolganmi ozi? E, baharda, ya kuzda birar savdani boshimizga salmay qoymaydi. Shunga daim tayyar turish kerak! Hazer hamma cayda ahval shu. Kim zor

bolsä, mänä endi bilinädi. Şu izğırın Ändicänlär dä häm bär. Lekin, mänä, gazetadä yäzişibdi, “Säväy” sovxozı keçä bizdän bir protsent ärtiq päxtä beribdi. “Säväy”liklär dän bizning qäyerimiz käm? Negä ulär qılğan işni biz qılalmäymiz? Äkä Qärşibäy, qäni, orningizdän turing! Brigadangiz bugün Qumrıxänning brigadasidän ikki tonna käm teribdi. Zäpçäst dedingiz, berdik. Negä tempni tüşirib yubäryäpsiz? Yä belingizdägi belbäğingizni Qumrıxängä yeçib beräsizmi? Mäyli, uyälmängiz, Qumrıxänning başidägi romälini siz älib oräng! Äyäl kişiçälik häm işlalmäymän, küçim yetmäydi, deng!

Şiypän sāvūq bolsä häm, Qärşibäy äkä bu gäplärdän qızarıb, terläb ketdi.

- Yüzim şuvit! - dedi. - Lekin üç kün vāqt bering, şungäçä Qumrıxändän ozmäşäm, ätimni başqä qoyämän.

Yälqın äkäm işni qättiq täläb qılğanigä yäräşä yärdämni häm äyämäs edi. Qärşibäy äkä “ätimni başqä qoyämän!” deb keskin gäpirib qoygänidän keyin Yälqın äkäm uning brigadasidän här künü xəbär älib turdi, hämmä keräk-yäräğini toğrılätib berdi. Kelgüsi beş künlik yäkunläşgändä Qärşibäy äkä sözining üstidän çıqqäni üçün kättäginä mukäfät aldı.

Rayonimiz päxtä planini respublikadä birinçi bolib bēcärgän bolsä, sovxozimiz rayondä birinçi bolib mārragä yetdi. Oşa künü keçäsi brigadirlär märkäziy şiypängä toplängändä, Yälqın äkäm:

- Bu biz üçün fäqät birinçi dāvān, xäläs, - dedi. - Häli məcburiyät bär. Rayonimiz, oblastimiz məcburiyätni bēcärgändän keyin bütün respublikaning aşirilgän məcburiyätini bēcäriş üçün cäng qılāmiz. Päxtä üçün küräşning eng qättığı endi bolädi. Cānimizni häm äyämäymiz!

- Şähärdän bu yıl häm yärdämçi çıqādimi? - deb sorädi brigadirlärdän biri.

- Yärdämçigä xāmtāmā bolmäng. Biz nimägäki erişgän bolsäk, mexanizatsiyagä zor berib erişgānmiz. Şuning üçün men obkomdägi bir kengäşdä äytgānmän: “Bizgä bu yıl qoldä päxtä terädigän yärdämçilär keräk emäs, hämmä işni özimiz texnika yärdämidä qılāmiz” degānmän. Obkom sekretari mening bu gäpimni mā’qullāgän. Endi ägär yärdämçilär kelsä häm, maşinadä päxtä terädigän yāki texnika remontigä qäräydidgānläri kelädi.

- Qäytägä şunisi yāxşı! - dedi sävāl bergän brigadir.

Şähärdän häşärçi älib kelinsä, qoldä terdirilädigän päxtä cüdä qımmätgä tüşişini häzir hämmä bilib qalgän. Yänä bu häşärçilärni cäyläştiriş, baqış, maşınadä älib kelib, älib bärüb qoyış täşvişlärü bär. Mingläb ädämlärni şähärdägi zärrur işlärüdän, studentlärni oqışidän qaldiriş ornigä päxtäkär xocäliklärdä bär imkäniyätlärni yaxşıraq işgä sâliş, terim maşinalärini, podborçi mexanizmlärni ünümliräq işlätiş keräkligini “Pravda” gazetasi häm yäzib çıqqän edi. Häzir şähärdä häm mexanizatorlikni bilädigän ädäm cüdä köp. Qoldä päxtä terädigän yüzläb häşärçining işini terim maşinasidä işläy älädigän bittä-ikkitä ädäm bəcərişi mumkin edi. Änä şundäy şähärlük mexanizatorlärdän biri bultur bizgä yärdämgä kelib, ikki qätärlik maşınadä bir yüz ältmiş tonna päxtä tergän edi.

Bir vāqtlär qurılışdä şofyor bolib işlägän, keyin universitetdä oqıb, jurnalist bolgän bu xuşsuret yigitning äti Rustäm, özi televizorlärdä köp çıqär vä bizgä täniş bolib qalgän edi. Rustäm bu yıl terimdä yänä bizning sovxozgä yärdämgä keldi. Yälqın äkäm uni märkäziy şiypänning ılıqräq bir xänäsigä cäyläştirdi.

- Bir kün-yärim kün däm älib turing, ungäçä maşınaning yaxşırağı bolib qälädi, - dedi. Rustäm şiypändä bekär otirişdän zerikib, keçki päyt mening brigadamgä keldi. Men häm u bilän birpäs gäpläşdimü yänä terimgä tüşib ketdim. Yälqın äkäm başqä işlär bilän ändärmän bolib, Rustämdän bir-ikki kün xəbär älälmäbdi. Rustäm märkäziy şiypändä zıq bolib otirgändä Cäbir Täşbekov kelib qälädi.

U häli häm qurılış başqärmäsüdä işlärdi, dälzärb künlärdä päxtäkär sovxozläarning rähbärlärigä täşkiliy işlärdä kömək berib yürärdi. Rustämni televizordä köp körgän Täşbekov uni därräv täniydi. Gäpdän gäp çıqıb, Rustäm bekärçilikdän sıqılıb otirgänini äytidi. Täşbekov Yälqın äkämğä kinäyä qılğändäy külib:

- Ätäcänovdä boş maşına bolmäsä, mänä, biz sizgä täpib berämiz-dä, - dedi. - Şu yerdä kütib turing, keçgäçä yetküzdirämän.

Qoşni sovxozning direktori Täşbekov bilän cüdä qälın edi. Täşbekov bärüb uni köndirgän bolsä keräk, keçki päyt oşä sovxozning mexanigi ikki qätärlik eski bir terim maşinasini Rustäm otirgän cäygä minib kelädi. Şuning üstigä Yälqın äkäm bärüb qälädi. Mengä hämmä gäpnü Rustäm keyin äytib berdi. Yälqın äkäm Täşbekov yubärtirgän maşınaning äträfini äylänib körädi, motorning xırilläb zorğä işläyätgänini sezädi. Maşınani minib kelgän mexanikkä:

- Cåbir Tåşbekovgä bizdån bir cüft qulluq äytäsiz, - deydi, - bunäqä däqqiyunusdån qålgån maşına özimizdä hām bår edi. Lekin mehmānimiz eskisini yāmāb esi ketib yūrmāsin deb men yāngirāğını bermāqçı edim. Siz bu maşınani qāyerdån minib kelgån bolsāngiz, oşā cāygä eltib tåpşiring!

- E, bopti, özimizgä hām kerāk! - deb mexanik maşınani keskin burib cōnāb ketdi. Yālcın ākām Rustām Sābirovgä “Gazik”ni kōrsätib:

- Qāni, otiring, mehmān, - deydi. Rustām maşınagä çıqıb otirädi. İkkāvlāri hām cim. Yālcın ākām Rustāmni üçinçi bōlimning dālāsīgä ālib kelädi. Bir pāykäldä beştā ikki qātārlik maşına pāxtā terāyātğān ekān. Yālcın ākām Rustāmni şu maşınalārgä ropārā qılādi-dā:

- Qāni, qāysisi kōprāq yāqādi, tānlāng, - deydi.

Yālcın ākām qolini qāyergä çōzsā yetādigān direktorlārdån edi. Şuni Rustāmğā bir sezdirib qoygisi kelgānmi yāki Tåşbekovning qılğān işi tā’sir qılğānmi, hār qālāy mehmāngä:

- Şu beştāsīdån qāysisi sizgä mā’qul tüşsā, şunisini ālāsiz! - deydi.

Rustām hāng-māng bolib:

- Egālāri bār-kū! - deydi.

- Egālāri hām keyin xursānd bolādi. Siz tānlāng!

Rustām gürkürāb işlāyātğān çetki maşınani tānlāydi. Bu maşınani Öktām degān fārişlik yigit hāydāyātğān ekān. Yālcın ākām uni toxtātādi. Öktām sākrāb pāstgä tüşādi.

- Maşına qālāy? Ğāşligi yoqmi? - sorāydi Yālcın ākām.

- Hāmmāsi cāyidā, - deydi Öktām.

- Bolmāsā, keçqurun işdån keyin maşınangni mēnā bu mehmāngä tåpşirāsān.

- Xop... lekin... özīm nīmā qılāmān?

- Sen özing men bilān keçāsi stantsiyagä çıqāsān.

- Terim endi bāsmi?

- Negā bās bolārkān? Sen mendān tōrt qātārlik maşına sorāğānmiding?

- Hä, hä, bulturdän beri kütib yürübmän!

- Taşkentdän kelgän ikkitä yängi tört qatärlik maşına hazır platformadä turibdi. Şuning bittäsi - sengä. Keçäsi özing minib keläsän!

- Ur-rä! - deb Öktäm häm xursänd bolib doppisini äsmängä ätädi. Rustäm häm uning yaxşı sazlängän maşinasini älgänidän süyünädi.

Fäqät Taşbekov, Yalqın äkämgä kinäyä qilib yubärgän eski maşinası kəsädgä uçrüb qäytib bärgänidän räsä cähli çıqqän bolsä keräk.

Bultur oblast aktividä Yalqın äkäm qılğan qättiq tənqidning älämi üstigä bu qoşilädi.

U Yalqın äkämning, “Şähärdän häşärçi çäqirmäymiz, studentlär oqışidän qalmäsin, ulärning terädigän päxtäsini häm maşınadä teryäpmiz,” deb yürgänini bilärdi. Hävå yaxşı päytdä bu gäpgä köp ädämlär qoşilsä häm, küzning ortäläridä, qıräv tüşib, yağın-saçın başlängändä “terim sur’äti tüşib ketyäpti, maşinalär läydä päykälgä kirälmäydi,” deb qoldä terädigän häşärçilärgä köz tikädigänlär köpäyädi.

Cäbir Taşbekov änä şundäy künlärning biridä Taşkentdän ministerlikdän väkil bolib kelgän basävlät tänişini sovxozimizgä başläb kelib, dälälärni äyläntirib körsätädi. Keyin bilişimçä, studentlärni bu sovxozgä yärdämğä älib keliş keräkmi, yoqmi, degän mäsälä örgäniläyätgän ekän. Yalqın äkäm häli häm “bu yıl yärdämçi älmäymiz,” degän gäpidä turgän edi. Şuning üçün yärdämçilärgä cäy häm häzirlätmägän edi. Lekin Taşbekov gözäpâyälärgä iläşib köp körinädigän yäkkä-çigit päxtälärni ministrlikdän kelgän väkilgä körsätädi:

- Ätäcänovning gäyräti zor, mäcburiyätini bəcärişigä işänämis, - deydi. - Lekin şunçä päxtä dälädä qalıb ketäversä mäylim? Qäräng, kösäkläri häli köp. Dävlätning şunçä bāyligi yätibdi! Yärdämçi kelmäsä bolmäydi!

- Kelädigän yärdämçinining xäracäti dävlätgä neçä pulgä tüşädi, ortaq Taşbekov? - deydi Yalqın äkäm. - Buni üçinçitörtinçitortgä täpşirämis, yärdämçigä särflängän xäracätimizning yärmini häm qäplämäydi. “Songgi kösäkning bähäsi” deb “İzvestiya” gazetasi buni bir vāqtlär tənqid qilib yazgän edi.

- Siz b şq  n rs ni unutib qoyy psiz, ort q  t c nov! - deydi T şbekov. - C h n b z rl rid  bizning    n i sort p xt mizg  h m x rid r c d  k p. M n , ministrlikd n kelg n ort qning xəbərləri b r,  tg n h ft  q g zi keldi. Yaponiya bizning    n i sort p xt mizd n k pr q sor y tg n emi . Bu yerd  s l qimm tg  t  s  h m, uy qd n  ltin bolib q y tib kel di!

 u g pl rning  stig  y n  h v  s vub, q r u qunl b q l di. H r q l y, T şbekov v kilg  g pini  tk zg n bols  ker k.  kki k n  tg nd n keyin T şkentd n, ministrlikd n Y lq n  k mg  telefon q li  di:

-  b-h v   ynig nini his bg   lib, studentl r  xtiy riy r vi d ,  z t   bbusl ri bil n y rd mg   iqi   pti. Ort q  t c nov, sizning sovxozingizg  t rt yüz ellik student b r dig n boldi!..

- Lekin men y rd m i sor g nim yoq! Bun    d mni k tib  li g  t yy r em sm n!

- D rh l t yy rl ning! T rt yüz ellik  d m m vsumd  bir tonnadan terg nd  h m t rt yüz ellik tonna bol di!

- E, biz  u t rt yüz ellik tonnani h m ma inad  terib ber miz!..

- Maşina  l lm y tg n podbor k p ek n sizd ! Bizd   niq m 'lum t b r! Siz respublikaning mənfəətlərini birinçi oring  qoying! Beş million tonnani oyl ng! Ministrlikning sizg  t p  ir g   n   u! Studentl rg  d rh l c y t yy rl ng! Ert g  k tib  ling!.. X yr!..

Y lq n  k m h zir b hsu mun z r ning v qti em sligini, kel y tg n  d ml rni k tib  lib, c yl  tir  d n b  q  il ci yoqligini sez di.

Bun    d mni x n d nl rg  s gdirib bolm s edi.  uning üçün d l   iyp nl rining eşik-der z l rini t z tib, issiq q li , t xt d n ikki q v tlik naral r y s ttir   ker k edi.

O   k nl ri men terg n p xt     y z tonnadan   g n edi. Ke  si y t r mähäldä Y lq n  k m d l   iyp nimizg  kelib q ldi. Y zl ri  vv lgid n h m q r yib, k zl ri i ig  b tib ketg n.

- Tursun, sen h m s l q r  m s ng bolm ydi. Y rd m il rning i i c d     irib qoydi.

- Yârdämçi âlmäymän degäningizdä obkom râzi bolgän edi-kü!

- E, buni ministrlik ârquäli Täşbekov uyuştirdi! Mening täyyârliksiz yürgänimni bilär edi, bir bapläb, älämdän çıqqısı kelgän çämäsidadä. Päytini täpgänini qärä! Hâzir men u bilän âlişälmäsligimni bilgän-dä! Ädämlär kelyäpti. Tört yüz ellik kişi! Ävväl ulärni kütib âlib, cäyläştiräy! Täşbekovgä keyin nävbät kelib qälär!

- Biz nimäsigä qäräşäylik, äkä, äyting!

- Yätädigän cäy qılışgä täxtä äzlik qıldı. Men telefondä ävvälgi sovxozimizning direktori bilän gäpläşdim. Bir maşına täxtä berädigän boldi. Ämbärçisi kütib otirädi. Şuni Bäyzäq ikkäläng bärrib âlib kelinglär.

- Xop, - deb Bäyzäq bilän äpil-täpil kiyinib çıqdik...

Yük maşinasining şofyori ustäçilikni bilär ekän, traktorning farasini yäqıb qoyıb, şuning yaruğıdä deräzälärgä äynä kesib qoyäyätgän ekän. Uning maşinasini men häydäydigän boldim. Bäyzäq ikkävimiz yärim tündä ottiz çäqırım näridägi sovxozgä bärrib, ämbärçini üyidän täpib uyğätidik, äncä ävârägärçilik bilän bir maşına täxtä âlib qäytdik.

Bu ârädä dälä şiypanläridän üç-törttäsi täyyâr bolgän, montyor üzilgän simläрни uläb, ulärning elektr çiräqlärini häm yäqqän edi. Yälqın äkäm başlıq ädämlär endi näryäqdägi şiypanläarning äldigä maşinalärning çiräğini yäqıb qoyıb, eşik-deräzälärini tüzätmäqdä edilär. Bu şiypanlärdä ädämlär fäqät yäzdä turışär, küzdä esä mexanik-häydävçilär top-top bolib işläşgäni üçün başqä ılıqräq şiypanlärgä yığılışär, bulär esä keläsi yänägi yäzgäçä qärävsiz, boş turär edi.

Tün sâvuq. Gülxän yäqıb qoyışgän ekän. Täxtäni maşinadän tüşirib bergünçä, qollärim sâvuqdän zirqıräb ketdi. Qolimni älävgä tävläb isitäyätgänimdä Yälqın äkäm kelib, sâätini gülxänning yaruğıgä sâlib qärädi:

- Beş yärim... Tursun, Bäyzäq, endi bärrib bir äz mizğıb âlinglär.

Men Yälqın äkämning neçä künlärdän beri uyqu körmäy qätib ketgän yüzigä qärädim:

- Özingiz häm üygä bärrib, birär sâät uxläng, äxır!

- Men üygä nânuştägä bärämän. Ungäçä häli bu yerlärgä oçâqlar qurib, qâzân-pâzân, çây qâyâtädigän bak tâpib kelişimiz keräk. Qäni, baringlär... Ertägä sur'ät tüşib ketmäsin. Ormâncân, bulärni eltib qoying.

“Gazik”dä şiypanimizgä qäytip ketdik. Yälqın äkämni äxırıgı märtä sağ körgänim şu boldi.

Keyin eşitsäm, oşä keçä u bir minut häm uxlämäbdi. Tängätgünçä dälädä yürüb, paxtä punktigä bäribdi. U yerdägi işlärini kün yâyilgünçä bitirib, nânuştädä üygä kelibdi. Qol yuvgändä oğılçäläridän biri “sâçıqni dädämğä men âbärämän!” desä, başqäsi, “Yoq, men!” deb täläşibdi. Äkäm: “Mäyli, ikkâvläring birgä âlib kelinglär”, - debdi. Keyin ikkâvini häm qoligä kötärüb öpibdi. Nânuştägä qıymäli mästävä qılışğän ekän. Şuni kelin äyäm bilän içib otirişğändä äkäm:

- Qıstäläng künlär häm ötib qaldı, - deydi, - İlgäri körgän qättıqçılıklärimizning âldidä bu heç gäp emäs. Yänä ikki-üç häftädän keyin körmägändäy bolib qälämiz.

Şundäy deb hävligä çıqsä, nârigi köçädä turädigän Bâyzäqning qâyınânsi yıglämsiräb kirib kelädi. Bâyzäq orätepälilik tâcık qızgä üylängän edi. Qızning ânäsi yıgläb:

- Bâcânäm, Yälqınbek! Qızimni ähvâli yämân! - deydi.

- Nimä boldi, Bähri xälä?

- Keçäsi bilän dâdläb çıqdı! Äyi-küni tolgän. Tolğâq tutädu, heçki közi yârisä! Eri häm yoq! Bâyzäqni çäqırtirib bering! Buni tezrâq tuğruqxânägä eltmäsä, ânä-bälä nâbud bolädi!

Yälqın äkäm oşä däqiqädä qäbriständä yâtğän ikkitä gödäk qäbrini esläğän bolsä ehtimâl. Endi bu bäläni ânäsi bilän qändäy bolsä häm qutqärib qâlışğä intilädi.

- Xälä, dälägä bärüb Bâyzäqni tâpib kelgünçä vâqt ötib ketişi mumkin!

- Bolmäsä, män qändäq qılây?!

Yälqın äkäm köçädä kütib turgän gazik maşınani kâmpirgä bermâqçı bolädi. Lekin gazikning orındıgı bäländ, dârd çekäyâtğän xâtınning çıqıb-tüşişı qıyınrâq, özi unçä tez yürälmäydi. Şuning üçün Yälqın äkäm bâstirmädä täxt turgän “Volga”sining kälitini gazikning şofyorigä çıqärib berädi. Kâmpirgä qızını üydän tez âlib çıqışını buyurädi. Bu

ärädä kelin äyäm häm bärüb, tuğalmayâtğan cüvänni änäsi bilän birgä “Volga”gä sâlib, tuğuruqxânägä tezraq cönätib yubârışgä yârdämläşädi.

Şofyor Ormâncân “Volga”ni häydäb ketgândän keyin gazikning ruligä Yâlcın äkämning özi otirädi. Kelin äyäm äkämğä:

- Şofyoringiz qäytib kelgünçä üydä birpäs mizğıb âlsängiz-çi! - deydi.
- Dälädä ädämlär meni kütib turibdi. Tez yetib barmäsäm bolmaydi.
- Cüdä çärçägänsiz. Heç bolmäsä maşına häydäydigän başqä ädäm tâping.
- Bopti, hâzir garajgä ötämän.

Bultur Yâlcın äkämning maşinasini üç-tört äy häydägän Färgänälik yigit bär edi. Yâlcın äkäm şuni sorâqläb garajgä bärädi.

Bu säbäblärnin hämmäsi biri-birigä iläşib, äksigä âlib kelişini qärängki, u yigit häm oşä küni telejke häydäb paxtä täşişgä ketgän ekän. Dälzärb päyt, hämmä terim bilän bänd.

Yâlcın äkäm gazikni özi häydäy başläydi.

Köp ötmäy Täşkentdän yârdämğä ätlängän studentlärning dämläläri yetib kelişädi. Yâlcın äkäm ulärni gazikkä mindirib, dälädä täyyärlängän cäylärni körsätädi, qäysi fakultet qäyergä tüşişini äniqläşädi.

Yâlcın äkäm äncädän beri rulgä otirmägäni üçünmi, xäyâli iş bilän bänd bolgänidänmi, maşinani cüdä pärişän häydäydi. Dälä yolidä cim bäräyâtgänläridä Yâlcın äkämning tosätdän közi ketib, maşına yoldän çetgä çıqä başläydi. Şundä dämlälärdän biri: “E, huşyâr boling!” deb uni väqtidä ağahlantirädi. Yâlcın äkäm bu maşinadä yürgändä quş uyqu qilib, orındıqdä mizğıb örgängäni üçün şundäy bolgän bolsä keräk.

Agronom, injeneri vä başqä aktivistlar idärägä yığılib, äkämni kütib otirişgän ekän. Yârdämçilärning işini qändäy täşkil qılış häqıdä kengäş bolışı keräk ekän. Yâlcın äkäm däläni äylänib bolib, dämlälärni märkäziy şıypängä eltib, qoyädi-dä, kättä yol bilän sovxoz şähärçäsigä qäytib kelä başläydi.

Kündüz küni. Yollär serqätnâv. Gazikdä Yâlcın äkäm yâlgız kelyäpti. Yol çetidä paxtä ärtgän uzun “Kolxida” maşinası turgän ekän. Yâlcın äkäm tezlikni päşäytirmäy

uning çap yānidān ötādi. Qārşıdān sārıq “UAZ” maşınası şıtāb bilān kelāyātğān ekān. Şu lāhzādā ākāmning közi ketğānmi, xāyālī başkā işlārgā āğıb, ruldā bārāyātğānini unutib qoyğānmi, keyin āytib berālmādi. Bundāy işlār özi miccā qāqqāndān hām tez - ādām xāyālını yığıştirib ālišgā ülgürmäsıdān yüz berādi. Ākām häydāb bārāyātğān gazik tosātdān “UAZ”gā ropārā kelib qālādi.

Ādirning qiyāliklāridā şunçā yıl traktoru maşına häydāb, birār märtā şikāstlānmāğān Yālıqn ākām... Hāmmā xātārli deb hisāblāydıgān mototsiklni on yıldān ārtıq minib esān-āmān yürgān Yālıqn ākām... Āyāq āstıdān çıqqān yüzlāb fālākātlārnı bāsib, yānçib ötgān Yālıqn ākām bu gālgi tāsādıfgā çap berib ülgürālmāydi.

“UAZ”ning şofyori āxırgi lāhzādā rulni sāl onggā burişgā ülgürādi. Şuning üçün gazik āldi bilān “UAZ”ning çap yānıgā bārıb urılādi. Bunin eng āğır zārbāsi rulning barankasi ārqāli Yālıqn ākāmğā tüşādi...

Mengā xābār kelgünçā Yālıqn ākāmni rayondāgi kāsālxānāgā ālib ketişğān ekān. Cān hālātdā yetib bārsām, palatadā bir özi yātıbdı. Doktorlār ukol qılışyāptı. Rul cigār ārālāş içki ā’zālārnı ezib yubārgān ekān... Men başını qollārimğā ālgānimdā, sekin közini āçdı.

- Ākā, qālāysız?! - desām, gāpirişgā mājāli yoq. Fāqāt:
- Nārigi... maşınaning, şofyori tirikmi? - deb sorādi.
- Qoşni xānādā yātıbdı, āyāğı şikāstlānıbdı, tüzālib ketādi...
- Undā... āyb yoq... Sen āyt... Heç kim... āybdār... emās... Tāsādıf...

Āxırgi sözlāri şu boldı. Ānām, kelin āyām, Āsqār uçāvi mendān keyinrāq yetib kelişdi. Yālıqn ākām ulārning yığı ārālāş āvāzlārnı eşitib, yānā bir közini āçdı. Lekin başqā gāpirālmādi. Nāfāsi yetmādi.

Āq sūt bergān ānāsigā, umr yoldāşıgā, tongıç oğligā āytālmāy ketāyātğān gāplāri termilgān közlāridān bir yiltirāb ötgāndāy boldı-yü, söndi. Uning āxırgi küçi bāyāgi sözlārnı āytişgā sārıf bolgān edi. Songgi nāfāsigāçā ādāmlār āldıdāgi mās’uliyātini unutmāğāni, özıdān āldın, āilāsidān hām āldın başqālārgā cān küydirib cān bergāni hāli-hāli esimgā tüşsā, közimdān tırqırāb yāş çıqıb ketādi...

...Keyin bilsak, xuddi osha kuni akam uzilgan kasalxanadan bir kocha naridagi tuguruqxanada Bayzaqning xatini o'g'il tug'ibdi. Vaqtida yetkazib baringani uchun anani ham, balani ham qutqarib qalishibdi.

Yalqin akamni osha ozi birinchi tilmani ochgan yangi yer bagriga qoydik. Endi bu yer uning abadiy makani bolib qaldi.

A'g'ir paytda el-yurt yanimizda turdi. Yaxshi adamlar madad bermaganda anam, kelin ayam - hammaimiz bu dahshatli cudalikka sabr-bardash tapalmas edik.

Ming kuyib-yanganingiz bilan hayat - hayatligini qilarkan. Haftalar, aylar otdi. Biz endi Yalqin akamning xatirasini, ruhini yurakka caylab yashagga, u boshlagan ishlarni davam ettirib tasakin tapishga organa boshladik.

Keç küzda respublikamız paxtakarlärیدän yigirmä çaqli kışığä Sotsialistik Mehnät Qahrämäni unvāni berildi. Şulärdän biri men boldim.

Yalqin akamni qishlagimizning adirida korgandan beri unga gamxorlik qilib, qaddrdan bolib qalgan Markazkomning mas'ul xadimi a'g'ir kunlarda sovxozimizga kelib, konglimizni kotarib ketgan edi. "Partiya-hukumatimiz Yalqin Atacanovning xatirasini abadiylashtirish haqida qarar qabul qildi, - degan edi, - Yangi ochilgan bir sovxoz uning namiga qoyiladi. Yalqin Atacanovga aq marmardan kattä haykal ornatiladi".

Keyin Tashkentda u kishi meni Altin Yulduz bilan tabriklab turib:

- Siz Yalqin Atacanovning qahrämānāna ishini estafeta qilib alib ketishingiz kerak!
- dedi.

Hazir mening konglimdagi eng zor istak ham xuddi shu. To'g'ri, mening Yalqin akamdäy bolishim cüda qiyin. Lekin biz kopchilikmiz. Akamning kattä ogli Asqarni brigadamga aldim. Endigi yil Tolqin ham maktabni bitirib yanimizga kirmaqchi. Yalqin akam meni kichikligimdän qanday tarbiyalab ostirgan bolsa, endi men shu qarzni uning toqqiz farzandiga uzmaqchimän.

Altin Yulduzni qutichasi bilan alib kelganimdän beri üyda turgan edi. Anamning kongli buzilmasin deb taqmas edim. Ertä baharda Qurultayga ketayatganimdä anamning ozi:

- Yulduzingni negä täqmäysän? - dedi. - Bäläm, sen endi kättä dävrlärdä äkängning yoqligini bildirmäy yürgin. Älib çıq, men özim täqıb qoyäy!

Qutiçäni älib çıqdim. Änäm Ältın Yulduzni qızıl lentasidän älib pidjakimgä täqär ekän, közidän yaş äqıb ketdi:

- Näçärä, bäläm! Endi Yälqıncän üçün häm sen uzâq umr kör. Qährämânlik sengä - äkängdän merâs... Äkäng özini äyämädi. Endi sen özingni sâl äyägin, ehtiyât bolgin! Sen bârsänu päxtä bâr. Ädämdän äzizi yoq! Men közingä quyilib kelgän yaşni içimgä yutdim.

Änämning bu sözläri Yälqın äkämning äytişgä ülgürälmäy ketgän, fäqät songgi däqıqädä közläridän yiltiräb ötgän väsiyätidek eşitildi. Ältın Yulduzni esä mening kökrägingä fäqät änämning qolläri emäs, äkämning qolläri häm täqäyâtgändäy tuyuldi...

1973-1974

5. SONUÇ

Bu çalışma, Özbek Türkçesi söz diziminin çalışma alanlarından biri olan cümle türleri (*gäpning türläri*) konusunu sistemli bir biçimle ele alarak, Özbek dilciliğinde cümle türlerinin hangi dilbilgisel ölçütler ekseninde sınıflandırıldığını ortaya koymuştur. Türkiye’de yazılmış tezlerde Özbek Türkçesindeki cümle türlerine ilişkin çalışmalar, Türkiye Türkçesi gramer esasları doğrultusunda ele alınmıştır. Bu çalışma, bakış açısı bakımından Özbek gramerciliğini kaynak alması bakımından önem arz etmektedir. Yani bu çalışmada Özbeklerin cümle konusuna ne şekilde yaklaştıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye’de cümle konusu üzerine pek çok çalışma yapılmış ve hâlen de yapılmaktadır. Çalışmamızda aynı soydan başka bir topluluğun cümleyi ne şekilde ele aldığı ve bizden farklı tespitlerin var olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bunu yaparken de her tasnif başlığının ardından Pirimqul Qâdirov’un “*Merâs (Miras)*” adlı uzun hikâyeden örnekler verilerek, konunun somutlaştırması hedeflenmiştir.

Çalışmada cümle türleri sınıflandırması, *gäplärning tüzilişigä körä türläri* (cümlelerin yapısına göre türleri), *gäpning ifädä mäsmunigä körä türläri* (cümlelerin ifade anlamına göre türleri), *kesimlärning ifädäläniş şäkligä körä türläri* (yüklemlerin ifade biçimine göre türleri), *kesimning ornigä körä gäplar* (yüklemin yerine göre cümleler) olarak toplam 4 ana başlığa ayrılmıştır. Bunun için giriş kısmında hangi Özbek dilcilerden yararlanıldığı ayrıntılarıyla izah edilmiş, ardından tablo ile somutlaştırılmıştır. Bu 4 ana başlıktan, *gäpning ifädä mäsmunigä körä türläri* (cümlelerin ifade anlamına göre türleri) konusu, 32 alt başlığa; *gäpning ifädä mäsmunigä körä türläri* (cümlelerin ifade anlamına göre türleri) konusu, 16 alt başlığa; *kesimlärning ifädäläniş şäkligä körä türläri* (yüklemlerin ifade biçimine göre türleri) konusu, 13 alt başlığa; *kesimning ornigä körä gäplar* (yüklemin yerine göre cümleler) konusu, 3 alt başlığa ayrılmıştır. Her konu başlığı ve alt başlık izahından sonra en az 1 en fazla 3 örnek cümle verilmiş ve örnek cümleler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Verilmiş olan örnek cümlelerin, her bir cümle türünün ait olduğu sınıflandırma başlığına uygun olarak, ilgili sözcük yahut sözcük grupları altı çizili bir şekilde belirtilmiştir.

Buna ek olarak tezde kullanılan Özbek gramer kitaplarında, dilbilgisel kavramların adlandırılmasında dikkate değer bir tutarlılık gözlemlenmiştir. Özbek dilcilerin çoğu cümle türlerinin sınıflandırılmasında aynı terminolojik kavramlara başvurmakta ve

benzer ölçütleri esas almaktadırlar. Bu durum, Özbek dilbilgisi çalışmalarında kavramsal birlikteliğin sağlandığını ve ortak bir dilbilgisel çerçevenin benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Yapılmış olan sınıflandırmalar ve tanımlar için temel alınan başlıca Özbek araştırmacılar ve kitapları: G'. Abdurahmov ve birlikte çalıştığı yazarların 1979 yılında yayınladığı “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili Sintaksis*”, A. Anorbekova ve Sh. Mirzayeva tarafından 2011 yılında yayınlanmış olan “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*”, B. Fayzullayev ve birlikte çalıştığı yazarların 2007 yılında yayınladığı “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*”, X. Muhiddinova ve birlikte çalıştığı yazarların 2006 yılında yayınladığı “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*”, Nurmonov ve birlikte çalıştığı yazarların 2013 yılında yayınladığı “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*”, Shavkat Rahmatullayev'in 2006 yılında yayınladığı “*Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*”, N.Turniyozov ve A.Rahimov'un 2006 yılında yayınladığı “*O'zbek Tili*” şeklindedir. Bunun haricinde diğer Özbek dilcilerin yazmış oldukları makaleler de kaynak olarak kullanılmış, atıf olarak belirtilmiştir.

Kaynak metin olarak 1983 yılında yayımlanan ikinci baskısı esas alınan “*Merâs* (Miras)” adlı uzun hikâyenin Özbek Türkçesi kiril alfabesinin transkripsiyon şemasına göre kiril alfabesinden latin alfabesine transkripsiyonu yapılmıştır. Rusça kökenli kelimeler, atıf ve kaynakça için günümüzde kullanılan Özbek-Latin alfabesi tercih edilmiştir. Özbek Türkçesi kaynaklar, konu başlıkları ve *Merâs* adlı uzun hikâyeden verilen örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı için 1981 yılında Moskova’da yayınlanmış olan *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati. I-II* ve Berdak Yusuf'un 1993 yılında yayınladığı *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük* adlı sözlükler kullanılmıştır.

Sonuç olarak bu tez çalışması ile Özbek Türkçesi ile ilgili yapılacak olan diğer akademik araştırmalar yanı sıra ülkemizde cümle bilgisi üzerine çalışanlar için Özbek gramerlerinin konuya nasıl yaklaştıklarını gösterilmesinin alana katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulhayeva, M. (2023). *O'zbek va turk tillarida gapning ma'nosiga ko'ra turlari*. Journal of Innovations in Scientific and Educational Research, 7 (1), 57–59.
- Abdurahmonov, G'. (1958). *Qo'shma gap sintaksisi asoslari*. O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
- Abdurahmonov, G'. vd. (1965). *Hozirgi o'zbek adabiy tili II: Sintaksis*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Anorbekova, A. ve Mirzayeva, Sh. (2011). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Akademik litseylar uchun ma'ruzalar matni*. Toshkent: NOSHIR Nashriyoti.
- Fayzullayev, B., Abdullayev, T. ve Haydarov, Sh. (2007). *Hozirgi o'zbek adabiy tili (Sintaksis bo'limidan uslubiy qo'llanma)*. Jizzax: Sangzor Nashriyoti.
- G'ulomov, A. G'. ve Asqarova, M. A. (1965). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Sintaksis (To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Qahhorova, H.Z. (2023). *Koreys va o'zbek tillarida gapning tasniflanishi*. Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches, 1 (5), 180–184.
- Qadirov, P. (1983). *Merâs: Qissa va hikoya*. Toshkent: Yosh Gvardiya Nashriyoti
- Mahmudov, N. ve Nurmonov, A. (1995). *O'zbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Ma'rufov, Z. M. (Ed.). (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati. I: A–R*. Moskva: Rus tili Nashriyoti.
- Ma'rufov, Z. M. (Ed.). (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati. II: S–X*. Moskva: Rus tili Nashriyoti.
- Mirvaliyev, S. (1993). *O'zbek adiblari (xrestomatiya)*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Muhiddinova, X., Xudayberganova, D., Umirov, I. ve Jiyanova, N. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili (To'ldirilgan 2-nashri)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Muhiddinova, X. S., Salisheva, Z. I. ve Po'latova, X. S. (2012). *O'zbek tili (Oliy ta'lim muassasalari rus guruhlar uchun darslik)* (Qayta ishlangan 2-nashri). Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti-Matbaa Ijodiy Uyi.
- Nurmonov, A., Sobirov, A., Mahmudov, N., Qosimova, N. ve Yusupova, Sh. (2013). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: 1, 2, 3-kitoblar*. Toshkent: Ilm Ziyo.
- Obloqulov, S. (1966). *Hozirgi o'zbek adabiy tili II: Sintaksis*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti.
- Rahimov, S. ve Umurqulov, B. (2003). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'qituvchi.
- Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi adabiy o'zbek tili (darslik)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Rahmonova, M.A. (2023). *O'zbek tilidagi sodda gaplar uchun sintaktik parsing modeli*. Kompyuter Lingvistikasi: Muammolar, Yechim, Istiqbollar, 1 (1), 107–116.

- Sayfullayeva, R., Mengliyev, B., Boqiyeva, G., Qurbonova, M., Yunusova, Z. ve Abuzalova, M. (2009). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent.
- Sayfullayeva, R. R., Mengliyev, B. R., Raupova, L. R., Qurbonova, M. M., Abuzalova, M. Q. ve Yo'ldosheva, D. N. (2020). *Hozirgi o'zbek tili*. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
- Turniyozov, N. ve Rahimov, A. (2006). *O'zbek tili (Ma'ruzalar matni), 1-qism*. Samarqand.
- Yusuf, B. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe sözlük*. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı: Emine Asya Karadayı

Yabancı Dil: İngilizce, Özbek Türkçesi

Eğitim ve Mesleki Geçmiş:

- 2022, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü
- 2024, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Çocuk Gelişimi bölümü